This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

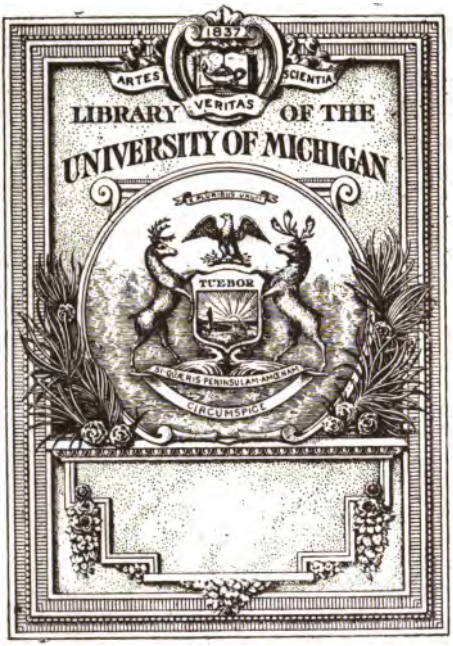
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

BV
3340
.A2
T6

MEDEDEELINGEN

VAN WEGE HET

NEDERLANDSCHE ZENDELINGGENOOTSCHAP;

bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN VOORNOEMD GENOOTSCHAP.

ZES-EN-DERTIGSTE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ
M. WYT & ZONEN.
Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap
1892.

INHOUD.

Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië.

Blad:z.

Hoe de Javaan Zijne zieken verzorgt, door J. Kreemer. . 1.
Savoeneesche tijdrekening, door J. K. Wijngaarden. . . 16.
Uit het Koloniaal verslag van 1891.
EEREDIENST:
§ 1. Christelijke godsdienst. . . . . 34.
a. Protestantsche eeredienst. . . . . 35.
b. Roomsch-katholieke eeredienst. . . . . 42.
Bijlage 1. Lijst van Zendelingen, Inlandsche hulppredikers, enz. . . . . 46.
" 2 en 3. . . . . 63/4.
Hoe de Javaan zijne zieken verzorgt, door J. Kreemer (*Vervolg en slot*). . . . . 109.
Hoe de Bantiks tot het Christendom overgingen. Medegedeeld door J. ten Hove. . . . . 128.
Aanteekeningen. . . . . 168.
Bijdrage tot de kennis van de taal der Karo-Bataks, door Dr. H. N. van der Tuuk. . . . . 178.
Mijne reis van Gorontalo naar Poso (Posso), met den Gouvernementsstoomer "Zeeduif". 4–16 Februari 1892, door Alb. C. Kruijt. . . . . 225.
Raden Pandji en Dèwi Rĕngganis, (Medegedeeld door J. Kreemer. . . . . 257.
Verklaring van het zoogenaamd "Oud-Alfoersch teekenschrift", voorkomende in Deel VI blz. 407 e.v. Door H. J. Tendeloo. (*Met een plaat*). . . . . 329.
Mijne eerste ervaringen te Poso, door Alb. C. Kruijt. . 369.

358609

Dagboeken, Verslagen en Brieven uit de Zending.

Uit het Verslag van Br. W. Hoezoo, te Samarang. . . 65.
Uit het Verslag van Br. J. Kreemer, te Kĕndal-pajak. . 82.
Uit het Verslag van Br. W. Hoezoo, te Samarang. (*Vervolg en slot*). . . . . 181.
Naschrift. . . . . 195.
Said Oesman, de geleerde Arabier. . . . . 197.
Herinneringen uit mijn' vorigen werkkring door M. Schippers. 201.
De eerste steenlegging van het Ziekenhuis te Môdjô-warnô. 217.
Verslag aangaande den werkkring Môdjô-warnô, over het jaar 1891, door A. Kruijt. . . . . 282.
Kort verslag van de Spaarbank voor Inlanders te Môdjô-warnô over het jaar 1891. . . . . 311.
De zending in de Residentie Kediri in 1891, door J. Kruijt. 313.
De zedelijke toestanden op Savoe, door J. K. Wijngaarden. 407.
Herinneringen uit mijn' vorigen werkkring te Maoembi in de Minahassa, door M. H. Schippers. . . . . 420.

De Zendingwetenschap.

Zendeling-geneesheeren of geneesheer-zendelingen, door J. C. Neurdenburg. . . . . 222.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Hoe de Javaan zijne zieken verzorgt, door J. KREEMER.

Wie wenscht na te gaan, hoe de Inlanders waken voor het welzijn hunner kranken, heeft, hoewel armen en rijken, de kleine man en de pryaji's, hierin veel gemeen hebben, wel eenigszins te letten op stand en vermogen. De Javanen hebben er zelfs eene spreekwijze voor om de verschillende behandeling uit te drukken: angon siliran (acht geven op een zuchtje, een tochtje), wat ziet op hetgeen voornameren, in onderscheiding van lager geplaatsten, ten opzichte van hunne zieken doen. Het onderscheid is echter meestal gelegen in betere ligging: op een bultzak of op een mat; betere kleeding, verschooning; betere voeding, waarvan de schaduwzij niet zelden is overlading met maagbedervende lekkernijen; betere behuizing, als een Inlander maar niet woont in een steenen gebouw, ingericht op zijne manier, d.i. zonder genoegzaam aantal, weleens zonder ramen d. i. zonder ventilatie. Door de zeer gebrekkige luchtzuivering kan 't daar zeer benauwd en duf zijn, om geen erger woord te gebruiken. Meermalen hadden wij reden het lot van den armen hutbewoner te loven, als bij hem van vele onaangename geuren niet zooveel gemerkt werd, daar in zijn keetje gestadige luchtverversching, door de min of meer open gevlochten wanden, plaats had. Dat de

eenigszins gegoede niet slechts tal van doekoen's laat komen, maar ook wel een' Europeeschen dokter, dat is almede zijn voorrecht. Soms is hij, vooral op grootere plaatsen, naar 't zeggen zijner minder bedeelde landgenooten, koemôlondô, verhollandscht: heeft hij gezonder voorstellingen omtrent ziekenbehandeling overgenomen en is hij niet meer zoo erg bijgeloovig. De hoofden trekken in dezen vooral voordeel uit den beschavenden omgang met ambtenaren.

Wij zullen thans rondzien bij de grootere meerderheid, te vinden in de lagere en onderste lagen der inlandsche maatschappij.

Krômô, een gewone, verarmde gogol (heerendienstplichtige); spel en luiheid, misschien het opium ook al, deden hem achteruitgaan. Hij is sedert eenige weken lijdende aan mĕdjĕn (dysenterie), de ziekte bij uitnemendheid van door het heulsap ondermijnde, van slecht gevoede en verzwakte gestellen en van ouden van dagen.

Het begint hem reeds moeilijker te vallen om op te staan van zijn amben: eene breede bamboebrits, met een matje al of niet overdekt. Zijn hoofd, slordig met een' vuilen doek omwonden, rust op een paar smalle kussens, die eens keperwit waren, doch er thans donker grijs uitzien, op zwart af, min of meer vetachtig glimmend van 't vuil. En geen wonder! Jaren reeds in gebruik, werden zij nog nimmer gewasschen. 's Mans kleêren, slechts uit een paar stuks bestaande – hem hangt zeer onbevallig en slonsachtig alleen een sarong om 't onderlijf – werden reeds lang achtereen gedragen, zonder met water, veel minder zeep in aanraking geweest te zijn, behalve toen de patiënt nog wel was en hij er nu en dan in ging baden. De zon droogde dan zijne plunje, terwijl hij die aldoor aan hield, weêr op. Verschooning heeft de man niet. Er

wordt niet aan gedacht. Hij gevoelt er geen behoefte aan.

De vloer van zijn hut of keet, eigenlijk de grond zoo als Krômô dien vond, even hoog als 't erf, dat onder 't niveau van den weg is gelegen, is in den natten moeson aldoor vochtig; 's nachts zelfs kil, klam. De min of meer open gevlochten bewandingen van 't huis zijn niet afgeschoten, zelfs niet in de nabijheid van 's mans amben. Hij werd te arm om tĕlimpé (fijn gevlochten bamboebedekking) aan te koopen. Hadde Pak Min (de vader van Min) een weinig meer energie ontwikkeld; ware hij ijverig, de vrouw zuinig geweest; woonde Pak Karsimah met de boemboeng (eene geheime gelegenheid in schier iedere dĕsô om opium te koopen) niet op het dorp, de man zou de middelen hebben om zijne eenvoudige woning naar eisch in te richten en te onderhouden. Als hij er nu toezit met doorluchtige wanden en met een dak, waarin reeds menig gat viel, – hij zorgde zelfs niet alang-alang (dek-riet) in voorraad te hebben, – dan kan men hem niet vrij pleiten van zorgeloosheid, van verregaande onverschilligheid, van onbegrensde onbeduidendheid. De dieren zorgen beter voor hunne nesten, dan Krômô en zijns gelijken voor hun „home", dat in dit klimaat, bij een weinig meer toeleg en inspanning, voor hen zoo gemakkelijk een „sweet home" kon zijn.

Zoo als wij zeiden, Krômô heeft 't erg te pakken. De stumpert kreunt aldoor van de pijn. Het wordt steeds erger.

Bok Min (de moeder van Min), zijne vrouw, is welhaast ten einde raad. De buren, met haar lot begaan, komen nacht en dag gezelschap houden; de vrouwen gaan 's avonds huiswaarts en worden dan door de mannen vervangen. De zieke was in zijn' tijd ook een trouw bezoeker. Bij Pak Jas, de eenige op het dorp, die hieraan niet doet, zou men niet komen, al lag de man ook op

sterven. De vrouw is al spoedig meer voor de gasten in de weer dan voor haren kranken man. Zij is maar aldoor in de bouwvallige, kale keuken bezig om hen van haar armoedje te onthalen op koffie en gebak en hun den pinangbak voor te zetten. Zij zou ze niet willen missen die bezoekers; maar zij geven anders wel veel soesah.

't Is laat in den avond. De buren beginnen een vuurtje te stoken, midden in het ziekenvertrek, zoo maar op den grond. Waarom zou men niet? 't Rookt wel wat en is minder goed voor de oogen; doch men heeft er warmte van en 't geeft eenige vroolijkheid, als de vlam zoo nu en dan eens helder opflikkert.

Om verder niet in slaap te vallen, wordt de tijd wel wat rumoerig met kaartspel, gesprek en voorlezen (môtjô) gekort. De vraag, of de zieke er wel tegen kan, komt hier niet in aanmerking.

De dysenterist is niet op diëet gesteld; in 't geheel niet. De buren brengen, uit goedhartigheid, benevens soorten van obat (medicijn), soms vruchten meê, soms roedja'k (soort lekkernij van vruchten); 't wordt alles den zieke niet onthouden. Prikkelende sambal's (kruiderijen) evenmin. Soorten van knolgewassen en groente uit lang nat, misschien ook wel bladeren, worden ook al toegediend. Rijst geldt hier voor een lekkernij. 't Kan best zijn, dat de arme lijder mëdjën kreeg door den invloed van slecht voedsel. Bij gebrek en bij schaarschte toch kan men niet zeggen, wat zoo al door de Inlanders gegeten wordt.

Ware er nu maar een dokter in de nabijheid! Wat een dokter? Niets gemakkelijker. Nu de huis- en erfapotheek is uitgeput en de goede buren en de vriendelijke familieleden niets meer in voorraad hebben, – wat heeft de afgetobde kranke al niet geslikt! wat is al niet reeds op hem geappliceerd! – wordt er gedacht aan een geneesheer,

dan wel aan eene geneesmeesteres. Er zijn onder de bekende doekoen's tal van specialiteiten. Men heeft er die als specialiteiten beroemd zijn, òf als knijpers en wrijvers, òf als spuwers en toovenaars, die een mensch een ziekte kunnen afnemen en vermogen aan te brengen. Er zijn er sterk in 't knoopen van liefdebanden èn koorden der min; maar ook die de kunst verstaan om deze te ontrafelen. Giftmengers en dievenleeraars treft men er almede onder aan. Dan is deze knap in 't afdrijven van wormen; bij gene moet men zijn om van een maagkwaal af te komen; een ander is beroemd wegens zijne groote bekwaamheid om onvruchtbare vrouwen in 't kinderbed te helpen. En zoo meer. Die doekoen's, al komen ze meestal achter den ploeg van daan, zijn razend geleerde menschen, bovennatuurlijk geleerd, weet u? Maar ze moeten je gezwind cureeren – komen, zien en genezen – anders, voor dien maar weêr een ander.

Doekoens genoeg. Op één dag worden er niet zelden vier, vijf en meer geraadpleegd. De afgedankte treedt finaal af. Van consult geen sprake. Men neemt 't den medicijnenman niet kwalijk, dat hij den zieke niet herstelde, al had hij 't dan ook bij kris en kras beloofd. De na elkander voorgeschreven, meestal nog niet uitgewerkte zeer samengestelde middelen, – enkele bestaan uit meer dan honderd ingredienten, – worden Krômô maar ingepropt. Eindelijk toch – de Javaansche medicijnvoorraad is niet spoedig uitgeput, – zal men het geneesmiddel wel tegenkomen, dat overeenstemt met de kwaal. Niet de bestanddeelen van het medicament, maar de klank van den naam beslist hier veel, zoo niet alles. In twijfel geen oogenblik. De inlandsche dienaars en dienaressen van Aesculaap, al zijn ze ook te dom om alleen te loopen, betoonen zich even zeker van hunne zaak als b.v. uw onbedreven koetsier, die de wildste paarden aandurft. Zij weten het.

De man is betooverd, zoo meenen de meesten. Men maakt kruisjes (+) op Krômô's rug, op Krômô's schouders; men bespuwt hem hier en bespuwt hem daar, met enkel spuug of met gekauwde artsenij, en prevelt al of niet, want niet ieder kan dat, bij 't opstijgen van de wierookwalmen uit een bosje rijststroo, de stellig helpende tooverformule.

De kranke gaat bij deze of dergelijke behandeling er meestel niet op vooruit, tot groote verbazing en ontsteltenis natuurlijk van al die knappe bollen, die hem immers volgens de regelen der kunst bespuwden, bebliezen, en beteekenden, kneedden, knepen, medicineerden.

Hoe zwakker de zieke wordt, destemeer lawaai maken de geneesheeren en de geneesmeesteressen en de omstanders. Men past hier de Javaansche spreekwijze toe: toeloeng toeloeng mĕntoeng (met stokslagen helpen; ons: van den wal in de sloot).

Bok Min, de zusters en de broeders, de wederzijdsche ouders, de ooms en de tantes, de neven en de nichten, alsmede hulpvaardige vrienden zetten zich beurtelings naast den patiënt op de amben, beuren hem nu eens op, doen hem dan weêr liggen, leggen hem soms ter afkoeling op den grond, en steunen den arme tegen zich aan of met kussens.

Hoe ernstiger zich het geval liet aanzien, hoe veelvuldiger de vraag: „hoe gaat het?" tot den lijder wordt gericht. Men schreeuwt en gilt haar eindelijk uit aan 's mans ooren; men gunt den welhaast stervende geen rust, om er op deze wijze het leven, de ziel toch maar in te houden. Nu eens vraagt de een, dan weer de andere, met veel misbaar: „Wie ben ik?" „Weet je nog wie ik ben?" „Herken je me nog?" „Zou je je vrouw en kinderen zoo maar verlaten?" en zoo meer.

Zooals wij al merkten, werd er niet getalmd, met van weg en de weer, zoo mogelijk al de nabestaanden op te roepen. Men staat er steeds verbaasd van, hoe de verschillende uiteenwonende familieleden van den zieke, zoo spoedig en zoo eenparig zijn opgekomen. Zeker door renen ijlboden. Soerâ zus en Wongsâ zoo, erg meegaande kerels, zijn er maar even voorgespannen. En zij liepen in dit geval als de wind, al is het ook, dat zij tot zelfs hun sangoe (benoodigde voor de reis) niet eens vergoed krijgen. Als mannen van gewicht, belast met een belangrijke zending, kwijten zij zich van hunne taak.

Nu 't zoo tegen het laatste loopt, brandt er in 't hutje van Krômô, zoowel over dag als 's nachts, een lichtje om in overeenstemming met de ilô-ilô, (de overleveringen der ouden), aan den geest van den kranke de noodige helderheid mede te deelen.

Soms duurt de ziekte wel wat lang, immers naar de meening der verplegers. Zoo iemand als Pak Min is er gewoonlijk spoedig uit. Maar nu moet men bijv. eens een' teringlijder hebben. Dan wordt de zaak anders. Een sterk sprekend geval. Als zendeling reik ik sedert vele jaren aan inlanders, die mij daarom vragen, gratis geneesmiddelen uit. Zoo gebeurde het op zekeren dag, dat een eenvoudige, goedmoedige boer, zoo 't scheen, — ik oordeelde zoo op 't gezicht af, — recht vertrouwelijk op mij afkwam, ja mij confidentieel op zij troonde, en mij toen gemoedelijk toefluisterde: „Toewan! bij mij thuis ligt iemand ziek al zeer lang, mijne tante. Ze wil maar niet beter worden. Ze wil evenmin dood gaan. 't Is een sukkelen uitten treuren, dat kunt u begrijpen. Om u de waarheid te zeggen, begint 't ons wel wat te vervelen. Tante vindt het ook alles behalve prettig, zoo altijd maar plat te moeten neêrliggen. Zou u mij niet" en dit zeggende

liet de man mij tegelijk twee rijksdaalders zien, „een weinig sterk werkend vergif kunnen geven, om die tante van mij spoedig uit den tijd te helpen?" Men kan er op aan, dat het leuke boertje elders geholpen werd, en dat er in de inlandsche wereld op deze wijze menigeen een' verhaasten dood sterft 't Geld is zoo duur en het geweten argeloos ruim.

De tegenzin in het verzorgen van chronische zieken uit zich ook nog op andere wijze. Men beklaagt er zich over, dat al de aangewende middelen en nachtwaken niets hebben gebaat. Integendeel, de lijder is, ondanks al de in 't werk gestelde pogingen, er aldoor op verminderd. Uitgaan of werken kan hij niet meer. Hij krijgt zoo wat niets in, en lijkt wel een geraamte. Allah heeft zeker tot zijn' dood besloten. Laat hem dan nu maar liggen. Er is toch niets meer aan te doen. Op 't begraven na, zijn wij met hem klaar.

De Javaan is er zeer voor, dat zijn patiënt eet. Van versterkende middelen geen sprake. Hebt gij den zieke misschien 't een of ander van dien aard toegeschikt – eieren of vleesch bijv. – 't wordt qua voedsel niet geteld. Rijst en nog eens rijst moet de man verorberd hebben, anders heeft hij niet gegeten, al at hij ook een heerlijke beafsteak en een ommelet met den meesten appetijt op. Tout comme chez nous, in betrekking tot het aardappelen-diëet.

De Inlander zet, voor zoo veel hij 't maar eenigszins doen kan, rijst in soorten, vruchten en koffie naast den zieke neer. Kan deze niet meer eten, dan wordt hem een en ander tegen heug en meug in den mond geduwd. Helpt 't hier niet meer – zoo is de redeneering – dan kan het in ieder geval voor de ziel dienen als sangoe (teerkost in het graf of zwevende daar buiten).

Een kind heeft koorts, dan wel eene uitslagziekte onder

de leden. Misschien kwamen pokken of mazelen reeds uit. De kleine is al maar grijnende en grijnzende. Men tracht het zoet te houden met lekkers uit de waroeng. Rijpe zoowel als onrijpe vruchten mag het ook al hebben, in 't kort, al wat 't slechts verlangt. Als Allah het niet wil, zal het immers toch niet dood gaan. Bovendien, de Inlanders houden het er voor, dat men aan zieken, aan zieke kinderen vooral, ieder opkomend verlangen behoort in te willigen, daar dit bevorderlijk is aan de herstelling. Hoe wordt er met zoo'n dreumes gesold en gezeuld; altijd maar mede bengelend over de heup der moeder, waarvan weleens zwakte in de beentjes, zoo niet erger, het gevolg is. Men laat het wicht verder, als het zich erg heet voelt, naar hartelust baden of wel spiernaakt in den kletsregen staan, alles naar believen van den jeugdigen wereldburger.

Maar waarom heb je 't hem niet verboden?

Botën poeroen. (Hij wilde niet).

Dat men den kleine overal heendraagt, door alle weêr en wind, de geheele stad of 't geheele dorp door, om bij vriend en maag raad te vragen, is het ergste niet.

Wij wonen zoo'n omgang bij.

De bezorgde moeder gaat juist het huis van een oude kennis binnen.

Wel, wat is er nou, bok Djoar, dat je zoo bedroefd bent?

Ach, grootvader, de jongen is reeds drie maneschijnen ernstig ziek. Altijd door rommelingen in het buikje. Reeds overal zocht ik obat, liet het ventje drukken en wrijven, bespuwen en tooverspreuken over hem uitspreken, 't gaf allemaal niets, niemendal. Pak Djoar, – de vader – slaapt iederen nacht op den grond, met een bezem tot kussen, maar zelfs ook dat helpt geen zier. Pak Djoar kreeg geen enkele influistering noch aanwijzing omtrent de aan te wenden middelen.

Voorzeker een moeilijk geval. Maar weet je wat, ga eens naar Toewan Anoe — hier noemt hij den naam van een bekend Europeaan — en vraag hem om raad.

Neen! dat nooit, kjaï! De Santri's en Kadji's zeggen, dat men geen midicijnen van die Londô's moet aannemen. 't Is toch ook waar, dat onze geneesmiddelen geen uitwerking meer hebben, en onze sëmboer-soewoek (spuwmiddeltje) geen vat heeft, als men hun vreemdsoortige obat maar eens gebruikt heeft. Ik verander liever driemaal 's daags van drankje of pap, dan dat ik dien ongeloovige om hulp zou vragen.

Vreemd, en zeker ten zeerste strijdig met ons beter gevoel, is het gedrag van inlandsche vaders, die niet zelden hun respectieve vrouwen – de trouwe, schoon dan ook niet immer verstandig zorgende moeders – op een dracht stokslagen onthalen, omdat de kleine er maar niet boven op komt.

Pak Djoar zal 't nog eens anders probeeren. Midden in den nacht, als wanneer de ziekten en de kwalen een mensch gewoonlijk stilletjes overvallen, staat hij eensklaps geheel van kleêren ontdaan op en kruipt, zoo snel hij slechts vermag, op handen en voeten naar zijn sukkelend kindje toe.

Tot de ziekte: Éh, daar ben ik je nou eens voor geweest, dat hadt je niet gedacht, éh!

Hierop belikt hij 't stumpertje van het hoofd tot de voetzolen, om zoo aan de verraderlijke ongesteldheid den indruk te geven, dat haar een heimelijk onheil bedreigt, opdat ze zoo, door angst gedreven, er van door zal gaan.

't Kindje zal nu natuurlijk zeker herstellen.

Wordt 's nachts toevallig 't geluid tjrik-tjarik, van den tjiri (een zoogenaamd nachtspook, doch in werkelijkheid de walang-sétan, een soort groene sprinkhaan) vernomen,

ook dan bestaat er kans op beterschap. De vader antwoordt dan: „Ga weg van hier, zoo ver ge maar kunt. Je moeder heeft juist een albino-buffel geslacht."

Als een zuigeling maar niet anders doet dan huilen, niet tot bedaren is te brengen, dan wordt de kjai-kjai geroepen, – de diepzinnige, oude leeraar van het dorp, – zelden de modin. Heidensch gezind, doch mohammedaansch getint, is deze oude een man van veel invloed. Straks zal hij 't kindje komen bezweren. Reeds menige kleine maakte hij op deze wijze stil en zoet.

Een herdersjongen is anders ook niet te versmaden. 't Is waar, dat deze geen tooverspreuken kent, maar zijn spuug, weet u, zijn spuug heeft genezende kracht. Laat hem maar eens binnen komen. Onze botjah angon (herdersknaap) bespuwt het patiëntje al zijn best. Probatum est! Denk eens, zoo'n sapi of karbouwenknaap moet maar door alle weêr en wind; onthouding en ontbering zijn zen deel; hoe zou dan zijn spuug niet helpen?

Si Boetô heeft de pokken. Welnu, verboden te over: geen visch eten met doornachtige uitsteeksels, zooals b. v. tri en klotok, geen vruchten met idem, zooals b.v. nôngkô, doeri, gĕmbili en gĕmbôlô, geen zoet, geen zuur. Niets dan gekookt water drinken. Niet baden en welke sĕrikkan's er al meer zijn bij schier iedere ongesteldheid, doch die over 't geheel steeds slecht worden in acht genomen. De Javaan is nu eenmaal geen mensch van beginsel, van karakter; gestrengheid en consequentie staan niet in zijn woordenboek.

De inlander leeft bij zeer vreemde gevolgtrekkingen.

Wel redeneert hij evenzoo als gij en een ander, maar zijn praemissen zijn van eene bijzondere soort. Als Si Nôjô geboren is op een' dag, die in zekere betrekking staat tot den datum waarop de navelstreng afviel – data

waarnaar de uitrekenaars ernstig en nauwgezet informeeren – dan wordt de zieke stellig beter; in het tegenovergesteld geval is er niet de minste hoop. Bij den zieke wordt dit nagegaan, en zonder eenige terughouding de uitkomst van het onderzoek uitgesproken.

Is er veel lucht bij den kranke en is men bang voor besmetting, dan worden er zemelen en beenderen gebrand, of liever smeulend aangehouden. De geur van deze ingrediënten, maakt het uiterst benauwd in het ziekenvertrek, weshalve, dus overlegd de inlander, de ziekte het er niet meer zal kunnen uithouden.

Dáár is men bezig iemand ontkleed voor de vlammen te houden, en met jonge ananas oftewel met een' heet gemaakten rijksdaalder den rug te wrijven; de man heeft last van buikpijn.

Zoo houdt men ook eenig gewond deel van 't lichaam voor 't vuur, om de wond te doen opdrogen.

Heeft iemand maar in het geheel geen ontlasting, wat men er ook aan doet, dan is de arme betooverd. Ingeval van intermitteerende koorts is dat zeer zeker mede de oorzaak. Bij tusschenpoozen wèl en dan weer niet wèl, daar speelt natuurlijk de booze meê. Er wordt besloten tot het houden van een slamĕttan (gewijden maaltijd), op den poenden van het dorp, de plaats waar de beschermgeest zetelt. Men brengt een pĕtjok-bakal, en een der oudsten of de vader prevelt: „Kjai! Nini! kang pitjak lan kang dèngkol, koelô botĕn amastani, moegi paringngô pangapoentĕn ing sadèrèk koelô si (volgt de naam van den zieke) d. i.: Grootvader en grootmoeder! die blind zijt, bovendien stijf en krom van armen, ik zeg niets, u moge vergiffenis schenken aan mijn vriend of kind si....

Aan een waterzuchtige is niet veel te doen. Allah zoekt hem. Straf voor valsche eeden.

Zoo zijn er overgeërfde ongesteldheden. Een doekoen betuigt dadelijk, dat er geen kruid voor gewassen is.

We hebben Krômô, onzen dysenterielijder verlaten, toen hij heel erg ziek was. Wij vinden hem gansch ontdaan en ijlende terug. Nu en dan heeft hij flauwten, en dan is het of de man reeds verscheiden is. De inlanders houden het er voor, dat de ziel het lichaam al heeft verlaten. Men kijkt hem strak aan, schreeuwt aan zijn oor: „Krômô! krômô! kom toch terug! Je vrouw en je kindertjes! Kom terug! kom terug!" Een paar maal slaat de kranke nog even de oogen op, en dan niet meer, wat men ook roept en tiert, 't is afgeloopen. Hierop hoort men de aanwezigen al spoedig het begin der mohammedaansche geloofsbelijdenis in koor telkenmale zingend sprekend herhalen: „laïlah aïlelah": er is geen Godheid buiten de Godheid bij uitnemendheid. Weinigen kennen evenwel de beteekenis der woorden. —

Men heeft pijn in de gewrichten, is lijdende aan jicht, rheumatisme, en welke inlander uit den minderen stand lijdt daar niet aan? Een middel is: de nagels aan handen en voeten met lombok (Spaansche peper) in te wrijven. Dat kan de ziekte niet verdragen. 't Wordt haar te heet, en zij kiest alzoo spoedig het hazenpad.

Een lijder aan zenuwtoevallen wordt natuurlijk voor bezeten gehouden. Bij een' aanval wrijft men de maag van den ongelukkige en overgiet hem met water.

De patiënt die een „schandelijke" ziekte heeft, wordt nog al eens gemeden. Syphilitische neusontsteking zoekt men te genezen door snuif; als de man maar niest, zal 't wel beter worden. Men laat hem daartoe ook naar de zon kijken. Strootjes uit de Javaansche apotheek — roko sélô karang — kunnen mede dienen.

Krankzinnigen zet men, zijn ze eenigszins lastig, al

spoedig met de beenen in het blok. Het staat vast, dat niet de persoon zelf uit dergelijke menschen spreekt, maar dat een booze geest dat doet. Ruw gaat men dikwijls met deze ongelukkigen om. Ik bezocht eens eene dus genaamde krankzinnige vrouw, en vond ze natuurlijk in het blok. Haar zuigeling mocht zij niet meer zogen. Recht vuil was het in haar hok, en haar kleêren zagen er zeer vies uit. Door mij toegesproken, wilde zij gaarne naar rede luisteren. Daarna richtte ik mij tot de aanwezigen en bad met hen. Verlangend haar kind te helpen, liet ik dat der vrouw toe. Vervolgens werd zij uit hare vunzige gevangenis ontslagen. Al spoedig liep zij weder in huis rond, zooals zij dat pleegde te doen. Een weinig vreemd deed zij soms nog wel, maar toch was zij wel wat gauw voor krankzinnig versleten.

Er bestaat een middel om te weten, of er een heks of toovenaar in het spel is. Als men op de bedsteê soms het geluid tèr hoort, is de zaak niet pluis. De specialiteit in onttooveren wordt ontboden. Zoo'n visite zal minstens tien gulden kosten, behalve de keur van spijzen, die voor den beroemden doekoen gereed moeten staan. Doch dat is minder.

De geduchte man komt, en wijst, na lang wikken en wegen, den kerel of 't wijf aan, die 't hem gedaan heeft. De verontwaardigde familie is terstond op wraak bedacht. Zou men zoo onmannelijk, zoo stumperig zijn om geen kwaad met kwaad te vergelden? „Oerip sapisan, mati sapisan" (ik leef maar eens, en sterf maar eens) zegt de Javaan.

Is iemand min of meer simpel: waarschijnlijk in het bosch door een geest – djim of pĕri – besprongen, dan wordt zijn hoofdhaar gewasschen met water, waarin de faeces van een' hond zijn opgelost. 't Vet van een' hond of van een

varken is ook niet kwaad. Zoo'n sétan zal toch wel bang zijn van de faeces of van het vet van een hond of zwijn en dus overhaast zich uit de voet maken.

't Is niet mogelijk en 't zou weinig loonend zijn, de verzorging der verschillende kranken na te gaan. Om volledigheid kon 't ons hier trouwens niet te doen zijn. In een paar sprekende trekken een beeld te ontwerpen, was ons doel.

(*Vervolg later*).

Savoeneesche tijdrekening, door J. K. WIJNGAARDEN.

Hetgeen hier volgt zijn enkele mededeelingen aangaande tijdverdeeling en tijdsbepaling der Savoeneezen. Wat ik schrijf is zeker verre van volledig. Hoe langer men onder een volk verkeert, hoe meer men met zijne denkbeelden en eigenaardigheden bekend wordt. Ik geef, wat ik heb, wat ik hier en daar onder en bij mijn werk opving, hopende er naderhand op terug te komen, wanneer blijkt, dat ik veel onvermeld liet.

Aleer ik tot mijn onderwerp overga, eene opmerking. Savoe is een klein eilandje, de grootste afstand van Seba is 14 paal, n.l. naar Timoe. Nu zou men zoo zeggen, dat op zulk eene kleine oppervlakte weinig verschil in gewoonten en gebruiken zou worden aangetroffen. En toch vergist men zich hierin. Wel is de hoofdzaak overal dezelfde, maar in de bijzonderheden zijn de afwijkingen niet gering. In hetgeen ik ga mededeelen komt dit duidelijk uit. Doch nu ter zake.

De Savoenees rekent bij jaren. Voor jaar gebruikt hij het woord *tooe*. *Pri tooé* beteekent: hoe veel jaar? hoe oud? Meest gebruikt men dit woord met de voorvoeging van *boeé*, het Maleische boewah, gebruikt als telwoord. Eén jaar heet in het Savoeneesch *héwoeé tooé* of *héwoeé boeé tooé* (waarin het telwoord tweemaal voor- komt). Twee jaar is *doeé boeé tooé;* drie jaar *tèlloe boeé tooé*, enz.

Eenige jaren vormen eene *kélila*. Deze is echter voor de verschillende landschappen niet van een en denzelfden

duur. Te Seba bestaat eene kélila uit 9 jaar, Timoe en Randjoewa rekenen 6 jaar, Liaae en Mésara 7. Wat de reden van dit verschil is, weet men niet. Men vindt het natuurlijk, dat de kélila te Seba langer is dan in de andere landschappen; want, wordt er gezegd, Seba is de oudere broeder (hetgeen voor ons geen verklaring is).

Men zou zoo zeggen, dat de Savoenees wel eene tijdrekening zou hebben, daar het vrij gemakkelijk is met kélila's te rekenen, maar dit is toch het geval niet. Van tijd heeft men weinig idee. Niemand weet hoe oud hij is. Ik had gedacht, dat men zijn' ouderdom wel bij kélila's zou kunnen opgeven. Van geen enkelen hoorde ik nog hoeveel kélila's hij reeds had bijgewoond. Het is mij dan ook niet duidelijk wat het nut en de beteekenis zijn van deze eigenaardigheid.

De overgang van de eene in de andere kélila heeft met eenige feestelijkheden plaats. Bij deze gelegenheid slacht men een groot varken, de zoogenaamde *wawi kélila*. Bij het begin eener kélila neemt men een varkentje en bestemt dat voor wawi kélila. Het mag niet geslacht worden, voordat de kélila ten einde is. Van het vleesch geeft men aan al zijne bloedverwanten.

Verder wordt het begin eener nieuwe kélila gevierd met *péhéré djora* (Mal. poté koeda), het in een' kring rondrijden op paarden. Dit geschiedt op eene andere plaats dan die welke daarvoor in gewone gevallen gebruikt wordt. Tevens geschiedt het op een' anderen tijd.

In de aanstaande maand *naiki kéboei*, November, begint eene nieuwe kélila en zullen genoemde feestelijkheden plaats hebben,

Men verdeelt het jaar in twee getijden: de regen-moeson, van October tot April en de drooge moeson, van Mei tot September. De Savoenees spreekt van de *wĕroe djĕlai*

of *wĕroe adji* (adji = regen) en van *wĕroe wadoe* (wadoe beteekent niet warm, maar steen).

Bovendien verdeelt men het jaar in 12 maanden, gerekend van nieuwe maan tot nieuwe maan. Het Savoeneesche woord voor maan en maand is *wĕroe*. Dit woord beteekent bol, bolvormig. In dien zin komt het in andere verbindingen voor. Een kluwen garen bijv. is *wĕroe wĕngoe*.

Men rekent bij maan-maanden, zoodat men jaarlijks 11 dagen op het zonnejaar te kort komt. Om dit verschil te vereffenen gebruikt men van tijd tot tijd eene schrikkelmaand. Van het hoe en waarom weet men zich geen rekenschap te geven. Zij die onze maanden kennen en weten, dat wij er slechts 12 hebben, vinden het vreemd en lachen er om, dat zij soms 13 maanden moeten gebruiken. Men let alleen op de verschijnselen en regelt zich daarnaar.

Hoe men weet, wanneer van tijd tot tijd eene schrikkelmaand aan het jaar moet worden toegevoegd? Het is de toewakboom, de lontarpalm, die zulks bepaalt. De lontar bloeit tweemaal in het jaar, in Januari en in Juli. Uit de bloem, of liever uit het katje druppelt het sap. Den eersten keer geeft men weinig acht op dit bloeien, omdat de boom in den regentijd weinig sap geeft. In den drogen tijd scheidt hij veel vocht af. Den tweeden keer geeft men nauwlettend acht op het bloeien, omdat van een' goeden toewak-oogst het geheele bestaan der Savoeneezen afhangt. Voor een geheel jaar moet men stroop zien te krijgen. Met het invallen van den regen houdt de lontar op zijne sappen af te scheiden. Het is dus zaak op den rechten tijd te beginnen met *iris toewak* (iris = snijden, doorsnijden). Men snijdt n.l. dagelijks een klein schijfje van de bloem af, opdat het sap goed blijve toevloeien. Nu gebeurt het echter, dat in de voor

het toewaktappen bestemde maand, de katjes nog niet voldoende zijn uitgeschoten om ze in te snijden. Men kan dus zijn werk nog niet beginnen en moet voorloopig nog wachten. Hieruit besluit men, dat de rechte tijd nog niet is gekomen. Dan rekent men een schrikkelmaand, volgens de Savoeneesche benaming „de niet in rekening gebracht wordende maand" (n.l. in gewone omstandigheden). Is deze maand voorbij, zoo rekent men gewoon door. Op die manier komt men weder in overeenstemming met het zonnejaar.

Het jaar neemt een' aanvang met October, met het invallen van den regen.

De namen, die aan de maanden gegeven worden, zijn ontleend aan de werkzaamheden, die in den loop van het jaar te verrichten vallen. Niet van alle kan dit evenwel gezegd worden. Van de namen aan sommige maanden gegeven, weet men de verklaring niet; deze zijn ontleend aan zaken, die in het duister liggen.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat vele Savoeneezen hunne tradities wel wat vergeten. Menigmaal komt het voor, dat men van iets den oorsprong en de beteekenis niet weet. Ook van de taal kan dit gezegd worden. Het Savoeneesch dat thans gesproken wordt, is anders dan dat van voorheen, het moet vrij wat minder zuiver zijn. Eene massa woorden, voorkomende in de Savoeneesche zangen, worden niet meer gebruikt, en door velen niet begrepen.

Voor Seba, Timoe, Mesara en Liaae zijn de maanden niet dezelfde, d.w.z. niet terzelfder tijd heeft men in alle landschappen dezelfde maand. Dit hangt af van den tijd waarop men het veld gaat bewerken. Seba wiedt zijne tuinen eerder dan Timoe, Mesara en Liaae, derhalve heeft het ook eerder de wiedmaand; voor Timoe

is het verschil twee maanden, voor Liaae en Mesara ééne maand.

Het is mij niet recht duidelijk wat de reden mag zijn, dat men niet te gelijkertijd over geheel Savoe met den veldarbeid begint. Met het invallen van de regens kan het moeilijk in verband staan; deze komen in al de rijkjes ter zelfder tijd door. Voor den padiplant kan ik mij begrijpen, dat Timoe een paar maanden achteraan kan komen, daar het gedurende het geheele jaar water heeft, wat met de andere landschappen niet het geval is. Hier moet men zich haasten met padiplanten; want is de regentijd voorbij dan zijn ook weldra de padivelden droog. Liaae en Mesara, het minst met water bedeeld, verbouwen dan ook om die reden eene vroegrijpe padisoort. Ik houd het voor eene regeling der toewan tanah's (déo rai), dat de verschillende landschappen niet te gelijkertijd dezelfde maand hebben.

De Sebanees gebruikt de volgende namen voor zijne maanden:

1	Wĕroe	*Koö Mah*	(14 Oct. '90 – 11 Nov.)
2	"	*Naiki Kéboei*	(12 Nov. – 11 Dec.)
3	"	*Wila Kolo*	(12 Dec. – 9 Jan. '91)
4	"	*Hanga Dimoe*	(10 Jan. – 7 Febr.)
5	"	*Daba ĕki*	(8 Febr. – 9 Maart)
6	"	*Daba Ae*	(10 Maart – 7 April)
7	"	*Banga Liwoe*	(8 April – 7 Mei)
8	"	*Aä*	(8 Mei – 5 Juni)
9	"	*Ari*	(6 Juni – 4 Juli)
		Pé la le-ĕlé	(de schrikkelmaand)
10	"	*Kélila Wadoe*	(5 Juli – 3 Aug.)
11	"	*Toenoe Manoe*	(4 Augustus – 2 Sept.)
12	"	*Bĕgarae*	(3 Sept. – 1 Oct.)

Thans een enkel woord over iedere maand in het bij-

zonder. *Wĕroe Koö Mah.* Koö beteekent wieden, en Mah is veld, bijv. *mah are*, padiveld (sawah), *mah térae*, djagongveld, djagongtuin. Een stuk grond, waaromheen een pagar is heet *doka*, het Maleische kĕbon. Weroe Koö Mah is dus de wiedmaand. Om dezen tijd houdt men zich bezig met het schoonmaken der tuinen, om zoo dra de regen komt, de kéboei, een soort erwten, en de terae (djagong) te planten.

Weroe Naiki Kéboei is letterlijk de maand van de kleine boontjes, nl. de plantjes. In deze maand komt de kéboei boven den grond; de plantjes zijn dan nog klein, van daar de bijvoeging naiki.

Deze maand wordt ook *Bari Mah* genoemd, omdat men de kéboei om dezen tijd wiedt, den akker zuivert van onkruid; bari beteekent omkeeren, dus schoffelen. De Savoeneezen zijn gewoon de kéboei en de térae samen te verbouwen. Bij het planten worden een erwt en een djagongkorrel samen in één gat gelegd. Genoemde gewassen ontspruiten dus naast elkaar. Dit wordt zeker met het oog hierop gedaan, dat de kéboei eenigen steun zal hebben.

De groote djagong, de turksche tarwe, wordt alleen geplant. Deze heet in het Savoeneesch *térae djawa*, in onderscheiding van de *térae hawoe*, in ons Maleisch djagong Rote genaamd, een soort gierst. De mais is oorspronkelijk niet op Savoe bekend, hetgeen de naam genoegzaam aanduidt, blijkens het predicaat djawa (Java).

Bij het eindigen eener kélila heeft het *péhéré djara* in deze maand plaats.

Wĕroe Wila Kolo. Wila is bloem en Kolo uiteinde, top. In deze maand bloeit de kéboei.

Wĕroe Hanga Dimoe. Het is mij niet bekend wat aanleiding gegeven heeft deze maand aldus te noemen

Hanga beteekent natuurlijke geul tot afwatering, en dimoe is oost. In deze maand worden de boontjes, kéboei geplukt.

Weroe Daba-ĕki. Daba is een woord, waarvan men de beteekenis niet meer weet; ĕki is binden. In Daba-ĕki heeft het gewone *péhéré djara* plaats, op eene daarvoor aangewezen plaats, 's Avonds van te voren neemt men een schaap, dat men gedurende den nacht vastbindt bij het hoofd van het huis (*kĕtoe ĕmoe*): bij ons zou men zeggen de gevel van het huis. Men spreekt van *ĕki kii péhéré djara*, van daar weroe daba-ĕki. Het *péhéré djara* heeft plaats op den 7den dag na nieuwe maan, dus op eerste kwartier.

Volgens de overlevering heeft dit péhéré djara plaats ter afwering van eene sprinkhanenplaag. In vroeger tijd, zoo heet het, gebeurde het, dat eene geweldige massa sprinkhanen naar Savoe kwam en het arme land geducht teisterde. Zij aten alles kaal, niets bleef gespaard, zelfs de atap der huizen niet. Om nu te voorkomen, dat deze plaag zich herhale, is men sedert dien tijd begonnen met *péhéré djara*. Deze sprinkhaan heet in het Savoeneesch *moko bora diawa*, en is niet op Savoe inheemsch; wel heeft men er de *moko bara wawih*, eveneens een soort sprinkhaan.

Men meene niet, dat het genoemde péhéré djara het eenige is. Ieder jaar heeft het nog een paar keeren plaats, telkens op verschillende plaats. In vroeger tijd gebeurde het eens, dat een man een kanon schoonmaakte (men heeft hier kanonnen; de herkomst is onbekend). Terwijl hij hiermede bezig was, ging het af, naar men zegt zonder geladen te zijn, en de man verloor jammerlijk het leven. Ter herinnering aan dit ongeluk houden de bloedverwanten van dezen man jaarlijks eene péhéré djara. Dit is een weinig in onbruik geraakt, omdat deze bloedverwanten meest allen tot het Christendom zijn overgegaan.

Een andere eigenaardigheid van deze maand is het zoogenaamde *titoe daba* (titoe beteekent staan). Wat men hieronder verstaat? Al de kinderen, die gedurende een geheel jaar geboren zijn, worden in deze maand aan de godheid opgedragen. Men vraagt om haar zegen voor de kleinen. Men wascht en baadt het kind, teekent het met sirihspeeksel een kruis op het voorhoofd en een paar vlekken op de wangen, waarna men het driemaal op zijne handen in de hoogte heft, onder het uitspreken van de woorden: *ngeddi ri Déo*, d. i. Déo moge het zien, zeker wel in den zin van aannemen. Zoolang het titoe daba nog niet heeft plaats gehad, is het kind niet rein.

Er ligt in deze handeling veel duisters. Ik heb dit alles nog niet tot klaarheid kunnen brengen. Wat beteekent het kruis op het voorhoofd?. Vanwaar heeft men dit? Zou het niet iets van christelijken oorsprong kunnen zijn? Dit dient nog opgehelderd te worden. (Zie Aant. 1).

Weroe Daba bekleedt eene voorname plaats in de rij der maanden van het Savoeneesche jaar. Een man, die op reis gaat, zegt tot zijne vrouw: *boleh tangi-tangi balé mai ja wĕroe daba*, d.i. je moogt niet schreien, want ik kom in wĕroe daba terug. Dit is een kort gezegde, dat steeds gebruikt wordt.

Weroe Daba ae. Woordverklaring onbekend; alleen ae beteekent veel. Deze maand hebben twee keer hanengevechten plaats, nl. de zulke welke bepaald worden door den toewan tanah (déo rai).

Het *tali manoe* (Mal. ikat ajam) is eene godsdienstige plechtigheid. Dit geschiedt op de *Nada ae*, het gemeenschappelijke heiligdom der Savoeneezen van Seba, de algemeene offerplaats. Hierbij mag niet gewed worden, wat wel het geval is bij hanengevechten, die daar buiten en op andere tijden plaats hebben.

Wèroe Bèngoe Liwoe. De beteekenis der woorden bèngoe en liwoe is onbekend. Op den 15den der maand vinden er wederom hanengevechten plaats, als inleiding tot het zoogenaamde *boei ihi.* Wat dat is? Boei beteekent besproeien en ihi inhoud (Mal. isi), dus letterlijk het besproeien van den inhoud.

Op volle maan van Bèngoe Liwoe wordt alles wat men heeft, zooals gereedschappen, geldstukken, kleêren, enz. met stroopwater begoten, om het te reinigen.

Met boei ihi eindigt de *pédoa*, de Savoeneesche danstijd, die eene maand of drie geduurd heeft. Men danst en zingt en viert feest den ganschen nacht tot zons-opgang, en hiermede wordt de pédoa dan besloten.

De laatste dagen van Bèngoe Liwoe heeten *Holé.* De beteekenis van het woord kan ik niet geven; wel wat er geschiedt gedurende de dagen, dat de maand Holé heet. Men zegt, dat het landschap van zonde gereinigd wordt. Dit geschiedt op de volgende wijze. Men neemt eene prauw, waarin men van alles, wat het land oplevert, laadt, in kleine van bladeren gevlochten zakjes (Mal. kètoepah), Savoeneesch *kédoeé.* Men neemt kètoepah's met rijst, met djagong, met katjang. Ook brengt men in de prauw zijne ziekten en ongemakken. Iemand, die eene vuile wonde heeft, vergeet niet eenige bestanddeelen, wat etter in het scheepske te doen; is men hoestende, zoo werpt men eenige fluimen in het vaartuigje. Is er van alles in, dan wordt de prauw losgelaten en geeft men haar aan de golven prijs, en deze voeren dan al wat onheil kan berokkenen verre van Savoe.

Deze plechtigheid heeft niet in al de landschappen plaats, alleen te Seba en te Mesara. Timoe en Liaae doen hieraan niet mede, zeker wel omdat voor deze negeryen de wind niet gunstig is; de prauwen zouden losgelaten zijnde niet weggevoerd worden.

Holé wordt wederom ingeleid met hanengevechten. Waarom deze spelen plaats hebben? Men zegt, dat er steeds geoorloogd moet worden; vechten de menschen niet, dan laat men het hanen doen. In geval van oorlog blijven de hanengevechten achterwege.

Met het einde van Běngoe Liwoe spreekt men van *pé hèppo boeé tooe* dat wil zooveel zeggen als einde van het jaar. Ik houd het er voor, dat dit het einde is van de godsdienstige feesten.

Met *Wěroe Aä* begint de droge tijd. Aä beteekent oudere broeder. In deze maand kapt men het hout, dat men voor het suikerkoken noodig heeft. Eveneens snijdt men de padi. Een bepaalde tijd is hiervoor niet aan te geven, aangezien dit afhangt van de padisoort, die men geplant heeft, eene vroeg- of laatrijpe, en van den tijd, waarop geplant is.

Wěroe Ari. Ari is „jongere broeder." In dezen tijd bewerkt men het gekapte hout. Gedurende de maanden Aä en Ari vermaakt men zich met het *péloeroe*, een worstelspel.

Wiroe pé la léělé d.i. „de niet in rekening gebracht wordende maand", men zou ook kunnen zeggen, „de verdwijnende maand." Deze maand is de schrikkelmaand.

Wěroe Kélila Wadoe. De eigenlijke beteekenis van het woord kélila is mij onbekend; wadoe is steen. Kélila Wadoe is de maand van het stroopkoken en heet daarom ook *Poeroe hogo.* Poeroe is zooveel als het Maleische toeroen, neerdalen, en hogo is koken.

Wěroe Toenoe Manoe of *Wěroe Wadoe ae.* Toenoe is braden en manoe is kip. Waarom deze maand dezen naam draagt is mij niet helder.

Wěroe Běgarae. Het is niet duidelijk, waarom men dezen naam aan die maand heeft gegeven. Běga is het-

zelfde als het Maleische oesir, najagen, wegjagen. Men zegt bijv. bĕga wawi, d.i. oesir babi, jaag dat varken weg. Rae is kampong. Wat nu bĕgarae is durf ik niet zeggen. Aan het einde van deze maand heeft het feest van het steenensmijten plaats, Sav. pépĕhi wowadoe. Hiermede is het Savoeneesche jaar ten einde.

In de laatste drie maanden is het de tijd van het stroopkoken.

Ik sprak nog slechts over de maanden van het jaar, gebruikelijk te Seba. Zonder in eene breedvoerige toelichting te treden, wil ik hier mededeelen de namen in de andere landschappen aan de maanden gegeven.

Te Timoe heeten ze aldus:

1. *Koö Mah.* (Januari).
2. *Naiki Keboei.*
3. *Wila Kolo.*
4. *Hanga Dimoe.*
5. *Daba.*
6. *Banga Liwoe.*
7. *Aä.*
8. *Ari.*
9. *Kélila.*
   Héolé.
10. *Wadoe ae.*
11. *Wadoe Kĕpĕté.*
12. *Hae Rae.*

Héolé is de schrikkelmaand. *Kĕpĕté* is zooveel als zweet. *Wĕroe Wadoe Kĕpĕté* is de erg warme maand. De maand *Hae Rae* is dezelfde als *Begarae*. *Hae* beteekent naik, stijgen, opkomen uit. Men zegt, dat in die maand booze geesten uit de zee opkomen, de kampongs binnensluipen, en ziekten veroorzaken. *Hae rae* is opgaan naar de kampongs, aangezien de Savoeneesche kampongs alle zijn aangelegd op bergen, op gemakkelijk te verdedigen punten.

Liaae heeft de volgende maanden:

1. *Koö Mah.*
2. *Naiki Kéboei* of *Bari Mah* of *Koedja Mah.*
3. *Kélila dji lai.*
4. *Njalé.*
5. *Daba.*
6. *Banga Liwoe kolo rai* of *Banga Liwoe gopo.*
7. *Banga Liwoe ramé.*
8. *Aä.*
   Héolé.
9. *Ari.*
10. *Kélila Wadoe.*
11. *Wadoe ae.*
12. *Hae Rae.*

Liaae begint het jaar eene maand later dan Seba. De 3de maand is *Kélila djilai* d.i. de maand waarin veel regen valt. *Wěroe Njalé* is de tijd, waarin een zeker diertje njalé geheeten, op Ambon zegt men laor, veelvuldig aan het strand voorkomt, en ijverig door den Savoenees gezocht wordt, omdat hij het eet. *Banga liwa gopo* wordt aldus genoemd, omdat men in die maand de pédoa in de kampong Gopo houdt. De 7de maand heet Banga Liwoe met toevoeging van ramé, om reden er in die maand zoovele feestelijkheden plaats hebben: 2 keeren péhéré djara, 2 keeren tali manoe – boeiihi, pédoa.

De lieden van Mésara hebben onderstaande maanden:

1. *Koö mah.*
2. *Njalé.*
3. *Wila Kolo* of *Pé nětta.*
4. *Hora Kaba.*
5. *Daba.*
6. *Daba ae.*
7. *Banga Liwoe.*

8. *Aä.*
9. *Ari.*
10. *Hobo.*
11. *Kelila Wadoe.*
12. *Hae Rae.*

De 3de maand is *Wĕroe Pé nětta*, zoo genoemd, omdat men dan de in bloei staande katjang met stroopwater begiet, *nětta* is zoet, en *pé* geeft eene handeling te kennen, *pé nětta* is zoet maken. Men doet dit om zich een' goeden oogst te verzekeren. *Hora Kaba.* Hora is weggooien en Kaba is dop, omhulsel, schil. In deze maand maakt men de geoogste katjang schoon, de doppen gooit men weg. *Wĕroe Hobo* is de maand voor de dieven, men steelt alles wat men kan krijgen. Dit is te Seba wel eenigszins het geval in *Begerae.*

Over de maand in hare verdeeling sprak ik nog niet. Wij Westerlingen rekenen bij weken. Niet aldus de Savoenees. Hij kent slechts twee maanstanden: nieuwe- en vollemaan.

Hij telt van het eerste zichtbaar worden der maan tot deze vol is, tot 15; hetzelfde doet hij bij het afnemen der maan. Nieuwe maan heet *loeha lara*; de eerste van nieuwe maan is *hé pé loeha* (*ĕhhi*), de tweede van nieuwe maan is *doewé* (twee) *pé loeha*, de derde *tĕlloe pé loeha*, enz. Na volle maan heet het *hé* (*ĕhhi*) *pé hĕppé*, *doewé pé hèppé*, enz.

Men rekent echter niet door tot 15.

De 6 eerste dagen gebruikt men *péloeha*; daarna bezigt men om den stand der maan aan te geven verschillende benamingen, meestal namen van voorwerpen, waarop de maan in hare verschillende phasen gelijkt.

De hier volgende namen gebruikt men algemeen te Seba:

pé loeha, tot eerste kwartier.

rĕka toedi mĕnno, 7de dag.
waloe hoe, 8ste en 9de dag.
kéworé dhĕlloe manoe, 10de dag.
kéworé roe kari, 11de dag.
kéworé kélé, 12de en 13de dag.
pĕnoe pé, één dag voor volle maan.
hiloe ware, volle maan.

Een enkel woord ter verklaring. *Rĕka toedi* is de scherpe kant van een mes, mĕnno is een mes, wanneer het goed geslepen en gewet is, zoodat men eene scherpe, gelijkmatige snee krijgt, rata bĕtoel zou men in het Maleisch zeggen. *Waloe hoe.* Hoe is pnnt, uiteinde, Waloe omgevouwen, in dien stand mist de maan hare horens. De volgende phase is *kéworé dhelloe manoe* (dhelloe = buik). *Kéworé* is rond, *dhelloe manoe* is kippenei, dus rond als het ei van eene kip. *Kéworé roe karé,* roe is blad, karé eene boomsoort (de déras of deddap, waartegen men de sirih laat opklimmen), dus rond als het blad van den dérasboom, *Kéworé kélé*, kélé beteekent kist, dus rond, den vorm hebbende, van eene kist. *Pĕnoe pé*, pĕnoe-vol, pé, zijn, dus vol zijn. Men verstaat er echter één dag voor volle maan onder. *Hiloe wara*, hiloe is veranderen, en wara beteekent rood, bleekrood, bij het opkomen der maan.

Zooals reeds gezegd is rekent men na volle maan met *pé hapé*, wat minderen beteekent. Na een dag of zes zegt men *ikiké ué wĕroe*, de maan is reeds klein, en ten slotte heet het *ĕléké né wĕroe*, z.v.a. de maan is reeds weg.

In het voorbijgaan een stukje Savoesche philosophie. Wanneer de maan schijnt, ziet men eenige zwarte plekken. De Savoenees is gaan denken, wat dat kan wezen, en hij heeft in die donkere schaduwen eene oude vrouw gezien. Zij heet *Beni boekoe*, d.i. gekromde vrouw (beni-vrouw,

boekoe-krom; een gewricht heet ook boekoe). Zij is bezig met garen te spinnen; vóór haar staat eene tampat met kapas, die bewaakt wordt door eene kat.

Bij maansverduistering meent men, dat een geest de maan wil verslinden; vandaar dat men spreekt van *ngaä ri gerau; ngaä* (eten), *ri* (door), *gerau* (geest) (het Maleische makĕrau). Voor zonsverduistering bezigt men dezelfde uitdrukking. (Zie Aanteekening 2).

Van de maand afstappende, komen wij tot den dag. Men heeft verschillende benamingen om uit te drukken welken tijd van den dag men heeft. Om te zeggen wanneer iets moet gebeuren, wijst men dikwijls naar de zon, bijv. als zij in dien en dien stand is, moet ge bij mij komen. Voor deze verschillende standen nu heeft men namen. De zon is voor den Savoenees het groote uurwerk, waarnaar hij steeds moet zien. Laat het „groote licht des daags" zich een enkelen dag niet zien, dan is men spoedig in de war, en weet men niets meer van den tijd af.

Men verdeelt den dag volgender wijze:

how lodo, zonopkomst; *how*, te voorschijn komen; lodo, zon;

dida lo-do, de zon boven de kimmen, *dida*, boven;

hae lodo dimoe, de oosterzon stijgt; *hae*, stijgen lodo, zon; dimoe, oost;

nĕtoe lodo dimoe, 's morgens 9 uur;

kadja ta nĕtoe lodo dimoe, 's morgens 10 uur; *kadja*, rijk, meer dan het voorgaande;

netoe lodo mira, middag 12 uur; *mira*, recht, rechtop;

kéworé mawo, middag 12 uur; *kéwore*, rond; mawo, schaduw, de schaduw is rond;

aloe enni, omstreeks 1 uur.

djĕnna lodo, zonsondergang; *djĕnna*, is zinken;

merango rai of *hénoenoe rai*, 't begin donker te worden;

awoe hé-ra-awoe, donker; *héra*, avondrood, het wordt donker;

djenna he-ra, het avondrood verdwijnt;

bedji niki kériwoe rai, kinder-bedtijd; *bedji*, is slapen; *nikikériwoe rai*, kinderen die op den grond spelen, kruipen;

bèdji niki manga kériwoe, bedtijd voor grootere kinderen, die reeds kunnen spelen en vrij rondloopen; (1)

télora (*térora*) *meddha*, middernacht; *télora* en *térora* is hetzelfde, beteekent middden, middenste;

pé rĕmo djora djo, morgenstond is nog ver;

hé do kolo poro, even voor 't morgenrood, letterlijk de tijd van 't spinnen.

méa liroe (*riroe*), morgenrood, letterlijk hemelrood, liroe (riroe) hemel, uitspansel, *méa*, rood;

mau mamok rai, nog een weinig donker; *mamak*, wat nog niet helder is.

man rai, de morgen, 't is reeds licht.

Voor de tijdsbepaling morgen gebruikt men het woord *bĕli rai* (morgen avond *meddha bĕli*) van daag; heden is *lododé* (*lodo*-dag, *dé* verkorting van *nadé*, deze) overmorgen is *nèllie*; over 3 dagen is *de meddha*, over 4 dagen *doewé meddha*, enz. Te Timoe gebruikt men het woord *nĕllie* niet; overmorgen heet daar *hé meddha;* over 3 dagen heet: *doewé meddha*, enz.

Het Savoeneesche woord voor gisteren is *middha*, eergisteren *hari noö*, 3 dagen geleden *hari noö dara*, 4 dagen geleden *doewé noö dora*, enz.

---

(1) *Manga kériwoe* heeft ook eene ongunstige beteekenis: rondloopen om kwaad te doen, slechte dingen uit te voeren, zoo als jongens, die er 's avonds op uit gaan om zich met meisjes af te geven; een onecht kind is een anak manga kériwoe.

's Morgens heet *dii miai* of *mau rai*, 's avonds of 's nachts *meddha*. Voor zoo pas (1) gebruikt men *nginé*, eertijds, in vroeger tijd *do oeroe*; later, naderhand, *do léto*, thans, *nadé*.

Den bepaalden duur van iets meet men af naar de eene of andere handeling. Men wil den afstand van iets bepalen, van de eene kampong naar de andere. Men vraagt: hoe ver? En het antwoord zal luiden: *doewé wari pé hogo ngaü né djoh* d.i. de verte, de afstand is 2 keer rijstkoken, dus de tijd, dien men noodig heeft om 2 keer rijst te koken. Men zal iemand ergens heenzenden; men zegt, dat hij er niet lang mag blijven, bijv. *hé wari pé mama kénana né toei*, d.i. de duur van een keer het gebruiken van een sirih-pruimpje.

Een heel korte duur wordt aangeduid met de woorden *hé kéwoeoe namada*, een keer knippen met de oogen, dus ons oogwenk. Men wil, dat iets met spoed zal gebeuren, bijv.: je moet direct terug komen, het speeksel dat ik op den grond heb gespogen mag je niet laten opdrogen, men zegt: *boleh mĕttie iloe*.

September '91.

(1) Pas is ook wo wieoe.

Aanteekeningen.

1. Vgl. Perelaer Ethnographische beschrijving der Dajaks pag. 41 vg., waar men leest dat bij gelegenheid dat aan het kind een naam gegeven wordt, na eenige andere plechtigheden, hier kortheidshalve weggelaten, eene vroedvrouw het op beide armen neemt en driemalen ter aarde neigt; vervolgens heft zij het ook driemalen tot boven haar hoofd in de hoogte. Na de vroedvrouw volvoert ook de zoogenaamde tweede vader van het kind (d. i. de persoon, aan wien het zijn' naam te danken heeft, vgl. Perelaer l. c.) die neiging en verheffing van het kind, waarna de plechtigheid geeindigd is. De beteekenis van deze verrichting heeft P. niet kunnen opsporen. Misschien mag men het hier vermelde in verband brengen met de vereeniging van Hemel en Aarde door de heidensche Savoeneezen. Onder verschillende volken bestaat of bestond vroeger het gebruik, dat de vader een kind als het zijne erkende door het plechtig van den grond op te nemen, hetgeen hij hier en daar door eene vroedvrouw liet doen. Men zie daarover Ploss. Das Kind I pag. 62. In zijn werk Das Weib 3e druk II pag. 145 zegt Ploss o. a.: „Im Schwedischen und Dänischen heisst sie (de vroedvrouw) *Jordgumma*, *Jordemoder*, wörtlich *Erdmutter*, wie *Grimm* vermuthet, desshalb weil sie das Kind auf die Erde legte und es dann, wenn es der Vater nicht aussetzen, sondern anerkennen wollte, auf dessen Geheiss von der Erde aufhob. *Weigandt* vermuthet, dass von einem gleichen Gebrauch der deutsche Name *Hebamme* abzuleiten sei." Het kwam mij niet ondienstig voor deze plaatsen bij Ploss hier even in herinnering te brengen, hoewel ik volstrekt nog niet zou durven verzekeren dat oorspronkelijk eenige analogie bestaat van het door hem vermelde gebruik en het hier bedoelde op Savoe. G. K. N.

2. In het woord *gerau* herkent men gemakkelijk het Sanzkrietsche *râhu*, welk woord, hier en daar eenigszins verbasterd in verschillende talen van N. I. bekend is. De *râhu* is, naar het volksgeloof wil, een booze geest, die bij eclipsen de zon of de maan dreigt te verslinden. Voor bijzonderheden omtrent dit bijgeloof, dat niet alleen in N. I. maar ook in Polynesië wordt aangetroffen, verwijzen wij naar *Wilken*, Het Animisme pag. 254 e. v. G. K. N.

Uit het Koloniaal verslag van 1891.

(*Hoofdstuk* K. *Afd.* III).

EEREDIENST.

§ 1. *Christelijke godsdienst.*

Met opzicht tot de christelijke zending onder de inlandsche bevolking in Nederlandsch-Indië geeft bijlage 1 hier achter een overzicht van de zendelingen en inlandsche hulpzendelingen, zoomede van de Roomsch-katholieke priesters en hulpleeraars, die aan het bekeeringswerk zich wijden in de verschillende ressorten, waarvoor de bij art. 123 van het Regeeringsreglement bedoelde bijzondere toelating verleend werd.

Ten vervolge op vroegere mededeelingen (1) nopens hetgeen in den laatsten tijd van regeeringswege is gedaan of aanbevolen om aan rechtmatige wenschen van de christelijke zending onder de inlandsche bevolking tegemoet te komen, is thans gewag te maken van het Koninklijk besluit dd. 11 Augustus 1891 n°. 20, waarbij, als een eerste stap om inlandsche christenen bij de rechtsbedeeling te onttrekken aan formaliteiten of verplichtingen, die een mohammedaansch karakter dragen, het verplicht raadplegen van mohammedaansche adviseurs is uitgesloten in rechtzaken, waarbij inlandsche christenen beklaagden of verweerders zijn. Zie bijlage 2 hier achter.

Over den stand der uitvoering van de bij Koninklijk besluit dd. 28 Mei 1889 n°. 19 (Indisch Staatsblad n°. 170) getroffen speciale regeling ter voorziening in de godsdienstige behoeften van den Europeeschen soldaat en van andere minder gegoede leden der Protestantsche of Roomsch-katholieke gemeenten zie men bijlage 3 hier achter.

(1) Zie „Mededeelingen" D. XXXV pag. 109 e. v. *Red.*

Bij gouvernementsbesluit dd. 6 November 1890 n°. 10 is om moeilijkheden te vermijden, waartoe de tot dusver van de gewestelijke of plaatselijke bestuurders gevorderde contrôle meermalen aanleiding gaf, eene nieuwe regeling getroffen in zake de beoordeeling van de door geestelijken der onderscheidene gezindten in te dienen declaratiën wegens kerkelijke dienstreizen. Thans is de beslissing, in hoever al dan niet bedenking bestaat tegen de in rekening gebrachte reis-, verblijf- en transportkosten, dan wel tegen het bezoeken voor 's lands rekening van kleinere gemeenten, niet met name genoemd in de bestaande regelingen van kerkelijke dienstreizen, overgelaten aan den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, met bepaling, dat deze zich, zoo noodig, kan doen voorlichten èn door de hoofden van gewestelijk bestuur (die ook bevoegd zijn om hem ongevraagd hunne opmerkingen mede te deelen), èn door de in dienst reizende geestelijken zelven, welke laatsten gehouden zijn om, des verlangd, de noodzakelijkheid van hunne kerkelijke bezoeken en van het aantal verblijfdagen in de gemeenten nader toe te lichten.

a. Protestantsche eeredienst.

Over eene herziening van de organisatie der Protestantsche kerk in Nederlandsch-Indië heeft het opperkerkelijk college te Batavia in Maart jl. van zijn gevoelen doen blijken, onder overlegging van de adviezen der verschillende kerkeraden. Sedert heeft ook de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid ter zake van advies gediend, zoodat, volgens berichten van Juli jl., de zaak toen in behandeling was bij den Raad van Indië.

Te Modjokerto (Soerabaija) werd, met goedkeuring van de Indische regeering (besluit dd. 21 Juli 1890 n°. 13), een kerkeraad opgericht.

Volgens de over 1890 verzamelde gegevens, telde men bij de Europeesche Protestantsche christengemeenten 32 kerkelijke afdeelingen, waarvan 17 op Java en Madura (Bali en Lombok daaronder begrepen) en 15 in de overige gewesten, terwijl het

aantal Europeesche gemeenteleden (met inbegrip van de militairen) respectievelijk 31,100 en 10,300 of te zamen 41,400 bedroeg. De inlandsche christengemeenten (Protestantsche) waren verdeeld over slechts 3 kerkelijke afdeelingen op Java (in de residentiën Batavia, Samarang en Kadoe met Djokjokarta), met 1950 inlandsche christenen (voor ongeveer de helft bestaande uit tot het leger behoorende Amboineezen), en over 29 afdeelingen in de buitenbezittingen met p.m. 184000 gemeenteleden. Deze 32 afdeelingen betreffen alleen de *gevestigde* inlandsche christengemeenten, die met de Indische Protestantsche kerk zijn verbonden. Behalve deze zijn er nog Protestantsche *Zendingsgemeenten*, met ongeveer 80,000 inlandsche christenen, staande onder de leiding van p.m. 90 zendelingen (opgaven van 1 Juni 1891).

Het voornemen bestaat om de berichten, die aangaande den toestand en de uitbreiding der Protestantsche gemeenten in Indië voorkomen in de jaarverslagen van predikanten en hulppredikers (zie art. 7 van het Koninklijk besluit in Indisch Staatsblad 1870 n°. 71), voortaan in ruimeren kring bekend te maken. Het Protestantsch Kerkbestuur te Batavia zal daartoe jaarlijks uit de ingediende gemeenteverslagen een algemeen verslag samenstellen, dat ter landsdrukkerij te Batavia zal worden gedrukt zoowel om aan de verschillende kerkeraden en verdere belangstellende autoriteiten of instellingen te worden verstrekt, als om voor het publiek verkrijgbaar gesteld te worden.

Bij de inlandsche christengemeeente, welke, in plaats van door predikanten, door hulppredikers 2de klasse worden bediend, bestonden bij het einde van 1890 slechts 2 vacatures (tegen 3 op ult. 1889). Voor 't eerst kon namelijk een hulpprediker voor de Aroe-eilanden worden aangewezen. Drie nieuwe hulppredikers kwamen in 1890 in Indië aan (twee opgeleid door de Utrechtsche en één door de Rotterdamsche Zendingsvereeniging), doch onder de 23 reeds in Indie dienstdoende titularissen ontstonden 2 vacatures (één door, op verzoek, verkregen eervol ontslag uit 's lands dienst, en één door vertrek met buitenlandsch verlof wegens ziekte). Ter aanvulling van de

door ontslag opengevallen plaats was bij het einde des jaars wel reeds een nieuwe titularis hier te lande verkregen (die zijne opleiding mede vanwege de Utrechtsche Zendingsvereeniging had genoten), doch deze kwam eerst in den aanvang van 1891 in Indië aan. Daar deze toen te Wonrili op het eiland Kisser (residentie Amboina) is geplaatst, waren in den aanvang van het loopende jaar al de 25 reeds aangewezen standplaatsen vervuld, zijnde nog altijd één standplaats niet aangewezen. Al die 25 ressorten van hulppredikers 2de klasse zijn vermeld in de hooger reeds aangehaalde bijlage. (Zie bijlage 1 hier achter).

In den loop van 1890 werden in de residentie Menado 5 en in den aanvang van 1891 in de residentie Amboina 8 kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt, na voldoend afgelegd eindexamen, tot die bediening toegelaten en geplaatst. Met inbegrip van diegenen aan wie indertijd door het Kerkbestuur het radicaal van inlandsch leeraar was verleend toen de zendeling-leeraren (onder wie zij als helpzendelingen werkzaam waren) als hulppredikers 2de klasse in 's lands dienst overgingen, was nu, door de zooeven bedoelde nieuwe benoemingen, het aantal inlandsche leeraars, na aftrekking van de 2 in 1890 overledenen, geklommen van 85 tot 96, waarvan werkzaam waren in de Minahassa (residentie Menado) 64, in de residentie Amboina 31 en op Timor 1. Voor bedoelde bestemming bekwaamden zich, op ult. 1890, 61 inlandsche jongelieden, zijnde 4 minder dan bij het einde van 1889, doordien aan den kweekeling die te Depok (Batavia) in opleiding was ontslag werd verleend, en 5 kweekelingen, zooals gezegd, het eindexamen aflegden, terwijl slechts 2 candidaten (uit de residentie Timor) als nieuwe kweekelingen werden aangenomen. Deze twee werden aan de leiding toevertrouwd van den hulpprediker op Rotti, naar wien ook overging een der kweekelingen van zijn ambtgenoot op Timor. In verband met een en ander waren van de bedoelde 61 inlanders op ult. 1890 in opleiding: bij den hulpprediker van Tomohon (Minahassa) 28, bij dien van Hoetoemoeri (tijdelijk te Amboina verblijf houdende) eveneens 28 (hieronder nog de 8 die in den aanvang van 1891

eindexamen deden), bij dien van Babauw (Timor) 2 en bij dien van Baä (Rotti) 3.

Openbare eeredienst, godsdienstonderwijs, enz. Ook voor 1890 werden, evenals in vroegere jaren, aan de gemeenten te Salatiga en Willem I in de residentie Samarang weder kleine sommen toegekend (respectievelijk *f* 25 en *f* 20 's maands) ter tegemoetkoming in de kosten van den openbaren eeredienst, terwijl enkele andere gemeenten de van ouds haar toegekende subsidiën bleven ontvangen.

Toelagen voor het geven van onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis en de christelijke zedeleer werden in 1890 toegekend ten behoeve van de Protestantsche gemeenten te Depok (Batavia), Soekaboemi en Tjiandjoer (Preanger Regentschappen) en Padang Sidempoean (Sumatra's Westkust), op welke plaatsen bedoeld onderwijs was opgedragen aan personen, niet behoorende tot de openbare onderwijzers en overigens tot het verstrekken van dat onderwijs bevoegd, (hulppredikers, zendelingen, enz).

Voor het godsdienstonderwijs bij inlandsche christengemeenten werd voor 1890 in het geheel *f* 883 's maands uitgekeerd, speciaal voor zoodanige gemeenten in de residentie Amboina, waar geen uit 's lands kas bezoldigde Europeesche of inlandsche leeraren zijn geplaatst.

Protestantsche zending. Mogen voortaan vanwege het Protestantsch Kerkbestuur te Batavia geregeld mededeelingen worden tegemoetgezien omtrent de aan haar algemeen toezicht opgedragen gevestigde christengemeenten, met opzicht tot de zendingsgemeenten kan dienaangaande vooralsnog geen uitzicht geopend worden, bij gemis in Indië van eenige vereeniging die met *alle* Protestantsche zendelingen in nauwe betrekking staat.

Aan vijf zendeling-leeraren, uitgezonden door vier verschillende genootschappen of vereenigingen, werd in 1890 de bij art. 123 van het Regeeringsreglement bedoelde bijzondere toelating verleend tot uitoefening van hun dienstwerk respectievelijk in de residentie Samarang, in de residentie Japara, in de onderafdeeling Klein-Mandheling, Oeloe en Pakantan der residentie Tapanoli, in de Dajaksche streken der residentie Zuider

en Oosterafdeeling van Borneo en op het eiland Soemba (residentie Timor). Zes zendeling-leeraren, reeds vroeger als zoodanig in Nederlandsch-Indië toegelaten, namen nieuwe standplaatsen in of verzochten hun arbeidsveld verder te mogen uitstrekken. De vroeger door hen verkregen toelating werd dienovereenkomstig uitgebreid of gewijzigd. Een en ander gold een zendeling-leeraar, wiens toelating voor de afdeeling Soemedang (Preanger Regentschappen) tot de afdeeling Madjalengka (Cheribon) werd uitgestrekt, één wiens ressort van Samarang naar de residentie Tagal en Pekalongan verplaatst werd, één die, in plaats van de residentie Kediri, de naburige residentie Madioen tot arbeidsveld kreeg, één die in de residentie Tapanoli ter Sumatra's Westkust zijne standplaats van de onderafdeeling Silindong (afdeeling Toba en Silindong) overbracht naar de onderafdeeling Batang Taro-districten (afdeeling Siboga), één tot dusver voor de Minahassa (Menado) toegelaten zendeling, die zich aan het zendingswerk in de Battaklanden der afdeeling Deli (Oostkust van Sumatra) wenschte te wijden, en eindelijk één die zijn voorloopig te Batavia aangevangen dienstwerk naar de Sangi en Talaut-eilanden (residentie Menado) overbracht. Van sommige dezer beschikkingen werd reeds melding gemaakt in 't vorig verslag, evenzeer als van de nieuwe regeling in Januari 1890 getroffen met betrekking tot de toelagen aan zendelingen op de Sangi- en Talaut-eilanden, welke toelagen reeds van 1856 af dagteekenen en verleend waren, omdat bedoelde zendelingen hun arbeidsveld hoofdzakelijk vonden bij reeds bestaande, maar destijds in verlaten toestand verkeerende inlandsche christengemeenten. In Januari 1891 is nog bepaald dat de personen, die, bij het openvallen van één of meer dier bezoldigde plaatsen (5 op Sangi- en 2 op de Talaut-eilanden), tot vervulling daarvan worden aangewezen, van de plaats waar zij zich in Nederlandsch-Indië bevinden naar die van hunne bestemming kunnen worden overgevoerd voor rekening van den lande.

Ten opzichte van den kring van toelating der zendelingen op Nias (gouvernement Sumatra's Westkust), zoo van de reeds

aldaar werkzame als van de in 't vervolg aldaar toetelatene, werd in Augustus 1890 door de Indische Regeering als beginsel aangenomen dat tot het oprichten van zendingsposten buiten 's Gouvernements rechtstreeksch gebied op dat eiland telkenmale eene nadere vergunning vereischt wordt van den gewestelijken gouverneur, doch dat zoodanige vergunning, in verband met de ten aanzien van Zuidelijk Nias door het Gouvernement te volgen politieke gedragslijn voorloopig althans, niet zal mogen worden verleend voor het gedeelte des eilands gelegen ten zuiden van eene denkbeeldige lijn, getrokken van Oedjoeng Zerimboe (op de westkust) tot Oedjoeng Goenoeng Lemboe (op de oostkust).

De sedert eenige jaren ook voor inlandsche hulpzendelingen gevorderde bijzondere toelating tot uitoefening van hun dienstwerk werd in 1890 gevraagd en voor zooveel noodig ook verkregen ten behoeve van twee zoodanige helpers, bestemd om in de Battaklanden onder zendelingen van het Rijnsche Zendinggenootschap werkzaam te zijn.

Vergunning tot uitoefening van het zendingswerk werd ook in de eerste maanden van 1891 weder aan verschillende pas uit Europa gekomen zendelingen verleend (1), terwijl twee reeds vroeger verleende toelatingen tot nieuwe ressorten werden uitgebreid.

Toen in het gebied van den Sultan van Djokjokarta, door in Bagelen gedoopte onderdanen van dien vorst, eenige inlandsche christengemeenten waren gesticht, en een der in Bagelen gevestigde zendelingen zijn ressort ook tot die gemeenten wenschte uitgebreid te zien, meende de Indische Regeering daartoe, om redenen van politieken aard, niet aanstonds vergunning te moeten verleenen. Nadat echter in het laatst

---

(1) Voor één hunner, in dienst van het Nederlandsche Zendinggenootschap te Rotterdam, is de hem in Maart 1891 verleende toelating voor de hoofdplaats der afdeeling Gorontalo (residentie Menado) in Augustus jl., op zijn nader verzoek, vervangen door eene toelating voor het tot dezelfde afdeeling behoorende landschap Posso aan de Tomini-bocht.

van 1890 van het sultansbestuur de verklaring was verkregen dat het tegen de dienstbezoeken van een zendeling-leeraar geen bedenking had, mits er geen opschudding of verstoring der openbare orde door ontstond, werd bij gouvernementsbesluit dd. 21 Januari 1891 n°. 6 de kring van toelating van den bewusten zendeling alsnog tot de residentie Djokjokarta uitgebreid, echter voorloopig (bij wijze van proef) voor den tijd van één jaar en onder voorwaarde dat, wanneer de uitoefening van zijn dienstwerk in Djokjokarta tot voor de rust schadelijke gevolgen mocht leiden, de te brengen dienstbezoeken, op daartoe ontvangen schriftelijke aanzegging van den resident, aanstonds zouden moeten worden gestaakt tot tijd en wijle door de regeering in de zaak zou zijn beslist.

Aan de in de afdeeling Toba en Silindong (gouvernement Sumatra's Westkust) arbeidende zendelingen van het Rijnsche Genootschap werd bij gouvernementsbesluit dd. 1 Maart 1891 n°. 8, met uitbreiding van dat van 13 Mei 1890 n°. 12, in 't vorig verslag vermeld, vrijgelaten hun arbeidsveld ook buiten het gouvernementsgebied uit te strekken in een door natuurlijke grenzen omsloten kring van nog niet onder ons bestuur gebrachte Battaksche landschappen beoosten het Toba-meer, waar bijna al de hoofden in de laatste jaren den eed van trouw aan het Gouvernement hadden afgelegd. Behalve de reeds verleden jaar genoemde landschappen Si Goempar, Parparean en Parsambilan, behooren tot de bedoelde landschappen o. a. Si Antar en Si Torang. Evenals vroeger blijft echter aan deze vergunning de voorwaarde verbonden dat de zendelingen zich bepalen tot die plaatsen, welker hoofden het verzoek om hunne komst tot den naastbij wonenden besturenden ambtenaar richten en bij dien ambtenaar voor de persoonlijke veiligheid der zendelingen instaan.

Ter zake van zijne met goed gevolg bekroonde bemoeiingen om de in 1889 door het Gouvernement getuchtigde Wandammen- en Wanropen-Papoea's aan de Geelvink-baai (Nieuw-Guinea) tot onderwerping te brengen werd aan den zendeling-leeraar op het in die baai gelegen eilandje Rhoon bij gouvernements-

besluit dd. 1 Mei 1891 n°. 15 de dank van den Gouverneur-Generaal betuigd.

Aan een zendeling-leeraar te Batavia, in dienst van het aldaar gevestigde Genootschap van in- en uitwendige zending, werd in Februari 1890 eene geldelijke belooning toegekend voor de goede diensten door hem gedurende de laatste vier maanden van 1889 bewezen ter voorziening in de godsdienstige belangen van de militairen in garnizoen te Weltevreden.

b. Roomsch-katholieke eeredienst.

Voor den dienst bij de gevestigde gemeenten en voor het werk der zending beschikte de Roomsch-katholieke kerk in Nederlandsch-Indië bij het einde van 1890 in 't geheel over 43 geestelijken, zijnde 5 meer dan het jaar te voren. Er kwamen namelijk in 1890 10 nieuwe geestelijken in Indië aan, terwijl door verlof, terugkeer naar Europa of overlijden tijdelijk of voorgoed aan den dienst ontvielen 5 geestelijken. In den aanvang van 1891 onderging het personeel eene nadere versterking met 3 nieuw aangekomen geestelijken, terwijl een gelijk getal nog vóór het einde des jaars vertrekt en ook de bezoldigde geestelijke, laatstelijk pastoor te Cheribon, die in den loop van 1890 met verlof herwaarts kwam, reeds weder de terugreis aanvaard heeft.

Bij de inlandsche christengemeenten in de Minahassa (Menado) te zamen bij het einde van 1890, tellende omstreeks 5160 Roomsch-katholieken, waren, krachtens toelating van de Indische Regeering, ook 3 inlanders als Roomsch-katholieke hulpleeraars in dienst, terwijl verder in de statiën Batavia, Soengeislan (Banka) en Singkawang (Westerafdeeling van Borneo) als Roomsch-katholieke hulpleeraars werkzaam waren 5 Chineezen, respectievelijk te Batavia, te Soengeislan en te Blinjoe op Banka, te Manggar op Billiton en te Singkawang. Ook deze hulpleeraars, aan wie allen de bij art. 123 van het Regeeringsreglement bedoelde bijzondere toelating is verleend, zijn vermeld in bijlage 1 hierachter. De laatstbedoelde, die te Singkawang had toelating voor de geheele afdeeling Montrado, die te

Blinjoe voor de districten Djeboes, Blinjoe en Soengeiliat. De toelating van den in 1887 te Blinjoe als Roomsch-katholiek hulpleeraar erkenden Chinees werd in December 1890 door de Indische Regeering ingetrokken.

De kerkelijke dienstreizen naar de verschillende gemeenten buiten de standplaatsen der geestelijken werden in 1890 weder zooveel mogelijk overeenkomstig de bepalingen verricht. Bovendien werden op 's lands kosten nog de volgende buitengewone kerkelijke dienstreizen gedaan: door den waarnemenden pastoor te Batavia naar de verschillende standplaatsen van Roomsch-katholieke geestelijken in de residentie Timor en onderhoorigheden; door een anderen geestelijke van Batavia naar de Lampongsche Districten; door den pastoor van Kotta Radja naar de noordelijke kustplaatsen van Sumatra's Westkust, en door een der geestelijken van de statie Soerabaija naar het eiland Bali. Bovendien werden, van die statie uit, evenals in 1889, nog twee kerkelijke dienstreizen gedaan naar het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, en zulks met tijdelijke uitbreiding van de organieke regeling, volgens welke dit gewest, als onderdeel van de statie Larantoeka op Flores, éénmaal 's jaars door een der geestelijken van daar moet worden bezocht. (Thans bestaat echter het voornemen om gemeld gouvernement tot eene afzonderlijke nieuwe statie te verheffen). Eindelijk bezocht een der geestelijken van de statie Menado de residentiën Amboina en Ternate en deed twee kerkelijke dienstreizen in Menado, een en ander, krachtens speciale machtiging van regeeringswege, mede op kosten van den lande. In den dienst van den tijdelijk afwezigen pastoor van Cheribon werd voorzien gedeeltelijk door de te Batavia gevestigde en gedeeltelijk door de te Samarang geplaatste geestelijken, terwijl de vacante statie Medan tweemalen bezocht werd door den pastoor van Singkawang.

Tegemoetkoming in de kosten van den openbaren eeredienst werd van gouvernementswege slechts verleend aan de gemeente te Soerabaija, en wel, evenals vroeger, tot een bedrag van *f* 17,50 's maands.

Op ult. 1890 waren bezet, of toen bestemd om eerlang bezet te worden, 6 Roomsch-katholieke zendingsposten, ongerekend dien aan de Kendari-baai (Zuid-Celebes), waar in 1885/1887, met toestemming van de Indische Regeering, een missionaris geplaatst is geweest, die echter sedert niet vervangen is. Nog tot de vestiging van twee nieuwe zendingsposten of tot het voorbereiden daarvan is in de laatste maanden van Roomsch-katholieke zijde de toestemming der Indische Regeering gevraagd en verkregen. Bij gouvernementsbesluit dd. 25 Mei 1891 n°. 4 is er namelijk in bewilligd dat één of twee missionarissen zich ter hoofdplaats Boeleleng op het eiland Bali vestigen, ten einde de Balineesche taal aan te leeren en, na afloop van hunne studiën, voorloopig ter genoemde standplaats, met het missiewerk onder de inlandsche bevolking een begin te maken, terwijl bij gouvernementsbesluit dd. 11 Juli 1891, n°. 5 in beginsel is toegestemd in het vestigen van eene Roomsch-katholieke missie in het zuid-westelijk gedeelte van Nieuw-Guinea, onder voorbehoud echter dat het zendingswerk zich bepale tot het Nederlandsche gebied, en derhalve de oostelijke grens van dat gebied, zijnde de 141ste lengtegraad (1), niet worde overschreden.

Omtrent den toestand der reeds bestaande Roomsch-katholieke zendingsposten zijn door den Aartsbisschop de volgende bijzonderheden medegedeeld.

Te Tandjong Sakti (residentie Benkoelen) had de geestelijke het zendingswerk aangevangen met opvoeding en kerkelijk onderwijs aan de inlandsche jeugd. De door hem opgerichte school telde gemiddeld 38 kinderen, waarvan er 10 bij den missionaris huisvesting genoten en verscheidene ook reeds tot het Christendom waren overgegaan.

Omtrent het missiewerk onder de Dajaks in de Boven-Kapoeas (Westerafdeeling van Borneo) viel nog niets te melden

(1) Het punt waar die grens de kustlijn snijdt, wordt sedert den aanvang van dit jaar geregeld door de op contract varende pakketbooten aangedaan.

daar de missionaris eerst in de tweede helft van 1890 te Smitou was aangekomen.

Het in 1888 ondernomen missiewerk op de Kei-eilanden (residentie Amboina) slaagde beter, sinds de aldaar gevestigde missionaris in den aanvang van 1890 zijne standplaats van Toeal naar Langgoer verplaatst had; vele heidenen waren reeds tot het Christendom overgegaan en in het algemeen gaf de bevolking blijken van goede gezindheid jegens den missionaris.

In den toestand der inlandsche christengemeenten in de statiën Larantoeka (1) en Maumeri op Flores en in het ressort der missionarissen te Atapoepoe op Timor was bij voortduring vooruitgang te bespeuren. Wegens gebrek aan personeel kon echter aan die missiën niet de gewenschte uitbreiding worden gegeven. De door geestelijken aldaar opgerichte en bestuurde opvoedingsgestichten voor inlandsche jongens en meisjes bleven goede uitkomsten opleveren en waren zeer bevorderlijk aan de zedelijke en maatschappelijke vorming der tot het Christendom overgegane bevolking.

De sedert 1889 te Laoera op Soemba gevestigde missie leverde reeds bevredigende uitkomsten op. In het begin van 1890 telde de gemeente aldaar 780 inlandsche christenen, allen kinderen; ook volwassenen hadden zich tot overgang tot het Christendom bereid verklaard, doch de missionaris kende de taal nog niet voldoende om hen behoorlijk voor te bereiden.

---

(1) De moeilijkheden die in 1889 in Larantoeka gerezen waren met betrekking tot de verhouding van de Roomsch-katholieke geestelijkheid aldaar tot het gewestelijk en plaatselijk bestuur, zijn in den loop van 1890 uit den weg geruimd.

BIJLAGE 1.

OVERZICHT van de in Nederlandsch-Indië tot het zendingwerk toegelaten ZENDELINGEN en inlandsche HULPZENDELINGEN (Protestanten), zoomede van de zoodanige toelating verkregen hebbende GEESTELIJKEN en inlandsche (of Chineesche) HULPLEERAARS (Roomsch-Katholieken), afgesloten op 1 Juni 1891. [1])

PROTESTANTSCHE ZENDING.

ZENDELINGEN.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeerings-Reglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij de toelating tot het tegenwoordig ressort verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië verleend werd. [2])
		Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam.		
1. W. Hoezoo	Samarang	Samarang en omstreken	26 Jan. 1852 n°. 5	26 Jan. 1852 n°. 5. [3])
2. J. Kruijt	Môdjô-warnô	Dessa Môdjô-warnô, district Modjo-agoeng, afd. Djombang (res. soerabaija)	24 Maart 1864 n°. 65	28 Juli 1861 n°. 53 (voor de res. Banjoemas).
3. A. Kruijt	Idem	Idem	1 Aug. 1884 n°. 14	1 Aug. 1884 n°. 14.
4. J. Kreemer	Kĕndal-Pajak	Kĕndal-Pajak, afdeeling Malang (res. Pasoeroean)	— [4])	15 Oct. 1870 n°. 20 (voor de res. Kediri).
5. C. Poensen	Kediri	Residentiën Kediri en Madioen [5])	7 Dec. 1862 n°. 4	7 Dec. 1862 n°. 4.
6. Ph. Bieger [6])	Ngoeloek nabij Ponorogo (voorloopig)	Residentie Madioen	22 Nov. 1890 n°. 30	23 Aug. 1888 n°. 7 (voor Savoe en de van dit eiland afkomstige vestigingen van inlandsche christenen op het mede tot de res. Timor behoorende eiland

					res. Menado).
8.	A. de Lange	Tanawangko	Minahassa (res. Menado)	22 Feb. 1875 n°. 22	22 Febr. 1875 n°. 22.
9.	J. H. Rooker	Tomohon	Idem	31 Mei 1891 n°. 13	31 Mei 1891 n°. 13.
10.	A. C. Kruijt	Gorontalo	Hoofdplaats Gorontalo der afd. van dien naam (res. Menado) [8]	4 Maart 1891 n°. 9	4 Maart 1891 n°. 9.
11.	A. Hulstra	Tomohon (tijdelijk)	Idem [9]	— [9]	— [9]
12.	Wijngaarden	Seba	Eiland Savoe (res. Timor)	17 Febr. 1891 n°. 30	17 Febr. 1891 n°. 30.
			Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam. (Zie aanteekening 1).		
13.	C. Albers	Meester-Cornelis	Afdeelingen Meester-Cornelis, Tangerang en Buitenzorg der res. Batavia, zoomede de res. Krawang	14 Juli 1886 n°. 6/c	27 Juni 1865 n°. 38 (voor de afdeelingshoofdplaats Tjiandjoer en de res. Preanger Regentschappen)
14.	L. Timersma	Tangerang	Residentie Batavia	31 Juli 1889 n°. 15	26 April 1887 n°. 9 (voor de afd. Buitenzorg).
15.	S. van Eendenburg	Pangharepan, district Tjimahi (Soekaboemi)	Residentie Preanger Regentschappen	24 Oct. 1883 n°. 18	24 Oct. 1863 n°. 18.
16.	A. de Voogd	Tjiandjoer	Idem	24 Oct. 1889 n°. 4	24 Oct. 1889 n°. 4.
17.	A. Dijkstra	Cheribon	Residentie Cheribon	13 Juni 1865 n°. 11	13 Juni 1865 n°. 11.
18.	J. Verhoeven [10]	—	Afd. Madjalengka (res. Cheribon)	6 Juni 1878 n°. 14	6 Juni 1878 n°. 14.
19.	A. de Haan [11]	Tjideres (Madjalengka)	Idem	28 Mei 1890 n°. 28	1 Nov. 1881 n°. 42 (voor de afk. Soemedang der res. Preanger Regentschappen).
20.	O. van der Brug	Indramaïjoe	Afd. Indramaïjoe (res. Cheribon)	26 Febr. 1891 n°. 8	26 Febr. 1891 n°. 8.
			Utrechtsche Zendingsvereeniging.		
21.	H. Hendriks	Tifoe	Eiland Boeroe (res. Amboina)	5 April 1886 n°. 3/c	5 April 1886 n°. 3/c.
22.	H. van Dijken	Duma	Eiland Halmaheira (res. Ternate)	13 Juli 1886 n°. 16	13 Juli 1886 n°. 16.
23.	J. M. van Baarda	Soakonora	Idem	10 April 1881 n°. 40	10 April 1881 n°. 40.

	NAMEN DÉR ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeerings-Reglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij de toelating tot het tegenwoordig ressort verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië verleend werd. 2)
24.	J. L. van Hasselt	Mansinam	Eiland Nieuw-Guinea (res. Ternate)	1 April 1863 n°. 42	1 April 1863 n°. 42.
25.	W. L. Jens	Doreh	Idem	7 Juni 1878 n°. 14	7 Juni 1878 n°. 14.
26.	G. L. Bink	Rhoon	Idem	2 Juli 1871 n°. 23	2 Juli 1871 n°. 23.
27.	J. A. van Balen	Wandessi	Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea	24 Febr. 1884 n°. 13	24 Febr. 1884 n°. 13.
			Nederlandsch–Gereformeerde Zendingsvereeniging te Amsterdam.		
28.	J. P. Zuidema	Poerworedjo (res. Bagelen)	Residentiën Tagal, Pekalongan, Banjoemas en Bagelen	4 Maart 1889 n°. 22	4 Maart 1889 n°. 22.
29.	R. J. Horstman	Pekalongan	Residentiën Tagal en Pekalongan	21 Maart 1890 n°. 35	18 Dec. 1885 n°. 7/*c* (voor de res. Samarang).
30.	A. Vermeer	Banjoemas	Residentie Banjoemas	27 Juni 1865 n°. 41	22 Oct. 1862 n°. 19 (voor de res. Tagal.)
31.	J. Wilhelm	Poeworedjo (res. Bagelen)	Residentie Bagelen	13 Oct. 1881 n°. 43	13 Oct. 1881 n°. 43.
			Residentiën Tagal, Pekalongan en Banjoemas	8 Juli 1888 n°. 3	
			Residentie Kadoe	23 Maart 1889 n°. 15	
			en later nog eene voorwaardelijke toelating voor de res. Djokjokarta voor den tijd van één jaar 1)	21 Jan. 1891 n°. 6	
			Christelijk–Gereformeerde Kerk in Nederland.		
32.	D. Huijsing	Batavia	Residentie Batavia en meer bepaaldelijk de gewestelijke hoofdplaats	18 Juli 1883 n°. 28.	18 Juli 1883 n°. 28.
33.	A. Bolwijn	Soerabaija	Res. Soerabaija en meer bepaaldelijk de gewestelijke hoofdplaats	17 Aug. 1887 n°. 4/*c*	17 Aug. 1887 n°. 4/*c*.
34.	J. J. van Alphen	Kabineiro (Soemba)	Eiland Soemba (res. Timor)	28 Febr. 1882 n°. 10	28 Febr. 1882 n°. 10.

36.	P. B. Haag	Batavia	Afdeelingen Stad en Voorsteden van Batavia en Meester-Cornelis, het eiland Onrust en de reede van Batavia	30 Jan. 1879 n°. 23	8 Sept. 1877 n°. 51. (Bij deze beschikking was de toelating slechts voor één jaar verleend).
37.	H. van der Spiegel	Soember–Pakem (afd. Djember)	Residentie Bezoeki	5 Dec. 1889 n°. 55	5 Dec. 1889 n°. 55.
38.	J. Dammerboer	Hoeta Rimbaroe	Afdeeling Mandheling en Angkola (res. Tapanoli)	2 Mei 1861 n°. 34	2 Mei 1861 n°. 34.
			Gossnersche Zending (vroegere).		
39.	F. Kelling	Eiland Tagoelandang (Sangi-eilanden)	Sangi-eilanden (res. Menado) [13]	15 Juli 1856 n°. 4	15 Juli 1856 n°. 4.
40.	C. F. Steller	Manganitoe (Groot-Sangi)	Idem [13]	Idem	15 Juli 1856 n°. 4.
41.	C. F. W. Tauffmann	Taboekan (Groot-Sangi)	Taboekan (eiland Groot-Sangi) [13]	28 Jan. 1886 n°. 6/c	2 Sept. 1859 n°. 9 (voor de Talaut-eilanden). [14]
			Java-Comite te Amsterdam.		
42.	M. Kelling	Dagoh (Groot-Sangi)	Sangi- en Talaut-eilanden (res. Menado) [13]	13 Jan. 1888 n°. 1/c	13 Jan. 1888 n°. 1/c.
43.	P. Kelling.	Eiland Siauw (Sangi-eilanden)	Idem [13]	31 Juli 1890 n°. 9.	3 Nov. 1889 n°. 11 (voor de res. Batavia).
44.	J. C. G. Ottow	Beo op Karakelang (Talaut-eilanden)	Idem [13]	13 Jan. 1888 n°. 1/c	13 Jan. 1888 n°. 1/c.
			Doopsgezinde Zendingsvereeniging te Amsterdam.		
— *	P. Jansz	Soerakarta	Deze zendeling verrichtte sedert 1882 geen eigenlijken zendingsarbeid, maar hield zich, als tijdelijk in dienst van het Britsche en Buitenlandsche Bijbelgenootschap te Londen, onledig met eene nieuwe vertaling van den Bijbel in het Javaansch.		3 Febr. 1853 n°. 9 (voor de afd. Japara der residentie van dien naam).
45.	P. A. Jansz	Mergoredjo	Residentie Japara	23 Feb. 1879 n°. 22	23 Febr. 1879 n°. 22.
46.	J. Fast	Idem	Idem	4 April 1890 n°. 22	4 April 1890 n°. 22.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeerings-Reglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij de toelating tot het tegenwoordig ressort verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië verleend werd. 2)
47. G. Nikkel	Pakantan	Landschap Oeloe en Pakantan der onderafd. Klein-Mandheling, Oeloe en Pakantan (afd. Mandheling en Angkola, res. Tapanoli)	18 Juni 1888 n°. 13	18 Juni 1888 n°. 13.
48. N. Wiebe	Moeara Sipongi	Onderafd. Klein-Mandheling, Oeloe en Pakantan	8 Dec. 1890 n°. 14	8 Dec. 1890 n°. 14.
		Nederlandsch-Luthersche Zendingsvereeniging te Amsterdam.		
49. C. W. Frickenschmidt 15)	Poelo Tello	Batoe-eilanden (afd. Aijer Bangies en Rau der Padangsche Benedenlanden)	20 Mei 1889 n°. 21	20 Mei 1889 n°. 21.
		Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen. (Zie aanteekening 1.)		
50. L. Nommensen (Ephorus der Rijnsche Zending in de Battaklanden)	Si Goempar (beoosten het Toba-meer) 16)	Landschappen Angkola en Sipirok, behoorende tot de gelijknamige onderafdeelingen der afd. Mandheling en Angkola; – landschappen Silindong en Si Goempoelan, behoorende tot de onderafd. Silindong der afd. Toba en Silindong, – benevens Ommelanden van Baros (onderafd. Baros der afd. Siboga), alle welke afdeelingen behooren tot de res. Tapanoli 16)	14 Aug. 1862 n°. 52	14 Aug. 1862 n°. 52.
51. F. W. Steinsiek	Lagoeboti	Onderafdeeling Toba der afd. Toba en Silindong	26 Dec. 1888 n°. 2	26 Dec. 1888 n°. 2.
52. P. Pöhlig	Si Antar (beoosten het Toba-meer)	Onafhankelijke Battaksche landschappen Parparean, Si Antar. Si Torang en Parsambilan, allen ten oosten van het Toba-meer 17)	1 Maart 1891 n°. 8 18)	1 Maart 1891 n°. 8. 18)

53.	J. L. Christiaanse	het Toba-meer)			
54.	J. G. Jung	Parsambilan (beoosten het Toba-meer)	Landschap Ari Tonang der onderafdeeling Toba [19])	Idem	Idem.
55.	G. Pilgram	Baligé	Landschap Baligé der onderafd. Toba	25 Mei 1881 n°. 16	25 Mei 1881 n°. 16.
56.	H. H. Culemann	Sipoholon	Sipoholon en omstreken (onderafd. Silindong)	3 Febr. 1889 n°. 8	1 Mei 1887 n°. 2/c (voor het landschap Lintong ni Hoeta Si Hombing der onderafd. Toba).
57.	H. Püse	Hoeta Barat	Afd. Toba en Silindong (residentie Tapanoli)	25 Maart 1889 n°. 23	15 Dec. 1878 n°. 23 (voor Bahal Batoe in de onderafd. Silindong).
58.	W. H. Metzler	Pea Radja	Landschappen Silindong en Sipoholon (onderafd. Silindong)	15 Dec. 1878 n°. 23	15 Dec. 1878 n°. 23.
59.	F. A. Mohri	Idem [20])	Landschappen Si Goempoelan en Pangaloan (onderafd. Silindong)	19 April 1870 n°. 27	31 Dec. 1868 n°. 39 (voor het eiland Nias).
60.	V. Kessel	Si Morangkir	Landschap Si Morangkir (onderafd. Silindong)	4 Maart 1889 n°. 18	24 Mei 1881 n°. 51 (voor het landschap Baligé der onderafd. Toba).
61.	P. H. Johannsen	Pansoer-na-Pitoe	Onderafd. Silindong der afd. Toba en Silindong (res. Tapanoli)	4 April 1866 n°. 32	4 April 1866 n°. 32.
62.	J. H. Meerwaldt	Idem	Pansoer-na-Pitoe en omstreken (onderafdeeling Silindong)	3 Febr. 1884 n°. 5	3 Febr. 1884 n°. 5,
63.	H.W. Volkmann [21])	Si Goempoelan	Landschap Si Gocmpoelan (onderafd. Silindong)	19 Oct. 1886 n°. 3/c [21])	19 Oct. 1886 n°. 3/c.
64.	P. Bonn	Pangaloan	Landschap Hoeta Pea Si Radja Deang (Lagoeboti) der onderafd. Toba	2 Oct. 1884 n°. 30	2 Oct. 1884 n°. 30.
65.	F. G. Strötker	Si Mengoemban	Landschap Si Mengoemban in de onderafd. Sipirok	28 Febr. 1891 n°. 10.	28 Febr. 1891 n°. 10.
66.	Ph. C. Schutz	Boenga Bandar (afd. Mandheling en Angkola)	Battaklanden van Sumatra's Westkust	29 Maart 1869 n°. 2	29 Maart 1869 n°. 2.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeerings-Reglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij de toelating tot het tegenwoordig ressort verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië verleend werd. [2]
67. L. Hanstein	Sipirok	Onderafd. Sipirok der afd. Mandheling en Angkola (res. Tapanoli)	14 Nov. 1887 n°. 7	24 Mei 1881 n°. 51 (voor de onderafd. Silindong).
68. T. E. Irle [22]	Sipiongot (Padang Bolak)	Gedeelten der afd. Padang Lawas (res. Tapanoli), namelijk Sipiongot en de streek gelegen binnen het gebied van den Dollok	4 Febr. 1889 n°. 20	27 Jan. 1882 n°. 40 (voor Pakanten in de onderafd. Klein-Mandheling enz. der afd. Mandheling en Angkola van de res. Tapanoli).
69. J. Schreij	Siboga	Siboga en omstreken in de onderafd. Siboga der gelijknamige afdeeling (res. Tapanoli)	3 Febr. 1884 n°. 5	3 Febr. 1884 n°. 5.
70. F. Kramer	Goenoeng Sitoli	Eiland Nias (afd. Siboga) [23]	12 Juni 1873 n°. 12	12 Juni 1873 n°. 12.
71. F. H. Lagemann	Dahana	Idem	22 Nov. 1882 n°. 12.	22 Nov. 1882 n°. 12.
72. W. H. Sundermann	— [24]	Idem	3 Dec. 1876 n°. 21	3 Dec. 1876 n°. 21.
73. J. A. Fehr	Ombalata	Idem	15 Mei 1881 n°. 20	15 Mei 1881 n°. 20.
74. J. W. Thomas	Bawo Desolo	Idem	17 Juni 1872 n°. 18	17 Juni 1872 n°. 18.
75. J. W. Dornsaft	Padang	Hoofdpl. Padang (Sumatra's Westk.) [25]	10 April 1881 n°. 43	10 April 1881 n°. 43.
76. F. E. Braches	Bandjermasin	Res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo	5 Sept. 1871 n°. 30	5 Sept. 1871 n°. 30.
77. C. Stursberg	Kwala Kapoeas (afd. Dajaklanden)	*Idem [26]	2 Juni 1882 n°. 31	2 Juni 1882 n°. 31.
78. W. H. Steinbrecher [27]	Idem	*Idem	1 Febr. 1891 n°. 15	1 Febr. 1891 n°. 15.
79. C. C. Hendrich	Mandoemai (afd. Dajaklanden)	*Idem	23 Juni 1868 n°. 13	23 Juni 1868 n°. 13.
80. H. Th. Tromp	Pangkoh in Beneden-Kahajan (afd. Dajaklanden)	Idem	5 Sept. 1871 n°. 30	5 Sept. 1871 n°. 30.

81.	D. A. Renken [28])	Idem	*Idem	25 Juni 1890 n°. 1	26 Aug. 1888 n°. 13.
82.	G. A. Alt	Kwala Roengan in Midden-Kahajan (afd. Dajaklanden)	*Idem	26 Aug. 1888 n°. 13	
83.	J. Michel	Kwala Koeron in Boven-Kahajan (afd. Dajaklanden)	*Res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	10 Aug. 1879 n°. 12	10 Aug. 1879 n°. 12.
84.	E. W. Feige	Tamiang Laijang (afd. Doesoenlanden)	Idem	5 Sept. 1871 n°. 30	5 Sept. 1871 n°. 3.
85.	H. H. W. Sündermann	Idem	*Idem	31 Juli 1887 n°. 14	31 Juli 1887 n°. 1.
			Zendingsgemeente te Ermelo-Neukirchen.		
86.	H. Heider	Tjemeh	Dessa Soeroean en omstreken (afd. Demak der res. Samarang)	15 Aug. 1886 n°. 21	15 Aug. 1886 n°. 21.
87.	F. Kamp	Klampoh	Dessa Midjen en omstreken (mede in de afd. Demak)	13 Dec. 1887 n°. 1/c	13 Dec. 1887 n°. 1/c.
88.	A. Jüngst	Kedoeng Djati	Dessa Njemoh en omstreken (afd. Salatiga der res. Samarang)	28 Febr. 1888 n°. 5/c	28 Febr. 1888 n°. 5/c.
89.	G. A. Zimmerbeute	Kalitjeret	Res. Samarang en res. Rembang	5 Aug. 1890 n°. 12 24 Febr. 1891 n. 26	5 Aug. 1890 n°. 12.

HULPZENDELINGEN.

Namen der hulpzendelingen en gouvernementsbesluit waarbij aan hen de toelating verleend werd.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating verleend werd
Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam.	
1. Asiël Ider, 28 Dec. 1886 n°. 3/*c*	Dessa Modjowarno, district Modjoagoeng, afd. Djombang (res. Soerabaija).
2. Joram Djongko, idem	Gehucht Bongsoredjo, district en afd. als voren.
3. Sesam Midin, idem	Dessa Kertoredjo, district Modjoredjo, afd. Djombang.
4. Semson Sagia, idem	Dessa Segaran, district Modjosari Kidoel, afd. Modjokarto (res. Soerabaija).
5. Warna, idem	Dessa Mlatten, district Rawapoelo II, afd. Sidoardjo (res. Soerabaija).
6. Soleiman Sabrang, idem	Dessa Wioeng, district Goenoeng Kending (afd. en res. Soerabaija).
7. Mattheus Makadin, idem	Particuliere kampong Wonoredjo ter hoofdplaats Soerabaija.
De hulpzendelingen n°. 1–7 waren allen werkzaam onder den zendeling J. Kruijt te Modjowarno.	
Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam.	
8. Titus, te Bandong, 15 Juli 1886 n°. 4/*c*	Regentschap Bandong (res. Preanger-Regentschappen).
9. Sariocn, 7 Aug. 1886 n°. 13	Afd. Soekaboemi (res. Preanger-Regentschappen).
10. Petroes, idem	Idem
11. Elipas, idem	Afd. Tjiandjoer (res. Preanger-Regentschappen).
12. Leonard, 12 Oct. 1886 n°. 1/*c*	Afd. Buitenzorg (res. Batavia).
13. Naftali, idem	Idem
14. Ibrahim, idem	Idem
15. Elias, idem	Idem
16. Natanael, idem	Afd. Meester Cornelis (res. Batavia).
17. Matias, idem	Idem
18. Ananias, idem	Idem
19. Joenoes, idem	Idem
20. Petroes, idem	Idem
21. Satoe, idem	Afd. Tangerang (res. Batavia).
22. Sondjot, idem	Idem
23. Sakeoes, idem	Idem
24. Josef, idem	Res. Krawang.

Toen hun de toelating verleend werd, was de hulpzendeling n°. 8 werkzaam onder den zendeling A. de Haan; de hulpzendelingen n°. 9–11 onder den zendeling S. van Eendenburg, en de hulpzendelingen n°. 12–24 onder den zendeling C. Albers.

Namen der hulpzendelingen en gouvernementsbesluit waarbij aan hen de toelating verleend werd.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating verleend werd.
Utrechtsche Zendingsvereeniging.	
Jacob Tayhoetoe, 26 Dec. 1887 n°. 9	Afd. Masarete, bestaande uit het westelijk gedeelte van het eiland Boeroe en de kleinere daaromheen gelegen eilanden (res. Amboina).
26. Marcus Naya, idem	Idem
27. Jacob Herodias Pattiselanno idem	Idem
28. Johannes Pieter, idem	Idem
De hulpzendelingen n°. 25–28 waren werkzaam onder den zendeling H. Hendriks.	
Nederlandsch Gereformeerde Zendingsvereeniging te Amsterdam.	
29. Timotheus Sitimoerti, te Poerworedjo, 4 Oct. 1886 n°. 1*c*	Res. Bagelen.
30. Sadra Soerapranata, te Karang Djosso, idem	Idem
31. Johannes Kramawidjaja te Karang Djosso, 21 Maart 1887 n°. 2/*c*	Idem
32. Ismaël Atmawidjaja, te Kedoengpring, idem	Idem
33. Marcus Bongsoredjo, mede te Kedoengpring, idem	Idem
De hulpzendelingen n°. 29–33 waren werkzaam onder den zendeling J. Wilhelm.	
Christelijk Gereformeerde Kerk in Nederland.	
34. Benjamin Kamin, 8 Jan. 1887 n°. 2*c*	Hoofdplaats Soerabaija.
35. Balok Arpassak, idem	Idem
De hulpzendelingen n°. 34 en 35 waren werkzaam onder den zendeling A Bolwijn.	
Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia.	
36. Man Ebing, te Soember Pakem in de afd. Djember der res. Bezoeki, 22 Sept. 1886 n°. 2/*c*	Res. Bezocki, zoomede de afdeelingen Pamakassan, Sampang en Bangkallan der res. Madura.
37. Alexander Harahap, te Si Masom, 17 Sept. 1887 n°. 2/*c*	Onderafdeeling Angkola der afd. Mandheling en Angkola (res. Tapanoli).

Namen der hulpzendelingen en gouvernementsbesluit waarbij aan hen de toelating verleed werd.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating verleend werd.
38. Samuel Dja Oetara, ook wel genaamd Samuel Hasiboean, te Maompang, idem	Idem
39. Johannes Harahap, te Si Matorkis, idem	Idem
40. Samuel Tandjoeng, te Hoeta Imbaroe, idem	Idem

De hulpzendeling n°. 36 was, toen hij de toelating verkreeg, werkzaam onder (wijlen) den zendeling J. P. Esser; de hulpzendelingen n°. 37–40 onder den zendeling J. Dammerboer.

Doopsgezinde Zendingsvereeniging te Amsterdam.

41. Passrah Korsa, te Kedoeng Djalin, 2 Sept. 1886 n°. 2/*c*	Afdeeling Japara (res. Japara)
42. Jahoeda Limboen, mede te Kedoeng Djalin, idem	Idem
43. Soehanan Semadin, insgelijks te Kedoeng Djalin, id.	Idem
44. Roestiman toenggoel Woeloeng, te Bondo, idem	Idem
45. Sapat, te Mergoredjo, idem	Afd. Joana (res. Japara).
46. Hoesoep, mede te Mergoredjo, idem	Idem
47. Dermodjati, insgelijks te Mergoredjo, 9 Maart 1887 n . 5/*c*	Idem
48. Jakoeb Raman, te Tegalombo, idem	Idem
49. Jesojo Sardroeno, mede te Tegalombo, idem	Idem
50. Philemon, te Kaijoe Apoe, 2 Sept. 1886 n°. 2/*c*	Afd. Koedoes (res. Japara).
51. Ananias Madjaja, te Banjoetawa, 12 Dec. 1889 n . 27	Residentie Japara.
52. Si Kampoeng galar Paulas Loebis, 17 Sept. 1887 n°. 2/*c*	Pakantan (onderafd. Klein Mandheling enz. der afd. Mandheling en Angkola (res. Tapanoli).

De hulpzendelingen n°. 41–51 waren werkzaam onder den zendeling P. A. Jansz, en die sub n°. 52 genoemd onder den toenmaligen zendeling te Pakantan T. E. Irle.

			Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia.		
36.	P. B. Haag	Batavia	Afdeelingen Stad en Voorsteden van Batavia en Meester-Cornelis, het eiland Onrust en de reede van Batavia	30 Jan. 1879 n°. 23	8 Sept. 1877 n°. 51. (Bij deze beschikking was de toelating slechts voor één jaar verleend).
37.	H. van der Spiegel	Soember–Pakem (afd. Djember)	Residentie Bezoeki	5 Dec. 1889 n°. 55	5 Dec. 1889 n°. 55.
38.	J. Dammerboer	Hoeta Rimbaroe	Afdeeling Mandheling en Angkola (res. Tapanoli)	2 Mei 1861 n°. 34	2 Mei 1861 n°. 34.
			Gossnersche Zending (vroegere).		
39.	F. Kelling	Eiland Tagoelandang (Sangi-eilanden)	Sangi-eilanden (res. Menado) [13])	15 Juli 1856 n°. 4	15 Juli 1856 n°. 4.
40.	C. F. Steller	Manganitoe (Groot-Sangi)	Idem [13])	Idem	15 Juli 1856 n°. 4.
41.	C. F. W. Tauffmann	Taboekan (Groot-Sangi)	Taboekan (eiland Groot-Sangi) [13])	28 Jan. 1886 n°. 6/c	2 Sept. 1859 n°. 9 (voor de Talaut-eilanden). [14])
			Java-Comite te Amsterdam.		
42.	M. Kelling	Dagoh (Groot-Sangi)	Sangi- en Talaut-eilanden (res. Menado) [13])	13 Jan. 1888 n°. 1/c	13 Jan. 1888 n°. 1/c.
43.	P. Kelling.	Eiland Siauw (Sangi-eilanden)	Idem [13])	31 Juli 1890 n°. 9.	3 Nov. 1889 n°. 11 (voor de res. Batavia).
44.	J. C. G. Ottow	Beo op Karakelang (Talaut-eilanden)	Idem [13])	13 Jan. 1888 n°. 1/c	13 Jan. 1888 n°. 1/c.
			Doopsgezinde Zendingsvereeniging te Amsterdam.		
—	P. Jansz	Soerakarta	Deze zendeling verrichtte sedert 1882 geen eigenlijken zendingsarbeid, maar hield zich, als tijdelijk in dienst van het Britsche en Buitenlandsche Bijbelgenootschap te Londen, onledig met eene nieuwe vertaling van den Bijbel in het Javaansch.		3 Febr. 1853 n°. 9 (voor de afd. Japara der residentie van dien naam).
*					
45.	P. A. Jansz	Mergoredjo	Residentie Japara	23 Feb. 1879 n°. 22	23 Febr. 1879 n°. 22.
46.	J. Fast	Idem	Idem	4 April 1890 n°. 22	4 April 1890 n°. 22.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeerings-Reglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij de toelating tot het tegenwoordig ressort verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië verleend werd. 2)
47. G. Nikkel	Pakantan	Landschap Oeloe en Pakantan der onderafd. Klein-Mandheling, Oeloe en Pakantan (afd. Mandheling en Angkola, res. Tapanoli)	18 Juni 1888 n°. 13	18 Juni 1888 n°. 13.
48. N. Wiebe	Moeara Sipongi	Onderafd. Klein-Mandheling, Oeloe en Pakantan	8 Dec. 1890 n°. 14	8 Dec. 1890 n°. 14.
		Nederlandsch-Luthersche Zendingsvereeniging te Amsterdam.		
49. C. W. Frickenschmidt 15)	Poelo Tello	Batoe-eilanden (afd. Aijer Bangies en Rau der Padangsche Benedenlanden)	20 Mei 1889 n°. 21	20 Mei 1889 n°. 21.
		Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen. (Zie aanteekening 1.)		
50. L. Nommensen (Ephorus der Rijnsche Zending in de Battaklanden)	Si Goempar (beoosten het Toba-meer) 16)	Landschappen Angkola en Sipirok, behoorende tot de gelijknamige onderafdeelingen der afd. Mandheling en Angkola; – landschappen Silindong en Si Goempoelan, behoorende tot de onderafd. Silindong der afd. Toba en Silindong, – benevens Ommelanden van Baros (onderafd. Baros der afd. Sibogá), alle welke afdeelingen behooren tot de res. Tapanoli 16)	14 Aug. 1862 n°. 52	14 Aug. 1862 n°. 52.
51. F. W. Steinsiek	Lagoeboti	Onderafdeeling Toba der afd. Toba en Silindong	26 Dec. 1888 n°. 2	26 Dec. 1888 n°. 2.
52. P. Pöhlig	Si Antar (beoosten het Toba-meer)	Onafhankelijke Battaksche landschappen Parparean, Si Antar. Si Torang en Parsambilan, allen ten oosten van het Toba-meer 17)	1 Maart 1891 n°. 8 18)	1 Maart 1891 n°. 8. 18)

53.	J. L. Christiansen	Parparean (beoosten het Toba-meer)	Idem [17])	Idem [18])	Idem. [18])
54.	J. G. Jung	Parsambilan (beoosten het Toba-meer)	Landschap Ari Tonang der onderafdeeling Toba [19])	Idem	Idem.
55.	G. Pilgram	Baligé	Landschap Baligé der onderafd. Toba	25 Mei 1881 n°. 16	25 Mei 1881 n°. 16.
56.	H. H. Culemann	Sipoholon	Sipoholon en omstreken (onderafd. Silindong)	3 Febr. 1889 n°. 8	1 Mei 1887 n°. 2/c (voor het landschap Lintong ni Hoeta Si Hombing der onderafd. Toba).
57.	H. Püse	Hoeta Barat	Afd. Toba en Silindong (residentie Tapanoli)	25 Maart 1889 n°. 23	15 Dec. 1878 n°. 23 (voor Bahal Batoe in de onderafd. Silindong).
58.	W. H. Metzler	Pea Radja	Landschappen Silindong en Sipoholon (onderafd. Silindong)	15 Dec. 1878 n°. 23	15 Dec. 1878 n°. 23.
59.	F. A. Mohri	Idem [20])	Landschappen Si Goempoelan en Pangaloan (onderafd. Silindong)	19 April 1870 n°. 27	31 Dec. 1868 n°. 39 (voor het eiland Nias).
60.	V. Kessel	Si Morangkir	Landschap Si Morangkir (onderafd. Silindong)	4 Maart 1889 n°. 18	24 Mei 1881 n°. 51 (voor het landschap Baligé der onderafd. Toba).
61.	P. H. Johannsen	Pansoer-na-Pitoe	Onderafd. Silindong der afd. Toba en Silindong (res. Tapanoli)	4 April 1866 n°. 32	4 April 1866 n°. 32.
62.	J. H. Meerwaldt	Idem	Pansoer-na-Pitoe en omstreken (onderafdeeling Silindong)	3 Febr. 1884 n°. 5	3 Febr. 1884 n°. 5,
63.	H.W. Volkmann [21])	Si Goempoelan	Landschap Si Goempoelan (onderafd. Silindong)	19 Oct. 1886 n°. 3/c [21])	19 Oct. 1886 n°. 3/c.
64.	P. Bonn	Pangaloan	Landschap Hoeta Pea Si Radja Deang (Lagoeboti) der onderafd. Toba	2 Oct. 1884 n°. 30	2 Oct. 1884 n°. 30.
65.	F. G. Strötker	Si Mengoemban	Landschap Si Mengoemban in de onderafd. Sipirok	28 Febr. 1891 n°. 10.	28 Febr. 1891 n°. 10.
66.	Ph. C. Schutz	Boenga Bandar (afd. Mandheling en Angkola)	Battaklanden van Sumatra's Westkust	29 Maart 1869 n°. 2	29 Maart 1869 n°. 2.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeerings-Reglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij de toelating tot het tegenwoordig ressort verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië verleend werd. [2]
67. L. Hanstein	Sipirok	Onderafd. Sipirok der afd. Mandheling en Angkola (res. Tapanoli)	14 Nov. 1887 n°. 7	24 Mei 1881 n°. 51 (voor de onderafd. Silindong).
68. T. E. Irle [22])	Sipiongot (Padang Bolak)	Gedeelten der afd. Padang Lawas (res. Tapanoli), namelijk Sipiongot en de streek gelegen binnen het gebied van den Dollok	4 Febr. 1889 n°. 20	27 Jan. 1882 n°. 40 (voor Pakanten in de onderafd. Klein-Mandheling enz. der afd. Mandheling en Angkola van de res. Tapanoli).
69. J. Schreij	Siboga	Siboga en omstreken in de onderafd. Siboga der gelijknamige afdeeling (res. Tapanoli)	3 Febr. 1884 n°. 5	3 Febr. 1884 n°. 5.
				12 Juni 1873 n°. 12.
70. F. Kramer	Goenoeng Sitoli	Eiland Nias (afd. Siboga) [23])	12 Juni 1873 n°. 12	22 Nov. 1882 n°. 12.
71. F. H. Lagemann	Dahana	Idem	22 Nov. 1882 n°. 12.	3 Dec. 1876 n°. 21.
72. W. H. Sundermann	— [24])	Idem	3 Dec. 1876 n°. 21	15 Mei 1881 n°. 20.
73. J. A. Fehr	Ombalata	Idem	15 Mei 1881 n°. 20	17 Juni 1872 n°. 18.
74. J. W. Thomas	Bawo Desolo	Idem	17 Juni 1872 n°. 18	10 April 1881 n°. 43.
75. J. W. Dornsaft	Padang	Hoofdpl. Padang (Sumatra's Westk.) [25])	10 April 1881 n°. 43	
76. F. E. Braches	Bandjermasin	Res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo	5 Sept. 1871 n°. 30	5 Sept. 1871 n°. 30.
77. C. Stursberg	Kwala Kapoeas (afd. Dajaklanden)	*Idem [26])	2 Juni 1882 n°. 31	2 Juni 1882 n°. 31.
78. W. H. Steinbrecher [27])	Idem	*Idem	1 Febr. 1891 n°. 15	1 Febr. 1891 n°. 15.
79. C. C. Hendrich	Mandoemai (afd. Dajaklanden)	*Idem	23 Juni 1868 n°. 13	23 Juni 1868 n°. 13.
80. H. Th. Tromp	Pangkoh in Beneden-Kahajan (afd. Dajaklanden)	Idem	5 Sept. 1871 n°. 30	5 Sept. 1871 n°. 30.

81.	D. A. Renken [28])	Idem	*Idem	25 Juni 1890 n°. 7	25 Juni 1890 n°. 7.
82.	G. A. Alt	Kwala Roengan in Midden-Kahajan (afd. Dajaklanden)	*Idem	26 Aug. 1888 n°. 13	26 Aug. 1888 n°. 13.
83.	J. Michel	Kwala Koeron in Boven-Kahajan (afd. Dajaklanden)	*Res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	10 Aug. 1879 n°. 12	10 Aug. 1879 n°. 12.
84.	E. W. Feige	Tamiang Laijang (afd. Doesoenlanden)	Idem	5 Sept. 1871 n°. 30	5 Sept. 1871 n°. 3.
85.	H. H. W. Sündermann	Idem	*Idem	31 Juli 1887 n°. 14	31 Juli 1887 n°. 1.
			Zendingsgemeente te Ermelo-Neukirchen.		
86.	H. Heider	Tjemeh	Dessa Soeroean en omstreken (afd. Demak der res. Samarang)	15 Aug. 1886 n°. 21	15 Aug. 1886 n°. 21.
87.	F. Kamp	Klampoh	Dessa Midjen en omstreken (mede in de afd. Demak)	13 Dec. 1887 n°. 1/*c*	13 Dec. 1887 n°. 1/*c*.
88.	A. Jüngst	Kedoeng Djati	Dessa Njemoh en omstreken (afd. Salatiga der res. Samarang)	28 Febr. 1888 n°. 5/*c*	28 Febr. 1888 n°. 5/*c*.
89.	G. A. Zimmerbeute	Kalitjeret	Res. Samarang en res. Rembang	5 Aug. 1890 n°. 12 24 Febr. 1891 n. 26	5 Aug. 1890 n°. 12.

22) Deze zendeling, vroeger te Pakantan gevestigd in dienst van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging, is op zijne hier genoemde standplaats overgegaan in dienst van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen.

23) Ten opzichte van den kring van toelating der zendelingen op Nias, zoo van de aldaar reeds werkzame als van de in 't vervolg aldaar toe te latene, werd in Augustus 1890 door de Indische Regeering als beginsel aangenomen — met opdracht aan den gouverneur van Sumatra's Westkust om daarvan aan de op Nias aanwezige zendelingen mededeeling te doen — dat zij tot het opriehten van zendingsposten buiten 's Gouvernements rechtstreeksch gebied op dat eiland, telkenmale eene nadere vergunning van den gewestelijken gouverneur behoeven, maar tevens dat voorloopig geene zendingsstations zullen worden toegelaten in het zuidelijke deel van het eiland, dat is ten zuiden van eene denkbeeldige lijn getrokken van Oedjoeng Zerimboe op de westkust naar Oedjoeng Goenoeng Lemboe op de oostkust.

24) Deze zendeling, die laatstelijk te Dahana gevestigd was, is in den loop van 1890 tijdelijk naar Europa vertrokken.

25) Deze zendeling arbeidt te Penang hoofdzakelijk onder de Niassers aldaar.

26) De met een * gemerkte toelatingen waren verleend òf alleen voor de Dajaksche streken van het gewest (n°. 77, 81. 82 en 85) òf alleen voor zoodanige plaatsen als de resident zou aanwijzen (n°. 78, 79 en 83).

27) Deze zendeling zou zich te Kwala Koeron gaan vestigen om zendeling Michel (zie n°. 83) behulpzaam te zijn.

28) Deze zendeling was slechts voorloopig te Pangkoh, als zijnde voor Mandoemai bestemd tot hulp van den daar geplaatsten zendeling (zie n°. 79).

29) Eigenlijke toelating is aan dezen hulpzendeling niet verleend (vergelijk noot 16).

30) Alleen die Roomsch-katholieke geestelijken zijn vermeld, die uitdrukkelijk voor het zendingswerk toelating verkregen hebben, dan wel als „missionaris" of „apostolisch missionaris" door den Gouverneur-Generaal zijn erkend. In de statie Larantoeka (eiland Flores der residentie Timor, en naar het schijnt nog in enkele andere statiën (kerkelijke afdeelingen), wordt echter ook door de van bestuurswege als onbezoldigde „hulppriesters" erkende geestelijken missiewerk verricht.

Tot de vestiging van een Roomsch-katholieken zendingspost aan de Kendari-baai (Zuid-Celebes) werd vergunning verleend bij gouvernementsbesluit dd. 4 Januari 1883 n°. 50, maar nadat aldaar gedurende een paar jaren (1885/1887) een hulppriester buiten bezwaar van den lande was werkzaam geweest, is het missiewerk er niet verder ter hand genomen.

Bij gouvernementsbesluit dd. 18 Maart 1890 n°. 6 is ook bewilligd in het beproeven, ter standplaats Bomphia, van eene Roomsch-katholieke missie onder de heidensche bevolking van Oost-Ceram (residentie Amboina). Voor deze missie was op 1 Juni 1891 nog geen missionaris aangewezen.

31) Bij het eerst aangehaald besluit werd dezen geestelijke (onderpastoor te Padang en als zoodanig uit 's lands kas bezoldigd) vergund om voor het bestudeeren van taal, land en volk in de Pasaemah-landen tijdelijk verblijf te houden te Tandjong Sakti (Benkoelen), en zulks met behoud van zijne betrekking als onderpastoor, welke door een onbezoldigd geestelijke zou worden waargenomen. Bij het in de tweede plaats genoemde besluit werd hem vergund een begin te maken met het bekeeringswerk onder de inlandsche bevolking der afd. Manna en Pasoemah Oeloe Manna (Benkoelen). In den loop van 1891 is deze geestelijke wegens ziekte tijdelijk naar Java gekomen en aldaar in Augustus jl. overleden.

32) Reeds bij gouvernementsbesluit dd. 7 Augustus 1884 n°. 11 was in beginsel toestemming verleend tot het beproeven van eene Roomsch-katholieke missie onder de Dajaks in de residentie Westerafdeeling van Borneo op de door den resident 't geschiktst te achten plaatsen. Bij besluit van 29 Juli 1889 n°. 7 verklaarde de Indische Regeering geen bezwaar te hebben tegen de vestiging van eene missie, bij wijze van proef, onder de Dajaks van Sambas en Montrado, met Bengkajang als standplaats, en onder de Dajaks der Boven-Kapoeas, met Smitou als standplaats.

33) Uit de tot dusver hier te lande ontvangen berichten blijkt niet of deze geestelijke bestemd is om nevens den in 1888 op Klein-Kei toegelaten missionaris (zie n°. 3) werkzaam te zijn, dan wel dezen te vervangen.

34) Bij gouvernementsbesluit dd. 6 Augustus 1887 n°. 1/*c* verklaarde de Indisehe Regeering geen bezwaar te hebben tegen de door den Aartsbisschop gewenschte plaatsing, buiten bezwaar van den lande, van een geestelijke op Soemba, voorloopig om taal, land en volk te leeren kennen als voorbereiding tot het eigenlijke missiewerk op dat eiland. Echter werd bepaald, dat de aan te wijzen geestelijke zich in de vlakte van Memboro (West-Soemba) niet zou vestigen dan op zoodanige plaats als door den resident voldoende veilig zou worden geacht. Bij gouvernementsbesluit dd. 17 Juli 1888 n°. 3 werd de hier bedoelde geestelijke als missionaris voor Soemba erkend, met Laoera als standplaats.

35) De opmerking in noot 33 geldt ook met betrekking tot de missie op Soemba.

Bijlage 2.

In een vorig gedeelte van het verslag komt daaromtrent voor. „Met het doel om de inlandsche christenen bij de rechtspleging niet langer te onderwerpen aan formaliteiten of verplichtingen, die een Mohammedaansch karakter dragen, is op voorstel van de Indische Regeering bepaald, dat, waar volgens de bestaande voorschriften de tegenwoordigheid van advi-

seurs ter terechtzitting en hunne raadpleging worden vereischt, die voorschriften niet van toepassing zijn indien in strafzaken de beklaagden, in burgerlijke zaken de verweerder den christelijken godsdienst belijdt."

Bijlage 3.

Maatregelen en instellingen in het belang van het zedelijk en stoffelijk welzijn van den soldaat. Bij voortduring blijft het legerbestuur bedacht op hetgeen kan worden gedaan tot verhooging van het zedelijk peil der militairen. Bij gelegenheid dat bij gouvernementsbesluit dd. 20 Augustus 1890 n°. 1 de bepalingen betreffende het ter kerk gaan van militairen in overeenstemming werden gebracht met hetgeen ter zake voor het Nederlandsche leger is voorgeschreven, werden door de Indische Regeering tevens bekrachtigd eenige door het legerbestuur in den laatsten tijd reeds in werking gestelde verbeteringen met betrekking tot de voorschriften omtrent het verrichten van diensten op Zon- en godsdienstige feestdagen (zie nopens een en ander n°. 58 van de Algemeene Orders 1890).

Over de uitvoering te geven aan het Koninklijk besluit dd. 28 Mei 1889 n°. 19 (Indisch Staatsblad n°. 170) heeft de Indische Regeering in den aanvang van 1891 haar gevoelen doen kennen, hetwelk hierop nederkomt dat de ingevolge dat besluit voor de voorziening in de godsdienstige behoeften der militairen en van minder gegoede andere gemeenteleden te bestemmen personen niet buiten eenig kerkelijk verband zoudën behooren te staan, en dat derhalve zoowel aan het Protestantsch Kerkbestuur als aan het Hoofd der Roomsch-katholieke missie in Nederlandsch-Indië de mededeeling ware te richten dat voor enkele niet onbelangrijke garnizoensplaatsen, waar een predikant of Roomsch-katholieke geestelijke ontbreekt, toelagen uit 's lands kas beschikbaar zijn voor door het Kerkbestuur voor te dragen zendelingleëraren of andere personen en door den Bisschop aan te wijzen hulppriesters die zich daarvoor – onverlet hun arbeid onder andere gemeenteleden – zouden hebben te belasten met de godsdienstige verzorging der mindere militairen in garnizoenen en kazernes. In Maart jl. is aan de Indische Regeering geantwoord dat met de gedachte wijze van uitvoering dezerzijds wordt ingestemd en dat het aanbeveling scheen te verdienen om, in afwachting dat de practijk uitspraak zal hebben gedaan, voorshands met betrekking tot den maatregel niet te veel te reglementeeren.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Uit het Verslag van Br. W. HOEZOO, te Samarang.

Hét is mij reeds lang een allerzeldzaamst genoegen, hier of elders mij onder het gehoor van andere predikers te mogen nederzetten. Veel heb ik vroeger geleerd van sommigen onzer inlandsche medehelpers; tegenwoordig valt mij dit voorrecht niet meer te beurt. Des te eerder vermeld ik bij deze, dat het zoowel voor mij als de gemeente eene zeer gewaardeerde afwisseling was, eenmaal Br. P. Ant. Jansz., en eenmaal ook Br. Bieger in ons kerkje hier te hooren spreken. Was dit beide keeren in het Javaansch, Br. H. C. Kruijt stichtte ons met eene Maleische toespraak, waarin hij zijn aanvankelijk wedervaren onder de Bataks meêdeelde. Wie van de gemeente iets meer van het Maleisch verstaat dan het hier gewone en alledaagsche, was met het toen gehoorde blijkbaar ingenomen. Eén kwam zelfs mijne hulp vragen, om door middel van de Maleische Courant dit ook in wijderen kring bekend te maken.

De afgebeden vrucht der prediking voor hart en leven kan zeker niet rijpen waar de kennis van den weg der zaligheid nog steeds gering, of met allerlei vreemde elementen bezoedeld is. Moeten onze toespraken derhalve steeds meer of minder een onderwijzend karakter dragen, ook bijeenkomsten, die meer opzettelijk op vermeerdering van kennis en goed verstand zijn aangelegd, mogen niet ont-

breken. Velerlei pogingen zijn achtereenvolgens door mij en mijn' medehelper aangewend, om eene lidmaten-catechisatie in het leven te roepen en te houden; duurzame belangstelling daarin hebben wij echter nooit kunnen opwekken. Eene proef met eene wekelijksche avondbijeenkomst, waar tot afwisseling de Maleische taal gebezigd wordt, beantwoordt tot dusverre beter aan de verwachting, en wordt dan ook nog steeds met genoegen voortgezet. Aan deze kompoelan geef ik veelal den vorm eener bijbellezing; terwijl overigens ook dezelfde gelegenheid gebruikt wordt tot mededeeling van berichten aangaande de Evangelisatie, waaraan zich van zelf allerlei bijzonderheden vastknoopen, die ook voor mijne gemeente wetenswaardig zijn, en altijd met belangstelling worden aangehoord.

Het catechetisch onderwijs aan de jeugd, benevens aan degenen, die zich tot het afleggen van geloofsbelijdenis voorbereiden, ging in den jongstverloopen tijd vrij geregeld. Jammer slechts, dat daaraan niet door allen wordt deelgenomen, die er voor zijn ingeschreven. Sommigen echter vinden eene geregelde verontschuldiging in het altijd meer of minder ongelegen avonduur. En zoo is het dan nu reeds bijna regel geworden, dat alleen degenen, die in de nabijheid van ons kerkje wonen, getrouw ter catechisatie komen. Voor de jongere leerlingen wordt nog steeds gebruik gemaakt van ons geïllustreerd Javaansch Bijbelsch leesboek; en voor de aankomende lidmaten sedert eenigen tijd ook van de „Woewoelang kristen". Uit het eerstgenoemde boek wordt het aangewezen hoofdstuk door de catechisanten gelezen, en daarna door den onderwijzer al vragende behandeld. Met deze catechisaties zijn onder mijne leiding, en zooveel mogelijk in mijn bijzijn, beurtelings mijne medehelpers belast. Zij kwijten zich van deze taak getrouw, en vinden hierin bij voortduring gelegenheid tot eigen oefening en bekwaming.

Ik kan dit laatste niet nederschrijven zonder te betreuren, dat het onzen medehelpers nog steeds ontbreekt aan gewenschte hulpmiddelen bij hunne voorbereiding tot het te geven godsdienstonderwijs, zoowel in kerk als catechisatie. Wèl wordt hierin zoo goed mogelijk voorzien, en ook wat aan hun eigen nadenken en opmerking overgelaten; doch ook tot dit laatste is aanleiding en onderricht noodig, meer dan steeds door den zendeling zelven kan worden verstrekt. Intusschen is in de Maleische taal reeds het een en ander verschenen, dat ook onzen medehelpers tot vermeerdering van hunne kennis dienen kan, en ook in het Javaansch is daartoe soms eene bescheiden bijdrage geleverd. (1) De allengs luider sprekende behoefte moet er echter toe leiden, dat de inlandsche voorgangers van grooter of kleiner handboeken worden voorzien als hulpmiddelen tot onderhouding en uitbreiding van hetgeen zij zelven vroeger hebben gehoord en geleerd.

De arbeid der Evangelisatie buiten de gemeente had plaats door gesprekken ten huize der inlanders, waar dan somtijds eenige belangstellenden of nieuwsgierigen zich verzamelden. Ook werden met hetzelfde doel Javaansche en Maleische boeken en tractaatjes verspreid, hetzij dan verkocht of gratis uitgedeeld, of ook wel ter leen gegeven. Werd eene geschikte gelegenheid aangetroffen of opengesteld, dan kwam het nu en dan zelfs tot eene opzettelijke bijeenkomst onder de kampoengbewoners, waar men al vragende of toeluisterende van onze christelijke leer en gebruiken kennis nam, en tot geloof en bekeering werd aangemaand. Waar de zendeling niet in landbouwkolonies door hem zelf georganiseerd, of ook in landontginning onder zijne begunstiging door inlanders ondernomen, het

(1) Voornamelijk door de BB. Hoezoo en Poensen. *Red.*

vehikel vindt, om het Christendom bij de bevolking aan te bevelen, zal de bovenbedoelde vorm van evangelisatie wel steeds aan de orde blijven. En wie onzer zou niet in ieder geval inlandsche evangelisten begeeren, die met het levende woord den Christus aan hunne landgenooten bekend maken, dwaalbegrippen en vooroordeelen onder de menigte bestrijden, haar inlichten aangaande onze ware bedoelingen en aldus haar de toenadering tot ons gemakkelijker maken?

Ook in het thans besproken tijdvak genoot ik in dezen de hulp van Asa, voor de lezers onzer berichten reeds lang geen vreemdeling meer. Belette de staat zijner gezondheid ook hem niet zelden zich zoo vrij te bewegen als hij wel wenschte, zooveel mogelijk zette hij toch zijne bezoeken in de kampoengs voort; zoowel bij hen, die reeds tot de gemeente behooren, als bij degenen, die nog buiten zijn. Van vorm en inhoud zijner gesprekken ter gelegenheid van meer of minder belangrijke ontmoetingen heb ik meermalen karakteristieke proeven meêgedeeld. (1) Wat ik thans nog van dien aard van hem in portefeuille heb, komt mij ter vertaling minder geschikt voor. Ook is bij de verzwakking van zijn gezicht zijn schrijflust er niet op toegenomen, zoodat ik mij tegenwoordig veelal met een mondeling rapport moet tevreden stellen. De algemeene indruk, dien ik van schriftelijke en mondelinge rapporten ontvang, is nog steeds dezelfde als in mijne vroegere jaarverslagen werd vermeld. Over den toegang, dien Asa vindt bij bekenden en onbekenden, valt niet te klagen. De ontvangst is veelal vriendelijk en altijd beleefd. Ook de aanleiding tot een gesprek over godsdienstige onderwerpen behoeft in den regel niet gedwongen

(1) Zie Maandbericht 1888, No. 5 en 12 en 1889 No. 6 en 7.

te worden. Zoodra hij echter van zijn christelijk geloof doet blijken, heeft hij bijna altijd het woord alleen. Tegenspraak of bestrijding is hoogst zeldzaam. Natuurlijk wordt ook dezerzijds geen polemiek uitgelokt. Maakt deze of gene al eens eene opmerking of bedenking, die hiertoe zou kunnen leiden, over het algemeen hoort men zwijgend en met meer of minder aandacht toe, en denkt er intusschen het zijne van. Enkelen, die vroeger van de buitenwacht weleens iets omtrent agama kristen (christelijke godsdienst) gehoord hebben, maken soms van de gelegenheid gebruik, om hieromtrent eens wat meer te weten te komen. Deze informaties gaan dan bij voorkeur over de ibadah (godsdienstplichten). Ten slotte stemt men toe, dat het wel goed is, over het een en ander nog eens na te denken, en belooft ook wel dit te zullen doen. En hierop neemt de bezoeker afscheid, het uitgestrooide zaad Gode bevelende, en „in Gods naam altijd voortzaaiende." Wat er na zijn vertrek dan zoo al gedacht en gesproken wordt, is bekend genoeg. Ook waar het mohammedaansche element niet zoo sterk vertegenwoordigd is als hier ter hoofdplaats, heet het altijd weder: „de Javanen hebben hun eigen Panoetan (leidsman), de agama van nabi Ngisô (den profeet Jezus) is immers reeds vervangen en afgeschaft." „Wie den godsdienst van nabi Rasoel (Mohammed) niet volgt" – zegt de eene – „is immers een Kafir (ongeloovige) waarom zouden wij dan Blanda (Europeaan) worden!" „Ora loemrah (al te vreemd)" antwoordt een ander, „onze Hoofden doen dat ook niet." „Sami mawon" ('t is eigenlijk hetzelfde)" hoort men van velen, die er liefst maar niet verder op ingaan. „Sahé woewoelangé (wat er geleerd wordt is goed)" merken anderen op, „maar de Blanda's zelven volgen het niet op." „Ik zou het niet kunnen", belijdt menigeen, 't zij dan met het oog

op de zedelijke eischen van het Christendom, of op de uitwendige verandering, die men zich van zijn' overgang daartoe voorstelt. En wat het laatste aangaat, wie onzer geen vreemdeling is in het kampoeng- of desa-leven, en dus weet, dat de Javaan met handen en voeten aan de zeden en gewoonten dier gemeenschap is gebonden, gevoelt niet, hoe zwaar het hem vallen moet, zich daarop ook maar de minste inbreuk te veroorloven?

Geen wonder, dat bij deze methode, ten eenenmale van stoffelijke prikkels ontbloot, de overgangen steeds zoo schaarsch blijven; terwijl van de bereids toegetredenen deze en gene ontrouw wordt en zich weder aan de gemeente onttrekt. Gedurende de jaren 1889 en 1890 werden niet meer dan 12 volwassenen door mij op belijdenis des geloofs gedoopt, namelijk 4 Javanen (1 man en 3 vrouwen) en 8 Chineezen (2 mannen en 6 vrouwen). Ofschoon van bijna al deze nieuwelingen kan gezegd worden, dat zij door reeds gedoopte familieleden aanvankelijk met het Christendom bekend werden, zoo danken zij voor hunne openlijke aansluiting aan de gemeente toch ook veel aan de tusschenkomst van Asa. Immers door herhaald bezoek en onderwijs, alsmede door toespraak en vermaning was hij voor velen in Gods hand het middel om hen te bewegen tot het geloof in onzen Heer en Heiland, dien ook zij sedert [us] hunnen Zaligmaker erkennen en belijden. Met name geldt dit van de evenbedoelde Chineezen, die hem daartoe dan ook door hunne christen-aanverwanten waren aanbevolen. En hierbij mag wel worden aangeteekend, dat Asa al evangeliseerende, ook dikwerf het Chineesche kamp bezoekt, en daar op onderscheidene plaatsen een toegenegen oor mag vinden. Had ik het geluk over meer hulp van dezen aard te kunnen beschikken, zeker zou ik daarvan gaarne een deel bij uitsluiting voor de Chineezen bestemmen.

Meermalen gaf ik te kennen, dat vooral eene vrome en welonderwezen vrouw, die tot hare sekse ook hier gemakkelijker toegang kon hebben, onder hare Chineesche zusteren voor ons doel met vrucht zou kunnen werkzaam zijn. En van dat gevoelen ben ik nog steeds. Ook mag nog wel eens gezegd worden, dat het Chineesch gedeelte mijner gemeente over het geheel van meer besliste belangstelling in onze christelijke belijdenis doet blijken dan de Javaansche christenen. Vooral onder de Chineesche christenvrouwen zijn er, die mij verblijden door hare trouwe opkomst in onze koempoelan, als ook door hare leergierigheid en heilbegeerte. En het is zeker niet toevallig, dat ook in de omgeving of onder de familie van dezen andere Chineesche vrouwen worden aangetroffen, die, schoon niet persoonlijk tot ons komende, toch ook wel gaarne van onzen godsdienst hooren, zich onze boeken aanschaffen, in ziekte of andere moeilijkheden zelfs onze voorbede doen inroepen, en door giften in geld als anderszins in de stoffelijke behoeften der gemeente tegemoetkomen. Dat zijn inderdaad bemoedigende verschijnselen, waarop ik alvast het woord des Heeren mag toepassen: „wie niet tegen ons is, die is voor ons;" en die mij te meer hoop geven, dat degenen, die eenmaal openlijk tot de gemeente zijn toegetreden, daartoe uit ernstige keuze des harten gekomen zijn.

Een tweetal Chineesche vrouwen, van wie ik hieromtrent de gemoedelijke overtuiging heb bekomen, zijn ons in den loop van dit tijdvak door den dood ontvallen; namelijk njonjah Tj. en njonjah T. L., beiden weduwen en reeds vele jaren tot mijne meest getrouwe discipelinnen behorende: de eene arm naar de wereld, de andere meer gegoed of vermogend, doch beiden gelukkig met den schat van Gods Woord; de eene levendig van aard en spraak-

zaam, de andere stil en in zich zelve gekeerd, doch ieder op hare wijze de blijken gevend van hooge ingenomenheid met het Evangelie, dat zij eenmaal als eene goede boodschap met ongeveinsd geloof hadden aangenomen. Njonjah Tj. had zich in het Javaansch letterschrift geoefend, om onze gewijde boeken zelve te kunnen lezen. En dit laatste deed zij tot haar einde met den ijver der ware belangstelling, die ook naar zin en beteekenis vraagt. Was zij intusschen wegens al het genoemde in onzen kring steeds eene aangename verschijning, in hare zeer afhankelijke positie stelde zij zich juist daardoor meer dan anderen aan berisping en spot van kwaadgezinden bloot. Telkens wanneer zij zich deswege beklaagde, bleek hoe hard en bitter haar dit viel, en hoe weinig zij op zulk eene bejegening van hare eigene rasgenooten gerekend had. Ach! hoe menigmaal wordt ook hier bewaarheid, „dat wij slechts door vele verdrukkingen kunnen ingaan tot het Koninkrijk Gods."

Nj. Tj. kon de minachting van sommigen maar niet verdragen, en beantwoordde die derhalve van haren kant niet zelden wrevelig en verstoord. Met zachten ernst vermaand, gevoelde zij daarna wel, dat ze geduldiger moest wezen; doch de verzoeking was haar te sterk, liet haar zelfs in hare droomen niet met rust. Te midden van dezen strijd kwam zij in het bezit van de Javaansche vertaling van het Boek der Psalmen (afzonderlijk uitgegeven) en las daarin met klimmend genoegen, wijl zij in haren vernederden staat en door eene onvriendelijke omgeving gekweld, op menige bladzijde haar eigen beeld meende te aanschouwen. Ook trof het zeer hare aandacht, dat daar aan haters en vijanden menigmaal kwaad wordt toegebeden. Met hare vriendin, njonjah T. L. hierover sprekende, maakte zij zelfs de opmerking, dat, al

wreekte men zich op zijne tegenstanders niet persoonlijk, zulk een gebed dan toch wel geoorloofd was. Njonjah T. L. wist hierop niet veel te zeggen. Blijkbaar betwijfelde zij de juistheid dezer bewering, en verzekerde daarentegen, dat zij van mij wel eens het tegendeel had gehoord, en dat immers ook de Heer Jezus wel voor zijne vijanden aan God vergeving had gevraagd. Den volgenden Zondag moest ik deze tegenstrijdigheid ophelderen; en gaarne maakte ik toen van de gelegenheid gebruik, om niet alleen eene verkeerde opvatting weg te nemen, maar tevens voor allen nog eens in het licht te stellen, hoe wij naar 's Heeren woord en voorbeeld ons te gedragen hebben tegenover hen, die ons smaden of belasteren om Zijnentwil, opdat Jezus' zaligspreking in dezen ook op ons van toepassing mocht wezen. Deze toespraak miste de gewenschte uitwerking niet. Van dien tijd af werd njonjah Tj. werkelijk verdraagzamer, en bestreed zij de verzoeking meer dan vroeger met het wapen des gebeds. Wel miste zij nog vaak de noodige bedachtzaamheid, doch deswege door haar eigen geweten bestraft, leerde zij ook allengs voorzichtiger wandelen. Later verzocht zij mij nog eens om een woord of spreuk, teneinde daarmede bij voorkomende gelegenheden opwellingen van toorn of bitterheid te voorkomen of te bedwingen (een soort van doa of adji, naar het scheen, als tooverformulier). Ik wees haar op Ps. 141: 3, welke bede ook aanstonds door haar werd gememoriseerd. Njonjah Tj. was van een zeer zwak lichaamsgestel, 't geen zeker hare gevoeligheid voor minder humane behandeling verhoogde. Na herhaaldelijk bedlegerig te zijn geweest, werd zij in den loop van 1889 getroffen door eene algeheele verlamming, die haar op eenmaal ook van hare spraak beroofde. Deze treurmare wekte veel deelneming in de gemeente, terwijl men daarbuiten niet naliet, deze plotselinge

bezoeking in verband te brengen met haren afval van het voorvaderlijk geloof. Een en ander schokte en bedroefde ook mij. Toen ik haar bezocht, en haar vroeg of ze mij kende, straalde haar wezenloos gelaat opeens van eene onbeschrijfelijke uitdrukking, en zeide zij tot ontsteltenis van alle aanwezigen zeer duidelijk „ja!" Meer mochten wij echter niet van haar vernemen. Wij baden te zamen, haren geest in 's Heeren handen bevelende. Slechts kort daarna was zij voor altijd uit haar lijden verlost.

Onze goede njonjah T. L. volgde haar na slechts drie maanden naar het groote Vaderland. Haar ziekbed was langduriger en kalmer, en ook toen de lichaamssmarten vermeerderden, was en bleef zij de stille van geest. Met veel ootmoed en eenvoudigheid des harten nam zij hare krankheid als uit de hand des Heeren aan; en gelijk zij zelve, 't zij stil of luide, voortdurend biddende was, zoo deed het haar ook steeds genoegen, indien anderen met en voor haar wilden bidden. Onder degenen die haar bezochten was menigeen getroffen wegens haar standvastig geloof in den Heer, dien zij 12 jaren lang met gemoedelijke trouw had beleden, en aan wien zij zich te inniger overgaf, naarmate het uur van haar heengaan scheen te naderen. Veel steun en bemoediging ondervond zij in dezen van haren zoon, den uit mijne verslagen welbekenden Goeij Ngo Hok, met wien zij op een en denzelfden dag tot de gemeente was toegetreden. Aan zijne goede en liefderijke zorgen dankte zij veel, en menigmaal steeg hun vereenigd gebed ten hemel, als een aandoenlijk offer des geloofs en der liefde. Spreken deed de lijderes niet veel, zelfs niet in antwoord op mijne vragen; maar telkens als ze mij bij haar ziekbed zag, vouwde zij de handen, als om mij te noodigen tot het gebed, dat zij dan liefst woord voor woord van mijne lippen overnam. Eens toen

zij wederom mijne voorbede verlangde, vroeg ik haar, wat zij wel wenschte, dat ik voor haar van God zou bidden, wat zij zelve in hare ziekte wel menigmaal bad? Gaarne had ik nog eens een korter of langer gesprek met haar gehouden; zij scheen evenwel van meening, dat mijn doel was, haar zelve te hooren bidden. En nu sprak zij met heldere stem en met opgeheven handen het „Onze Vader" uit, en verbond daaraan met hare eigene woorden nog menige bede, die getuigde van den echt christelijk geloovigen zin, waarmede zij den Heer tegemoet ging. Ik wenschte wel, die kinderlijk vertrouwelijke taal hier terug te kunnen geven. Maar wie schetst den indruk van dit gansche tooneel? Diep bewogen stond ik zelf aan deze sponde, en kon ik slechts mijn amen! met dat der kranke vereenigen. Met een' hartelijken handdruk verzekerde ik haar, dat Gods genadige liefde in Christus haar niet begeven zou, en dat zij op Zijne beloften gerust het hoofd kon nederleggen. Naar wij ten volle vertrouwen, heeft zij dit dan ook gedaan. En zoo oogen wij ook haar dan sedert na in den geloove als de vrome discipelinne des Heeren, ons wenkende om evenals zij het goede deel te kiezen, dat van ons niet zal worden weggenomen.

Hoe gelukkig zou ik mij achten, wanneer zulke voorbeelden van beslist geloof en werkzame belangstelling onder mijne christenen zoo talrijk waren, dat hiernaar het karakter der gemeente kon worden bepaald. Helaas! van dit ideaal blijven wij hier nog maar al te ver verwijderd. Vooral onder de Javanen spreekt zich het christelijk bewustzijn nog slechts bij enkelen uit. Tot de rechte waardeering van den schat des Evangelies komt het maar bij zeer weinigen. De bezieling des H. Geestes ontbreekt. Het hoogere leven wacht nog op de stem, die het uit zijn sluimer opwekt, op de hand, die het van zijne windselen

ontdoet. Vertroostend is het alvast, wanneer de doopelingen van een onbesproken wandel zijn. En over het geheel mag ik hun in dezen ook thans eene goede getuigenis niet onthouden. Toch munten de beide laatste jaren op dit punt niet boven hunne voorgangers uit. Niet allleen waren er onder de jongeren, die voor de verzoeking van hun' leeftijd bezweken; doch ook onder de ouderen kwamen tot mijne droefheid twee gevallen van openbare ergernis voor.

Met mijne Javaansche school gaat het bij voortduring vrij goed. Het aantal leerlingen over de loopende maand is 83, allen jongens. Bij getrouwe opkomst der scholieren zou ik, met het oog op mijne zeer beperkte localiteit, zeker zulk een groot getal niet kunnen aannemen. De ervaring heeft mij echter nu reeds lang geleerd, dat ik op niet meer dan 60 á 70 procent der ingeschrevenen mag rekenen. Ook bij dit percentage evenwel wordt de achterpandoppo mijner woning tegenwoordig geheelenal ingenomen, zoodat ik er nolens volens toe gekomen ben, eenige adspirant-leerlingen voorloopig uit te stellen. Daar op de Gouvernements inlandsche scholen ter hoofdplaats, eveneens wegens overbevolking, sedert eenigen tijd geen leerlingen boven zekeren leeftijd worden aangenomen, komt het nog al eens voor, dat jongelingen of jonge mannen, aldaar afgewezen, zich bij mij komen aanmelden. En zoo veel mogelijk, laat ik ook dezen toe. Natuurlijk geeft ook mij hunne plaatsing in de school wel bezwaar, en wordt een geregelde gang van het onderwijs door hun aanwezen niet bevorderd. Hiertegenover staat echter, dat zij, schoon niet de vlugste, toch veelal de gewilligste leerlingen zijn, en dat de onderwijzer voor het zedelijk-godsdienstig gedeelte zijner lessen bij hen ook wel ooren vindt. Daar deze oudere leerlingen in den regel thuis

behooren in de desa (dorpsland), waar zij met de hier opgedane kennis naar eene of andere betrekking willen dingen, geeft hun schoolgaan tevens eene ongezochte aanleiding tot bezoek aan en kennismaking met hunne familie aldaar, waarvan naar omstandigheden dan ook voor de evangelisatie wordt gebruik gemaakt.

Vroeger gebeurde het nog al dikwijls, dat ook Chineesche jongens mij voor schoolonderwijs werden aanbevolen. Het kostelooze dezer gelegenheid lokte zeker menigeen hiertoe uit. Trouwens ook tegen betaling had ik wel eenige Chineesche knapen kunnen aannemen. Van den aanvang af was het echter mijn wensch en streven, om het Javaansch karakter der school te handhaven. Vergunde ik niettemin op dringend aanzoek al eens aan enkele Chineesche jongens mede van deze gelegenheid tot onderwijs gebruik te maken zoo was dit toch steeds niet anders dan bij hooge uitzondering. En ik moet ook zeggen, dat de ervaring, die ik opdeed van deze ietwat vreemde samenvoeging mij niet aanmoedigde, om op andere wijze te werk te gaan. De Chineesjes hadden van plagerijen der Javaansche jongens vaak te lijden; en schoon dit gedurende den schooltijd tot geene ongeregeldheden aanleiding gaf, bij het aan- en uitgaan der school hadden wel eens kibbelarijen en vechtpartijen plaats, die aan beide zijden ernstige bestraffing noodzakelijk maakten. Een en ander heeft mij thans reeds voor lang doen besluiten, geen andere Chineezen aan te nemen, dan zoons of pupillen van de Chineesche christenen, en onder dezen zelfs alleen dezulken, die mij tevens als kweekelingen der gemeente worden toevertrouwd. Als zoodanig heb ik tegenwoordig slechts één Chineeschen jongen op school.

Ook van het aannemen van meisjes, schoon kinderen van Javanen, heb ik sedert eenigen tijd moeten afzien. Zoolang

mijn schooltje nog slechts een 30 á 40 leerlingen telde, en de orde daar dus gemakkelijker te bewaren was, zag ik wel gaarne ook eenige meisjes op school. En daar zijn vrouwen in de gemeente, die nog profiteeren van het toen genoten onderwijs. Thans zou ik aan vrouwelijke scholieren geen geschikte plaats kunnen geven. Trouwens zelfs bij genoegzame ruimte zou ik ook in deze met mijne ondervinding terade gaande, ernstig bezwaar moeten maken, om met zulk eene gemengde school op nieuw eene proef te nemen. Kon ik persoonlijk altijd bij het onderwijs tegenwoordig zijn, ik zou mij over mogelijke onbehoorlijkheden bij het verkeer van jongens en meisjes aldaar niet verontrusten. Nu ik echter dit deel van het werk zoo menigmaal aan mijn inlandsch personeel moet toevertrouwen, en het gebleken is, dat deze medehelpers niet altijd oog of zorg hebben voor hetgeen ten aanzien van dit verkeer dient te worden bewaakt of bestraft, nu moet ik inderdaad vreezen, dat het samenzijn van knapen en meisjes op mijne school aan de goede orde niet bevorderlijk zou zijn, en vooral het vrouwelijk deel der jeugd geen goed zou doen. Intusschen blijf ik er op bedacht, dat de christenmeisjes voor 't minst gelegenheid vinden om – hetzij ten huize harer ouders, of ook van mijne medehelpers – met het Javaansche letterschrift bekend te worden. En zoo daarvan niet allen gaarne of getrouw gebruik maken, dan is dit veelal te wijten aan de omstandigheid, dat zij, even als de jongens reeds zóó vroegtijdig hunnen ouders in het huishouden of bij den arbeid moeten behulpzaam zijn, dat er voor het hier bedoelde leeren maar zeer weinig lust of tijd kan overblijven.

Onder het hulppersoneel in de school heeft tot dusverre geene mutatie plaats gehad. Iskak fungeert nog steeds als hulponderwijzer, en Andries met Jonathan staan mij

terzijde als kweekelingen. Of beide laatsten het nog eens tot zekeren rang zullen brengen, valt te betwijfelen. Ook al ware het hunne eigen begeerte, zich daartoe in sommige vakken van onderwijs verder te bekwamen, zoo zou het hun toch in meer dan één opzicht aan de gewenschte gelegenheid ontbreken. Van mijne zijde mij beijverende, dat zij voor ons doel allengs toenemen in practische bekwaamheid, getroost ik mij intusschen hunne mindere schoolkennis, en waardeer het te hooger, dat althans één der medehelpers ook theoretisch goed onderleid is, en als geëxamineerd goeroe-bantoe (hulponderwijzer) mij dienen kan. Gaarne voeg ik hierbij, dat de ijver van het hulppersoneel over het geheel zonder aanmerking, en hun gedrag goed is. Ook hunne geschiktheid tot het geven van onderwijs mag in het algemeen bevredigend heeten. Wat het handhaven van orde en tucht, of meer bijzonder de kunst van schoolhouden betreft, hierin heeft zelfs de beste nog altijd vele vorderingen te maken.

Tot den aankoop van leermiddelen en verdere schoolbehoeften profiteer ik bij voortduring van de jaarlijksche subsidie, die door het Gouvernement aan de particuliere inlandsche scholen, naar rato van het aantal leerlingen geschonken wordt. Dat deze subsidie voortaan mede verkrijgbaar is voor die scholen, waar het onderwijs een meer beslist christelijk-godsdienstig karakter draagt, zal zeker door alle zendingvrienden met genoegen vernomen zijn. Sommigen dezer inrichtingen wordt daardoor ongetwijfeld eene belangrijke tegemoetkoming aangeboden, waarvan dan ook – naar ik verneem – hier en daar reeds gebruik is gemaakt.

Of ik ook mijne school, 't zij met of zonder subsidie van Gouvernementswege, nog eens rechtstreeks aan het doel der zending zal kunnen dienstbaar maken? De overgroote

meerderheid van mohammedaansche leerlingen (1) heeft mij dit tot dusverre onmogelijk gemaakt. Destemeer blijft het mijne zorg, aan mijn onderwijs eene zedelijk-godsdienstige strekking te geven; en dit kan van mijne zijde wel niet anders geschieden dan in christelijken zin en geest, ook al wordt de naam van onzen Heer daarbij niet op den voorgrond gesteld. In dien geest worden de leerlingen dan ook bij elke gepaste gelegenheid tot het goede vermaand en tegen de zonde gewaarschuwd; gewezen, nu eens op Gods macht en wijsheid, dan weder op zijne heiligheid en liefde, en aldus bekend gemaakt met een hooger ideaal van godsvrucht en deugd dan wat door Javaansche priesters of goeroe's den volke wordt voorgehouden. En wat zou ik hier nog niet kunnen bijvoegen! Bestrijding van bijgeloof en vooroordeel; bevordering van de kennis der natuur als het groote Boek van Gods openbaring; aanbeveling van onze heilige schriften, waarin God door de profeten, ook door kangdjeng Goesti nabi Ngisô Rohoellah (2) tot de menschen gesproken heeft: alles, dunkt mij, geschikt, om in later leeftijd zoo al niet tot aanneming, dan toch tot waardeering van het Christendom te leiden; den grond toe te bereiden, waarin het zaad des Evangelies ontkiemen en wassen kan. O, ik weet wel, dat hier inzonderheid een arbeid des geloofs en der hope is; ik gevoel, dat de wereld daar buiten het goede der school zoo licht weer verstoort en verwoest. Doch wel verre van mij hierdoor te laten ontmoedigen, ga ik met biddend vertrouwen ook op dit deel van den akker voort, overtuigd als ik ben, dat, waar de prediking des Evangelies door de menigte met wantrouwen en onverschilligheid

(1) Christen-scholieren tegenwoordig slechts 6.

(2) Zóó noemen de Javanen onzen Heer Jezus Christus. *Red.*

bejegend wordt, ook de kinderschool op onzen weg is gelegen; zij het ook, dat die niet aanstonds kan beantwoorden aan de voorwaarden eener formeele zendingschool.

Ten slotte nog eenige statistieke aanteekeningen, ontleend aan het jongste jaarverslag mijner school (over 1890), ingediend bij het Hoofd van gewestelijk bestuur. Op 31 December 1889 waren ingeschreven 77 leerlingen. In 1890 kwamen een 40-tal daarbij, terwijl 47 van de school gingen, zoodat op ult. December 1890 aanwezig waren 70 leerlingen Onder de 47 leerlingen, die de school verlieten, waren 19 uit de laagste, 25 uit de 2de, en 3 uit de 3de klasse. 7 hadden minder dan één jaar aan het onderwijs deelgenomen. Van de 70 op 31 December 1890 aanwezige leerlingen zaten 42 in de laagste, 26 in de 2de en slechts 2 in de 3de klasse. De scholieren behooren allen tot den minderen stand. De vermoedelijke ouderdom der 117, die in 1890 de school bezochten, is, van 6–9 jaren 40, van 10–14 jaren 53 en van 14–17 jaren 24.

(*Vervolg later*).

Uit het Jaarverslag van Br. J. KREEMER, te Kĕndal-pajak.

(Vervolg en slot van pag. 308 des vorigen Jaargangs.)

---

3. *Pĕniwen.*

Pĕniwen, na Swaroe de oudste gemeente, even vóór de verhuizing naar Kĕndal-pajak ontstaan; was eene ontginning, en is nu eindelijk op uitbreiding bedacht door het aanvragen van 60 baoe boschgrond. Men wacht reeds 7 maanden op de toestemming. De mindere inlandsche hoofden, die deze aanvragen zoo lang onder zich houden, zijn in den regel het minst bedacht op den welstand van den kleinen man. De nieuwe ontginning Wônô-rĕdjô, die eene uitbreiding aanvroeg van over de 100 baoe (een baoe = 500 □ Rijnl. roeden of 7,09 hectare), ondervond dit ook.

De voorganger, tevens hoofd van Pĕniwen, onze welbekende Zankioes, langen tijd als klein maar dapper te signaleeren, wandelt Kjai Adriaan achterna. Mijn beproefde garde, waaraan ik voor mijn werk in het Malangsche zooveel heb te danken, wordt zoo langzamerhand een oud troepje, op de grens van invalide. Kjai Mitô, de ontginner par excellence, huwde zijn' jongsten uit, met het vooruitzicht van nu haast te zullen aftreden. De man heeft dan ook heel wat zware campagne-jaren achter den rug. Van het Evangelie weet de ontginner van Wônô-rĕdjô niet veel meê te deelen; hij kan het althans zoo „geleerd" niet uitbrengen, maar van den Geest van den Heiland toonde hij een ruim deel te bezitten. Zijn leven was een en al toewijding, voor een' zendeling zelfs om er jaloersch op te

worden. Wij zendelingen – Poensen, Kruyt en mijn persoon – wij houden dan ook veel van den stuggen, stoeren, soms wel wat linkschen man, maar overigens een coeur d'or, een Javaan, zonder bedrog.

Jammer dat de reis naar Zankioes' nederzetting zoo ver is, wel 28 paal, ruim 9 uur van Kĕndal-pajak. Jammer ook dat het om de zuid zooveel regent. Daardoor is de weg naar Pĕniwen dikwijls zoo moeilijk te passeeren. Hier komt bij, dat ik moeilijk meer kan paardrijden. Na iederen rit toch verheft zich de oude kwaal. Zoo kwam het, dat Pĕniwen en Wônô-rĕdjô veel te weinig door mij werden bezocht. Met aandrang verzoek ik u dan ook om versterking. Aan nog jeugdige, sterke krachten wensch ik de leiding der verste gemeenten, respectievelijk ± 250 en 350 zielen tellende, over te geven. Naar het noorden heen, te Lawang en te Pasoeroehan schijnt uitbreiding op handen. Evenwel met het oog op Swaroe, Kĕndal-pajak en de verspreid wonende christenen, blijft mij reeds werk genoeg over.

Pĕniwen heeft geen school- of kerkgebouw van beteekenis. Alles is van bamboe. Men begon met alle kracht, doch ramp op ramp met waterleiding en dam, deed den moed wel een weing zakken. 't Ideaal bleef echter: een bedehuis als te Swaroe. Het zwaarste hout heeft men er al voor in gereedheid en een *f* 100 in de spaarbank: geld en materialen dus op geen voeten of vamen na voldoende. Daarbij zijn het geen aanzienlijken of gegoeden, bovendien met heeren- en cultuurdiensten bezwaard. De voorgenomen bouw zal, evenals vroeger te Swaroe, wel veel voeten in de aarde hebben.

Zankioes is een eenvoudig, kinderlijk evangelieprediker, die zijn volkje aangenaam weet te leiden. Buitenaf vindt zijn woord echter geen ingang, omdat hij, naar het schijnt,

weinig geschiktheid heeft om in ruimeren kring van het Evangelie te getuigen. Onlangs bleek intusschen, hoe de goede man er zich in verheugde, iemand te winnen en dientengevolge werd opgelicht. Een man, die niet op zijn' mond gevallen is, met eene vrouw, die het ook niet aan bespraaktheid ontbrak, en kind, komt hem in het afgelegen Pĕniwen een bezoek brengen. Hij doet zich voor als een goed vriend van de Javaansche christenen in het Malangsche, ja zegt zelfs het „Onze Vader" voor Zankioes op. Bij het spoor in dienst op Lawang is hij als overcompleet ontslagen. Soerô-rônô, zoo noemt hij zich, vindt Pĕniwen zoo'n inlief plekje. Reeds hier en daar zag hij rond, maar eene ontginning als deze zag hij nergens, neen maar 't is voorbeeldig! Niet waar, vrouw! zou je hier niet willen wonen? En dan brengen we onze padi (rijst in den bolster) meê, en onze koeien en onze beide paarden. Als 't Kerstfeest is, geven we dan een slachtbeest aan de broeders present. Ja, vee genoeg! En ik geef, zegt de kleine meid, een mijner mooie tortels aan grootvader Zankioes.

Tot diep in den nacht zit men allergenoegelijkst te keuvelen. Soerô-rônô wil met geheel zijn gezin christen worden, als vader Zankioes hem maar leert en leidt. Deze, door de zoo eensklaps geopende schoone vooruitzichten, voor zijne ontginning en voor zijne Gemeenten, recht in zijn nopjes, komt natuurlijk erg op zijn praatstoel. De morgen breekt aan. De gasten worden buitengewoon goed onthaald. Soerô-rônô toont zich daarvoor zeer erkentelijk. „De karren met het goed zijn reeds in aantocht, vadertje! Maar weet u wat mij nu bezwaart? Wie zullen al die goederen dragen den langen weg, die door geen kar kan worden bereden?" „„Daar zal ik je wel de noodige manschap voor geven. Hebt daarvoor maar geen zorg."„

Op sprong van heen te gaan, zegt de gast: "Daar bedenk ik opeens, mijn vadertje! dat ik geen gereed geld bij mij heb. En de vracht der karren moet toch worden betaald. Kunt u me soms niet helpen aan *f* 10?" ""Ja, die zaak is moeilijk. Ik heb 't ook al niet"" ..... zich even bedenkende ... ""maar onder mijne berusting heb ik gemeentegeld. Daar zou ik je van kunnen helpen. Kan je het mij spoedig teruggeven?"" "Zeer zeker, vadertje! Al mijn geld, weet u, is in de kist, die zoo meteen zal aankomen". Best. De oolijke gast krijgt 4 rijksdaalders. Vrouw Rônô leent nog een mooi baadje van "vadertjes" echtgenoote; Rônô zelf wipt nog even bij Pak Tarimin aan om een zwart buisje te leenen, – daar men toch niet zoo sjofel langs 't pad kan gaan. Een en ander wordt welwillend afgegeven, en de gasten nemen tot straks of tot van avond afscheid. Zes broederen wandelen meê om met een het goed van Rônô van de karren af te laden en naar Pĕniwen te dragen. Onderweg steeds een levendig gesprek. Men komt op de plaats, tot waar de karren kunnen gaan. Er is een gaarkeuken. De broederen worden onthaald op koffie en gebak. Nog zijn de karren er niet. Soerô-rônô wordt ongeduldig. Hij zal met vrouw en kind ze maar tegemoet gaan. "Blijft jullie hier maar wachten, ja? broeders! Daar heb je nog ieder een kwartje voor de vertering."

Hij stapt op, door ega en spruit gevolgd. De leuke Pĕniwers oogen de gasten na in een soòrt van verrukking. 't Wordt middag, doch men kijkt te vergeefs uit, en zoo tot laat in den avond toe. Men bemerkt eindelijk, dat die gladde Soerô-rônô allen bij den neus heeft genomen, en op den terugweg en thuis gekomen, heeft men er meer schik in dan hartzeer van.

't Was een buitenkansje dat zich een gezin, en nog wel

een gegoed gezin op Pĕniwen zou vestigen. Er was geen toeloop naar Zankioes gronden. Neen! dan gaat het geheel anders met mohammedaansche ontginningen. Daar stroomt het heen. Een christen-nederzetting wordt geregeld tegengewerkt en de kleine man heeft er een afschuw van. Voelt u het nu, waarom wij pandita's zooveel hart hebben voor Kjaï Zankioes, en voor Kjaï Mitô en voor hunne ondernemingen, en waarom ik den moed heb er iets voor te vragen? Ach, duidt mij mijn overmoed hier toch niet ten kwade. Nog iets, voorloopig doen wij niets, en komen geen stap verder zonder ontginningen.

4. *Wônô-rĕdjô.*

Mag ik u voorstellen onze jongste ontginning, die Pĕniwen voorbij en Swaroe op zij begint te streven? Ik mocht u reeds over haar schrijven. (1) Zij 't mij vergund naar de gegeven schets te verwijzen. Sedert is zij met reuzenschreden vooruitgegaan. Nieuwelingen, christenen van Tĕnggĕr en gemeenteleden uit de verstrooiïng voegden zich aan haar toe.

5. *Tĕnggĕr.*

Het kinaland, waarop de meeste christenen hier gevestigd waren, leed onder de lage prijzen van het product en moest het eindelijk opgeven. Het slot was, dat de menschen zich verstrooiden. De meesten belandden te Wônô-rĕdjô, of zetten zich neer op het koffieland (Kajoe-mas) onder Sitobondo, residentie Bezoeki. Slechts enkelen bleven op het oude perceel achter. Wij hadden zooveel gehoopt van de kleine schare op het Tĕnggĕrgebergte, de familie O. gaf er zich zooveel moeite voor! Mangonnan-djĕro was het eenige land, van de honderden partikuliere ondernemingen in Oost-Java, waar heer en vrouw zich persoonlijk

(1) Zie Maandbericht 1891, No. 1, pag. 11 e. v. *Red.*

met de opgezetenen bemoeiden. En zij slaagden in hun voorbeeldig pogen boven verwachting. Evenwel, juist dit land moest het afleggen. Onze kweekeling van Tĕnggĕr bracht, nu eenigen tijd geleden, door nog een ander vergezeld, een bezoek aan zijne Heimath. Wij stellen ons voor door hem en op andere wijze de gemeenschap aan te houden. Zelf zullen wij er ook nog wel eens heen gaan. Wij kunnen Tĕnggĕr niet opgeven.

6. *De verspreid wonende christenen.*

De plaatsen waar één, twee, drie tot acht en tien Inlandsche christenen wonen, nemen toe, ook doordat vele jongelieden der gemeente werk zochten op de ondernemingen. Men heeft aan die verstrooiden niet veel. Van slechts enkelen weten wij, dat zij zich onderscheiden en in hun' kring dapper getuigen. Te Pasoeroehan, waar een uitnemende oud-kweekeling van Br. Kruyt onderwijzer is op een school van 't Gouvernement, was een tijdlang mede de Heer Keuchenius met groote toewijding werkzaam in het Evangelie. Hij hield geregeld bijeenkomsten, die trouw bezocht werden. Voor Pasoeroehan betreuren wij het, dat deze gewaardeerde medehelper naar Solo werd overgeplaatst, hoewel wij er zeker van zijn, dat hij ook daar zijn' arbeid zal voortzetten. Op Lawang deed de Heer Penninga, colporteur van het Britsch- en Buitenlandsche Bijbelgenootschap, zijn best. Er ontstond daar zelfs eene kleine gemeente. Te Swaroe legden wij het er tot 1880 op aan, om onze schapen in één kooi vereenigd te houden. Doch ziet, daar ontglipte ons een 20-tal naar Pĕniwĕn. Kĕndal-pajak ontstond, Wônô-rĕdjô volgde, en nu kunnen wij in deze residentie en daarbuiten om de Oost, de verstrooiden niet meer bijhouden. Kjai Zakarias, die eenmaal per maand van Wônô-rĕdjô op Kĕndal-pajak komt, is de man om hen na te gaan en te vermanen.

Maar ook deze onze verdienstelijke evangelist zomert op. Zijne beenen houden geen gelijken tred meer met zijn' goeden wil. Evenals Kjai Zankioes kan deze oude vrome gezellig met de menschen keuvelen, beter dan onze jongere medehelpers dat doen. De laatsten dreigen vreemdelingen te worden onder hun eigen volk. Ik zend ze daarom gedurig het dorpsland in, niet alleen opdat zij zich daar vrienden zullen maken, die zij met de heilswaarheden bekend maken maar ook om hen van top tot teen Javanen te doen blijven.

Zoo even noemden wij den bijbelcolporteur. Wij hadden van zoo iemand weinig verwachting, en hebben dat nog niet. Waar hij de H. S. onder Europeanen verbreidt, is het eene andere zaak. De blanke leest. Maar de bruine? Onze kweekelingen en medehelpers moet ik het ten taak stellen, anders doen dezen het zelfs niet eens. Dit volk leest nog niet. De uitzonderingen zullen den regel bevestigen. Toch slijten de Heer Penninga en zijn 5 medehelpers menig gedeelte van den Bijbel. In 1890 tot 8564 exemplaren. Zijn ondergeschikten bieden de H. S. zelfs op de pasars ten verkoop aan, en het levert den zendeling in alle geval een eigenaardigen, opwekkenden, ja verkwikkenden aanblik, daar een' inlander in allen eenvoud op een uitgespreid matje te zien zitten, om „Het Boek" verkrijgbaar te stellen. Men gaat hem achteloos voorbij. Hij deelt in uw' smaad. Lang stondt gij geheel alleen. Wij zijn in dezen niet verwend.

7. *Feestdagen.*

Wij vierden dit jaar weder gemeenschappelijke jubeldagen op de groote christenfeesten, immers in zoo verre de ziektetoestand het toeliet. Wij zullen hier niet herhalen, waarom wij daar zooveel prijs op stellen. In de „Mededeelingen", jaargang XXXI pag. 185, 186 wijdden wij er

over uit. Aan den Graaf v. L. St. die er *f* 25, aan Ds. de V. te H, die er *f* 1 voor gaf en aan de dames H. te A.; V. te 'sG.; K. te Z. en H. te G., die er passende geschenken voor zonden, wel zeer onzen dank. Met erkentelijkheid zij tevens vermeld, dat ons *f* 10 voor het doel gewerd door Ds. v. L. te Soerabaja.

Ons verblijf in Nederland heeft veroorzaakt, dat onze gemeenten iets beter werden bedacht dan vroeger. Maar er is voor het groote feest op Kerstmis en op de zoogenaamde kleinere feesten op Paschen, Pinksteren en Nieuwjaar, ten behoeve van ruim 300 kinderen en tal van volwassenen heel wat noodig, ook al beperken wij ons, ook al laten wij zooveel mogelijk voor rekening van de menschen zelven komen.

Ja, ter wille van volwassenen is er op die feesten mede iets te doen. Iemand met een mes, een bijtel, schaaf, zaag of wel stof voor een baadje aan te moedigen, om immer keuriger snijwerk te leveren, meer koffie- of vruchtboomen aan te planten, mooier paard of hoornbeest aan te fokken en te houden, in één woord, aan te sporen in een of ander uit te munten is zeker niet misplaatst. Wij althans zagen er den gewenschten ijver en toeleg bij velen door gewekt.

Wilt u weten waarmede u ons kunt verrassen ten behoeve van onze kleine en groote kinderen?

Met gereedschap, met lapjes van een' lappendag, met goede scharen en zakmessen, met niet al te fijne poppen, met ballen en tollen, met voorwerpen van aardewerk (ook ten model) met buikriemen en mooie knoopen, met kammen, zakboekjes, garen, naalden, stramien, borduurwol, haaknaalden, enz. en met geld, waarvoor wij hier inlandsche zaken: hoeden, regenschermen, ronde haarkammen, gekleurde zakdoeken, waschzeep en zoo meer kunnen aankoopen.

Van feesten gesproken. Te Swaroe, waar de padioogst in twee nog al uiteen gelegen tijden van het jaar binnen komt, heeft men even zooveel bede- en dankdagen, daarop alleen betrekking hebbende. Bij deze gelegenheid brengen al de sawahbezitters hunne gereed gemaakte spijzen naar 't huis van het desahoofd, waar men dan later feestelijk samenkomt tot bede of tot dank, en verder, gezellig keuvelend, al het lekkers verorbert.

Hoeveel moeite en kosten de Islamieten zich getroosten bij gelegenheid der besnijdenis van een zoon, onze christen-inlanders toonen in dezen niet, dat de doop in de plaats der besnijdenis gekomen is. Nu, voor kostbare doopfeesten zijn wij natuurlijk niet. Maar iets anders is het, als zoo'n plechtigheid van beteekenis geheel zonder iets afloopt, dat is onjavaansch, en men krijgt er zoo den indruk van, dat men niet heel veel hecht aan deze veelzeggende handeling. Maar ook dit kan verkeeren.

Een Hervormingsdag op 31 October voerden wij in, en deelden den medehelpers en onzen gemeenteleden veel mede over dit deel der kerkgeschiedenis. De zendelingen van het Nederlandsche zendelinggenootschap en, naar ik meen, ook de boden der andere vereenigingen, waren nooit gewoon hierbij in het bijzonder stil te staan. De Inlanders werden christenen, moesten steeds nader toegebracht tot den eenigen Heiland en Zaligmaker; protestantsche christenen behoefden zij niet te worden. Evenwel, het woelen der roomschen, hun druk missionneeren onder de heidenen en onder de christenen uit de heidenen in dezen archipel, zelfs ten koste van den bloei der gevestigde gemeenten uit de Europeanen, moet ons doen bedacht zijn op tegenwicht. Onze tegenstander is niet licht te achten. Dan onze inlandsche christenen komen door de vestiging van steeds meer Europeanen in de Binnenlanden, veel meer

dan vroeger met roomschen in aanraking, en hooren zoo te hooi en te gras wat hun vreemd voorkomt, wat bij hen anders is, b.v. omtrent den doop, het ongehuwde leven der leeraars, het vasten, de mis, de heiligen, het bidsnoer, den paus niet te vergeten.

8. *Hoe wij spreken.*

Gij vraagt niet wat wij spreken. Hierover kan tusschen zendingvrienden geen verschil bestaan. Christus, Gods Zoon prediken wij, het Evangelie van Gods genade; in Hem verkondigen wij behoud voor verlorenen, voor treurenden, voor ellendigen, vrede door het bloed des kruises. Bij ouden noch bij nieuwen sluit de zendeling zich aan. Hij put zijne kennis uit den Bijel: uit de Brieven, uit de Evangeliën, uit de gesproken woorden van Jezus vooral en tracht den Zaligmaker te brengen, zooals de Apostelen dien brachten. Dat verstaanbaar en aangenaam te doen in eene inlandsche taal eischt voortdurende oefening; er moet veel met de menschen gepraat en veel Javaansch gelezen worden, om steeds minder stijf en afstootend te spreken en dan nog merkt men iederen dag zijn groote tekortkomingen. Tafereelmatige voordracht, doorvlochten met vragen en antwoorden, karakteriseert wel de gewone spreekwijze der Javanen. Hierin is zeker de aanwijzing gelegen, om maar veel verhalen en gelijkenissen te pas te brengen.

Dan zijn er vaststaande uitdrukkingen, waarin men thuis behoort te zijn; voor bekeering bijv. bestaat slechts een Arabisch woord; de Javaan drukt het denkbeeld uit door omschrijving; zoo zegt hij bijv.: het goede doen en het kwade wegwerpen: voor iets ter harte nemen; niet uitwendig, slechts door en door in het binnenste dient het gevoeld te worden; de schrik slaat iemand niet om het hart, maar in den buik; voor iets met ijver

rondzeggen: tijdingen verkoopen en opgeloopen nieuws aan den man brengen; voor een' ijdelen strijd: schrijvende vechten; voor van den hak op den tak: van het eene huis in het andere loopen; voor de ware kennis zoeken: helder water begeeren; zich van zijn heil zeker stellen: zichzelf van eene omheining voorzien, of zorgen, dat men niet maar in het net komt, maar in het mandje. Jezus heeft den weg ten leven ontgonnen, schoongemaakt, zooals men bijv. een eeuwenoud bosch in vruchtbare landouwen herschept; gehuwden moeten niet vechten in hun kooitje, maar verbonden zijn als de mimi, een soort van krab in de Molukken, waarvan het mannetje en het wijfje doorgaans op elkander geklemd zitten. Men heeft zijn dwaallichten en flambouwen, evenals wij, en gaat af op het een of op het ander. Doet iemand monnikenwerk, dan werpt hij zijn zout in de zee. Willen onze landgenooten door sterke beeldspraak er toe gebracht worden zich over den verwaarloosden Javaan te ontfermen, dat zij zich de woorden eens Inlanders uit den ouden tijd herinneren; „de lamme gaat de wereld rond, de dwerg reikt ten hemel, de blinde telt de sterren, zoo onmogelijk is het waarheid te vinden."

De zendeling wil aansluiting, en komt met zijne denkbeelden over de eenheid van het Opperwezen. De Bruine spreekt van den Albeschikker, van de Wereldziel en op zijn Islamsch van Allah; de zendeling wil tot gebedsleven leiden, en hoort voortdurend verzoeken om zijne voorbede, zijn' zegen; maar hij verneemt ook, dat iemand reeds bidt, als bepaling van leeftijd, nl. dat voor hem de oude dag al gekomen is, soms ook, dat het te koud was om te bidden. Uw bode hoort spreken over en leest in de Inlandsche geschriften over Jezus, als den zoon van God en over een' te verwachten rechtvaardigen Vorst, die

heil en zegen over Java zal verspreiden. En zoo is er meer, te veel om te noemen, wat eigenaardig is, wat getuigt van nadenken, ook wat wel geschikt is om er op voort te bouwen. Maar de vatbaarheid onzer gemeenteleden is in het algemeen als die van verwilderde landbouwers, die niet gewoon zijn te luisteren en wier woordenschat zeer beperkt is. Zij hooren evenwel, al verstaan zij hem minder goed, over het geheel den pandita liever dan hun eigen voorgangers; misschien wel omdat deze laatsten gewoonlijk wat saai, zonder veel opgewektheid, nog al verstandelijk en koel daarheen praten. De pandita brengt gewoonlijk telkens iets nieuws, iets dat pakt, uit het hart spreekt. Wij trachten natuurlijk onze medehelpers voortdurend te bezielen voor hun' arbeid, ook door het aanmoedigen tot het lezen en onderzoeken der schriften, – waartoe men niet geregelt schijnt te kunnen komen – en mede door er op aan te dringen, bij iedere spreekbeurt zich helder voor te stellen, wat zij zullen mededeelen, hoe zij 't zullen doen, door welke spreekwoorden, zegswijze, Inlandsche verhalen, toestanden en zoo meer te verduidelijken, en wat zij er mede wenschen uit te werken. Zij moeten dit telkens in enkele omtrekken terneer schrijven, doch vergeten meestal het te doen, of wel, zij doen het zoo armelijk en min, dat er geen pijl op te trekken is. Men wil wel, is niet lui, maar fermte en wakkerheid ontbreken. Ligt dit meestal aan hunne armelijke woning, hunne bijna uitsluitend plantaardige en nog al schrale voeding, hunne domme, onbeschaafde omgeving, hun niet immer zuiver verleden, hunne nog maar gebrekkige opleiding, hunne jonge, onontwikkelde vrouwen, hun eigenaardig Inlandsch phlegmatisch karakter, of ligt het aan al deze factoren te zamen?

En toch ... wij vorderen, wij gaan vooruit, langzaam,

met horten en stooten, maar wij gaan vooruit. Hoeveel behoeften de zendeling hier intusschen heeft aan uw vertrouwen, uwe innige sympathie, uwe krachtige medewerking, het is onnoodig er met nadruk op te wijzen. Want weet, hij is ook maar een mensch, slechts een mensch, die wel eens moede en mat en terneêrgedrukt dreigt neêr te zitten en te klagen: ach, het geeft zoo weinig; de menschen zijn alleenlijk boos.

Hier komt nog bij zijne niet altijd benijdbare verhouding tot de bevolking. Poensen en ik gingen eens te paard het Binnenland in, als gewoonlijk zonder eenig gevolg; ongewoon schouwspel voor den inlander. „Waar gaan die Londo's op af, kang?" „„Wel, zij zullen de djagoeng inspecteeren."" Dat wilde zeggen: gewone Londo's hebben recht naar de suiker- en koffiecultuur om te zien, maar deze twee kale meneeren hebben geenerlei opdracht; immers van djagoeng (Turksche tarwe), neemt geen ambtenaar eenige notitie. Ik hoorde eens achter mij vragen: „Wie is dat?" „„De pandita,"" zei er een. „Wat!" hernam een ander, „pandita, 't mocht wat! Ja, een ei-pandita (van buiten wit, van binnen afzichtelijk geel) een pandita-Balhoem (Biliam) een valsche pandita."

Ja ja, de Inlanders hebben nog heel wat tegen ons in te brengen; erger nog: zij zijn zeer beslist tegen ons ingenomen. Volstrekt geen nieuws. De Romeinsch-Grieksche wereld gedroeg zich eens tegenover 's Heeren apostelen niet anders. Altijd op Java nog beter dan b.v. op Borneo, waar de bevolking door de ontzettende zedeloosheid zich zelf dreigt te amortiseeren; dan op Nieuw-Guinea, waar door de regeeringloosheid en ontembare wildheid der bevolking, heden wordt omvergeworpen wat gisteren nog met zooveel zorg en toewijding werd opgebouwd ..... en op Borneo en Nieuw-Guinea werkt men onder de heidenen!

De Minahassa is zoo goed als toegebracht, maar vraag nu niet hoeveel er nog te doen en te kampen valt tegen eigenaardig-heidensche zonden. Daar leidt menig hulpprediker niet weinig onder. Het is zoo, het werd op Java nog geen toon en het staat nog geheel niet aristocratisch christen te zijn, doch de hemel beware ons hier voor het mode- of Constantijnsch geloof. De Islam werd het en met welk gevolg? dat het gros der bevolking eigenlijk geen godsdienst meer heeft.

Niet omdat hij islamiet is, wendt zich de Inlander van ons af, maar „omdat hij de duisternis liever heeft dan het licht en omdat zijne werken boos zijn." Dus van wege de oude en nog overal voorkomende oorzaken. „Uw onderwijs is wel goed, maar ik ben niet in staat er naar te handelen"; in werkelijkheid: „ik wil tot Hem niet komen." „De weg behaagt mij wel, maar ik verkies dien niet te loopen." Verder zijn er bijoorzaken en vooral voorwendsels. Maar hoort er den mensch zelf over spreken.

9. *Gesprekken van de Medehelpers met Mohammedanen.*

Een christen-Inlander bezocht toevallig een mohammedaansch dorpshoofd. De pĕtinggi denkt, een' geloofsgenoot voor zich te hebben en verhaalt, hoe hij al zijne ondergeschikten bevolen heeft hunne kinderen ter langgar te zenden bij den modin, opdat zij in kennis toch vooral niet achter zullen komen te staan bij de christenen.

„Uit uwe woorden moet ik opmaken, dat er op uw dorp een godsdienst wordt beleden, den christelijken te boven gaande."

„Waarop heb gij het oog met dat „te boven gaan?" Op de getalsterkte of op de verhevenheid van den godsdienst?"

„Natuurlijk niet op het aantal belijders. Al zijn er nog zoo veel, zij zullen een' godsdienst, die niet deugt, niet beter maken."

„Nu, hoe het zij, het is raadzaam, dat men op deze wereld maar volgt, wat algemeen is en wordt aangenomen. Die christenen onderscheiden zich van ons allen en hebben een' godsdienst op eigen handje. De siděkah's, (1) het roewah, (2) malěmman (3) en moeloeddan, (4) ze laten ze allen na. Wij volgen, zooals het behoort, de voorschriften van den gezant Gods (Mohammed)."

„Dus u meent de inzettingen van den gezant te houden?"

„Welzeker, want ik leg mij neer bij het onderwijs der voorouders en bij hetgeen algemeen is."

„Wat mij betreft, ik neem ook gaarne aan wat algemeen is. Nu neemt men overal waar, dat de mensch gaarne gelukkig wil zijn, en dat niemand zijn eigen ondergang zoekt."

„Daar hebt gij gelijk aan. Evenwel ieder volk heeft zoo zijn eigen voorschriften. Wij Javanen behooren de onze te handhaven."

„Goed! Maar hoe maakt u het dan met kettinggangers, soldaten en dergelijk gespuis? Of zijn die niet van uwe leer? Of geen Javanen?"

„Ja stellig. Dat die lieden echter zoozeer zijn afgedwaald is Allah's beschikking."

„Zoudt u denken? Maar als ik nu aan het spel, aan opium of aan vrouwen verslaafd ben, of ik bega een' diefstal of verkoop mij, is dat dan heusch Allah's vinger, of ben ik dan door mijn eigen booze lusten gevallen?"

„Als gij zoo spreekt, ja in dat geval zijt gij door eigen toedoen ongelukkig geworden."

„Nu algemeen zijn genoemde slechte gewoonten. Het is dus niet voldoende te betuigen, ik volg maar wat zoo algemeen gedaan of aangenomen wordt. Het dient ook goed te zijn. Is het niet zoo?"

„Wel ja! Dat spreekt toch van zelf."

„Goed. Maar is dan wat de christenen zoo overal voor waar houden niet goed?"

„Daar wil ik niets van zeggen. Maar ik kom er maar op, dat zij den godsdienst en de voorschriften van den rasoel (profeet) niet meer in acht nemen."

„U noemt daar het woord rasoel. U weet dat het afgezant beteekent. Mohammed was werkelijk een nabi van Allah, die leerde dat er maar één Allah is. Mag ik vragen: volgen de menschen zijn onderwijs, of volgen zij slechts wat algemeen is? Vereeren zij niet de déwa's en allerlei geesten? Maar wil ik u eens zeggen hoe het eigenlijk met de zaak staat? Ik moge het met een voorbeeld opheldéren. U wilt op de markt een stuk lijnwaad koopen, en vraagt den prijs. U vindt dien echter voor u te hoog. Het werd dan ook eigenlijk vervaardigd voor menschen die het er voor over hebben. Nu zoo is het ook met den christelijken godsdienst."

„Het zij zoo. Maar ik ben een Javaan en wil sterven als een Javaan en daarmede uit."

„Maar zijn de pasek (heidenen) en de christen-Inlanders dan niet evenzeer Javanen als uwe mohammedaansche landgenooten?"

„Het mocht wat! Die christenen volgen de Londo's."

„Maar wat doet gij zelf? Zijt gij zelf dan niet in dienst van die Hollanders en dus mede hun volgeling?"

„Nu ja. Doch laat ons dit onderwerp verder laten varen."

Men tracht christen-landgenooten hunne belijdenis tegen te maken en nieuwelingen af te schrikken.

„Behoor je ook al tot die huilende jakhalzen?" vragen de tegenstanders, met het oog op het kerkgezang.

„Als je de Londo's volgt – en je wordt toch nooit geheel onder hen opgenomen – dan ben je, nu ja, ingelijfd

bij die ongeloovigen; maar bij Hollander, Javaan of Chinees, nergens behoor je meer bij; je wordt een zwevend ding: kĕgantoeng tampô tjentellan of kĕplanggrang toewang, nog nader een achter-achterkleinkind van den stamvader dier Blanken; van den invuilen oenoek, die het met een hond heeft gehouden."

„Je vormt slechts een gering, niets beduidend hoopje. Welk fatsoenlijk man of prijaji is er onder jullie?"

„Weet je wel, dat de christenen van die zonderlinge bijeenkemsten houden, geheel in het donker, met een groote pan varkensvleesch in het midden. Je moest dat eens hooren, precies een troep zwijnen om den trog. Is het niet verfoeilijk?"

„Het is me een godsdienstje: geen besnijdenis; ééne vrouw; in de richting van het oosten begraven; niet spelen; niet stelen; je van de meisjes onthouden; geen vasten; geen djĕkat en pitrah (5); als men sterft voor het lijk geen slamĕttan; hier namaals niet met je eigen volk vereenigd; niet meer offeren bij graven, bronnen noch viersprongen; geen sidĕkah désa houden; geen acht meer geven op gelukkige of ongelukkige dagen; echtscheiding verboden; schuiven verboden; geen offer meer en geen wat zij noemen vieze verhalen meer; geen offers meer op de rijstvelden; uit met tingkĕp (6); naar Holland of naar Atjeh gevoerd ten oorlog; alle tooverkunsten laten varen; lieden die van honden, slangen, kikkers en hagedissen afstammen en zelfs die afschuwelijke dieren eten; den zoogenaamd waren godsdienst, nu ja, wie weet iets van de toekomst? Wat, Allah eeren! Ik ben zelf Allah. Dan voor den christen bestaan geen verboden; bovendien, niemand van onze voorouders heeft ooit iets van dezen godsdienst geweten. De ware godsdienst! En men houdt niet eens de vijf gebedstijden; die christen wordt, moet een groote som gelds be-

talen; een christen-Javaan kan per se geen ambtenaar worden; geblinddoekt moet je op den koran trappen; nog iets: de christen-Javanen worden onder de Hollanders gerekend en zijn dus slecht af; de Londo's toch zijn rijk en voornaam hier beneden, maar in den hemel zal het net andersom zijn. Daar staan ze het aanbrandsel der hel te worden."

Deze en dergelijke vooroordeelen en lasteringen doen zich veelvuldig voor, en men moet er zich soms over verbazen, dat wij desniettemin nog vorderen. Wij zelf, de zendelingen, vermogen hier wel het minst. Het zijn de medehelpers, die eigenlijk evangeliseeren.

Hoe zij dat doen?

't Ligt er aan, of zij santri's (zoogenaamde echte Islam), Boeda's (Pasèk) of wel lieden van gemengde gevoelens voor hebben. Bij eerste kennismaking praten zij gewoonlijk bij allen over koetjes en kalfjes. Misschien zoeken ze wel huishoudelijke benoodigdheden of materialen en is dat dus het aanloopje.

Verder wordt er dan misschien gevraagd:

„Hoe is het vriend! Neem je de vijf voorgeschreven gebedstijden waar?" (Slechts enkelen doen het.)

„Neen nog niet. Ik heb er den leeftijd nog niet voor."

„Maar moet je dan niet zorgen voor sangoe (leeftocht, reisgeld) naar de andere wereld? Kijk, als je op reis gaat naar eenig dorp of naar de stad, zorg je er zelf voor. Waarmede denk je den Heer te ontmoeten? Is het je niet te doen om de genadegiften des hemels?"

„Ja!" (Reeds een weinig teruggetrokken).

„Hebt ge een' goeroe gebruikt?" (De Inlanders zoeken veelal dezen of genen beroemden Kjaï-kjaï op, om van hem tooverformules te leeren, doch men komt daar ge-

woonlijk niet rond voor uit). „Nu, hoe het zij, ik mag je wel verzekeren, dat vele goeroe's een mensch op den dwaalweg helpen. Van mij kan je de onverbloemde waarheid vernemen, niet mede te deelen op eenige verborgen plaats. Ik ben noch koopman, noch landlooper. Geen eigen belang noch eenig loos oogmerk heeft mij tot je heengedreven. Ik wensch slechts broeders, gelijkgezinden te ontmoeten. Wat uwe en mijne voorouders aangaat, daarin is geen onderscheid. God heeft de menschen geschapen. In het begin slechts één paar: vader Adam en moeder Kâwâ. Nu vervult hun nakomelingschap de geheele aarde. Weshalve, wat onze afkomst betreft, zijn wij broeders. Is het zoo niet? Maar broeders van hetzelfde huis, zijn die er niet op uit naar den wil van hunnen vader te doen? In dat geval is vader blijde en de kinderen zijn gelukkig. Waar, of niet? Doen wij den wil van God, den vader van het groote gezin op aarde? Ik wil je wel zeggen dat er vroeger, vóórdat ik tot betere inzichten kwam, heel wat aan haperde. En gij? Heb je nooit van den aanplant van een ander iets ontvreemd? Heb je niemand bedrogen, gehaat; om kort te gaan, heb je nooit het leven van je evennaaste verbitterd? Weet je hoe de godsdienstige mensch handelt? Hij heeft zijn' medemensch lief en is steeds tot troosten en helpen gereed; den arme verstoot hij niet, en den zieke reikt hij medicijn. Met tooverformules komt hij niet aan, zooals dat de gewoonte is van doekoen's en Kjaï-kjaï's, die de menschen om den tuin leiden. Het is die bedriegers maar om voordeel en lof te doen."

„Ja, als je daarvan spreekt, de christenen meenen het goed en zijn ook heel eensgezind, dat moet ik zeggen."

„Je kent de santri's even goed als ik. Zijn ze wel belangeloos? Komen ze niet vooral af op de armen en geringen, om die af te zetten; zelfs de armste moet jaar-

lijks eenmaal djĕkat opbrengen aan den modin, opdat zijn zonden, dus geeft de dorpspriester voor, vergeven worden, alsof er een ruiling zou kunnen bestaan tusschen rijst en 's menschen afdwalingen! De voornameren zondigen er dan ook maar op los; er is immers jaarlijks afdoening tegen betaling. Ja, er bestaat menigerlei dwaling onder jullie. Maar hoe kan het ook anders? Denk maar eens na. Onderwijs wordt niet gegeven. Nooit komt de pĕngoeloe je dĕsa binnen, om je een of ander op te helderen of om de zieken te bezoeken. En wat is dan ook eigenlijk de Islam voor de Javanen? De inzettingen van den profeet kent men niet. Slechts wat gemakkelijk is na te komen, wordt in acht genomen: besnijdenis, djĕkat, enz. Maar wie is trouw in het bidden? Hier in de desa geen enkele. Wie houdt de vasten? Schier niemand. Wie ging er naar Mekka? Te dezer plaatse zelfs niet een. Wat de christenen betreft, ze hebben geen bedevaart te doen, doch steeds te bidden, en al is hun geen vasten opgelegd, in hun hart vasten ze bestendig. Het is niet de uitwendige handeling, man! die aan Allah welbehagelijk is, maar wel de gezindheid."

Bedoeld dorpshoofd bleek weinig Islam, geen santri d. i. geen min of meer trouw opvolger van Mohammed's voorschriften te zijn. Er zijn er, – en des te nader bij de kuststreken, des te meer – echter ook, die ter onderscheiding van de onverschillige Rooden, de Witten of Heiligen worden genoemd; menschen, die vasten en bidden. Zij doen dat om uit hun' zondigen toestand tot volkomenheid te geraken en tot Gods volk te behooren,altijd middels, Zijne Hoogheid, den profeet-gezant.

Onze Evangelist zet het gesprek voort:

„Je noemt daar nabi Mohammad. Aangenomen eens, dat hij je den weg ten leven heeft aangewezen, leidt hij je ook langs dien weg? Is hij niet veeleer gelijk aan

iemand, die je zoo wat de richting aangeeft, en je verder maar laat gaan? Is men na zoo'n algemeene aanwijzing niet nog steeds in vreeze te verdwalen? Neen, dan hebben de christenen een' beteren Panoetan, een echten Leidsman. Hij gaf niet maar een boek, zooals bijv. nabi-Mohammad den Korakkan, zeggende: red je nu maar. Nabi Ngisô Roh ing Allah stierf zelfs voor ons, ging geheel in tot onze nooden, onzen strijd, onze zonden, na ons eerst den weg, die ten hemel leidt, te hebben gewezen. En Hij stond op van den dood, om met ons mede te leven, zooals ook de Korakkan getuigt. Zoo hebben wij een' Voorganger, die ons steeds met de meeste liefde leidt. Hij zegt niet maar, ga eerst noord-, dan oost-, dan zuidwestwaarts en zoo meer, aanwijzingen om een mensch in den war te brengen, neen, Hij neemt je bij de hand, en brengt je waar je wezen moet. Zie, Hij had ons menschen innig lief. Hoevelen heeft Hij er wel genezen van allerlei ziekten en kwalen! En het was Hem niet om lof te doen, want Hij hielp in alle stilte. Wat dunkt je? Openbaarde Hij zoo niet de eigenschappen van den waren Profeet? Zijn volgelingen leggen zich toe op een' voorbeeldigen wandel en dat niet om geprezen te worden, maar om den Heer welbehagelijk te zijn. Onze Panoetan nu zal tijdens den oordeelsdag – immers volgens den korakkan – den zevenden hemel verlaten en den laatsten zegevierenden strijd met den booze aanbinden. Staat het er niet? Wat! gij twijfelt nog aan zijn eenige grootheid? Luister dan. Gij noemt uw' profeet den gezant van Allah. De onze heet Geest van Allah. Wat is meer: een bode of de geest van God?"

„Nu ja, je zou gelijk kunnen hebben. Maar de christenen kunnen allen goed redeneeren. Het is echter opmerkelijk dat er maar zoo weinigen toetreden. Dit getuigt mijns inziens niet voor de zaak."

„Maar man! hoe kan je zoo praten? Is daar waar de

meerderheid is dan ook steeds de meeste waardij? Je bergt de pari in de schuur. Is het niet? En het stroo? Het heeft schier geen waarde. Intusschen, wat is in grooter hoeveelheid voorhanden? Houdt gij het daarom met het stroo? Immers neen! Je dient bovendien te bedenken, dat de christenen geheel vrijwillig en niet door het voorbeeld der grooten zijn toegetreden. Ik zal niet zeggen, dat het onder hen al zoo is als het behoort; maar stellig ziet het er onder de Islamieten heel wat treuriger uit. Bij de christenen is het bras met gabah (rijst met stroo er onder), bij de mohammedanen bras vermengd met muizenkeutels. Bij de eersteu nog veel gebrekkigs, het is zoo, maar de laatsten scheiden het slechte en booze niet uit."

„Al redeneer je ook als een geletterde, mij aangaande, ik blijf bij het geloof mijner voorouders."

„Zoo denk je toch niet altijd. Een nieuw districtshoofd bijv. eer je en gehoorzaam je, al hebben je ouders en grootouders dien wĕdônô nooit gekend. Maar bovendien. Hoe staat het eigenlijk met je beweren? Laat ons de zaak eens nader bekijken. Wie waren onze voorouders? Waren zij voor enkele honderden jaren geen Boeda's. Wisten zij ook maar iets van besnijdenis, vasten, bedevaart en wat dies meer zij?"

„Ja, aan wat je nu praat, kan ik kop nog staart vinden. Waren onze voorouders van vader Adam en moeder Kâwâ te beginnen dan geen Islams?"

„Wel neen, man! Een 400 jaar geleden bracht Raden Patah hier den godsdienst der Arabieren, heden de godsdienst der santri's Hij stootte zijn' vader, den vorst van Môdjô-paït, Brô Widjôjô van den troon, en dwong hem en diens volk, met het zwaard in de hand, den Islam aan te nemen. De oude koning bleef echter halsstarrig weigeren en verdween liever zonder spoor na te laten, dan den nieuwen godsdienst te omhelzen. Vooraf sprak hij nog tot

Patih Dôhô: "hoor eens Patih, ik sta op 't heengaan; maar in de verre toekomst zullen er komen met witte oogen en witte hoeden op, om mij te wreken."" Dat waren 's vorsten laatste woorden. En hoe staat 't nu? Heerscht er een Arabisch koning over ons? Of is de koning van Holland hier oppermachtig? Zie, in hem en de andere blanken is Brô-Widjôjô herrezen. Vreemd dat men geen acht slaat op die gewichtige profetie. Is het niet opmerkelijk? De Londo's, door velen onzer ongeloovigen gescholden, munten uit in wetenschap en kunst boven allen, en hun bestuur is rechtvaardig en gezegend voor ons land."

"Allemaal goed en wel, maar er is toch eigenlijk niemand, die er iets van weet."

"Dat zeg je zoo! Wij christenen hebben volkomen zekerheid. Gods eigen Zoon daalde van den hemel neer en bracht ons van God den Vader het heldere water, en toonde door zijn eigen leven, hoe heerlijk dat is. Zou je denken, dat wij op een dwaallicht afgaande, ons zoo veel miskenning en moeite zouden getroosten? Iemand, die zijn rijstveld bewerkt, geef er niet om, dat hij beslikt en bevuild raakt, want hij ziet reeds den oogst. Waarbij zal ik mijne landgenooten, die niet gelooven, vergelijken? Zijn zij niet gelijk aan de lieden, die geen echt van valsch goud kunnen onderscheiden? De goudsmit bezoekt met zijne kleinoodiën het desaland en slijt zonder slag of stoot het waardelooze metaal. Zoo staat het met den Islam. Zijne aanhangers nemen aan, zooals zij zeggen, dat er maar één Allah is, en heeten Mohammad daarin te volgen. Maar hoe kunnen ze dan bij boomen, beelden, bronnen en graven rooken en de dewa's aanroepen? Houden ze er op deze wijze geen amalgama op na? Waarom gebruik je geen toetsteen? Let op de christenen, zij kozen het echte goud. Daarom leven zij in vrede, vertrouwen elkander, spelen en schuiven niet, en nemen toe in welvaart. Gij

treedt niet toe. Hoe komt dat? Is het er niet mede als met de kleeding onzer jongens? Als ze niet veel bijzonders aan hebben, mogen zij vrijelijk spelen in stof, slik en asch, maar zijn ze gekleed, dan wordt het hun niet toegestaan. Zoo vindt jij het gemakkelijker maar in lompen te blijven rondloopen; orde, zindelijkheid, reinheid, rechtschapenheid en wat dies meer zij, zijn wel goed en loffelijk, maar te moeilijk; met dat nieuwe pak aan, kan men niet meer zoo leven als men wil. Toch dacht ge er soms over om christen te worden, maar dan maakte men het u tegen. De man had zijn hart gezet op een meisje, rijk en schoon. De menschen zagen het evenwel ongaarne, dat het tot een huwelijk zou komen. Nu gingen ze stoken en kwaadspreken, zooveel ze maar konden, in één woord „beduivelen" met het gevolg, dat de man een' tegenzin kreeg. Zoo is het jou ook gegaan. Je kon niet anders dan de christenen roemen, en vond hun' godsdienst voortreffelijk, maar ... men „sétande" en ... uit was het."

Op deze en dergelijke wijze spreken onze lieden met hunne mohammedaansche landgenooten, en zoo hebben er nu en dan overgangen plaats. Wij zouden echter wel wenschen, dat er met nog meer tact, met meer opgewektheid, met meer standvastigheid, vooral met meer liefde werd onderwezen. Het is nog te dikwijls eene kwestie van winnen of verliezen, en niet het streven om geluk te verspreiden. De christen-Javanen munten nog niet uit door zendingsijver. Zij behooren nog al eens tot de menschen, die op de „visschen en brooden" afkwamen, die nog al eens zuinig zijn en werkzaam, maar ook gierig en zelfzuchtig; wel geregeld en fatsoenlijk levende, maar zich dan ook niet intresseerende voor anderer belangen. Zoo kan de christen-gemeente uit de heidenen en mohammedanen ons ten spiegel zijn. Of is het bij ons anders? „Die gezindheid zij in u, welke in Christus Jezus was."

11. *Besluiten.*

Uit de gegeven mededeelingen hebt gij kunnen opmaken, hoe de zendeling werkt. Zeker iederen dag gebrekkig, maar met het ideaal voor oogen, en telkens met de bede, om het beter te mogen doen. Het blijft een heerlijke taak te zeggen tot menschen, dat zij menschen zijn, hun daartoe op te leiden door ze te brengen tot den Heiland; maar het is een arbeid vol teleurstelling en verdriet. „Mission ist Passion". Men slijt niet zoozeer af of veroudert, minder door het werk dan wel door de ergernissen.

Wij komen het doel wel langzaam en met horten en stooten, maar toch zeker nader. De geest van Jezus dringt door. Verlosser van zonden en schuld, is Hij ook hier aanvankelijk de schepper van een nieuw leven. En al heeft dat nieuwe leven een' zwaren kamp, – de kleine oase wordt steeds ernstig bedreigd om door het zand der omliggende, onmetelijke woestijn overstoven te worden – het houdt het uit en heeft reeds een goede getuigenis in het geweten der tegenstanders.

Maar misschien wijdde ik al te zeer uit over de minheid van onzen arbeid; over het nog geringe resultaat, over de onhebbelijkheid en onbeduidendheid van het volk.

Nu, een te donker tafereel wilde ik niet voor u ophangen. Het was mijne bedoeling eene ware voorstelling te geven. Als gij echter op het punt zijt ons af te vallen en te zeggen: dat levert daar nog bitter weinig op, dan moet ik u weerhouden. Neen, wij geven dezen ongelijken kamp niet op, omdat wij vruchten, werkelijk vruchten zien. En wij niet alleen; ook de minst onpartijdige toeschouwers.

De heeren Flaes (zee-officier) en Schmalhausen (controleur) loofden kortelings de gemeente te Môdjô-warnô als om strijd. In het laatste vijfjaarlijksch schoolverslag omtrent het inlandsch onderwijs, vinden wij vermeld, dat er tien christen-jongelingen op de kweekschool te Probolinggo

werden aangetroffen (onder de honderd en zooveel zonen van meestal goeden huize), die zich alleszins gunstig onderscheidden. Welnu, de ouders van deze jeugdige Javanen verschilden eens niets van de Javanen onzer hedendaagsche ontginningen; het waren verarmde, onopgevoede Inlanders, die lezen noch schrijven konden en op Jellesma's vestiging afkwamen, vooral, zoo dan al niet uitsluitend, omdat de grond er vruchtbaar en de Pandita zeer behulpzaam was.

Kjaï Mitô noemde ik u al als voorbeeld van buitengewone toewijding. Kjaï Zakarias, onze evangelist, toonde het niet minder te zijn.

Bestaat er waarachtig geestelijk leven, bevinding? Is er gebedszin? Voelt men zich vernieuwd, verlost? Heeft men liefde voor Jezus en wordt men door Zijne liefde gedrongen? Wat zal ik hier op antwoorden? Ziet, wij zaaiden en het zaad wies op, en nu merken wij veel goeds bij veel verkeerds; sturen aan op de volheid des christelijken levens en hooren inmiddels 's Heeren woord: „Laat ze te zamen opwassen." Wij weten het allen wel, het is overal moeilijk om het Evangelie tot een levenwekkend beginsel te maken, zoo in Europa, in de eeuwenoude christengemeenten, gelijk elders onder de nieuwelings toegebrachte heidenen, als hier onder de Javanen. Haat, nijd, jaloezie, zelfzucht, hoogmoed, hardheid, om kleinigheden dikwijls verwijdering, luisterende als niet luisterende, bijna totale onvatbaarheid, geslotenheid, onhartelijkheid, slapen bij toespraken en zoo meer, doen zich bij dit volk evenzeer voor als bij andere naties. Het Evangelie is nu eenmaal niet naar den mensch, en de weg is eng, die tot het leven leidt.

Doch ons werk is zaaien, de uitkomst zij den Heer verbleven! Hij gelastte ons heen te gaan, en dat moet ons genoeg zijn.

Aanteekeningen van de Redactie.

1. *Siděkah.* Op Java verstaat men onder *Siděkah* (eene verbastering van çadaqat) eene soort van maaltijden, waarbij veelal de priesters tegenwoordig zijn en de spijzen door hun gebed wijden. Dergelijke maaltijden heeten, althans in het Samarangsche en den Oosthoek Slamětan.

G. K. Nieman, Inl. t. d. kennis van den Islam, p. 396.

2. *Roewah.* In de maand *Roewah* brengt men offers aan de voorouders, wier graven men dan schoonmaakt en versiert. Op de dorpen brengt men die ook tot aandenken aan den stichter van het dorp of eersten ontginner der dorpsgronden.

G. K. Niemann, o. c., p. 397. Zie ook C. Poensen, Brieven over den Islam, p. 31, e. v.

3. *Maləmman.* Eene offerande. Onder de tien laatste dagen van de vastenmaand zijn er vijf (de 21ste, 23ste, 25ste, 27ste en 29ste dier maand), waarin de zoogenaamde *Maləmman* gevierd wordt. In de vorstenlanden worden dan tegen zonsondergang spijzen aan het volk uitgedeeld. „In de desa viert men die *Maləmman's* op eigen wijze. Men zegt, dat op den 21sten aan Nabi Adam, den 23sten aan Nabi Noeh, den 25sten aan Nabi Ibrahim, den 27sten aan Nabi Moesa (Mozes) en den 29sten aan Nabi Mohammad inzonderheid de offerande opgedragen wordt. Men kan dan alom tegen zonsondergang, mannen en jongens zich naar het huis van het desahoofd zien spoeden, en niet lang duurt het, of men hoort een veelstemmig, meermalen herhaald geschreeuw van „inggih!" (ja). Het is het meermalen herhaald toestemmend getuigenis van de aanwezigen op de verklaring (oedjoeb) van den Modin, welke beteekenis de dan gebrachte offerande heeft, aan wien zij wordt opgedragen en tot welk doel. De offerande bestaat in een maaltijd, waaraan alle mannelijke ingezetenen der desa deelnemen."

C. Poensen, o. c. p. 36 e. v., waar deze maaltijden beschreven worden.

4. *Moeloeddan.* Het Moeloedfeest. „Dit groote feest is dat ter herinnering aan de geboorte van den Profeet. Het wordt vrij algemeen met piëteit gevierd."

Zie daarover C. Poensen, o. c. p. 154 e. v.

5. Over *Djěkat* en *Pitrah*, beiden gewijde gaven van zijne bezittingen of inkomsten.

C. Poensen, o. c. p. 131 e. v. Bijzonder ook van denzelfden: Meded. D. XVIII (1874), p. 1 e. v.

6. *Tingkěp*, feest voor eene vrouw, die voor het eerst zeven maanden zwanger is. (Woordenboek.)

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Hoe de Javaan zijne zieken verzorgt, door J. KREEMER.

(*Vervolg van pag. 15*).

Er schuilt, zoo schreven wij eens (Ind. Gids Oct. '82) dat wij 't hier gewijzigd en meer gestaafd mogen herhalen, over 't geheel niet veel poësie in 't Javaansche volksleven. Maar dat het zoo akelig prozaïsch kon zijn, als blijkt uit de gebeurtenis, die bij ons zoo te recht de blijde wordt genoemd, neen, dat hadden wij niet kunnen denken.

Si Dadap wacht een' erfgenaam, en daarmeê is de man wezenlijk in zijn schik. Stellig hoopt hij, dat het een jongen zal zijn. Niet wijl kroonprinselijke plannen met een' zoon zijn hart vervullen, maar omdat het kind na zoo en zooveel jaren, de schouders zal zetten onder de verplichte diensten, nu nog door Dadap zelf te presteeren.

Doorgaans is het aan het huisje, al in niet veel beteren staat dan dat van Krômô, niet wel te merken, dat zijn echtgenoot, sedert geruimen tijd, in gezegende omstandigheden verkeert. 't Is ook al min of meer bouwvallig: door 't dak schemert het daglicht en de omwandingen zijn van onderen vol gaten. Wind en regen hebben hier veel te veel in te brengen. Geen lief en gezellig, zindelijk en net binnenhuisje, waar met de ruimte en al de beschikbare middelen is gewoekerd, om aan 't geheel een bevallig

voorkomen te geven, doet ons deze schamele hut aanschouwen. Het tegendeel is waar. En hoe kan het ook anders? Want sleur is hier het leven. Flauw, mat, onopgewekt, zonder ook maar eenige verheffing, gaat het van den eenen dag op den anderen. Even als Krômô, ook al door eigen schuld, mede omdat deze jonge man er maar op los trouwde, zonder eenig uitzet of zoo iets te hebben, heeft hij niet voldoende om naar behooren zich te kleeden (zijn beste plunje staat al lang in de lombard) en te voeden, al is hij dan ook niet bedelarm, wat gelukkig in de binnenlanden hoogst zelden het geval is. Van niet uit, of niet rondkomen was intusschen nooit sprake. Als iemand den jongen man zoo zag, traag ten arbeid, in den tot werken uitlokkenden ochtendstond, deftig en zelf genoegzaam met een strootje in den mond, het dolce farniënte rustig genietende, dan ontving de onkundige dèsabezoeker niet den indruk, dien een straatarme gewoonlijk maakt. Kijk, hier is geen overleg, geen overdenken, geen toeleg om vooruit te komen; hier is geen zorg voor de toekomst hoegenaamd.

Men leeft er van de hand in den tand. Is er ook geen cent meer in huis, dan behelpt men zich, op de wijze van den beklagenswaardigen Krômô, met bladeren in lang nat of met allerlei wortelen uit het bosch. Zoo rekt men het aanzijn, dat onder ons Bestuur, zooveel gelukkiger kon wezen.

Wij schetsten u Dadap en diens woning in betrekking tot de ophanden zijnde groote gebeurtenis, en stelden zoo nog een vrij gunstig geval. Hoe dikwijls wordt eene zwangere vrouw door haren man verlaten. Hoe luttel ondervindt zij op andere wijze zijne zorg, als hij op verschillende plaatsen eene echtgenoot heeft! Ja, het hart bloedt ons, als wij er aan denken, dat een drom van

nog jonge vrouwen, soms met kinderen tot haar last, al tal van keeren een' scheidingsbrief moesten ontvangen. Ach, de meesten zijn reeds dermate versukkeld, dat zij er niet veel meer onder te doen hebben. Huwelijksgeluk en huiselijke vreugde, waar zijt gij onder dit volk? Het aankomend meisje werd vrouw, reeds vóór dat zij en zonder dat zij hare jeugd ooit schuldeloos en onbezorgd kon genieten, jong was zij nooit. Gelukkig? Wie kan u, verfrommeld en verfomfaaid natuurkind, gelukkig noemen?

Zeker niet hij, die rekening houdt met de werkelijkheid. Slechts de juist goed gehumeurde en levenslustige tourist kon u benijdenswaardig achten, waar hij, op een' koelen, vriendelijken morgen, u als in het voorbijgaan, even naar de bron of naar het veld zag gaan. Het zondagskind, bevroedde uwe ellende niet. Ja, gij lijdt er niet onder, waar gij niet geniet – het is zoo –; maar verklaart dat niet vooral, hoe ontzettend veel gij mist in uw leven? Die prettig gemutste flaneur geheel à son aise wandelende door de lommerrijke lanen uwer desa, kreeg geen indruk van uw dagelijksch leven, ontdaan van bijna alle zachtere, milde en hoogere gevoelens. Maar hoe zou dit volk gelukkig kunnen zijn? Groeit het niet op, gansch en al aan zichzelf overgelaten? Mist het niet alle leiding? Of waar is de priester, de leeraar die het onderwijst; de opvoeder die het vormen wil? Is 't dan wel te verwonderen, dat met name de mindere man, doorgaans geen flauw begrip heeft van hetgeen liefelijk is en wel luidt; van waarheidsliefde en zedelijkheid, in het bijzonder van de zoo beminnelijke eigenschappen eener waarlijk beschaafde, door den godsdienst geheiligde vrouw? Dat hij niet weet wat eene vrouw toekomt?

Houdt ons deze uitweiding ten goede! Keeren wij tot de echtgenoot van Dadap terug.

't Kan ons niet meer verwonderen, dat voor de aanstaande moeder en voor het te verwachten kind, weinig of niets in gereedheid is gebracht. Versnaperingen? Het zal al heel mooi zijn, als vrouw Dadap iederen dag rijst met fijn gewreven spaansche peper te eten krijgt. Een luiermand? Erg grof en slordig, („'t is immers voor zoo'n klein kindje maar") maakte zij één mutsje, één paar baadjes, één paar buikbandjes en enkele luiers. 't Is al wèl zoo.

Daar zit zij, de arme, jonge vrouw, wellicht ampo (eene soort aarde) etende, dan wel opium schuivende in 't somber afgeschoten vertrekje, op den rand van de bamboebrits, tegelijk hare slaapplaats.

Ja, opium gebruikt zij ook al. De man gaf het voorbeeld. Waarom zal de vrouw het laten? Dan het wordt meer en meer gewoonte, dat de vrouwen tijdens hare zwangerschap schuiven, met 't doel om, loom en af als zij zich dan gevoelen, nog eenige kracht en opgewektheid te behouden: het heulsap is haar djamoe kĕsĕl, moeheidsmedicijn. Zoodra die periode echter weêr achter den rug is, laten de meesten het schuiven na.

't Is overigens opmerkelijk, hoe de Chineezen, vooral in de binnenlanden, er in geslaagd zijn, de menschen aan het schuiven te krijgen. Eerst gaven zij het opium om niet en dwongen hen eens te proeven. Later verstrekten zij het goedkoop. Steeds gaven zij voor en lieten het door hunne willige satellieten rondbazuinen, dat opium obat is, een universeel geneesmiddel, een panacée.

Maar wij hadden het over eene Javaansche vrouw in blijde verwachting. Wat heeft vrouw Dadap al niet te laten voor 't welslagen harer dracht? Immers alles naar oude voorschriften, waarvan niet mag worden afgeweken.

Onderscheidene spijzen en dranken zijn haar stellig

verboden als „panas" (schadelijk). Zoo ananas, peper en honig; de mangga kwèni, de pisang mas; visschen met doorns als de lélé en de soembilang; de spin kĕmlandingan en de vrucht van de wĕnggoelen. Een en ander zou licht vroeggeboorte kunnen veroorzaken. Aanbevolen zijn kates en pisang, waar de vogels van gegeten hebben. Het nuttigen van zulke vruchten geeft mooie kinderen. Verkoelende middelen zijn voorgeschreven. En om beter te kunnen slapen, neemt ze 's avonds dikwijls een infusum van de kardamonvrucht.

Voor hoeveel heeft de arme vrouw zich verder al niet in acht te nemen, waardoor ze – steeds zeer bijgeloovig – in gestadigen angst verkeerd? Hoe licht vergeet ze het een of het ander! En ieder verzuim zal van ongewenschten invloed zijn op de geboorte van haar kind. Lacht ze eens – bij toeval ook maar – om een' gebrekkige, haar kind loopt gevaar gebrekkig ter wereld te komen.

Wee haar, als ze eet in de onmiddellijke nabijheid van de slaapplaats, van den vuurhaard of van de deur; want haar kind zal dan een buitengewoon grooten mond hebben. Draagt ze te zware lasten, het wicht zal dan een onnatuurlijk groot scrotum krijgen. Met tanden zal haar lieveling geboren worden, als ze 't waagt bamboe-pennetjes te slaan in een' boom, ten einde dien te beklimmen. Wondt zij of doodt zij, of wel haar man, een dier tijdens hare zwangerschap, dan zal de vrucht sterven in haren schoot of met wonden overdekt het levenslicht zien. Maar misschien is de vader in spé slager van beroep, hoe dan? Ja, dan dient hij zich met 't volgende beklag tot het foetus te wenden: „O, wicht! ik dood deze koe, maar 't zal gauw gedaan zijn; je moet dus niet onvoldragen of wanschapen ter wereld komen". Verbrandt de vrouw, opzettelijk of

bij ongeluk, de overblijfselen van een ladder, dan zal ze klonters in de borsten krijgen. Stopt men gaatjes in een bamboe-cilinder dicht, dan zal haar kind niet geboren kunnen worden. Het aanveegsel moet ze zoo spoedig mogelijk wegwerpen, anders zal 't kind lang onder weg blijven. Zij mag geen borden wasschen in een pot, dan wordt het kind allicht met een helm geboren en de placenta zal vreeselijk groot zijn. Zoo ze dikwijls op den dorpel gaat zitten, zal het kind alles behalve vlot geboren worden.

't Is niet geoorloofd, dat zij knoopen draagt aan haar baatje, want die zullen het wicht benauwen. Wascht zij de kleeren van haar man, dan moet ze ten zorgvuldigste oppassen, dat zij geen water op heur voeten stort; want had dit plaats, dan staat zij een kindje aan het hart te drukken met gezwollen beenen. Maakt zij van rijstblok of van rijststamper hare zitplaats, dan zal de verlossing niet getermineerd kunnen worden. De placenta zal achterblijven, als Dadap's vrouw een deksel neêrzet vóór op 't platje van den vuurhaard. Kijft ze dikwijls met haar wederhelft, dan staat eene langdurige bevalling voor de deur. Versiert de aanstaande moeder zich met bloemen, dan zal haar kind niet in leven blijven. Stuipen zal de zuigeling krijgen, gesteld dat zij het waagt te sleepvoeten in de ondiepe rivier. Miskraam en vroeggeboorte zullen voorkomen worden, als de respectieve echtelieden, bij zons- of maansverduistering, midden op 't erf gaan zitten zoo maar op een vuuraanwaaier (kipas) en dan rijst uit 't mandje eten. 't Verorberen van wormstekige vruchten veroorzaakt de geboorte van gebrekkige kinderen; het eten uit een groote steenen pan, kinderen met een groot hoofd; het eten uit een kleine steenen pan, zwarte kinderen, enz. enz.

Voor 't welslagen der dracht brengt men tal van offers; als de vrouw een santri tot man heeft, iedere maand.

Anderen laten 't meestal bij 't offer in de zevende maand: het zoogenaamde tingkĕb. Men kiest daartoe een' Vrijdag-pon. Aan den avond van Zaterdag-wagé begint dan 't offerfeest. Het zij ons veroorloofd zoo'n feestje, zooals dit bij de meer gegoeden voorkomt, te beschrijven.

Bij het tingkĕb, niet zelden onder begeleiding van wajang en gamĕlan gevierd, ontbreekt het nooit aan een of meer witte kippen. Het denkbeeld van wijding en reinheid heeft zeker eens tot dit gebruik geleid. 't Is opmerkelijk, hoe deze opvatting, n. l. die van de bevoorrechte witte kleur, bij schier alle volken, toegepast op dieren en kleeding, voorkomt. De Javaan van heden geeft zich echter geen rekenschap van de beteekenis, evenmin als van zoo menige andere godsdienstige handeling. 't Brĕsih désô, 't offer bij den rijstplant, en bij den oogst, het geven van slamĕttan's en wat dies meer zij, het werd alles adat, gedachtelooze navolging. Men doet een en ander omdat iedereen het doet.

Bij het tingkĕb heeft een gewijde maaltijd plaats. Onontbeerlijk hierbij zijn in de eerste plaats zeven piramides gekruide rijst, in den vorm zoo als die uit de koekoessan komen; verder zeven vleeschsoorten en zevenderlei gebak. Alles moet zeven maal rond gediend of genomen kunnen worden.

Onder de genoodigden is doorgaans een soort teekenaar ex officio tegenwoordig. Zijn werk is, op een jonge, gele kokosnoot, twee wajang-figuren, Andjasmôrô en Damar Woelan, te teekenen. Zooals men weet is de eerste, ook kortweg Asmôrô genoemd, de Cupido der Javanen. Damar Woelan is hun populaire en gelukkige ridder, die door zijn ongeëvenaarde dapperheid, het van staljongen bracht tot vorst van Môdjô-pait. Zijn avonturen worden door de wajang kroetjil verhaald. De teekenaar wordt

goed bedacht: het afzonderlijk offer aan de geesten – waarvan deze alleen de essence genieten – uit een tros edele pisang, pinang, een bosje uitgezochte sirih blâren, een klapper, een halve streng garen en een half pak suiker bestaande, is 's mans belooning.

De jonggehuwden, die het feestje geven, worden bij deze gelegenheid weêr beschouwd als bruid en bruidegom. Na een' geheelen nacht als wassenbeelden stijf naast elkaâr gezeten te hebben – geen kleine corvée voor de zich moeilijk gevoelende vrouw – worden zij bij 't krieken van den dag naar buiten gebracht tot midden op 't voorerf, beiden in hun dagelijksche plunje. Een keten van jonge pisangbladeren wordt hun daar om den hals gehangen, zoo dat de uiteinden bij de schouders neêrvallen. Den jongen man geeft men een ontbloote kris en kapmes in handen. Van beiden hangen de haren achteloos langs het hoofd. Terwijl het paar in afwachting verkeert, wat familie en vrienden staan te verrichten, treedt de doekoen vooruit, en werpt onverhoeds, een eenigszins langwerpig voorwerp, van boven met vier gaten, als een weefspoel, tusschen de keten door naar beneden, waarna deze door den man met zijn kris wordt doorsneden. Daarop gebruikt hij het kapmes om de beschilderde klapper in tweeën te houwen. Gevalt het, dat hij ze zuiver in tweeën klieft, dan zal de te verwachten kleine een jongen zijn. Na deze handeling, neemt de doekoen de weefspoel – wij zullen het bamboesje maar zoo noemen – en koestert ze, als ware dit reeds het kindje, in beide armen, zeggende: „O, gij mijn kleinkind! wat zijt gij schoon!" Dit doen en spreken allen de doekoen (of de doekoen's) na, verder vele lieve, aardige woordjes gevende aan 't gefingeerde schepseltje. Hierop doen zich de vaders der jongelui gelden. Zij brachten mede een bamboe-cilinder, gevuld met helder, zuiver water.

In een der halve klappers geschept, gieten zij het vocht over de hoofden hunner kinderen uit. Vervolgens gaat het in optocht naar de rivier. Onderwijl wordt hun de staatsie-pajoeng, allerdeftigst boven het hoofd gehouden, na gedragen. In den optocht ontbreekt nooit de sĕkar-majang – een versiering van aan cocosbladribben geregen jonge pisangblâren – en evenmin de pĕtjok-bakal: rijst, 't onderste nl. uit de koekoessan, een ei, witte en roode uiën, rijstboeboer met arensuiker gekookt, spaansche peper, specerijen en bloemen. In vijf pisangbladen gevouwen, wordt de pĕtjok-bakal, naar vast gebruik, op een bamboe-raampje gelegd en zoo bij de mandi-plaats neêrgezet.

Verder komen nog voor: een paar popjes van deeg, die eveneens gezien worden bij een' jaarlijkschen optocht naar de kalkgroeven in de Vorstenlanden. De oogen zijn gemaakt van kadĕlé-erwtjes. Zij stellen voor man en vrouw, samen in een scheepje, mede van rijstmeel vervaardigd, gezeten. Hierbij behoort nu nog een bamboe-cilindertje, waarin verzuurde lĕgen. Ook deze zaken worden op het zoo even genoemde bamboe-raampje neêrgelegd.

Bij de rivier aangekomen, baadt de man stroomop-, de vrouw stroomafwaarts. Is het mandiën afgeloopen – en heeft men te doen met een eenigszins welvarende familie – dan worden er betere kleêren aangetrokken, soms de feestpronk. Ja, de aanstaande moeder verwisselt nu, als ze het heeft, wel zevenmaal van pakeän. Ten laatste vouwt zij de slendang-prôdô – een met gouddraad doorweven sjaal, – om borst en lenden. Zoo gekleed, worden de jongelui gebĕdakt en met bloemen versierd en aanvaardt men den terugtocht. Het offer liet men achter en de beide klapperhelften heeft men de rivier laten afdrijven. Thuis gekomen moeten de bruid en de bruidegom „voor een pot gevuld met zoete roetjak", gaan zitten. Het is

hun privilege dien opzet te mogen verkoopen. Vader en moeder, broeders en zusters, neven en nichten, benevens andere familie-leden zijn de koopers. De betaling verschilt naar de gegoedheid van 5–10 cents en van 1–5 gulden. En hiermede is dit samengestelde gebruik, zoo vreemd contrasteerende met al de prozaïsche eenvoudigheid van een Javaansch huwelijk, dan eindelijk afgeloopen.

Misschien wordt nogeens en alweder een offerfeest gegeven. Niet steeds en niet overal volgt men dezelfde gewoonte. De tijd heeft intusschen niet stilgestaan. De vrouw is à terme. IJlings loopt nu de man, om dezen tijd, als hij 't ook maar eenigszins kan bijbrengen, te huis, naar de doekoen, die reeds stilzwijgend min of meer besteld was. Over het geheel maakt de Javaan al heel weinig omslag. Het komt toch wel terecht. Er zijn trouwens inlandsche vrouwen, die geen doekoen gebruiken. Althans, zoo zegt men. Zij moeten daartoe vroeger, nog als meisje, een paar pas geboren katjes, warm en wel, met huid en haar opgepeuzeld hebben. De man behoort in ieder geval bij de bevalling tegenwoordig te zijn. 't Kind wordt dan spoediger geboren. Is de man onverhoopt afwezig, dan noemt de doekoen een rijststamper, doet om het bovengedeelte een hoofddoek en spreekt dan tot den foetus: „kindlief, je vader is er al, kom nu maar gauw, en doe je te goed aan licht en lucht."

Een onderzoek volgt. De vrouw heeft daartoe, liefst op den ongeplaveiden grond, al of niet met een mat bedekt, plaats genomen, de beenen recht voor zich uit, het bovenlijf door den man gesteund. Een inwendig onderzoek heeft evenwel nooit plaats. De doekoen's bepalen zich bij eenige uitwendige manipulaties. Zij verbeelden zich, op deze wijze, de ligging naar willekeur te kunnen regelen. Ondersteuning van het perineum is iets, waar mede zij zichniet inlaten.

De hulp van Europeesche verloskundigen is veelal niet gewild en hun raad wordt zelden opgevolgd. Een staaltje, indertijd door Dr. E. in het Indisch Geneeskundig Tijdschrift medegedeeld. Hij werd bij een inlandsche soldatenvrouw geroepen, die eene zeer zware bevalling had. Na haar eenigen tijd geöbserveerd te hebben, liet hij haar aan den man en eenige tegenwoordig zijnde vrouwen ter verzorging over. Natuurlijk liet hij den last achter, om „voorloopig de natuur af te wachten." Ongeveer een uur later kwam hij terug en vond den huisheer aan 't schuiven, terwijl drie gedienstige wijven, die iets wilden doen, der ongelukkige kraamvrouw een touw om het abdomen gesnoerd hadden en haar, ter uitdrijving van het kind, op den buik trapten. De lijderes lag reeds in convulsiën en bestierf het weldra.

Het is een geluk, dat de inlandsche vrouwen doorgaans geen hinderlijke inwendige gebreken hebben. Want waarlijk, men kan wel zeggen, dat zij bij eene bevalling aan de heidenen zijn overgeleverd. „Bij de doekoen's", zegt de Heer Beijers v. d. Vlugt – lang een bekend en zeer gezocht accoucheur in Oost-Java – „is alles bijgeloof en empirie. Van het mechanisme der baring hebben zij niet de minste kennis." Indien 't eens niet normaal verloopt, dan moet men ook het ergste vreezen.

De doekoen, doorgaans een oud vrouwtje, spreekt gewoonlijk vóór alle dingen haar tooverspreuk. Dan wordt door haar conscientiëus acht gegeven op de richting van de naastbijzijnde leiding, beek of rivier. Het zou toch bezwaarlijk vlot van stapel loopen, lag de vrouw in de richting van het stroomende water.

Heeft de doekoen alles te recht gemaakt en hokt het evenwel nog, dan dienen buitengewone middelen in het werk gesteld.

De welige haardos der beangste kraamvrouw moet los neerhangen, en wordt onophoudelijk uitgekamd; de band om 't lijf wordt losgemaakt; de lansen worden van haar sleuf ontdaan; de scheê wordt van de kris getrokken; de rijstpot, het watervat, ja alles, wat daar maar vatbaar voor is, geopend; de landbouwwerktuigen worden uit elkaâr genomen.

Helpt de opening en de losmaking van al deze zaken nog niet, dan komt onze doekoen allicht op het idée, dat hier een bezoeking van hooger hand in 't spel is. Er moet door de kraamvrouw, die zeker het een of ander verzuimd heeft, boete gedaan worden. Men prest haar daarom het vuile waschwater van een oud man of dat van haren eigen man te drinken, of ook wel de urine of het speeksel van een hoogggeschatten kjaï uit de desa. Wil het nu nog niet lukken, dan wordt eene andere doekoen ontboden, die geacht wordt meer op de hoogte van 't vak te zijn. Deze weet er weêr wat anders op, en beveelt b. v. mĕnjan te branden op de gewijde plaats van het dorp; een offermaaltijd te geven of iets dergelijks.

Vindt men ook hierbij geen baat, dan roept men een' mannelijken doekoen van naam. Deze zeer bekwame (!) verloskundige is in het bezit van het arcanum, om de moeielijkste bevallingen te termineeren. Sterk vooral is zijn geloof in den invloed van de kris, zoo ten goede als ten kwade. De afgematte vrouw moet er haar oogen maar op gevestigd houden. 't Water, waarin het kunstig bewerkte hecht van de beroemde dolk dapoer-prodjol gedoopt is, moet zij drinken, terwijl de professor intusschen zijn tooverformulier prevelt.

De dapoer-prodjol-kris, – om dit nog even in het voorbijgaan te zeggen, - is een dolk, zonder het uitstekende bovenstuk aan het lemmer en zonder bochten. Er wordt *f* 100 en meer voor betaald.

De gerenommeerde accoucheur wendt vooral de bekende tooverspreuk „adji wĕloet poetih" aan. Mogelijk om uit te drukken, dat de vrucht zich even gemakkelijk een weg moge banen als een aal. Zoo als men weet, moet deze adji oorspronkelijk dienen, om de pogingen van vele menschen, die iemand willen grijpen, te verijdelen. Hij glipt hun dan uit de handen. De doekoen scharrelt er op deze wijze mede: na zijn hocus-pocus over een kopje water te hebben uitgesproken, sprenkelt hij daarvan eenige droppels op het hoofd der moeilijk barende, laat er haar verder een gedeelte van drinken, terwijl hij 't overblijvende op den grond uitstort.

Het behoeft niet meer gezegd te worden, dat moeielijke accouchementen op het land – en zou het in de steden zooveel beter gaan? – meestal den dood van moeder en kind ten gevolg hebben.

Het kind wordt dikwijls door drukking als het ware naar buiten geperst.

Tweelinggeboorten doen zich zelden voor. „Een eigenaardige gewoonte bij drielinggeboorten is," het is gemelde geneesheer die het verhaalt, (men zie zijn zoo gunstig beoordeeld werkje: „Praktische mededeelingen op het gebied der verloskunde in Indië, Maassluis, J. v. d. Ent), „dat de kraamvrouw op handen en voeten het vertrek moet rondkruipen en zemelen met water – hondenkost – moet eten, daar volgens des inlanders gevoelen, een dergelijke bevalling aan de dieren gelijk maakt, en 't dus gepast is, dat men zoo'n ongure kraamvrouw tijdelijk de allures van deze lagere schepselen doet aannemen.

Gesteld de bevalling is voorspoedig afgeloopen. Dan bemoeit zich de doekoen aanvankelijk uitsluitend met de jeugdige spruit, terwijl de zorgzame echtgenoot zich intusschen al vast onledig houdt, het abdomen zijner

vrouw met voeten te treden. De funiculis is gewoonlijk op geruimen afstand, zonder ligatuur, met een bamboemes afgesneden. Men doet dit dadelijk na de geboorte. Op 't naveltje van den kleine wordt een papje van geraspte koenir en sirihkalk gelegd. Hierna kneedt en wrijft en fatsoeneert de doekoen zijn lichaampje. Verder mandiet zij het wicht in koud water, om het aan 't schreiën te krijgen. Dit water wordt gewoonlijk gewijd water, ook wel spoedwater genoemd. Terwijl de doekoen er bloemen in mengt, spreekt ze den zegen over den pas geborene uit; „Baad je in dit spoedwater, en wordt spoedig groot!" Nu geeft ze hem een weinig obat: een stuk kates n. l. wordt den kleine in het mondje gestopt, opdat hij het meconium spoedig kwijt rake. Gewikkeld in eenige oude lappen, legt zij den nieuwen wereldburger vervolgens op een van bamboe gevlochten wan en zoo op de amben. Vóór ze hem daar echter deponeert, zal de oude vroedvrouw nooit nalaten, eerst daarop te kloppen, met 't doel, òf om den kleine alvast aan allerlei geluiden te gewennen, òf ook wel ter verjaging der booze geesten. Als het wicht nu eindelijk rustig neerligt, schuift de zorgzame doekoen stillekens naderbij en houdt pianissimo deze of dergelijke toespraak: „Lief kindje! geniet thans licht en lucht. Ben je van zins en willens je ouders ter wille te zijn, groei dan voorspoedig op. Ben je dat niet van plan, welnu, sterf dan heden nog maar!" Hierop slaat de oude driemaal op de bank en prevelt verder: „Grootvader en grootmoeder Bobok, wilt uw kleinkind onder uwe hoede nemen! Speelt hij soms aan den kant der rivier, behoed het ventje dan voor verdrinken! Vermaakt hij zich op den weg of op straat, dat dan geen paard hem trappe! Dat hij kunne spelen naar hartelust! Zoo zij het! Grootvader en grootmoeder Bobok mogen hun kleinkind zorgvuldig behoeden!"

Eindelijk komt de moeder aan de beurt. De doekoen tracht de placenta uit te drijven. Zij vreest hier zeer den invloed der booze geesten en schrijft het te lang of geheel achterblijven aan hun werking toe. Slaagt zij niet, dan begint zij, soms door een of meer mannen daarin bijgestaan, het abdomen langzaam met de voeten te treden.

Niet altijd zijn de vrouwkens tegen deze Spartaansche behandeling bestand. En werd haar nu nog maar rust gegund! Doch neen. Dadelijk na het vijfde tijdperk moeten zij naar de put of soms naar de rivier gaan om zich te baden. Hier worden zij zoo maar op den grond uitgestrekt, met een mengsel van medicijnen zacht gekneed, het moede hoofd rustende op een peluw van bezemstelen. Is het nog dag dan mogen zij niet inslapen, het zou de doodslaap eens kunnen zijn. Ja, dikwijls laat men dit ook 's nachts niet toe. Steeds gilt en schreeuwt men ze dan in de ooren en trekt ze bij de haren, om haar zoo tot iederen prijs wakker te houden. Deze marteling houdt weleens dagen achtereen aan.

Wat heeft een vrouw in arbeid niet al folteringen te doorstaan! De officier van gezondheid 1ste klasse Harloff, verhaalde reeds jaren geleden hieromtrent het volgende dat ter adstruëering van ons beweren hier een plaats vinde.

„Is na 3 of 4 uur bij Javaansche vrouwen in het Solosche de verlossing nog niet merkbaar gevorderd, dan verzoekt de doekoen, meestal eene oude vrouw, om de voeten van den echtgenoot in koud water te mogen afwasschen, na welke verrichting zij dit water aan de barende te drinken geeft. Brengt zulks geen spoedige verandering ten goede te weeg, dan wordt om de urine verzocht van het oudste lid der familie. Betreft het eene prinses, dan wordt de urine van den Soesoehoenan door haar gevraagd, en

die dadelijk door haar gedronken. Is het een vrouw van minderen rang, dan past de urine van een prins, oftewel van den oudsten man van haren stam, soms kan die van den echtgenoot zelven worden gebruikt.

„Tot beter begrip van het verhaalde kan dienen, dat de Javaan aan de urine van den mensch een veelvermogende geneeskracht toekent. Zoo veel is zeker, dat men dikwijls na het gebruik van urine door barenden, wellicht als gevolg van het walgingwekkend vermogen, de verlossing spoedig ziet volgen.

„Bij verlossingen gaat de grootste bijgeloovigheid met de grootste onkunde gepaard, en was de zaak zelve niet van een zoo ernstigen en teederen aard, dan zoude men er waarlijk om moeten lachen. Zoo is het b. v. een vereischte, dat bij eene vrouw, die moeder staat te worden, alle deuren zoo wel van het huis als van kisten en kasten geopen worden, haar hoofdhaar en van de haar bijstaande vrouwen moet loshangen; kortom alles moet open en los zijn. Verloopt desniettegenstaande de verlossing niet voorspoedig, dan wordt het abdomen geperst en gedrukt. Er wordt rijst voor de vrouw gestrooid, alsof men kippen voederde. Terwijl verder een der naaste bloedverwanten een paar handen vol duiten door het huis strooit, waarbij een ander geheiligd water sprenkelt, neemt een der aanwezige vrouwen onderscheidene soorten van tafelgereedschap, tot borden toe, en bergt een en ander achter haar rug, onder den buikgordel; voorziet zich verder nog van allerlei vaatwerk en plaatst zich zoo toegerust aan het voeteneinde der vrouw, met het doel om dusdoende den eetlust van den in aantocht zijnden wereldburger op te wekken en hem zoo uit te lokken om maar gauw zijn intocht te houden. Middelerwijl tracht de echtgenoot, door uit al zijn macht op het hoofd zijner vrouw te blazen, op het spoedig afloopen invloed te

oefenen. Doet de man dit niet, dan treedt zijn oudste broeder of mannelijke aanverwant in zijne plaats, wordende het blazen nooit verzuimd. Is eindelijk het kind geboren, dan staat de moeder op, loopt naar de waterput of de rivier om zich te baden, na afloop waarvan het gefolterde voorwerp het kraamvertrek weder binnengaat en zich onder dezen of genen balk van de woning, op een enkel matje nederlegt, tot hoofdkussen een ouden veelal reeds afgedankten of versleten bezem gebruikende."

Excuseer dit eenigszins uitvoerig, doch belangrijk citaat. Wij haalden het vooral aan, om te doen uitkomen de opmerkelijke overeenkomst in de wijze, waarop men de vrouwen, in blijde verwachting!? in het vorstendom Solo en nog heden in de verwijderde residenties Pasoeroehan en Soerabaja behandelt.

Alleen zittend slapen, kan nu en dan worden toegestaan.

De man en vader is intusschen al spoedig druk in de weer. Hij wascht de placenta in een grooten pot en doet haar daarna in een aarden vat, of ook wel in een uitgeholden pisangstamwortel. Nadat er allerlei ingrediënten, uien, tamarinde, zout, kalmoeswortel, rijst, enz., ook wel eene verzameling Javaansche, Arabische en Hollandsche letters – opdat de kleine gauw pinter (knap) worde – bijgevoegd zijn, begraaft hij haar buiten, in de nabijheid van een der deurposten: van een jongen rechts, van een meisje links. Een klein hekwerkje van bamboe wijst nog lang de plek aan.

Het is voorts 's mans eigenaardige taak, de vuile kleeren zijner vrouw te wasschen. Is hij toevallig niet thuis, dan belast een familielid, dan wel een bevriende hand zich hier mede.

Van groenten en zeevisch, van alle met doorns bezette visschen, van alles wat prikkelend en scherp is, moet de kraamvrouw zich onthouden.

Niettegenstaande al deze verboden, zijn de ziekten na de bevalling legio.

Het kindje wordt al spoedig door de moeder zelve gebaad. Droog gemaakt met wat boomwol; het fondamentje voor de zindelijkheid, met een blad bedekt; de fontanellen zorgvuldig afgewasschen, wordt 't kleine ding weêr met de oude lappen omwonden neergelegd. Met soenti- (singiber gramineum) water maakt men af en toe zijn mondje schoon.

Wat doet verder het tengere, nog niet volgroeide vrouwtje al niet om het zog op te wekken! Een macht van geneesmiddelen worden daartoe door haar ingenomen.

Den dag na de bevalling is het kraamvisite. Daar verschijnen natuurlijk alleen de buurvrouwen; vooral de moeders. Die het een weinig doen kunnen, halen bij deze gelegenheid nog al uit: rijst met kip, groenten, fijn gesneden komkommer en andere délicatesses worden voorgezet. De doekoen laat bij deze gelegenheid niet na den beschermgeesten van het dorp en verder al den profeten, met vader Abram en moeder Eva te beginnen, om zegen te vragen over den jonggeborene.

Het onderwerp is hiermede verre van uitgeput. Wij hadden o. a. nog kunnen spreken over abortus, over de verschillende ongesteldheden der gravida en zoo meer.

Maar nog eens, wij konden hier niet bedoelen volledig te zijn. Een eigenlijke ziektegeschiedenis, uitvoerig toegelicht en met de openhartigheid der faculteit uiteengezet, zou hier misplaatst wezen. Gelijk wij reeds te kennen gaven, in enkele sprekende trekken slechts, wilden wij een schets geven van de ziekenbehandeling onder dit volk.

Het zoo geteekende beeld is verre van bekoorlijk, toch zou het nog afschrikkender kunnen zijn.

Onhandig, onwetend en zeer bijgeloovig zijn de Javaansche

ziekenverzorgers, dat is niet te weêrspreken; maar zij zijn op hunne wijze toch meewarig, deelnemend, geduldig, zorgzaam. Zeker zijn zij tot zeer goede krankenverplegers op te leiden.

Hoe hen daartoe te vormen?

Sedert het groote opvoedings-element in het leven van een volk, de evangelieprediking, ook onder de Javanen zich deed gelden, is dit geen open vraag meer.

Hoe de Bantiks tot het Christendom overgingen. (1)

Inilah ingatan, jang dihikajetkan dengan Sair, peri boetapa khaum Bantik telah melepaskan Agamanja Halaik, seraja menjambot Agama Mesehi jang benar.

1.

Nama saja Arnoldus Mandagi,
Kapala district bahagian Bantik;
Lagi Dejakim didalam bendar,
Bagi Agama Indjil jang benar.

2.

Satelah saja djoendjoeng djawatan,
Soedah sedija satoe ingatan;
Terbit hadjatkoe didalam hati,
Hendak merombak Agama Kafir.

3.

Soedah berdirilah district Bantik,
Banjak kapala berganti-ganti;
Tiada satoe diantaranja,
Soedah merombaklah Agamanja.

---

(1) De Bantiks, een krachtige volksstam in de nabijheid van Menado, die steeds vasthield aan het Heidendom, zijn sedert kort grootendeels tot het Christendom overgegaan. Zie over de Bantiks „N. Graafland Minahassa, D. II p. 259, e.v.

De aanteekeningen hier achter, door ten Hove geleverd, dragen de Ns. der coupletten.

Hoe de Bantiks tot het Christendom overgingen.

(Een dichtelijk verhaal van den Hoekoem-besar der Bantiks, medegedeeld en vertaald door J. TEN HOVE, Hulpprediker te Maoembi. (1)

Dit is eene herinnering, dichterlijk verhaald, hoe het Bantiksche volk zijn heidenschen godsdienst verliet, den christelijken godsdienst aannam.

1.

Mijn naam is Arnoldus Mandagi,
Ben districtshoofd van 't Bantikgedeelte,
Tevens diaken op de hoofdplaats
Voor den waren Evangelischen godsdienst.

2.

Toen ik die betrekking op mij nam,
Bedacht ik bij mij zelven iets.
Er kwam in mijn hart een voornemen op
Om den heidenschen godsdienst af te breken.

3.

In het district Bantik hebben bestuurd
Vele hoofden achtereenvolgens;
Geen enkele onder hen
Heeft den heidenschen godsdienst afgebroken.

4.

Saja mendjadi Hoeloe penarik,
Seperi Gombala djalan mentjahri;
Memberi hiboeran sini dan sana,
Pada samoewa bala-balanja.

5.

Bermoela saja mentjahri daja,
Hiboer orang di bendar saja;
Pada boewang sembah berhala,
Laloe mengikoet Agama Allah.

6.

Sekarang ini saja katakan,
Bagi kamoe ada hadapan:
Hei khaum jang satiawan,
Mari sehati kami berkawan.

7.

Agar berdjalanlah ramei-ramei,
Tjahri Toehan Penghoeloe damei;
Karena ijalah anak Allah,
Pegang kawasa deri segala.

8.

Kamoe sahati saramei-ramei,
Boewang Dewata masok serani;
Agama Indjil jang teroetama,
Soedah tersiar koeliling tanah.

9.

Dengan pendek saja katakan,
Satoe Nasiët saja tambahkan;
Pada kamoe seperi soedara,
Timbang-menimbang ini perkara.

10.

Saja menariklah isteri saja,
Toeroet Agama poenja perkara;
Pada beladjarlah ilmoe Indjil,
Sampei terima mendjadi sidi.

4.

Ik werd de eerste leider,
Als een herder die gaat om te zoeken,
Dan hier dan daar vermaning gevend,
Aan alle mijne onderdanen.

5.

Om iets te noemen; ik zocht middelen,
Om de lieden in mijn woonplaats te leeren,
Dat ze de afgoderij mochten verwerpen
Om den godsdienst van God te volgen.

6.

Heden spreek ik
Tegen allen die aanwezig zijt:
Getrouw volk!
Kom wij gaan één van hart te zaam.

7.

Dat wij te zamen vroolijk wandlen,
Zoekend den Heere het hoofd des vredes;
Want Hij is de Zone Gods,
Die de macht over alles heeft.

8.

Gij vereenigd en vroolijk van harte
Verwerpt de afgoden en wordt christen.
De Evangelische godsdienst, die de eerste is,
Is verbreid in omliggende landen.

9.

In het kort vertel ik u;
Eene opwekking voeg ik er bij
Aan u als een broeder,
Overweeg eens deze zaak.

10.

Ik haalde mijne vrouw over
Om de zaak van den godsdienst te volgen,
Ten einde de kennis van 't Evangelie te leeren
Tot ze tot lidmaat aangenomen werd.

11.

Saja mengambillah satoe tempoh,
Sambil berkoeda ka negeri Bengkol;
Pengharapan toeloengan Allah,
Akan oebahkanlah hati bala.

12.

Saja sampeilah waktoe sijang,
Laloe koempoel banjak Walijan;
Bilang tjeriteralah roepa-roepa,
Agar samoewa dapat bersoeka.

13.

Marika itoe soedah katakan,
Maksoed apalah toewan datang;
Sedang tiada habar njatakan,
Kedjoet terlaloe toewan hadapan.

14.

Saja menjahoet itoe pakatan,
Roh Allah menjoeroh datang;
Selakoe mimpi saja berdjalan,
Dengan nijet hendak bermalam.

15.

Saja pileh saorang moeda,
Pergi ka Boeha menoenggang koeda;
Koempoel bala dan Hoekoem Toewa;
Lagi Walijan datang samoewa.

16.

Pada malamlah djam dolapan,
Banjak orang datang hadapan;
Soedah berkoempoel moeda dan toewa,
Didalam roemahlah Hoekoem toewa.

17.

Saja moelai atoer bitjara,
Ambil akal saperi soedara;
Serta katakan: "Ja anak bala,
Djangan kamoe berfikir salah."

11.

Eens nam ik den tijd er voor
Om te paard naar Bengkol te gaan.
Mijne hoop was op Gods hulp,
Om het hart mijns volks te veranderen.

12.

't Was nog licht toen ik daar aankwam.
Daarop riep ik de priesters te zaam,
En zeide: „Vertel nu eens van alles!
Opdat wij allen genoegen hebben."

13.

Zij zeiden tegen mij:
„Met welke bedoeling komt mijnheer
Daar er geen bericht gekomen is?
Plotseling is mijnheer voor ons."

14.

Ik beantwoordde dit gezegde
Met „de geest Gods heeft mij hier gezonden;
Als in een droom ben ik gegaan
Met het voornemen hier te vernachten.

15.

Ik verkoos een jongeling
Om te paard naar Buha te gaan,
Het volk en het hoofd te verzamelen;
Ook de priesters moesten allen komen.

16.

's Avonds om acht uur
Kwamen er velen hun opwachting maken.
Jongen en ouden waren verzameld
In het huis des burgemeesters.

17.

Ik opende den gang van 't gesprek,
En gebruikte broederlijke middelen,
Zeggende: „Ja, kinderen mijns volks!
Denkt er toch niet verkeerd over.

18.

Kamoe pegang deri dahoeloe,
Pakei Agamalah Alifoeroe;
Pertjaja oelar pertjaja boeroeng,
Sembah berhala di loeroeng-loeroeng.

19.

Kaloe kamoelah poengoet padi,
Kamoe boenohlah satoe babi;
Panggil Sethan samoewa datang,
Minta diorang samoewa makan.

20.

Tapi samoewalah itoe tjoelas,
Hai padoedoek sagenap Boeha;
Kamoe kira itoe berhala,
Pegang kawasa seperti Allah?

21.

Kamoe memboewang mata katinggi,
Melihat langit dan boemi ini;
Toehan Allah soedah kerdjakan,
Serta pijara dan perentahkan.

22.

Kamoe pandang doenja jang loeas,
Tangan sijapa soedah berboewat;
Melainkan Isa dan Allah Bapa,
Soedah bekerdja toeroet kawasa.

23.

Sekarang ini saja titahkan,
Agama kafir kamoe lepaskan;
Karena Agamalah dotoemojang,
Itoe ada salah atoeran.

24.

Agama itoe membawa roegi,
Sadja tjaharilah orang poedji;
Menghadap majet doedoek menjanji,
Lajin minoem lajin menangis.

18.

Van vroeger af houdt gij vast
Aan den Alifoerschen godsdienst;
Gelooft aan slangen; gelooft aan vogels:
Aanbidt afgoden op zijpaden.

19.

Als gij padi plukt,
Slacht gij een varken;
Roept gij de duivelen allen te komen;
Vraagt gij allen om te eten.

20.

Dit is evenwel alles bedrog.
O bewoners van heel Buha.
Denkt gij, dat die afgoden
Macht uitoefenen zooals God?

21.

Heft uwe oogen op naar boven!
Wiens hand heeft dat gemaakt?
God de Heer heeft ze gemaakt,
Hij onderhoudt ze en regeert ze.

22.

Ziet de ruime wereld!
Wiens hand heeft die gemaakt?
Jezus en God de Vader
Hebben ze door hun macht geschapen.

23.

Heden dan beveel ik:
Maakt u los van den heidenschen godsdienst,
Want de godsdienst van de vaderen
Daar deugt de inrichting niet van.

24.

Die godsdienst brengt schade aan.
Men zoekt door menschen geëerd te worden;
Voor een lijk zit men te weenen;
Sommigen drinken, anderen huilen.

25.

Lajin boenoh sembilan babi,
Toeroet atoran haros berbahgi;
Sasaoranglah satoe potong,
Orang jang soesah tertinggal kosong.

26.

Sekarang saja merombak itoe,
Boewang tabijetlah sabagitoe;
Saja akan panggil Pandita,
Pada datanglah permandikan.

27.

Saja koentjikan itoe adjaran,
Kapada bala orang berkawan;
Nijet saja hendak berdjalan,
Milir ka negerilah Talawaan.

28.

Deri Bengkol saja berangkat,
Hampir malamlah djam ampat;
Antara djalan saja moenadjat,
Minta toehan tetapkan hadjat.

29.

Waktoe sampei di negeri itoe,
Berhadap bala orang disitoe;
Toendjoek hormat rendahkan badan,
Mengambil tingka orang berdagang.

30.

Djam lima sampeilah saja,
Doedoek berhenti mentjahri daja;
Laloe bertitahlah Hoekoem toewa,
Panggil Walijan datang samoewa.

31.

Waktoe soedahlah berhadapan,
Saja moelai atoer pĕkatan;
Kaseh atoeran sedikit tempoh,
Seperti nasijet di negeri Bengkol.

25.

Sommigen slachten negen varkens;
Volgens den regel moet men uitdeelen
Aan iederéén een stuk.
Maar de treurenden houden niets over.

26.

Heden nu verbreek ik dat.
Zulk een aard werp ik uit.
Ik zal den hulpprediker roepen,
Hier te komen om te doopen."

27.

Ik besloot die leering
Tot de hoopen volks:
„Mijn doel is om te gaan
En af te dalen naar het dorp Talawaän."

28.

Van Bengkol vertrok ik
Tegen den avond, om vier uur.
Onderweg bad ik
Vragende, dat de Heer mijn voornemen mocht sterken.

29.

Toen ik in dat dorp was aangekomen,
Kwam het volk mij zijn opwachting maken.
Ik eerde hen en boog mij voor hen,
En hield mij alsof ik een vreemdeling was.

30.

Om vijf uur was ik aangekomen,
Rustte uit en bedacht een middel.
Daarop gebood de burgemeester
De priesters te roepen om allen te komen.

31.

Toen zij voorgekomen waren,
Opende ik de zamenspraak.
Gaf eenigen tijd regelingen,
Zooals de leering te Bengkol.

32.

Sijang pagi saja sendiri,
Mengambil ajer mentjoetji diri;
Nijet saja berkoeda poelang,
Singga sedikit negeri Bailang.

33.

Djam sembilan sampei disitoe,
Panggil Hoekoem Toewa di negeri itoe;
Saja doedoek tiada lama
Atoer bitjara djalan Agama.

34.

Saja doedoek berfikir oelang,
Ka negeri Singkillah saja poelang,
Sampei di roemah dengan salamat,
Berdjoempa Isteri dan anak.

35.

Didalam negeri berhari-hari,
Saja djalankan titah doenjawi;
Toeroet djawatan poenja terminta,
Haros poenohkan segala titah.

36.

Hati saja bimbang terlaloe,
Menjoeroh doewa orang berkajoe;
Pergi ka Meras koempoelkan orang,
Datang di Molas dengar atoeran.

37.

Di negeri Molas saja bernanti,
Terbit fikiran berganti-ganti;
Pengharapan toeloengan Allah,
Akan baserta di lida saja.

38.

Saja moelai atoer bitjara,
Agama Indjil poenja perkara;
Soedah terpoedji di Boemi ini,
Sagenap Europa sampei disini.

32.

Des morgens vroeg alleen zijnde
Nam ik water om mij te wasschen.
Mijn plan was om te paard terug te gaan,
En een oogenblik te Bailan aan te leggen.

33.

Om negen uur kwam ik daar aan,
En riep den burgemeester van daar.
Ik zat niet lang neêr
En leidde 't gesprek over den godsdienst.

34.

Nederzittende bedacht ik weêr
Om naar Singkel terug te keeren.
t' Huis gekomen goed en wel
Ontmoette ik mijn vrouw en kinderen.

35.

In mijn plaats heb ik elken dag
Wereldsche wetten uit te voeren,
Volgens hetgeen mijn post verlangt
Om alle regelingen op te volgen.

36.

Mijn gemoed was zeer in tweestrijd.
Ik zond twee roeiers
Om naar Meras te gaan, en de menschen te verzamelen
Te Molas om de regeling te hooren.

37.

Te Molas wachtte ik,
En verschillende gedachten kwamen in mij op.
Ik hoopte, dat de hulpe Gods
Mijne tong nabij mocht zijn.

38.

Ik begon het gesprek te leiden
Over de zaak van den Evangelischen godsdienst,
Welke geroemd wordt over de aarde,
In heel Europa tot hier toe.

39.

Agama Indjil poenja perkara,
Tiada lajin melainkan Allah;
Pegang kawasa sakalijen Alam,
Lagi perentah sijang dan malam.

40.

Karena Allah Bapa katakan,
Hendak menjoeroh anaknja datang;
Anaknja itoe namanja Isa,
Datang didoenja menanggoeng siksa.

41.

Sebab mendjadi Penoeboes dosa,
Sambil diberikanlah hal santosa;
Pada sijapa soeka bertobat,
Toehan Isa mendjadi sobat.

42.

Tidak saorang didalam doenja,
Apatah boleh seboet semporna;
Melainkan Toehan Halik ElIsa,
Penghoeloe damei dan pohon berkat.

43.

Kamoe timbang Agama kafir,
Toewan siapa djadi pengatoer;
Hanja terbitlah kapandeian,
Deri satoe-satoe Walijan.

44.

Toehan Isa Allah serahkan,
Pegang kawasa tiga Djawatan;
Sulthan, Radja, Nabi jang tamat,
Koewat kekalan Radja salamat.

45.

Kamoe dengar saja artikan,
Bagimana Toehan Allah titahkan;
Sawatoe djiwa tinggalkan badan,
Saperi hidoepnja boenga di Padang.

39.

De zaak van den Evangelischen godsdienst is
Niets anders dan God,
Die de macht heeft over heel de wereld,
En den nacht en den dag regeert.

40.

Want God de Vader zegt,
Dat Hij Zijnen Zoon zendt.
Die Zoon is Jezus geheeten,
Kwam in de wereld om de zonden te dragen.

41.

Want Hij werd de Verzoener van zonden.
Door Hem werd de vrede gegeven.
Voor dengene, die zich wil bekeeren;
Wordt de Heer Jezus een vriend.

42.

In de heele wereld is er geen een
Die volmaakt kan worden geheeten,
Dan alleen de Heere Schepper Jezus,
Hoofd des vredes, bron des zegens.

43.

Overweegt eens den heidenschen godsdienst.
Welk heer is daar de regelaar van?
Doch die wijsheid is ontstaan
Van enkele priesters.

44.

Aan Jezus heeft God gegeven
Macht te hebben tot drie waardigheden:
Sultan, Koning en laatste Profeet,
Eeuwige kracht, Koning des vredes.

45.

Luistert gij, ik zal het verklaren
Wat God de Heere bevolen heeft.
Een ziel verlaat het lichaam
Als het leven een bloem des velds.

46.

Welakin elok bagoes berwarna,
Tapi tiada tertinggal lama;
Bila angin kena padanja,
Laloe goegoer deri tjabannja.

47.

Bagitoe djoega maut mendatang,
Tidak sama chloek sampat njatakan;
Karena malamlah dengan sijang,
Perdjalanan maut saperi pentjoerian.

48.

Satoe Hikajet saja membilang,
Tentang doewa anak terhilang;
Memboeroeskanlah banjak harta,
Mendapat soesah mèntjahri Bapa.

49.

Bapa menjambot laloe bertitah,
Bantei Domba memboeat festa;
Mendjempoet sobat mendjamoe makan,
Sambot anak terhilang datang.

50.

Bagitoe lagi orang berdosa,
Djika bertobat dapat santosa;
Saoemoer Allah tidakan boewang,
Hanja terima dalam pangkoean.

51.

Karena Toehan soedah sedija,
Sorga jang tinggi negeri moelija;
Itoelah tampat orang bertobat,
Sampei kakal tinggal bersobat.

52.

Agama Indjil saperi palita,
Memberi tjahaja tidak berkotika;
Menerangkan goenoeng dan hoetan,
Serta Lembah sampei Lautan.

46.

Al is ze prachtig en schoon heur kleuren,
Toch bestaat ze niet lang.
Als de wind haar aanraakt,
Dan valt ze van haar steel.

47.

Aldus komt ook de dood.
Geen schepsel is 't in staat te verklaren.
Want des nachts en des daags
Is de gang des doods als diefstal.

48.

Een verhaal wil ik vertellen
Omtrent twee verloren zonen,
Die er veel goederen doorbrachten
Tegenspoed kregen en den Vader zochten.

49.

De vader ontving ze, en beval toen
Een schaap te slachten en feest te vieren,
Vrienden te ontvangen om te komen eten;
Te ontvangen den gekomen verloren zonen.

50.

Zoo ook de zondaren,
Als ze zich bekeeren krijgen ze vrede.
Nooit zal God hen uitwerpen,
Maar hen ontvangen in den schoot.

51.

Want de Heere heeft bereid
Den hoogen Hemel, de heerlijke stad.
Dat is de plaats van de bekeerden.
Tot in eeuwigheid zijn ze vrienden.

52.

De Evangelische godsdienst is als een lamp.
Hij geeft licht, en niet maar een oogenblik.
Hij verlicht de bergen en wouden
Benevens de dalen, ja ook den oceaan.

53.

Toeroet Noeboeëtlah Nabi Bilam,
Sabda Hoewa poela membilang;
Bintang Jacob akan berdjalan,
Mengondjongi disagenap alam.

54.

Soedah djadi waktoe dahoeloe,
Tiga lelaki orang jang toeloes;
Abednedjoe, Zadrak, dan Mezak,
Melawan Sulthan Neboekadnesar.

55.

Tiada toeroet sembah berhala,
Sebab berbakti kapada Allah;
Dapat poetoesan mati sengsara,
Masoek di tanoer api bernjala.

56.

Sulthan terseboet soedah titahkan,
Tamboenan kajoe orang kerdjakan;
Masokkan pada tiga lelaki,
Hoekoem dibakarlah sampei mati.

57.

Katiga orang soedah sahati,
Serahkan diri welakin mati;
Tapi tiada sembah berhala,
Hidop dan mati kawasa Allah.

58.

Soedah datang samelaikat,
Boekakan api mendjadi sipat;
Sampei lenjap tamboenan tanoer,
Tiga lelaki tiada hangoes.

59.

Kamoe timbang itoe perkara,
Boetapa besar kawasa Allah;
Sijapa tinggal dalam pertjaja,
Dapat loepoet deri bahaja.

53.

Volgens de profetie van den profeet Bilaäm
Sprak Jehova, en zeide:
De ster van Jacob zal loopen
Bezoekende heel de wereld.

54.

Het is gebeurd in oude tijden,
Drie mannen, oprechte menschen
Abednego, Zadrach en Mesach,
Weerstonden den koning Nebukadnesar.

56.

Zij volgden niet 't aanbidden van afgoden,
Want zij aanbaden God.
Zij kregen het vonnis, pijnlijk te sterven,
Te gaan in den oven van vlammend vuur.

56.

Voorzegde koning had bevolen,
Dat men een hoop brandhout zou vormen,
En de drie mannen daarin zou doen gaan,
Veroordeeld om verbrand te worden.

57.

Alle drie waren één van zin
Zich over te geven, al moesten ze sterven.
Maar geen afgoden wilden ze aanbidden,
Leven en sterven, 't is Gods macht.

58.

Toen is er een Engel gekomen,
Openend het vuur en scheiding makend
Tot de hoop des ovens verdween.
De drie mannen waren niet verbrand.

59.

Overdenkt eens dit geval.
Hoe groot de macht van God is!
Hij, die blijft in 't geloof
Ontsnapt aan rampspoed.

60.

Hei anak bala boeta dan toeli,
Djangan hidop seperti loeri;
Serahkan diri sethan kawasa,
Pimpin kamoe dalam naraka.

61.

Kawasa sethan itoelah pendjirat,
Jang ikat kamoe dalam achirat;
Sambil diboewang kadalam api,
Toeboh dan djiwa dibakar mati.

62.

Saja mohon toewan samoewa,
Memberi soekoer kapada Hoewa;
Karena Halaik jang kakarosan,
Dengan berkat saja rombokkan.

63.

Saja medjadi perkakas Isa,
Haros bekerdja welakin siksa;
Sekarang soedah dapat memandang,
Halaik lijar masok di kandang.

64.

Toewan Pandita, Tenhove namanja,
Soedah berdjalan sini dan sana;
Permandikan orang berganti-ganti,
Anam negeri pasisir Bantik.

65.

Toebohnja penat sebab berdjalan,
Mendapat negeri ija bermalam;
Roh datang salakoe titah,
Soeroh kibarkanlah pandji Isa.

66.

Bangon pagi djalan kakali,
Soetjikan diri poelang kombali;
Bertitah saja tjahrikan orang,
Datang menengar segala atoeran.

60.

O onderdanen, blinden en dooven!
Leeft niet als papegaaien.
Voetstoots te volgen, dan heeft de duivel macht
Leidende u in de hel.

61.

De macht van den duivel is een strik
Die u bindt in de eeuwigheid.
Terwijl gij in 't vuur geworpen wordt,
Verbranden ten doode lichaam en ziel.

62.

Ik verzoek, dat alle heeren
Dank brengen aan Jehova;
Want het verharde Heidendom
Werp ik door (goddelijken) zegen omver.

63.

Ik werd het werktuig van Jezus,
En moet werken al is het in lijden.
Heden is het gezien,
Dat wilde heidenen in den stal gingen.

64.

De heer hulpprediker, Ten Hove geheeten,
Is gegaan her- en derwaarts,
Doopende menschen achtereenvolgens
Zes dorpen aan 't strand van Bantik.

65.

Zijn lichaam was vermoeid van 't trekken,
En vond hij een dorp, dan vernachtte hij daar.
De geest kwam als een bevel
Om de vlag van Jezus te doen wapperen.

66.

Opgestaan zijnde 's morgens ging ik naar de rivier,
Waschte mij, en keerde terug.
Ik gebood om iemand te zoeken
Om te komen en bevelen te hooren.

67.

Saja berkata angkau berdjalan,
Berangkat pergi ka Malalajang;
Panggil toewan Hoekoem kadoewa,
Datang sesamalah Hoekoem Toewa.

68.

Saja soedah tjahri ingatan,
Bernanti doewalah toewan datang;
Satelah soedah doedoek hadapan,
Saja moelai atoer pakatan.

69.

Kadoewa toewan hadap disini,
Dengarlah kata berikoet ini;
Saja minta djangan membijar,
Anak bala mendjadi lijar.

70.

Toeroet atoeran satoe kapala,
Haros mengambil peri Gombala,
Gombalakan domba sini dan sana,
Tarik dekat dalam Agama.

71.

Nasijet pendek saja katakan,
Toewan djoega pintar berakal;
Tjahri daja kaseh atoeran,
Menarik bala dengan hiboeran.

72.

Sagerah tjahri sulthan satija,
Jang koewat berkat tinggi moelija;
Ijalah pohon sagenap terangnja,
Tinggal bersinarlah salamanja.

73.

Karena Sethan Radja jang golap,
Jang mengidari di Boemi genap;
Tetapi Toehan soedah berperang,
Di Ringkit kaba Toehan menang.

67.

Ik zeide: „gij gaat heen
En vertrekt naar Malalajang,
Om den hoekoem-kadoewa te roepen
En te komen met den hoekoem-toewa".

68.

Ik overwoog het een en ander,
Wachtende op de komst dier twee heeren.
Toen zij voor mij gezeten waren,
Opende ik de zamenspraak.

69.

Beide heeren, hier aanwezig
Hoort het volgende gezegde:
Ik verzoek u, laat toch niet
Uwe onderdanen verwilderen.

70.

Volyens orde moet een hoofd
De manier van een herder aannemen,
Weidende de schapen hier en ginder
En ze trekken naar den godsdienst.

71.

Eene korte stichting spreek ik,
Gij heeren zijt wijs en verstandig.
Zoekt middelen, geeft verordeningen,
Trekkende het volk door vermaning.

72.

Zoekt in haast den trouwen koning,
Die machtig is in zegenen, hoog en heerlijk.
Hij is de bron van al het licht,
Dat voortdurend blijft schijnen.

73.

Want de duivel is de duistere koning,
Die de heele wereld dóórtrekt.
Maar de Heer heeft gestreden,
Op de tinne des tempels overwon hij.

74.

Maksoed ini saja njatakan,
Toewan Katib saja habarkan;
Katakan hormat seraja minta,
Toewan datanglah permandikan.

75.

Soedah toenggoeh berhari-hari,
Sahingga dapat habar kombali;
Boenjinja soerat soeroh titahkan,
Hari doeminggoe Pandita datang.

76.

Hampir malamlah djam ampat,
Banjak orang soedah salangkap;
Dengar riwajet poenja atoeran.
Mengadjar damei dan penghiboeran.

77.

Toewan Pandita, Verhoeff namanja,
Soedah berdiri diantaranja;
Permandikan orang berganti-ganti,
Di negeri Singkil bahagian Bantik.

78.

Lain boelan habarpon datang,
Deri toewan Pandita Graffland;
Hendak sarani orang berkawan,
Bantik Kalasej dan Malalajang.

79.

Bekan saja orang berdosa,
Menondjok djalan tjahri santosa;
Kapada khaum jang terkeras,
Berpahalakan Halats besar.

80.

Beratoes tahon Bantik Halaik,
Melawan Allah Bapa jang baik;
Oleh nimet klak diberitakan,
Iblis dan sethan dimeroesakkan.

74.

De bedoeling, dat ik dit verklaar
Is, dat ik den prediker kennis gaf,
Zeggende eerbiedig en vragende hem
Dat mijnheer kome doopen.

75.

Alle dagen wachtte ik,
Tot ik weer bericht kreeg.
De brief luidde: geef kennis,
Dat de pandita zondag komt.

76.

Tegen den avond om vier uur
Waren vele menschen gereed,
Om te hooren de bedoeling der preek,
Leerende vrede en vermaning.

77.

De heer predikant, Verhoeff geheeten,
Stond te midden van hen,
Doopende achtereenvolgens
In het dorp Singkël, district Bantik.

78.

Een volgende maand kwam er bericht
Van den heer hulpprediker Graafland
Om de menschen aan scharen te doopen:
Bantikkers van Kalasey en Malalajang.

79.

Ik, een zondaar wees inderdaad
Den weg om rust te zoeken
Aan het verharde volk,
Ten einde het groote heil te verwerven.

80.

Honderden jaren heeft het heidensche Bantik
God den goeden Vader weerstreefd.
Door de genade wordt ras verkondigd,
Dat duivel en satan verbroken worden.

81.

Soedah djadi didalam kampoeng,
Lelaki Bantik namanja Mangkoe;
Soedah mengakoelah dengan damei.
Boewang Agamanja masok sarani.

82.

Djadi pada satoe kotika,
Pandita datanglah permandikan;
Orang terseboet oendoer pekatan,
Hingga tiadalah ija datang.

83.

Satoe waktoe dalam koempoelan,
Ada berkoempoellah banjak orang;
Saja panggil Mangkoe berdiri,
Datang berhadap angkau sendiri.

84.

Berkata: Mangkoe saorang moeda,
Mengapa pakei hadat biloedak;
Songgoh angkau lidanja doewa,
Tjahri dosa melawan Hoewa.

85.

Angkau dengar saja tjeritera,
Adam dan Hawa melawan titah;
Pertjaja oelar loepakan Allah,
Mentjahri diri ampoenja salah.

86.

Dosa itoe timboel dimoeka,
Mendjadi pintoe maut terboeka;
Tetapi Toehan soedah katakan,
Akan menjoeroh penghoeloe datang.

87.

Penghoeloe itoelah Toehan Isa,
Jang soedah datang menanggong siksa;
Soedah datang saperi Gombala,
Pada poenohkanlah ferman Allah.

81.

Het is gebeurd in de negory,
Dat een Bantikker, Mangku geheeten,
Vrijwillig beloofd had
Zijn' godsdienst te verwerpen en christen te worden.

82.

Het gebeurde alzoo op zekeren dag,
Dat, toen de hulpprediker kwam om te doopen,
Gezegde persoon zijn woord verbrak,
Zoodat hij niet opkwam.

83.

Op zekeren keer in gezelschap
Waren verzameld vele menschen.
Ik riep: „Mangku sta op
En kom hier voor mij, gij alleen!"

84.

Ik zeide: „Mangku, jong mensch
Waarom gebruik je adderenlisten?
Jij bent werkelijk dubbeltongig,
Zonde zoekend, bestrijdend Jehova.

85.

„Hoor gij toe; ik zal verhalen.
Adam en Eva weerstonden 't gebod,
Geloofden de slang en vergaten God
En zochten hun eigen ongeluk.

86.

„De zonde duikt vóór (u) op
En wordt de geopende deur des doods.
Maar de Heere heeft gezegd,
Dat hij het Hoofd zou doen komen.

87.

„Dat Hoofd is de Heere Jezus,
Die gekomen is om de straf te dragen.
Hij is gekomen als de Herder,
Om te vervullen het Woord van God.

88.

Noeboeët itoe Daud ingatkan,
Menjoerat dalam masmoer dolapan;
Anaknja Isa Bapa tetapkan,
Semoewa kawasa Bapa serahkan.

89.

Kamoediën tiga orang Madjoes,
Soedah melihat bintang soeboe,
Disabelah Timoerlah kalihatan,
Tanda Moehalitslah soedah datang.

90.

Patoet kamilah samoewanja,
Hendak berbakti dan beri hormatnja;
Berkat bapanja mengondjongi dija,
Karena anak ꝑ Adam datanglah ija.

91.

Hei kamoe lari segerahan,
Lepas berhala Radja persalahan;
Amas dan perak benda binasa,
Poesaka sethan itoelah naraka.

92.

Toehan Isa Penghoeloe damei,
Toeloeng Elia di boekit Karmel;
Perang ampat ratoes Mawei-baâl,
Semoewanja kalah Elia menang.

93.

Sendjata Toehan boekannja parang,
Hanja Adalet dan kabenaran;
Nimet, Moerah, dan kawasanja,
Sampei kakal tidak hingganja.

94.

Bagitoe Mangkoe djatoh katanah,
Diantaralah orang banjak;
Tidak saorang sampat berkata,
Lihat perkara jang soedah njata.

88.

„Die profetie doet David herinneren,
En schrijft het in den achtsten psalm.
Zijn kind Jezus, bevestigt de Vader,
Alle macht geeft de Vader hem over.

89.

„Later kwamen er drie wijzen,
Die de morgenster hadden gezien.
In het oosten was ze te zien,
Een teeken, dat de Zaligmaker gekomen was.

90.

„Het is plichtmatig, dat wij allen
Hem aanbidden en eere geven.
De zegen des Heeren bezocht Hem,
Om de kinderen Adams kwam hij.

91.

„O gij, spoed je met haaste,
Laat de afgoden varen, de koningen der schuld!
Goud en zilver zijn schatten, die bederven,
De erfenis des duivels dat is de hel.

92.

„De Heer Jezus, het hoofd des vredes,
Hielp Elia op den heuvel Karmel,
Verslaande vierhonderd priesters van Baäl.
Allen verloren 't, Elia overwon.

93.

„Het wapen des Heeren is niet het zwaard,
Maar gerechtigheid en waarheid.
Zijne genade, barmhartigheid en macht,
Hebben tot in eeuwigheid geen ende."

94.

Toen viel Mangku ter aarde
Te midden van veel menschen.
Niemand kon een woord uitbrengen,
Ziende de zaak die openbaar was.

95.

Berkata: „Mangkoe bangoen sekarang,
Dengarlah saja poenja adjaran;
Djikalau angkau boewang Halaik,
Berkat Allahlah angkau baik."

96.

Bangoenlah Mangkoe berlambat-lambat,
Berkata: „Toewan, ampoenkan hamba;
Hamba mengakoelah soedah salah,
Berboeat dosa melawan Allah."

97.

Barang heran saja sijarkan,
Agar mendjadi satoe ingatan;
Melawan Bapa dan Toehan Isa,
Itoelah dosa jang penghabisan.

98.

Bangoenlah saja satoe fikiran,
Ingat Hananja dengan Safira;
Djoewal Bendang simpan harganja,
Dimoeka Petrus mati kadoewanja.

99.

Satoe katikalah soedah djadi,
Saperampoean nama Dadaë;
Djanda deri Majoor jang mati,
Kapala district di negeri Bantik.

100.

Perampoean itoe Walijan jang toewa,
Deri Bantik Singkil samoewa;
Soedah dapat satoe bahaja,
Dengan penjakit jang amat paja.

101.

Pada malam satengah toedjoeh,
Soerohan datanglah dengan boeroe;
Panggil padalah isteri saja,
Melihat Dadaï terlaloe paja.

95.

Ik zeide: „Mangku sta thans op!
Luister naar mijn onderwijs!
Als gij 't Heidendom verwerpt
Wordt je door Gods zegen beter."

96.

Mangku langzaam opstaande
Zeide: „Mijnheer vergeef uw dienaar;
Ik beken schuldig te zijn,
Zonde deed ik met God te weerstaan."

97.

Dit wonderbaarlijke maak ik openbaar,
Opdat het een waarschuwing worde.
Den Vader en den Heer Jezus te weerstaan,
Is de allergrootste zonde.

98.

Eene gedachte kwam bij mij op,
Denkende aan Ananias en Saffira,
Die den akker verkochten en de waarde achterhielden.
Voor 't aangezicht van Petrus stierven ze beiden.

99.

Een zekeren keer is het gebeurd,
Dat eene vrouw Dadaë geheeten,
Weduwe van den overleden majoor
Van het district Bantik,

100.

Dat die vrouw (hoofdpriesteres
Van Bantik, van heel Singkel)
Rampspoed kreeg
In eene vreeselijke ziekte.

101.

Des avonds half zeven
Kwamen er boden met haaste,
En riepen mijne echtgenoote
Om Dadaë te zien, die hevig ziek was.

102.

Isterikoe soedah menimbang baik,
Minta toeloengan toewan Hoewai;
Boewat soerat Panggil Pandita,
Hendak datanglah permandikan.

103.

Isterikoe soedah kaseh perentah,
Hoekoem toewa naik kareta;
Sambil bawa soerat mohonan,
Kapada toewan Pandita Touffman.

104.

Toewan Touffman Pandita Sangi,
Membatja soerat laloe berdjandji;
Toewan toenggoe tiada lama,
Saja berpakei pergi sesama.

105.

Sekira-kiralah djam sembilan,
Satoe soerohan datang membilang;
Toewan Panditalah soedah ada,
Minta Njonja datang berhadap.

106.

Njonja keloear toendjoek roepanja,
Memberi hormat dengan rendahnja;
Berkata doedoek toewan Pandita,
Dengarkan saja poenja tjeritera.

107.

Njonja berkata: „ini sekarang,
Soewamikoe, tiga hari berdjalan;
Pandita, Controleur pergi sesama,
Periksa negeri sini dan sana.

108.

Toewan Pandita mengangkat kata,
Njonja panggil madsoednja apa?
Mohonan Njonja djangan alpakan,
Dengan segera saja adakan.

102.

Mijne echtgenoote vond het goed,
De hulp van mijnheer Hoewai te vragen,
Om een uitnoodigingsbrief aan den pandita te schrijven,
Dat deze mocht komen om te doopen.

103.

Mijne echtgenoote gaf bevel,
Dat de burgemeester per kar zou gaan,
En het verzoekschrift te brengen
Naar den heer zendeling Tauffmann.

104.

De heer Tauffmann, zendeling op Sangir,
Las den brief, en beloofde daarop:
„Mijnheer hoeft niet lang te wachten,
Ik kleed mij om meê te gaan."

105.

Ongeveer om negen uur
Kwam een bode zeggen:
De heer zendeling is er reeds,
Verzoeke mevrouw voor te komen.

106.

Mevrouw kwam voor, om zich te vertoonen,
Nederig hem eere gevend;
Zeggende: „Laat mijnheer gaan zitten
Om mijn verhaal aan te hooren."

107.

Mevrouw zeide: „Op dit oogenblik
Is mijn echtgenoot reeds drie dagen op reis;
De domine en de controleur zijn meêgegaan
Om hier en daar de dorpen te inspecteeren."

108.

De heer zendeling nam het woord op.
„Met welke bedoeling heeft mevrouw mij geroepen?
Laat mevrouw haar verzoek niet verzwijgen,
Oogenblikkelijk voldoe ik er aan."

109.

Maafkan saja saperampoean,
Ambil kahendak memanggil toewan;
Minta sarani Iboe jang sakit,
Dihadapanlah doewa saksi.

110.

Saja soeroh bakas Meweteng,
Panggil toewan Mantoelameten;
Dan Toehateloe Dejakim toewa,
Minta datang toewan berdoewa.

111.

Toewan Touffman soedah berdiri,
Berkata pada Dadàë sendiri;
Djikalau angkau boewang Halaik,
Berkat Allahlah angkau baik.

112.

Bekan Dadàë terlaloe paja,
Roepa terlepas deri bahaja;
Memboeka mata hendak meliat,
Keloearkan soeara berkata „ija".

113.

Toewan Pandita berdiri dekat,
Toetoep tangan meminta berkat;
Dengan doewa saksi sertanja,
Permandikan Dadàë ganti namanja.

114.

Soedah dipakei Marijam namanja,
Mantoelameten djadi bapanja;
Namanja itoe soedah tetapkan,
Anak dan tjoetjoe ada hadapan.

115.

Toewan Pandita kaseh hiboeran,
Dihadapanlah banjak orang;
Berkata djangan berfikir salah,
Tinggal berharap kapada Allah.

109.

„Vergeef mij, dat ik eene vrouw
Het initiatief neem, mijnheer te roepen.
Te vragen de zieke moeder te doopen,
In het bijzijn van twee getuigen."

110.

Ik zond den oud-onderwethouder
Om den heer Mantulameten te roepen,
En Tuhatelu den oud-diaken,
Dat die twee heeren mochten komen.

111.

De heer Tauffmann was opgestaan,
En sprak Dadaë alleen aan:
„Als gij het Heidendom verwerpt
Zult gij door Gods zegen genezen".

112.

Inderdaad, Dadaë, die hevig ziek was,
Geleek van haar leed verlost;
Zij opende de oogen om te zien,
En bracht haar stem uit, zeggende: „Ja!"

113.

De heer zendeling stond dichtbij,
Vouwde de handen vragende zegen.
Met de twee getuigen bij zich
Doopte hij Dadaë met een anderen naam.

114.

De naam Maria werd haar gegeven;
Mantulameten werd haar peter.
Die naam werd haar verzekerd;
Kinderen en kleinkinderen waren tegenwoordig.

115.

De heer zendeling gaf vermaningen
In tegenwoordigheid van velen,
Zeggende: „begrijpt het niet verkeerd,
Blijft vertrouwen op God.

116.

Pandita minta dengan bersoeka,
Toemboek toeri tjampoerkan tjoeka;
Tampal kapala sapoe didada,
Tarik panas didalam badan.

117.

Pandita soedah memanggil Njonja,
Pegang tangan toendjoekkan hormat;
Minta doewa orang sertanja,
Hentar sampei dalam roemahnja.

118.

Doewa harilah dibelakang,
Isterikoe soedah soeroh habarkan;
Maksoednja Dadàë dalam sakitan,
Pandita soedahlah permandikan.

119.

Djam sembilan malam goelita,
Pandita Touffmanlah permandikan;
Sambil dipakei Marijam namanja,
Anak dan tjoetjoe ada sertanja.

120.

Berikot itoe telah habarkan,
Barang jang soedah Allah ingatkan;
Berkat Allah soedah bangkitkan,
Dadaë somboh deri sakitan.

121.

Boetapa moerahlah Toehan Isa,
Menoeloeng orang didalam siksa;
Berboeat dosa deri moedanja,
Toehan amponilah samoeanja.

122.

Saja ingat Daud katakan,
Menjoerat dalam masmoer dolapan,
Anaknja Isa Bapa tetapkan,
Samoewa kawasa Bapa serahkan.

116.

De zendeling verzocht verheugd
Om turi te stampen, met azijn te vermengen,
Op het hoofd te leggen en de borst er meê te bestrijken,
En de hitte uit het lichaam te trekken.

117.

De zendeling riep Mevrouw,
Gaf haar de hand eerbied betoonend
En vragende twee menschen om hem
Te geleiden tot aan zijn huis.

118.

Twee dagen daarna
Deed mijne vrouw mij kennis geven,
Dat Dadaë in haar ziekte,
Door den zendeling gedoopt was.

119.

Om negen uur, de nacht was donker,
Had de zendeling Tauffmann haar gedoopt
En haar den naam Maria gegeven.
Kinderen en kindskinderen waren er bij.

120.

Vervolgens werd er bericht
Hetgeen God herinnerd had.
De zegen Gods had opgewekt
Dadaë, genezen van haar ziekte.

121.

Hoe barmhartig is de Heer Jezus,
Met den mensch te helpen in lijden.
Zonde gedaan van der jeugd af aan,
De Heere vergeeft het geheel en al.

122.

Ik herinner mij dat David zegt,
Schrijvend in den achtsten psalm;
Jezus de Zoon, God bevestigt Hem
Alle macht geeft de Vader hem over.

123.

Sekali djadi habarpon datang,
Deri toewan Pandita Graffland;
Hendak tjahri Halaik berkawan,
Didalam Negerilah Malalajang.

124.

Kotika itoe isterikoe pergi,
Dengan anaknja bernama Neeltji;
Hiboer Halaik bantoe kerdjakoe,
Pandita sarani orang berratoes.

125.

G. J. Koopman Controleur jang toeloes,
Djalankan akal bidjak dan haloes;
Menambahkan koewat dalam kardjakoe,
Hingga hadjatkoe dapat berlakoe.

126.

O soedara-soedarakoe jang satija,
Ingat Hikajet Sulthan Josia;
Tiadakan berhala dalam tanahnja,
Goena orang dalam perentahnja.

127.

Sampei disini Toehan loeaskan,
Pikiran tidak dapat tambahkan;
Soekoer bagi Allah jang moerah amat,
Di ajet ini katakan tamat.

128.

Maafkan, ampon, o, Toewanp,
Baik lelaki dan perampoean;
Sijapa batja djangan hinakan,
Apa jang salah toeloeng oebahkan.

123.

Eens gebeurde het dat er bericht kwam
Van den heer hulpprediker Graafland,
Dat hij scharen heidenen op wou zoeken
In het dorp Malalajang.

124.

Toen ging mijn echtgenoote er heen
Met haar dochter, Neeltje geheeten,
Heidenen te vermanen mijn werk te steunen;
De hulpprediker doopte er honderden.

125.

G. J. Koopman de oprechte controleur,
Volvoerde de list vernuftig en fijn.
Hij vermeerde mijne kracht en mijn werk,
Zoodat mijn voornemen opging.

126.

O, getrouwe broeders!
Denkt aan 't verhaal van Josia,
Die de afgoden verdeed in zijn land
Ten nutte van de menschen onder zijn bestuur.

127.

Tot hiertoe laat de Heere het toe.
Ideeën kunnen er niet meer bijgevoegd worden;
Dank aan den albarmhartigen God,
Met dit vers zeg ik einde.

128.

Verschoon, vergeef o heeren,
Zoowel mannen als vrouwen.
Wie dit leest verachte het niet,
Wat er verkeerd in is, helpt het verbeteren.

SOEKOER.

1.

Hoewa tiliklah padakoe,
Koe kerdja jang besar;
Koemohon kapadamoe,
Hatikoe berdabar.

2.

Hoewa dengarlah padakoe,
Samoewa hilanglah;
Tangisan dan soesahkoe
Dipandang Hoe Ilah.

3.

Ja Bapa satiawan,
Hatikoe soeraklah;
Ditengah gelap dan awan
Sajangmoe hampirlah.

4.

Padamoe koeserahkan,
Hidoepkoe sabenar;
Dan tjahri perhoeboengan,
Sertamoe bergemar.

Amin.

DANK.

1.

Jehova zie op mij neder!
Ik werk een groot werk.
Ik smeek u
Met popelend hart.

2.

Jehova hoor naar mij!
Alles gaat voorbij!
Mijn geween en zorgen
Ziet God Jehova.

3.

Ja getrouwe Vader!
Mijn harte juicht.
Te midden van donker en wolken
Is uwe liefde nabij.

4.

Aan U geef ik over
Mijn leven inderdaad,
En zoek verheugd
De verbintenis met U.

Amen.

Aanteekeningen.

1. Op de hoofdplaats Menado namelijk. De dichter woont aan den overkant der Menado-rivier in het dorp Singkel.

Voor den waren Evangelischen godsdienst. Deze uitdrukking is eenigszins de antipode van agama serani (den Nazarener-godsdienst).

2. De betrekking van districtshoofd namelijk. Het werd dan ook wel tijd met de Bantikkers, en dat ze zoolang heidenen bleven, is meer te wijten aan angst voor den stap, dan aan buitengewonen godsdienstijver. Doch hierover straks.

6. Getrouw volk .... eene captatio benevolentiae. Er moet erkend worden, dat Bantikkers niet gemakkelijk hun vertrouwen schenken, maar, zoover zijnde, oprechte en trouwe vrienden zijn.

7. De macht. Ja, dat was en is hier een ontzaglijk bewijs voor 't Christendom.

8. Met die omliggende landen worden de Minahassa, de Sangir- en Talaur-eilanden, kortom de heele Molukken bedoeld. 's Dichters onderdanen hadden hem braaf terecht kunnen zetten met het voorbeeld van hunne vrienden de Mongondouers.

11. Natuurlijk komt de dichter dikwijls te Bengkol, maar niet zooals nu speciaal voor den godsdienst.

12. Dat vertellen houdt dan in: de oude geschiedenissen, waarbij gewoonten en gebruiken te pas komen. De bedoeling van zulk eene uitnoodiging is dikwijls om er meer van te weten, maar in dit geval om de vertellers te vangen. De priesters zijn de walians, de voornaamsten in den negery-godsdienst.

13. Dat bericht is typisch. Geen inlandsch ambtenaar, wereldlijke of geestelijke, doet in de Minahassa zijn reizen, tenzij er behoorlijk een brief en wel een deftige gezonden is. Doet de ambtenaar een enkel maal het niet, dan steekt er wat achter, en men vergeeft zulk eene vrijheid niet gemakkelijk.

14. De dichter wil zeggen, dat zijn wil tamelijk werkeloos was, dat hij als in een waas liep. Het is niet overbodig op te merken, hoe in 's dichters brein dit mysticisme zamengaat

met materialistische overwegingen. Trouwens de inlander combineert zulke verschillende zienswijzen veel gemakkelijker dan wij. De reden hiervan is, dat hij bij gebrek aan denkkracht, niet lang in dezelfde gedachtenwereld vertoeft.

Hoe de inlander denkt of liever fantaseert, zie daarvan hier een staaltje. Ik ging te paard van Buha naar Bengkol. De onderwijzer en de burgemeester liepen achter mij. Mijn paard trapte op een slang, de mij volgende meester eveneens en ook de burgemeester. Aan hun gepraat merkte ik pas wat er gebeurd was. En nu de stichting uit dit voorval was, volgens den burgemeester, dat de pandita het Heidendom vertrapte, de meester deed het en de burgemeester, zonder dat iemand leed weêrvoer.

17. „Denk er toch niet verkeerd over." – Een dooddoener, waarmeê men den ander denkt gerust te stellen.

18. Afgoden – geen beelden, maar geesten die op zijpaden wonen.

19. De duivelen, volgens den dichter. Voor den heiden de goden.

23. Let op „Heden dan beveel ik". De „broederlijke middelen" van vers 17 worden dikwijls door hoofden gebruikt evenals de vaderlijke middelen gebruikt worden door het Europeesch bestuur.

24. De godsdienst brengt schade aan. Ja tot ons leedwezen moeten wij verklaren, dat vele Minahassers daarom het Christendom beter vinden. De Bantikker leefde om bij zijn sterven, zooveel mogelijk meê te nemen in 't graf en voor zoo groot mogelijk een feest bij den dood.

Het weenen bij een lijk. – Hiermeê wordt bedoeld het ontzaglijk tieren en klaagliederen uitstooten. (1)

26. Den hulpprediker te roepen gaat in den regel boven de macht van een districtshoofd, maar de poëzy geeft heel wat vrijheid en macht.

29. Met zich als vreemdeling te houden bedoelt de dichter, dat hij in 't geheel niet officieel kwam. Dat hij er zich niet aan hield, blijkt uit vers 31.

35. Of er uit dit vers niet iets spreekt van tegenzin in zijne betrekking laat ik in 't midden, maar dat de hoofden hunne betrekking soms al te reglementair vinden, hoor ik

(1) Zie o. a. N. Graafland, Minahassa D. I p. 328 e. v. (*Red.*)

meermalen. Ondertusschen kunnen wij uit vers 23, 31 en 36 leeren, dat hij zich een' godsdienst en 't Christendom tevens, niet anders kan voorstellen dan in inrichting, regelingen en regelingen, verordeningen en nog eens verordeningen bestaande.

36. Dat hij in tweestrijd was, kwam daar van daan, dat hij twee dorpen Molas en Meras, die niet aan 's mans gemaakten weg liggen – voorbijgegaan was. Als hij dan ook te Singkël teruggekeerd is, gevoelt hij, dat hij 't werk maar ten halve gedaan heeft.

37. Te Molas was het mij dan ook hard. Wij zouden 't Oogstfeest vieren en naar ik meende behoorden de vrouwen ook meê aan tafel te gaan, wat geen gewoonte was onder de Bantikkers. De vrouwen bedienen in den regel, en de heeren eten deftig, eerst daarna eten de echtgenooten in de keuken. Met veel moeite kreeg ik 't gedaan, dat de zwakkere sekse ook meê mocht aanzitten. Te Bengkol en Buha kreeg ik 't zelfde veel gemakkelijker gedaan.

42. Daar is niemand rechtvaardig ook niet één. Dat is zeker hard geweest voor veel priesters, die, al vinden ze geen godsdienst uit (vers 43) – zulk eene uitvinding zou grooter zijn dan alle andere – die, zeg ik, zich toch allen verbeelden dat hun niets ontbreekt. „De Heere Schepper Jezus" is wat vreemd, maar de theologie is onder de meesten hier nog zwevende.

44. In plaats van Sultan had hij (de dichter) imam (priester) moeten zetten, als de slotsom van noot 42 niet juist ware.

47. Niet het wezen des doods is hier onverklaarbaar, maar zijn plotselinge komst. Volgens den dichter als diefstal, maar hij bedoelde als een dief. Doch dit laatste woord zou niet gerijmd hebben.

48. Hoe hij aan twee verloren zonen komt, is mij onverklaarbaar, al weet iedereen, dat de verloren zoon nog een broeder had. Trouwens van dezen laatsten is hier op catechisaties en in de kerk slechts ter loops sprake. Al hoewel het ontvangen van de verloren zonen (in vers 49) misschien niet in het meervoud bedoeld is, toch ben ik in dien vorm doorgegaan, daar vers 48 van twee spreekt. Het geslachte schaap is uit Jes. 53.

51. O! als allen hier zoo dachten en gevoelden als de dichter van zich zelf doet voorkomen. Wij allen preken zoogenaamd weleens wat te veel „uit het dagelijksch leven" onder onze inlandsche predikers, zoodat wij den hemel dikwijls niet noodig schijnen te hebben.

53. Verhalen uit het Oude Testament hebben voor ons Bantik-volkje een ontzettende bewijskracht. Ik sprak dezer dagen onder hen over Elia op Karmel. Toen 't verhaal gedaan was, kwam de burgemeester van Bengkol met zijne opmerkingen, waaronder deze: „hoe zal het jullie vergaan, beter dan de Baälspriesters, wanneer je weêrstreeft? Daarom bekeer je in tijds. En wat een macht toont God zijnen profeten, en hoe helpt Hij ze in den nood, daarom is de Evangelische godsdienst beter dan alle anderen, veel machtiger dan de Baälsdienst van de Bantikkers.

Eene priesteres, die zich lang verzet had, hoorde den meester de geschiedenis van Jona verhalen, natuurlijk met bijvoegingen, zooals het feit dat Jona in een steen was gekropen, dat er eene aardbeving kwam, dat hij bijna verbrijzeld werd, maar op zijn gebed verlost werd. De priesteres was na 't verhaal niet op haar gemak en sprak: „dan dien ik wel te leeren lezen om die verhalen allen te kunnen lezen."

59. Het woord voor rampspoed „bahaja" beteekent meer een noodlottig toeval. In 't brein van den inlander hier staat dat toeval tamelijk buiten de macht van God.

60. Dat wil zeggen: niet napraten zooals papegaaien. Helaas dat er zoo duizenden zijn in de Minahassa, die deze les verdienen! Machtspreuken en inhoudlooze termen zijn hier verbazend gangbaar in kerk en bestuur, in 't huisgezin en de school. Van daar dat een inlander zoo „welsprekend" is.

62. Die Heeren zijn de lezers van 't gedicht.

63. „En moet werken", al is het onder tegenstand. De „stal" is ontleend aan Joh. 10: 16.

64. Teweten Bailan, Molas, Meras, Talawaän, Bengkol en Buha. Natuurlijk niet op eens. Er is meer dan een half jaar over heen gegaan. Ondertusschen doopte ik eens in vier dagen over de 800 grooten en kleinen. Bengkol en Buha liggen evenwel niet aan 't strand.

65. 't Was waar, dat de geest kwam als een bevel, maar toch doopten wij niemand, die niet verklaarde christen te willen worden. Dat sommigen het 's morgens wel eens uitstelden tot den avond, omdat ze slecht vogelgeschrei hadden gehoord, was dan ook oorzaak, dat wij telkens moesten overnachten.

Als een controleur in de negery komt, worden de vlaggen uitgestoken. De hulpprediker geniet die eer alleen in 't Ban-

tiksche. Als ondertusschen de vlag van Jezus maar wappert, achten wij dat het hoogste eerbewijs.

67. Malalajang, ressorteerende onder den hulpprediker Graafland van Tanawangko.

Die Hoekoem kadoewa staat onder onzen dichter als districtshoofd. De hoekoem toewa is de burgemeester.

70. Dat is anders dan waar men zegt onverschillig te vinden, wat onze dichter niet onverschillig vindt.

73. De eerste verzoeking is de geestelijke, de derde (volgens Mattheus) volstrekt onbegrijpelijk voor een hoofd, dat koningrijken der aarde en dat van Christus niet scheidt, dus, de twee verzoekingen gebruikt.

74. Namelijk de predikant van Menado, Ds. Verhoeff en de Heer Graafland van Tanawangko.

De bedoeling is dan ook in den regel bij nadenken pas te voelen, vooral als men met de bedoeling niet voor den dag durft komen. Een beeld, een strikvraag moeten dikwijls dienst doen als geestelijk vangnet. Een sleutel op 's inlanders redeneering heb ik altijd deze gevonden: de inlander redeneert in beeld, wij redeneeren in het verbeelde, als wij namelijk beelden gebruiken. Wij blijven bij de beteekenis, hij springt van 't eene beeld in 't andere. Wij gebruiken hoogstens een strikvraag, als wij ons verdedigen, hij valt aan met een strikvraag.

76. Het woord „vrede" schijnt onder de Bantikkers dikwijls toestemming te beteekenen.

80. De woorden van de booze wezens hier gebruikt zijn iblis en sethan. Beide zijn uit het Arabisch. Het laatste is het zelfde als ons woord satan, doch de beteekenis is geheel verschillende. In den regel wordt het meervoudig gebruikt en is dan zoo wat gelijk aan de duivelen of booze geesten (demonen) des N. Testaments. Iemand krijgt vallende ziekte, en onder meisjes komt dat hier veel voor, 't is een setan. Een ander aan 't baden zijnde, krijgt rheumatische pijnen; 't is een setan. Een derde krijgt plotseling een vóór hem onverklaarbaren schrik; 't is een setan. De meeste christenen hier houden er die verklaring op na.

Het woord iblis is hier vreeselijk vaag. In theorie is hij de duivel der verzoeking in de woestijn, maar daar men zielsverzoekingen nog weinig heeft leeren opmerken en booze daden eenvoudig weg uit den boozen mensch verklaard worden, zonder verder te gaan, blijft die iblis tamelijk op den achtergrond.

Voor hen die Maleisch verstaan is dat woord dimerusakkan om flauw te vallen. Actief en passief door elkaâr.

81. Te Malalajang namelijk. Uit het vervolg zal men zien, dat Mangkoe op den grond viel van schrik, hetgeen aanleiding gaf tot groote ontsteltenis en tot het verhalen van de geschienenis van Ananias en Saffira.

86. Uit het verhaal van Kain en Abel is die deur en zonde.

89. Die morgenster is helder, veel helderder dan de verwachting van velen dat Cassiopeia, volgens Chineesche Chronologen (Wieseler), om de 300 en zooveel jaren, een buitengewoon heldere ster zal opleveren en weldra te zien zal zijn. Een inlandsche leeraar, die mij dezer dagen naar die pas verschenen ster vroeg, in verband met Bethlehems ster, moest ik opmerken dat die ster hier in de tropen dan wel niet in het Oosten zou te zien zijn. Tegenwoordig ziet men Jupiter voor Bethlehems ster aan.

90. Een enkel woord omtrent het woord „berkat", hier door „zegen" vertaald. Wanneer men een inlandsche vertelling hoort en vraagt waarom de eene of andere held zulk een wonderbare macht of kracht heeft, dan krijgt men vaak ten antwoord dat hij „berkat" had. Zegen maakt wonderbaarlijk, wonderdoend, kortom buitengewoon machtig.

92. Mijn vriend de burgemeester van Bengkol vergelijkt de heidensche priesters altijd bij de Baälsdienaars en dat gaat zoo hardgrondig, dat hij dien term tegen bedoelde priesters gebruikt, zonder te bedenken, dat ze er niets van verstaan. Die burgemeester leeft in oud-testamentische personen.

94. Ziende de zaak die voor iedereen duidelijk was.

95. De lezer zal opgemerkt hebben, dat het hoofd dien Mangkoe tutoyeert. Hoewel het uit het Maleische persoonlijk voornaamwoord niet bijzonder duidelijk is, uit de ervaring kunnen wij verklaren, dat bovenbedoelde burgemeester jij-jouwde tegen mij. Later hoorde ik het niet meer. Zoo nu en dan hoorden wij, „jullie" in plaats van u (enkelvoud).

Ik ging over de rivier, die Singkel van Menado scheidt. Een jong Bantikkertje zette mij over. „Wie bennen jullie", vroeg 't ventje aan mij. Ik antwoordde dat ik de hulpprediker van Maoemby was. En met verbazing mij aanziende uitte hij: O, ik dacht dat jullie de soldaten-werver was?

96. Men zegt wel eens zeer oppervlakkig, dat een inlander

geen zenuwen heeft, omdat hij onder de meest aangrijpende omstandigheden zoo onaandoenlijk en leuk blijft, en men verwondert zich te meer, omdat men bij overlevering geleerd heeft onder zulk eene gloeiende zon als de Indische, de meest hartstochtelijke karakters te ontmoeten. Ondertusschen is de inlander zoo zenuwachtig, of liever hij lijdt aan zulke abnormale zenuwen, als zich maar denken laat. Koortsen zijn in den regel zenuwkoortsen, en de wonderlijkste verschijnselen, waarvan nerveusiteit de oorzaak is, doen zich voor. Bedienden lachen dikwijls wanneer ze een uitbrander krijgen, en dwaze Europeanen denken, dat ze uitgelachen worden. Op een danspartij zetten ze een ernstig gezicht, in de kerk gichelen ze dikwijls.

101. Onze, en ieders bedienden, willen meermalen naar hun negery, want het een of andere familielid is doodelijk ziek.
Bij het sterven moet iedereen zijn, al laten ze de zieken in hun ongesteldheid gewoonlijk alleen. 't Zou hun (den troosters) ook kunnen overkomen, dat ze alleen stierven en het denkbeeld van niet eervol te sterven en begraven te kunnen worden, beheerscht hen allen in zulke oogenblikken.

103. De burgemeester van Singkel. Zooals men in vers 107 zal zien, was Ds. Verhoeff op reis; gelukkig was de Heer Tauffmann ter plaatse.

105. Van vers 101 tot 105 verloopen er 2½ uur, hetgeen misschien den lezer aanleiding geeft om te vragen, of de afstand van Singkel tot Menado zoo groot is, of dat de Heer Tauffmann zich zoo lang moest kleeden. Geen van beide, maar lange voorbereidselen behooren hier bij alles. In Europa wacht de bediende op zijn' heer, in den Bijbel ook, maar in de Minahassa wacht de heer op zijn' bediende.

107. De dichter, de domine en de controleur waren naar de Bantiksche negeryen Bailan, Molas, Buha en Bengkol.

110. Mĕwĕteng = onderwethouder. Zijne betrekking bestaat hoofdzakelijk in: het werk verdeelen of aangeven en plakkaten omroepen. Vroeger deelde hij aan komende gasten hun deel uit.
De Heeren Mantulameten en Tuhatelu zijn, met den in vers 102 genoemden Huwai, bewoners van Singkel. Volgens hunne namen zijn ze van Ambonschen oorsprong.

114. „De naam werd haar verzekerd." 't Was dan ook al te dwaas om buiten haar nieuwen naam Maria een' anderen te inventeeren. De doopnaam dient anders dikwijls alleen den

doopdag lang. Daarna is de naam weêr vergeten, gaat de heidensche naam voor den waren door en wordt alleen gebruikt. Over de naamgeving en vooral over de christelijke namen hier in de Minahassa ware heel wat te zeggen.

De naam Dadaë deugde niet; duidelijk uit haar ziekte. De naam Maria maakte haar beter, dus, enz.

116. Turi = Agati grandiflora Desr. fam. Papilionaceae, volgens Filet. Zie zijn Plantk. Woordenboek 1ste druk onder N°. 2829. Veelgebruikt middel, vooral bij kraamvrouwen.

117. Mevrouw = des dichters gade.

119 en 120 geven het vervolg van het bericht wat des dichters echtgenoote hem zond omtrent het gebeurde. Dat er nog eens nadruk gelegd wordt op de aanwezige kinderen en kleinkinderen heeft de beduidenis, dat het derhalve een familieraad was, aan wier besluiten, goedvinden of overwegingen geen verwrikken is.

123. Misschien wordt er bedoeld, dat de heer Graafland niet voor één enkelen wilde komen. Trouwens als men wilde komen wanneer de dichter vroeg om te komen, zou men altijd in 't Bantiksche kunnen zijn, maar niet altijd scharen doopelingen vinden.

124. Ja des dichters gade verdient allen lof voor hare werkzaamheid. Haar eigen naam is Geertje Beong.

125. Op de list van den heer Koopman komen wij aan 't slot terug. Wat de dichter zegt van den oprechten controleur in verband met list klinkt vreemd, maar de bedoeling van dat oprecht is, dat de heer Koopman het goed meent. En inderdaad allen lof den tegenwoordigen controleur van Menado. IJverig en gestreng, belangstellend in alles wat den inlander betreft, zoowel godsdienst, als school, cultuur en beschaving, is de heer Koopman de persoon, dien wij langen tijd hier wenschen te houden.

126. De broeders zijn de meer intieme lezers. De heeren van vers 128 zijn de minder intiemen.

Het dankgedicht is uit regels uit onzen gezangbundel zamengesteld en is in Europeesche dichtmaat, waartoe het Maleisch zich zeer slecht leent.

De overgang der Bantikkers tot het Christendom heeft alreeds opgang gemaakt in Nederlandsche dagbladen, en is ook als wapen gebruikt om het bestuur, eenen allesbehalve vriende-

lijken veeg te geven. Zij die ongetwijfeld naast den dichter het meest er in betrokken zijn geweest, kunnen verklaren, dat het Europeesch bestuur er geen directen invloed op uitgeoefend heeft. Indirect wel, en die indirecte invloed bestond hier in, dat de heer Koopman fosso's niet toeliet tenzij met zijn medeweten en des districtshoofds goedkeuring. Dat de heer Koopman gaarne had, dat de Bantikkers christen werden, wel ik geloof dat wij het iederen resident of controleur kwalijk zouden nemen wanneer hij dat niet wenschte. En wij zouden gelijk hebben, tenzij zulk een ambtenaar geboren, getogen en opgevoed was buiten het Christendom om. Maar ondertusschen kunnen wij uit ervaring mededeelen, dat de heer Koopman geen drang hoegenaamd heeft uitgeoefend.

En wat het districtshoofd betreft, mijn lezer, wees s.v.p. zoo goed het gedicht nog eens goed na te lezen, en gij zult zien, dat er hier in Indië zulk eene andere aanschouwing heerscht onder de inlanders, dat gij met uw Europeesche eerst afgedaan moet hebben om ze te begrijpen. Wat kan het een' burgemeester in Holland schelen, wat voor godsdienst gij er op na houdt, als gij maar voldoet aan uwe staatsverplichtingen. En welke drijver het ook zij, hetzij oud- of nieuwerwetsch, doleerend of vrijzinnig, hij zal geen moeite doen een roomsch-catholiek of Israëliet over te halen in 't openbaar. Hier hangt alles te samen: staat, huisgezin, kerk, godsdienst, familie, het is voor zulk een inlandsch hoofd één, wel een chaos, maar toch één, en in die warrel-eenheid is hij de toongever, raadgever, dwinger, drenser soms. Wel volgt men niet altijd, maar in de meeste gevallen volgt men wel. In 't Maoembysche zijn geen roomschen, zij kunnen er niet aarden, het hoofd was er tegen en tot heden toe merken wij dien invloed. Dat vinden de meesten dan ook goed. Toen in 't Maoembysche het Heidendom opgeruimd moest worden, liet men de walian's roepen, liet hun 't Alifoersch scheppingsverhaal vertellen en daarna het Bijbelsche hooren, en iedereen vond dat het Heidendom geen oplossing van de levensvragen wist te geven. In Tonsea ging het even zoo, en wanneer wij de meer intieme geschiedenis van de verbreiding van 't Christendom te Tondano hooren, dan merken wij weer hetzelfde. Een volk, dat zich zoo afgeeft met machtspreuken, algemeenheden en nietszeggende termen, vergoddelijkt dikwijls den wil van zulk een districtshoofd. Deze heeren worden makatana, heeren des lands, genoemd; zij zijn de zonnen, in wier licht de groote hoop zich kruipend baadt. En wanneer nu zulk een hoofd zegt: gij moet christen worden,

en nu wordt het tijd, ik ben het ook, de heeren te Menado zijn het, de ambtenaren zijn het, de koningin of koning is het, dan is het eenvoudig een quaestie van een' angstigen dag of van wat voordeel om over te gaan of niet.

Neen, Bantik als geheel voelde het wel, dat het tamelijk buiten alles stond. De strand-mohammedanen, die overmatig bijgeloovig zijn, en daartegenover de geheele Minahassa christen. Dat de hoekoem-besar het lang beproefd heeft ze te kerstenen, ziet men uit de eerste verzen van het gedicht; dat het meermalen mislukt is, weten velen, en dat het nu wel gelukt is mijn lezer, is daaraan te danken, dat de geest van godsdienstzin ook waaien kan over Bantikkers, even goed als over Hollanders en Engelschen. En dat dagbladen, die iedereen te vriend houden, liever iets zeggen waaraan iedereen kan en wil knabbelen, dan voor een preeker door te gaan, is niet zoo kwalijk te nemen als dat vrome lieden daar meêdoen aan het ontkennen van de werking des Heiligen Geestes. Het moge paradoxaal klinken, maar een volk, dat in zijn geheel plotseling overgaat, is godsdienstiger dan waar van tijd tot tijd een enkele overgaat. Het is de angst, die hen te zamen drijft, het is waarheidszin, die hen den stap doet nemen. En dat tot hiertoe Tonsea en Maoemby minder kerkelijk of wil men christelijk zijn dan sommige andere gedeelten, is te danken aan de slechte verzorging. Dat er ondertusschen goede gedeelten onder zijn bewijst Tangari-Tonsea. Maar er moet gewerkt worden, en daarom doe ik een beroep voor Bantik op u, christenen in Nederland. Welke christelijke gemeente neemt op zich, om een onderwijzer-godsdienstleeraar onder de Bantikkers te onderhouden? Het volk is het waard.

31 Oct. 1891.

Bijdrage tot de kennis van de taal der Karo-Bataks.

Met belangstelling heb ik kennis genomen van „de bezoekreis op het plateau van Deli (*Karoland*)" door den Heer H. C. Kruijt, opgenomen in de door u uitgegeven „Mededeelingen". De daarin ter loops aangehaalde woorden behooren, zooals de Heer G. K. Niemann reeds heeft opgemerkt, tot den batakschen tongval, die op de West-Kust *Daïrisch* genoemd wordt. Het onderscheid bestaat vooral in de uitspraak. Waar men in 't Daïrisch *o* heeft als slotklank, vertoont 't Karosch den tweeklank *au*; b.v.

uwau (bl. 406: *uwo: de argusfaisant* (mal. *kuwau*).

rimau (*oranjeappel*): *rimo* (mal. *limau*).

imbau (bl. 404): *imbo* (de aapsoort, die bekend is onder den mal. naam *sijamang*).

bĕlau (betel): *bĕlo*.

ĕnggau (*reeds, afgeloopen*) : *ĕnggo*.

ĕnggau lĕgau (bl. 321) : *ĕnggo lĕgo* (zie Woordenb. o. *logo*).

Op bl. 358 staat *leitou*. Dit is *léto*, (*kwartel*); uit dit woord is op te maken, dat de klinker *é* of *è* in 't *Karosch* als tweeklank uitgesproken wordt. Achter plaatsnamen leest men (zie b. v. 313 en 338) *djahai*. Dit moet *djaè* ◂ ▷ zijn, 't geen op de Westkust beteekent, dat de plaats *benedenstrooms* gelegen is en wordt in tegenstelling van *djulu* (*bovenstrooms*) gebezigd. De Javanen en Balineezen rekenen naar de windstreeken, maar de Sumatranen naar de ligging eener plaats ten opzichte van den loop der rivieren, hoog, bergwaarts of laag, zeewaarts).

De overkant van de zee heet in 't Karosch *laipar* (bl. 368). Dit is op de Westkust *ipar*[2]; zoodat *laipar* vermoedelijk samentrekking is van *na ipar*, want de *n* wordt vaak *l*, zooals b.v. in *lasijak* (*spaansche peper*) in plaats van *na sijak* ('t geen heet op de tong is).

barung[2] *pĕrlandja* (bl. 324) is op de Westkust ook gebruikelijk

en beteekent loods, waarin de lieden, die ten handel iets dragen, uitrusten.

pĕngadinadin (bl. 323) is op de West-kust *paradiganan* (de uitgang *an* en *on* wordt in 't Daïrisch *ĕn* en verder met weglating van den klinker *ĕ*, *n*; b.v. *djanggut ĕndurabin*, zekere parasiet, = *djanggut rabijon*). Op bl. 321 is *durin* dus 't mal. *durijan*, jav. en bal. *durèn*.

Wat vreemd is, is dat ook in een voorgaande lettergreep *o* in 't Karosch *au* wordt; zoo b.v. *paula* (*palmwijn*) = *pola* op de Westkust.

Verschil is er natuurlijk ook, maar het is niet zoo groot, of iemand, die 't Dairisch of Tobasch beoefend heeft, zal 't woord thuis kunden brengen; zoo b.v. *mĕrgat*, bl. 315 (de sagueer-palm), 't geen aan *bargot* en *bagot* doet denken.

butĕr (bl. 321) is op de Westkust *butar*.

Opmerkelijk dat 't praefix *ma* en evenzoo *mar* in 't Karosch de *m* losgelaten heeft; op bl. 397 vinden we *ĕrdjudi*, 't geen blijkbaar *mĕrdjadi* (Dairisch in plaats van *mardjudi*). Op bl. 340 vinden we *ĕntjamĕt* (*werken met de tjamĕt*). Dit is in 't Daïrisch *mĕntjamĕt*; *tjamĕt* (bl. 337) als benaming van de *patjul* is echter niet op de West-kust in zwang.

Op bl. 335 *rĕsam* denkelijk Maleisch; in 't Bataksch is het *arsam*. (Elders bl. 396 spelt de Heer Kruijt *ĕrsam*).

kĕmĕnjan (bl..332) is ook Maleisch; bat. *hamindjon*, *kĕmèndjĕn* (Dairisch) en *kumojan* (Mandaïlingsch).

lau (rivier) schijnt 't Jav. *loh* (oud-Jav. *lwah*) te zijn. Op de West-kust heb ik het nimmer gekend.

Van *dawa karangan* (bl. 320), waarachter *bertik*, dat de *papaja* zou beteekenen, kan ik niets maken, *bĕrtik* is wel een andere uitspraak van *bĕtik* (de mal. naam van die vrucht).

tjilĕkĕt (bl. 309) is de Dairische uitspraak van *si-lohot* (*lohot* bet. *aan* iets *zich hechten*, mal. *lĕkat* bal. *dĕkĕt*).

saiing (bl. 321) is mij duister; op de West-kust is *saong* gebruikelijk. De Heer Kruijt geve hier een nadere verklaring van; vooral de uitspraak doet hier veel af.

tjĕkala (bl. 317) is op de West-kust *sihala* of *sifala*.

gĕnta (bl. 359) is elders *gosta* en *gonto* (*gĕnta* is dus mal.)

kĕmbiri (bl. 358) is de kĕmiri-noot; op de West-kust *gambiri* en *hambiri*.

Op bl. 363 ziet men een menigte woorden met *ĕr*; over dit voorvoegsel verwachten we een nadere verklaring, want al de aldaar aangehaalde woorden zijn, voor zoover ik weet, niet op de West-kust in gebruik; alleen *mutus kĕsah* is duidelijk (den laatsten adem uitblazen).

ingan *bitjara* guru (bl. 384) moet *plaats van batara guru* beteekenen, maar *bitjara* in plaats van *batara* is wel wat kras.

balung – balung (bl. 391) is op de West-kust *motung* of *gambot*, maar dit is slechts een vermoeden.

bĕluwat (bl. 397) is *labat*.

sukat (bl. 358) door de mij onbekende mal. benaming *ubi inggris* of *ubi kaju* nader omschreven, vermoed ik dat de *kaladi* is (mal. en bal. *kĕladi*, jav. *talĕs*), maar wegens dat *inggris* zou het de maniok kunnen zijn en tevens een groote afwijking in beteekenis.

Met verlangen naar nadere verklaring en in de hoop, dat uwe missie in de Bataklanden een heilzame tegenwerking van den Islam moge worden, ben ik hoogachtend

Mijne Heeren,

UEd. Dw. Dienaar,

21 Januari 1892. H. N. VAN DER TUUK.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Uit het Verslag van Br. W. HOEZOO, te Samarang.

(*Vervolg en slot van p. 81*).

Wat ik aangaande de Bijbelverspreiding in de beide jongstverloopen jaren hier zou kunnen opnemen, is u uit mijne jaarlijksche rapporten aan het Nederl. Bijbelgenootschap bereids bekend. Ik kan dus volstaan met hier te vermelden, dat het mij nog steeds tot dankbare blijdschap strekt, ook aan dit werk meer opzettelijk mijne zorg en bemoeienis te kunnen wijden, en zulks te meer daar ik als depôthouder alhier in de beste gelegenheid ben, om velen mijner medezendelingen en ook sommige predikanten van verschillende uitgaven onzer Heilige Schrift alsmede van kerkboeken te voorzien.

Van onze Jav. kerkgezangen, onzen Jav. bijbelgids ([illegible]) en ons christelijk-onderwijsboekje ([illegible]) werd hier weder zoo nu en dan een enkel exemplaar geplaatst, en de opbrengst als gewoonlijk op mijne jaarlijksche rekening aan ons Genootschap verantwoord. Een groot debiet mag bij voortduring aan ons geillustreerd Jav. Bijbelsch leesboek ([illegible]) te beurt vallen. In 1889 en 1890 werden daarvan in 't geheel 456 exx. verkocht. Daar het Nederlandsche Bijbelgenootschap onlangs een' tweeden druk van dit boek in uitzicht heeft gesteld, maakte ik gaarne van de gelegenheid gebruik, om in mijne vertaling hier en daar nog eenige verbetering aan te brengen. De copie dezer revisie werd door mij in September des vorigen jaars aan het Hoofdbestuur van genoemd Genootschap toegezonden.

Met de laag-maleische vertaling van deze Bijbelverhalen, die ik indertijd mede aan het Nederl. Bijbelgenootschap heb toegezegd, ben ik tot mijn leedwezen nog niet veel gevorderd. Mag het echter met mijne gezondheid slechts eenigszins beter gaan, dan wil ik mijne beschikbare uren wel gaarne voor dit werk reserveeren; en ik hoop alsdan nog vóór het einde des loopenden jaars minstens met het Nieuwe Testament gereed te kunnen komen.

Thans mag ik overgaan tot de mededeeling van eenige bijzonderheden aangaande mijne gemeente te Kajoe-Apoe (afdeeling Koedoes). Ik bracht die gemeente in 1889 zes- en in 1890 vijf bezoeken, en mocht er meestal een paar aangename dagen doorbrengen. Wèl vond ik er den medehelper (Philémon) soms ongesteld, en was ik zelf om gelijke reden ook niet altijd even monter; doch de werkzaamheden voor deze bezoeken bepaald, hadden geregeld voortgang, zoodat ik te midden daarvan lichter mijn leed vergeten kon. De ongestoorde voortzetting van het werk te Kajoe-Apoe in 't algemeen heb ik sedert eenigen tijd mede te danken aan de hulp van Gersom, zoon van Philémon, met wien ik u reeds vroeger als mijn adspirantmedehelper aldaar heb bekend gemaakt. Was hij als zoodanig aanvankelijk aangewezen, om zijn' vader in de kinderschool terzijde te staan, de zwakke gezondheid van dezen laatste, gevoegd bij zijne mindere geschiktheid voor het onderwijs der jeugd, was oorzaak, dat Gersom zich met dit deel van den arbeid allengs geheel alleen moest belasten. En gaarne herhaal ik hier, dat hij daarbij ook zeer goed op zijne plaats is, gelijk mij dit uit zijn' omgang met de kinderen en de door hen gemaakte vorderingen telkens weder mag blijken. Ook vervangt hij nu en dan zijn' vader, bij ziekte of afwezigheid, in het onderwijs aan de catechumenen, en treedt dan zelfs wel als voor-

ganger der gemeente op, zoodat ik de hoop mag voeden, dat Gersom mettertijd in alle opzichten ons als een zeer bruikbaar medehelper bij het zendingwerk zal kunnen dienen.

Het schooltje te Kajoe-Apoe heeft nog steeds een zeer huiselijk voorkomen. Als localiteit dient de woning van den voorganger Philémon. Wie daar binnen treedt, vindt er al aanstonds naast de onmisbare Javaansche rustbank (ambèn) ook een paar groote hollandsche tafels met min of meer geïmproviseerde banken, benevens een schoolbord, en aan den achterwand eene bonte mengeling van prenten en teekeningen, welke laatste echter meer als versiering dan als leermiddelen dienst doen. „'t Is zeker vacantie" merkt de bezoeker op, daar hij, meenende juist onder schooltijd te komen, niemand dan de bewoners des huizes mag aantreffen. Maar hij weet ook niet, dat hier de school bij voorkeur des avonds wordt gehouden. Aan onze belangstellende lezers is bekend, dat hiermede eene concessie wordt gedaan aan die leerlingen – en dat zijn de meesten – die bij dag hunnen ouders in een of ander opzicht bij het zoeken van den kost behulpzaam moeten zijn. Wordt er op deze wijze echter van den beschikbaren tijd geprofiteerd, het ongelegene der avonduren is daarom toch niet minder voelbaar, en behoeft hier zeker geen nader betoog. Wel moet vermeld worden, dat ik het jonge volkje altijd nogal frisch en wakker mag vinden. Valt hierop ten aanzien der kleinsten ook al wat af te dingen, over het geheel houdt men zich tot 8 ure goed, en neemt met aandacht en belangstelling aan het onderwijs deel. Alles te zaam genomen geeft dit schoolbezoek mij dan ook telkenmale veel genoegen, terwijl het ook den scholieren wel is aan te zien, dat ze min of meer schik hebben in mijne komst, waarvan ze meestal ook reeds eenige dagen tevoren verwittigd zijn.

Nauwelijks is de zon ter kimme gedaald, of ik hoor in de nabijheid van mijn pondoq (logies) een welbekend gegons als het sein, dat de jeugd verzameld is en hare lessen heeft aangevangen. De stemmen worden steeds luider, als wilde men mij naar binnen roepen. Ik ben dan ook reeds opweg, en wie mij ziet naderen, waarschuwt zijne kameraden, zich gereed te houden om mij te begroeten. Die begroeting is zeer eigenaardig. Zoodra ik mij namelijk in de deuropening vertoon, verheft zich fluks een ieder van zijne zitplaats, en treedt een weinig vooruit, om even spoedig weder neer te hurken, en in die positie mij zijn goeden dag! of goeden avond! op Jav. manier aan te bieden. En zoo hoor ik dan beurtelings uit alle monden en op alle mogelijke tonen: „noewoen!" „Koelô noewoen!" „Koelô noewoen, toewan!" „noewoen toewan!" als een soort van wedstrijd, om in dit ceremoniëel bij niemand achter te blijven. Ik voor mij ben onder dat alles meestal zeer passief. Het karakter van openbaar eerbetoon, dat den gevierden persoon zoo licht tot een slachtoffer maakt, verloochent zich ook hier niet geheel. Ik krijg een gevoel als van iemand, die een' vereenigden aanval heeft te doorstaan. Met een' vriendelijken glimlach antwoord ik dan ook alleen: „i-ja, i-ja, i-ja!" tevens een' wenk gevende, dat men weder naar zijne plaats kan terugkeeren. Wanneer nu allen weder stil en ordelijk gezeten zijn, treedt Gersom vooruit. En nu volgt nogmaals eene begroeting in koor, neergelegd in een eenvoudig schoolgezang, door den onderwijzer opzettelijk voor deze gelegenheid vervaardigd, en onder zijne leiding door de jeugd mij toegezongen. Voor mij is dit laatste nummer wel het meest aantrekkelijke van het programma. Slechts zou ik er nu en dan eenige variatie in wenschen. Aangevangen met een deftig „bagéjô (wel-

kom)!" vervolgt het lied met eene fideele informatie naar den welstand van mijne vrouw en kinderen, om dan over te gaan in eene betuiging van blijdschap over mijne komst, en te eindigen met de bede om zegen op mijn schoolbezoek. Een woord van tevredenheid en goedkeuring van mijne zijde mag bij dit alles niet ontbreken; en nadat dit is uitgesproken, wordt het onderwijs voortgezet, en neem ik daaraan nu ook gaarne persoonlijk deel, ± 20 kinderen vind ik in den regel bijeen, en wel van 5–15 jaren, zoo goed en zoo kwaad als dit kan in drie klassen verdeeld. In de laagste en middelklasse zijn zoowel meisjes als jongens, in de hoogste jongens alleen. Het schooltje te Kajoe-Apoe, aanvankelijk met en ten behoeve van de kinderen der christenen aldaar opgericht, handhaaft tot heden zijn karakter van gemeenteschool, schoon ook bij voortduring kinderen van niet-christenen, hetzij uit eigen beweging – hetzij op aanzoek hunner ouders van het daar gegeven onderwijs gebruik maken. (1) Zijn dus ook hier als leerstof tot dusverre de beginselen van lezen, schrijven, en rekenen aangewezen, en wordt die leerstof dienstbaa gemaakt aan de ontwikkeling van het kinderlijk verstand, en aan het bijbrengen van nuttige kennis, zeer bepaald is de toeleg om de jeugd op te leiden tot de vreeze Gods en het houden van zijne geboden, en haar bekend te maken met den Zaligmaker van zondaren, die ook de vriend van kinderen is. Op welke wijze dit streven zich uit, en welke hulpmiddelen daarbij worden aangewend, is meermalen in bijzonderheden vermeld, en behoeft dus thans niet te worden herhaald. Liever zij hier nogmaals verzekerd, dat het schooltje te Kajoe-Apoe, op welk een bescheiden voet ook aangelegd, en hoeverre ook nog beneden

(1) Bij mijn jongste bezoek – in December a. p. – waren ingeschreven: 18 christen- en 12 niet-christenkinderen.

de eischen, die men aan eene inrichting van onderwijs mag stellen, voor ons doel eene zeer gewaardeerde gelegenheid blijft, die onder hoogeren zegen aan christenen en niet-christenen allengs meer ten goede zal komen.

Nadat ik het bovenstaande geschreven had, was juist de tijd van mijn gewoon bezoek te Kajoe-Apoe weder aangebroken. Op uitnoodiging van Philémon, in overleg met de gemeenteleden, had ik ditmaal daartoe het Paaschfeest bestemd. Ik zou dan tevens het H. Avondmaal houden, en de christenen van Pati hadden beloofd, daarbij tegenwoordig te zullen zijn. Verhinderd door ziekte of andere ongelegenheid, konden laatstbedoelden echter hun voornemen niet ten uitvoer brengen; zoodat ik alleen met de christenen van Kajoe-Apoe 's Heeren dood en opstanding mocht gedenken. Met 25 personen (11 mannen en 14 vrouwen) zat ik aan de avondmaalstafel. Slechts een paar waren wegens wettige reden achtergebleven.

Ofschoon ook in de beide jongstverloopen jaren verschillende mutaties plaats vonden, zoowel door geboorte en overlijden, als door toetreden van nieuwe lidmaten en afval van anderen, en het bovendien ook aan verhuizing naar elders weêr niet ontbrak, zoo kan toch de gemeente te Kajoe-Apoe nog steeds vrij stationair genoemd worden. Van de eigenlijke bewoners der desa heeft zich na de aanvankelijk toegetredenen totnutoe niemand verder bij de gemeente aangesloten. Slechts ééne familie, die zich later daar gevestigd heeft, maar nu ook reeds jarenlang te Kajoe-Apoe woonachtig is, en met mijn' medehelper steeds een vriendelijk verkeer heeft onderhouden, kon ik na lange voorbereiding ten vorigen jare in de gemeente opnemen. Werd daardoor onze kleine kring op eenmaal met 4 volwassenen en 3 kinderen vermeerderd, zoo konden dezen toch slechts in de plaats treden van een bijna even

groot gezin, dat kort te voren naar Margô-rĕdjô was verhuisd, om daar voortaan met bloed- of aanverwanten in de gemeente van Br. P. Ant. Jansz. saam te wonen. Vele verplaatsingen van dezen aard zijn in den loop des tijds reeds voorgekomen; en als de gedoopten daarbij slechts onder christelijk verband blijven, weet ik mij dat in hun belang wel te getroosten. Met jonge lieden gebeurt het echtêr menigmaal, dat zij de desa verlaten, om hier of daar werk te zoeken, en dan verdwaald raken in eene omgeving, waar zij zoowel voor hunne familie als voor de gemeente weldra verloren zijn. En hierbij mag nog weleens herinnerd worden, dat de bebouwbare grond te Kajoe-Apoe reeds lang niet meer toereikend is, om aan alle werkbare mannen het noodige onderhoud te verschaffen. Trouwens de geheele afdeeling Koedoes is bekend wegens de dichtheid harer bevolking, reden waarom men dan ook Javanen van daar afkomstig op vele plaatsen elders kan aantreffen, hetzij ze zich tijdelijk aldaar ophouden, of wel er voor goed gevestigd zijn.

Uit het bovenstaande laat zich verklaren, dat ik mij nimmer met een' belangrijken aanwas der gemeente te Kajoe-Apoe heb gevleid, en dien ook nu nog van de naaste toekomst niet durf hopen. Zelfs met evangelisatie door landontginning zou in de gegeven omstandigheden in het Koedoesche niet zijn aan te vangen. Slechts wanneer een geest van propagatie over de gemeente vaardig werd, die eenige leden naar de omliggende desa's dreef, om ook daar den éénen waren Panoetan aan te bevelen, zouden wij eene gewenschte vermeerdering van het getal christenen in deze afdeeling tegemoet mogen zien. Dankbaar verblijd ik mij intusschen, dat die te Kajoe-Apoe zijn en blijven, aldaar in stillen eenvoud hunne christelijke belijdenis gestand doen. Getrouw in de bijwoning der onderlinge

bijeenkomsten, zenden zij ook hunne kinderen ter school en ter catechisatie, en gedragen zich onder elkander en ook tegenover de buitenwereld goed. Is de kennis van velen nog gering, ze behoeven daarin toch bij anderen niet achter te staan. En de moeite die Philémon zich geeft, om de aankomende lidmaten naar behooren te onderwijzen, en hun de toepassing van dat onderwijs op handel en wandel voor te houden, versterkt de hoop, dat onder de werking des H. Geestes het geestelijk leven der gemeente steeds meer tot ontwikkeling zal komen, en zij zich bij toeneming zal bewust worden van den schat, die ook haar in en door het Evangelie is ten deel gevallen.

De christenen in de aangrenzende afdeeling Pati behooren meerendeels tot ééne familie, en wel die van een' gewezen medehelper van Br. P. Jansz. Vader en moeder met hunne kinderen en behuwdkinderen vormen aldaar ter hoofdplaats of in de nabijheid eene kleine huisgemeente van 8 personen, bij wie zich in den loop des vorigen jaars nog 3 anderen hebben aangesloten, die hoogstwaarschijnlijk nog in dit jaar door meerderen zullen gevolgd worden. Opwekking of aansporing hiertoe ging tot dusverre veelal uit van belangstellende Europeanen, onder welke er zijn, die Javaansche christenvrouwen als huishoudsters in dienst hebben, of wel met dezen een wettig huwelijk hebben aangegaan. Br. Bieger, die onlangs op zijne doorreize te Pati met de gedoopten en hunne naaste verwanten eene bijeenkomst hield, bracht van daar aangename indrukken mede ten aanzien van hun' goeden zin en leergierigheid, en ook van de gelegenheid om te Pati verder voort te werken. Hij noodigde zelfs een der nieuwelings toegetredenen uit, hem naar Madioen te volgen, hetgeen ook later werkelijk is geschied. Gaf ik aan den wensch van enkelen gehoor, dan bestemde ik voor

Pati weldra een' eigen medehelper; en ik geloof ook wel, dat een vaste voorganger bij de noodige geschiktheid tot bestendiging en uitbreiding van deze kleine gemeente zou kunnen bijdragen. Voor het tegenwoordige echter kan ik mij in dezen slechts bedienen van de hulp van Philémon (te K. A.) die dan ook nu en dan belanghebbenden bezoekt, en soms eenige dagen achtereen onder hen doorbrengt.

Hiermede zou ik kunnen besluiten, doch een overzicht van het medegedeelde noopt mij, daaraan nog eenige regelen toe te voegen. Toen ik in mijn antwoord op de gelukwensching van den Ew. Kerkeraad ter gelegenheid mijner 40-jarige ambtsbediening sprak van mijn „gering succes", schudde Br. J. Kruijt ontkennend het hoofd. Ik kon die woorden niet herroepen. Altijd aannemende, dat ook de zendeling van succes op zijn werk mag spreken, zoo zal daarvan naar zijne eigene voorstelling, en ook naar het oordeel onzer zendingvrienden, wel niet zijn uitgesloten, dat hij, op eene of meer plaatsen, een' grooten kring – zoo al niet van beslist geloovigen, dan toch – van oprecht belangstellenden in het Evangelie om zich heen verzamelt, die gaarne van hem hooren en leeren alles wat de Heer Jezus ons geboden heeft, en door wie hij ook allengs meer op de menigte daarbuiten kan inwerken. Ik gevoel wel, dat hier misschien iets tegen, en stellig heel wat bij te zeggen is; doch voor zooverre mij dit op het oogenblik voor den geest komt, kan het niets afdoen van hetgeen ik zooeven beweerde, aan een' recht gezegenden zendingarbeid verbonden te zijn, noch van het feit, dat te dien aanzien mij totdusverre slechts een „gering succes" is te beurt gevallen. Maar waarom meende dan mijn waarde medebroeder, dat ik zoo niet spreken mocht? Was het dewijl hij vreesde, dat dit aan mijne feestelijke stemming

schaden zou? Omdat hij op dien dag liever slechts juichen danktonen van mij had gehoord. Br. Kruijt had gelijk. Hij was van oordeel, dat ik vooral op dien stond mijn blik niet mocht bepalen bij de kleine schare, die ik voor het tegenwoordige als mijne leer- en kweekelingen kon aanwijzen. Hij althans, mijn gewezen tijdelijke vervanger in deze Missie (1860–1864), bleef steeds gedachtig, dat o. a. het zendingwerk in de residentie Banjoemas van hier is uitgegaan, en dat de eerste gemeente aldaar door mij is opgericht. Ook herinnerde hij er aan, dat de „Salatiga-zending" aan mijn' arbeid haar ontstaan heeft te danken, en dat de eerstelingen aldaar, door mijne medehelpers met het Christendom bekend gemaakt, door mij tot eene gemeente verzameld, en als zoodanig jarenlang ook door mij zijn verpleegd. Gaf hij van het een en ander met mij de eer aan den Heer der zending, hij meende daarom niet minder, dat waar mijn „succes" van zooveel jaren ter sprake kwam, ook dat verledene wel mocht worden herdacht. Van hulppersoneel sprekende, bracht hij mij tevens in het geheugen, hoevelen mijner gemeenteleden, om verschillende redenen naar elders vertrokken, andere Broeders als medehelpers hebben terzijde gestaan, of dit nog tegenwoordig doen; en alzoo tot uitbreiding, wel niet van mijn' eigen werkkring, maar toch van dien van andere zendelingen hebben bijgedragen. Hij noemde daarbij Batavia, Tegal, Poerbolinggo, Bagelen, Salatiga (1). En had ik hem zelf niet eens meêgedeeld, wat Br. Jansz. Jr. mij (1884) aangaande diens nederzetting te Margô-rêdjô berichtte, dat namelijk „de kern zijner zendingkolonie, toen nog in aanleg, wel voornamelijk uit gewezen leden mijner gemeente zou bestaan"?.... Ik dankte mijn' waarden vriend voor al die goede woorden, en nog zooveel andere herinneringen, waarbij hij ook wel op

mijn' schriftelijken arbeid wijzen wilde. En zoo ik ook hiervan bij deze melding maak, dan is het, wijl ik weet, dat wie onzer zendingvrienden in het vaderland mede aan mijn' werkkring nu en dan zijne aandacht geeft, dit zeker ook niet gaarne verzwegen zou zien. Voor mij lag ook hierin troost en opwekkling. Doch waar ik sedert nog altijd blijf wenschen, dat het werk des Heeren ook door mijne hand voorspoediger had mogen voortgaan, kom ik er onwillekeurig toe, mijn' gezichtskring nog wat meer te verwijden, en boven mijn en ander succes het oog te slaan op de vorderingen, die de zending in 't algemeen op Java heeft gemaakt, gedurende den tijd, dien ik mede hier werkzaam heb mogen wezen. Mocht ik bij mijne komst alhier slechts een tweetal ambtgenooten aantreffen, die mij langer of korter tijd waren voorafgegaan, thans is eene schaar van 25 zendelingen over bijna geheel dit eiland verspreid. Waren de Javaansche christenen destijds tot een paar residenties beperkt, thans kan men bijna geen enkel gewest aanwijzen, waar zij niet in grooter of kleiner aantal te vinden zijn. De honderdtallen van weleer zijn zooveel duizenden geworden, en nog altijd is er toeneming en uitbreiding: hier minder, daar meer. En wie kan van dit alles gewagen zonder dankbaar te erkennen, dat ook de houding der Regeering tegenover de zending allengs beter en vriendelijker is geworden. Of hebben we daaraan niet toe te schrijven, dat het Woord Gods ook op Java zijn' vrijen loop heeft bekomen? Vond de Regeering het indertijd noodig de Jav. N. T. T. (van Br. Brückner) te confisqueeren, ten einde de verspreiding daarvan tegen te gaan, thans staat zij toe, dat onze H. S. door Europeaan

(1) Br. Kruijt had er ook Malang kunnen bijvoegen, waar de brave Zacheus, een mijner eerste doopelingen te Salatiga, zich ook in dit opzicht, nu reeds zooveel jaren zulk een verdienstelijk medehelper heeft betoond.

en inlander overal der bevolking wordt aangeboden; en de Kitab Indjil, toen nog verborgen in de hanebalken der Willemskerk te Batavia, ligt thans op openbare markten en pleinen te koop. Geen vestiging buiten de hoofdplaatsen werd in dien tijd den zendeling vergund, zelfs nog jaren daarna werd mij geweigerd, in de residentie Banjoemas mijn dienstwerk te verrichten, en ook mijn verzoek, om mij te Kajoe-Apoe (Koedoes) te mogen nederzetten, gewezen van de hand. En thans? Heeft niet reeds menig Evangelieprediker zich diep in het binnenland gevestigd? En zijn zelfs niet reeds de Vorstenlanden op Java voor de Evangelisatie opengesteld? Nog heugt het mij, dat wijlen onze geachte director Hiebink mij op een gegeven moment ontried een reisje naar Soerabaja te maken, wijl aldaar destijds nog een andere zendeling op bezoek was bij Br. Jellesma, en het bijeenzijn van drie zendelingen licht een minder gewenscht éclat zou maken. En thans? Vergaderen niet ter hoofdplaats van Ned.-Indië herhaardelijk tientallen van zendelingen en zendingvrienden, om daar in alle openbaarheid de belangen der Missie in onzen archipel te bespreken en aan te bevelen? Van recenten datum is het besluit der Regeering, waarbij zij proclameert, dat ook inlandsche scholen, waar het onderwijs op christelijken grondslag wordt gegeven, van Gouvernements-subsidie niet langer zijn uitgesloten. En wat zou ik nog meer kunnen noemen, ten bewijze, dat vooral in de jongstverloopen jaren de beschouwing en waardeering van het zendingwerk op Java bij onze Regeeringsmannen eene wijziging heeft ondergaan, die nu reeds in menig opzicht dat werk is ten goede gekomen, en dit ongetwijfeld ook nog verder zal doen. Mocht nu ook maar de publieke opinie onzer land- en volksgenooten gestadig gunstiger voor onzen arbeid worden gestemd! Maar dat zal zoo zijn, wanneer wij

voortgaan met trouw beleid de heilswaarheid voort te planten, en zoowel intensief als extensief het terrein te bewerken, dat voor ons openligt. Zeker mag voor zijn' persoonlijken werkkring de eene zendeling meer belangstelling en medewerking vinden dan de andere, doch, zie ik wel, dan zijn wij ook in dezen over 't algemeen vooruitgegaan. Onze vrienden hebben zich bij nadere kennismaking met onze leer- en kweekelingen niet teleurgesteld bevonden; en onze tegenstanders, in wier voorstelling een christenjavaan aanvankelijk eene ongerijmdheid, zoo niet erger was, hebben hier en daar huns ondanks beleden, dat het „toch nog zoo kwaad niet is, van de Javanen christenen te maken". Verre is het er nog van daan, dat de Javaansche christen als zoodanig reeds algemeene erkenning vindt, of dat de conséquenties van zijn' overgang reeds van Regeeringswege zijn aanvaard en gewettigd. Maar daar gaan van hooggeachte zijde stemmen op, die ook in dezen zijn goed recht bepleiten. En ook dat mag eene aanwinst heeten. Ik weet wel, dat dit alles slechts het uiterlijk aanzien der Missie betreft. Maar zou het daarom gering zijn te achten? Behooren die uitwendige omstandigheden niet mede tot de voorwaarden van een' gezegenden arbeid? Zijn ze niet onze bondgenooten in den strijd voor het Koninkrijk Gods? Welaan! in dien strijd dan voortgegaan met onverzwakten moed en ongeschokt vertrouwen: hier met weinig, daar met veel succes. 't Is Gods werk, waartoe wij geroepen zijn, het werk, waarvoor Hij eenmaal Zijn' eigen Zoon op aarde gezonden heeft. Zijn H. Geest beziele en bekrachtige ons! En hetzij Hij ons met vijf of twee talenten – of ook slechts met één talent – verwaardige, Hij make ons allen getrouw en doe ons volharden tot den einde!

SAMARANG,
Maart–April 1891.

Aanhangsel. Statistiek overzicht.

A. STAAT DER GEMEENTEN.

1. Zielental op ult. 1890.

Samarang.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
a. Javanen	43	56	34	133
b. Chineezen	17	17	3	37
Kajoe-Apoe (Koedoes)	12	16	34	62
Pati	4	9	5	18
			Totaal	250

2. Adspirant-leden der gemeente en jongere catechisanten.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
Samarang	8	5	20	33
Kajoe-Apoe (Koedoes)	1	1	7	9

3. Doopelingen in 1889 en 1890.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
Samarang	3	9	3	15
Kajoe-Apoe en Pati	3	7	9	19

B. STAAT DER SCHOLEN ult. 1890.

	Christen-kinderen.		Niet-christen-kinderen.		Totaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Samarang	6	—	64	—	70
Kajoe-Apoe (Koedoes)	18		12		30

Namen der Medehelpers.

A. Te Samarang.

1. Asa Kiman, voorganger der gemeente, tevens evangelist.
2. Iskak, hulponderwijzer.
3. Andries, kweekeling.
4. Jonathan, kweekeling.

B. Te Kajoe-Apoe.

1. Philémon, voorganger der gemeente.
2. Gersom, tweede medehelper, bijzonder voor de school.

Naschrift.

(Uit „de Locomotief" dd. 26 Maart 1891, No. 72).

Eene verhandeling van een Arabisch geleerde. De bekende Arabische geleerde te Batavia Sejjid Othman bin Abdallah Alawi, op wiens nuttige werken wij reeds meermalen de aandacht vestigden, heeft dezer dagen eene nieuwe kleine verhandeling op zijne eigen lithographische pers gedrukt, met den titel Taftich al-ojoen' ala passad az-zonoen d. i. „Opening der oogen over de verdorvenheid van sommige meeningen". In het hier gebruikelijk Maleisch worden daarin een negental dwalingen aan de kaak gesteld en bestreden, die bij sommige mohammedanen hier te lande heerschen, omdat zij, gelijk de Sejjid zegt, óf bij onbevoegde leeraars ter schole gaan óf op hun eigen houtje door den satan misleid worden. De onjuistheid van elke dier dwalingen wordt door den Sejjid betoogd, zooveel noodig met aanhalingen uit gezaghebbende Arabische werken, waarbij steeds de vertaling in het Maleisch gevoegd is.

Zoo zijn er, die het voor bijzonder godsdienstig houden, geen ambacht of bedrijf uit te oefenen, maar te leven in afwachting van hetgeen de vromen, dien God het in het harte geeft, zullen brengen, terwijl de Islam het werken voor het onderhoud van zich en de zijnen den mensch tot plicht maakt; anderen achten zich verplicht een groot deel van iemands nalatenschap als boete voor zijne verzuimde sembahjangs enz. weg te geven en aan de erfgenamen te onttrekken, eene misvatting, die in de hebzucht van dwaalleeraars een' hechten steun vindt; wederom zijn er, die zoozeer wenschen het hadji-gewaad te mogen dragen, dat zij, in strijd met de ware leer, huiselijke en maatschappelijke plichten verzuimen om toch maar ter bedevaart te kunnen gaan; verder plegen te Batavia en elders gansche drommen van vrouwelijke familieleden den vertrekkenden hadji uitgeleide

te doen, in lijnrechten strijd met hetgeen de wet welvoegelijk noemt; niet minder valsch is de meening van velen, dat bij eene mohammedaansche begrafenis onderweg luid gedikird moet worden, stil nadenken schrijft de wet hun voor; het onmatig en hinderlijk slaan op de bedoeg gedurende de vastenmaand geldt eveneens ten onrechte bij velen als betamelijk of godsdienstig; ook tegen het lid worden van de mystieke genootschappen of tarika's trekt de Sejjid hier, gelijk in zoo menige vroegere brochure, krachtig te velde.

Belangrijker nog dan de zeven genoemde punten zullen velen onzer lezers den strijd achten, dien Sejjid Othman tegen den door hem in de eerste en in de laatste plaats opgesomde dwalingen aanbindt.

Er zijn er namelijk die, misleid door sommige verkeerd begrepen teksten uit de hoofdstukken der wet over den heiligen oorlog, meenen dat men voor Allah verantwoord is, wanneer men als mohammedaan zich het goed van ongeloovigen Chineezen of Hollanders toeeigent. Met gezaghebbende teksten betoogt Sejjid Othman, dat het in gelijke mate haram is, goed of bloed van een niet-mohammedaan, met wien men op voet van vrede leeft, gering te schatten, als het benadeelen van een' geloofsgenoot; en verder betoogt hij, dat die onderstelde vredestoestand hier te lande in allen deelen aanwezig is, zoo dat de aanhangers der even genoemde dwaling tijdelijk en eeuwig ongeluk over zich zelven brengen en tevens door hunne verdwaasdheid den goeden naam van eerlijke geloofsgenooten schade doen. Dit is de eerste der negen dwalingen, die hij geeselt.

De laatste van het negental is er eene, die helaas nog steeds met al te gemakkelijk behaald succes in deze gewesten dikwijls aan den dag treedt: het „heilig spelen", zich uitgeven of doen uitgeven voor wali of toewan kramat, waarbij het verborgen doel steeds is, de ruim toevloeiende gaven te innen van de lichtgeloovigen, die bij den heiligen man om raad en hulp in alle ziekten en ongevallen komen aankloppen. De mohammedaansche leer erkent wel is waar het bestaan van zoodanige

wali's, maar aan de daarvoor gestelde eischen voldoet nauwelijks iemand „in den tegenwoordigen tijd", en tot die eischen behoort o. a. ook, dat de heiligen vrij zij van alle zucht naar aardsche goederen en zichzelf geenerlei schoonklinkenden naam of rang wil zien toegekend.

Met het oog op de toestanden hier te lande zijn de lessen van Sejjid Othman ongemeen ad rem, en wij besluiten dan ook met denzelfden wensch, dien we omtrent zijne vroeger verschenen brochures uitten: mogen zijne woorden door velen zijner geloofsgenooten gelezen en betracht worden!

Said Oesman, de geleerde Arabier.

(Aangeboden).

(Uit het „Batav. Nieuwsblad dd. 31 Maart 1891, No. 98).

Werd reeds ten vorigen jare in „de Locomotief" een waardeerend artikel gewijd aan eenige geschriften van den Bataviaschen Arabier Said Oesman, thans nu deze een reeks van 30 in zijn lithographische inrichting te Petamboeran gedrukte werkjes van zijne hand verkrijgbaar heeft gesteld bij de firma Kolff & Co. alhier, natuurlijk om in ruimer kring bekend te raken, mag het niet overbodig geacht worden, nogmaals de aandacht te vestigen op den nuttigen arbeid van dezen verdienstelijken medeingezetene van de goede stad onzer inwoning. Want nuttig moet de arbeid zeker genoemd worden van den man, wiens onvermoeid streven het is in eenvoudige, voor den weinig ontwikkelden inlander begrijpelijke taal – hij gebruikt daartoe zijne moedertaal, het zoogenaamde Bataviaasch Maleisch, of zooals hij het noemt de bahasa negeri (niet te verwarren met Amsterdamsch Maleisch bv.) – aan te sporen tot nauwgezette nakoming van de voorschriften des Islams en in verband daarmede tot getrouwe vervulling der plichten, die op ieder

ingezetene als onderdaan rusten. Uit den aard der zaak heeft de inhoud zijner pennevruchten meerendeels een mohammedaansch theologisch karakter, maar er spreekt geen theologische hoogmoed uit, geen met minachting neerzien op belijders van andere godsdiensten, het is hoofdzakelijk een opwekking van den orthodoxen, d.i. rechtzinnigen in de goede beteekenis van het woord mohammedaan tot zijne geloofsgenooten gericht, om zich te houden aan de plichten van den Moslim, zooals zij in den Koran voorgeschreven zijn. Spreekt hij over de tarikah's, dan is het niet om, zooals sommige geloovigen, ze te bestrijden wat een onbegonnen werk ware, daar zij, ofschoon na Mohammed ontstaan, langzamerhand evenzeer een integreerend deel der mohammedaansche kerk zijn geworden als de kloosterorden bv. in de Roomsche, terwijl haar stichters als heiligen beschouwd, men mag wel zeggen vereerd, worden; maar hij waarschuwt zijn mede-Islamieten tegen de verkeerde leeringen van personen, die zonder degelijke studiën en grondige kennis van de theologie in haren geheelen omvang zich opwerpen als goeroe's en die omgeven door een nimbus van vroomheid en heiligheid, medegebracht van hun bedevaart naar Mekkah, allerlei nieuwigheden prediken en onder de domme menigte talrijke aanhangers weten te werven, welke zij op een dwaalspoor brengen. Hij toont aan, hoe alleen het streven naar eigen grootheid en aanzien, en de zucht om op kosten van de onnadenkende, lichtgeloovige massa te leven de drijfveren zijn dier valsche goeroe's, die godsdienstig fanatisme aankweeken, getuige de jongste gebeurtenissen te Tjilegon, en troebelen en ongeregeldheden veroorzaken, waarvan hun verblinde volgelingen zelf de eerste slachtoffers zijn, en dat in een land, welks bestuur er op uit is aan iederen onderdaan de volkomenste vrijheid tot uitoefening zijner godsdienstplichten te verzekeren, zoodat er geen termen hoegenaamd bestaan om oorlog te voeren tegen de niet-moslimsche overheerschers en mede-ingezetenen, ja dit zelfs in strijd met de godsdienstige wet en dus zonde is. In een dier werkjes, N°. 5, trekt Said Oesman te velde tegen de meening, dat zij die zich bezighouden met godsdienstige studiën en met

name de uit Mekkah teruggekeerden, beneden hun waardigheid handelen, wanneer zij door handel, landbouw of anderen handenarbeid in hun eigen onderhoud voorzien; met aanhalingen en voorbeelden uit den Koran en de heilige overleveringen wijst hij er op, hoe Mohammad zelf en zijn opvolgers geleerd hebben, dat het niet alleen schandelijk maar zelfs zonde is, wanneer de man, die krachtig genoeg is om voor zich en de zijnen te werken, zich afhankelijk maakt van de publieke of private weldadigheid! Even als bij ons geldt het voor hem „werkt en bidt"; zoo het laatste het eerste gaat uitsluiten, verliest het alle verdienste. De machtige koning Salomo zelfs vlocht (volgens de overlevering) mandjes, die hij verkocht.

In No. 14 worden de plichten en verplichtingen tusschen bestuurders en onderdanen, ouders en kinderen, meesters en dienaren, onderwijzers en leerlingen, ouderen en jongeren, echtgenooten enz. behandeld; het bevat lessen hoe men zich in gezelschappen bij feestelijke gelegenheden, maar ook in treurige omstandigheden, bij ziekte of dood van personen in wie men belang stelt, te gedragen heeft; lessen van wellevendheid, waarin natuurlijk vooral gewaarschuwd wordt tegen handelingen in strijd met die welwillendheid, zooals zij in de inlandsche maatschappij voorkomen, maar waarvan enkele ook wel met vrucht aan leden van de europeesche kunnen voorgehouden worden. Het ontbreekt daarbij niet aan practische voorbeelden en wenken. Zoo bv. een vader heeft zijn plicht tegenover zijn' zoon zoozeer verzaakt, dat hij hem niets hoegenaamd, noch godsdienst, noch wat ook voor het leven nuttig kan zijn, heeft laten leeren, hij gebruikt hem alleen om op zijn karbouwen te passen. Op zekeren dag ontstaat er tusschen vader en zoon een twist, die daarop uitloopt, dat de laatste den eerste een' harden slag op het hoofd geeft. De vader gaat zich beklagen, maar de persoon, wien hij meedeelt wat hem overkomen is, vraagt hem: „Wat hebt gij uw zoon laten leeren?" „Niets," antwoordt de vader, „hij heeft altijd de karbouwen gehoed." Welnu, herneemt de vriend, dan is zijn gedrag zeer gemakkelijk te verklaren; hij heeft uw hoofd voor den kop van een

zijner karbouwen aangezien. Bij het bezoek aan een zieke niet alleen niet zeggen: „wat zie je er slecht uit," maar ook volstrekt niet laten blijken, dat men zoo iets denkt, alleen eenige woorden van opbeuring en bemoediging; vooral niet veel praten of lang blijven; het bezoek moet niets anders zijn dan een bewijs van werkelijke belangstelling. Het is de bedoeling van deze weinige regelen niet een overzicht te geven van alle schriften, die Said Oesman reeds het licht heeft doen zien, alleen gelijk in het begin gezegd is de aandacht te vestigen op den arbeid van dezen gemoedelijken Arabier, die dankbaar de voorrechten erkent, welke hij als mohammedaan onder ons bestuur geniet, en als een nederig, van elken officieelen titel ontblooten bondgenoot optreedt van de Regeering, voor welke hij zijn' geloofsgenooten dezelfde gevoelens wil inboezemen als die hem bezielen, waarom hij hun gehoorzaamheid aan de wetten en gewillige opvolging van de bevelen der overheid onderwijst. Mogen zijne werkjes in ruime mate onder de inlanders verspreid en door hen gelezen en ter harte genomen worden, dan zal het doel bereikt zijn, waarmee hij ze schreef. (1)

(*Get.*) W.

(1) Men vergelijke: „Een Arabisch bondgenoot der Nederlandsch-Indische Regeering door Dr. C. Snouck Hurgronje" (Meded. D. 31, 1887), bijzonder p. 52 e. v.

Red.

Herinneringen uit mijn' vorigen werkkring te Maoembi in de Minahassa, door M. H. SCHIPPERS.

II.

Tot den werkkring van den hulpprediker te Maoembi behoort, volgens Gouvernementsbesluit van 20 Maart 1883, n°. 11, ook „de dienst bij de inlandsche christengemeenten „op de eilanden van Menado-toewa tot Bangka."

Tusschen deze twee genoemde eilanden liggen er nog zes die bewoond zijn, dus te zamen acht met negen gemeenten. In de nabijheid van Menado liggen: Menado-toewa, Boenaken, Siladin en Naïn-bĕsar. Tegenover Likoepang vindt men: Talisei, Gangga, Kinabahoetan en Bangka. Zij zijn allen bij Maoembi gevoegd, omdat zij vroeger behoorden tot den werkkring van den predikant te Menado en de hulppredikersplaats te Maoembi werd ingesteld om den predikant van allen directen gemeentedienst, uitgenomen op de hoofdplaats, te ontheffen. Het zou echter beter zijn zoo alleen de vier eerstgenoemden bij den werkkring Maoembi, de anderen bij dien van den huldprediker te Ajermadidi waren gevoegd. Deze toch moet voor zijn dienstwerk te Likoepang zijn, terwijl de hulpprediker van Maoembi vele uren door den werkkring Ajermadidi rijden moet om Likoepang te bereiken en daar scheep te gaan naar de eilanden.

Deze onpractische indeeling is niet te wijten aan het kerkbestuur te Batavia, dat de Regeering voorstelde aldus te bepalen, maar wel aan het advies dat indertijd van Menado uit gegeven werd, waarin het werd voorgesteld als

waren al die eilanden het gemakkelijkst van de hoofdplaats uit te bereiken, in welk geval alleen het ressort Maoembi er mede belast kon worden.

Eenmaal heb ik beproefd van Menado uit verder te gaan dan Naïn-bĕsar, maar ben toen bijna verdronken en onverrichter zake weêrgekeerd. Sedert begaf ik mij naar Likoepang om de noordelijkste eilanden te bezoeken, en de Resident van Menado was het met mij eens dat het, de te verkrijgen vaartuigen in aanmerking genomen, niet anders kon. Er was althans bij dien hoofdambtenaar nimmer eenig bezwaar de meerdere reiskosten, die hierdoor werden gemaakt, voor noodzakelijk te verklaren.

Van deze acht eilanden nu, wier inlandsche christengemeenten van Januari 1884 tot Mei 1888 aan mijne herderlijke zorg waren toevertrouwd, wil ik een en ander mededeelen.

Te dikwijls ben ik er zeker niet geweest, dit moet ik bekennen. Het waren onaangename tochten, en er was op het vaste land zooveel te doen. Op de eilanden tegenover Menado was ik vijf, op die tegenover Likoepang vier keeren.

In vroegere jaren, toen er nog wel eens zeeroovers bij Likoepang en Menado kwamen, waren al deze eilanden geheel onbewoond. Sedert dat gevaar niet meer te duchten was, zetten er zich van lieverlede uitgewekene Sangireezen neder, welke voor een deel reeds in hun vaderland tot het Christendom waren overgegaan of daartoe spoedig op hunne nieuwe woonplaats overgingen. Op vele plaatsen is echter het grootste deel der bevolking vlottend. De een komt, de ander gaat. Telkens weder ziet men anderen, maar toch eenigen blijven.

Twee dezer eilanden, Talisei en Kinabahoetan worden geëxploiteerd door de Moluksche Handelsvereeniging. De bevolking werkt daar voor verreweg het grooter deel in

dienst dier Vennootschap als landbouwer of als koelie. Op de andere eilanden leeft men voor een klein deel van den landbouw, voor het grootste gedeelte van de vischvangst.

Ik ging altijd in den goeden tijd, als de baai van Menado het best te vertrouwen is, de eilanden bezoeken. Zoo deed ik ook in 1885. Het vorige jaar had ik beproefd al de eilanden in eens te bezoeken, maar toen heb ik even voorbij Naïn-bĕsar bijna schipbreuk geleden. Een stormachtige nacht bracht ik door in een ellendige hut ergens op een' hoek van dat eiland, daar de plaats waar de negery ligt niet meer te bereiken was en liet mij 's morgens naar de eerste de beste kampong aan den wal brengen, wat met levensgevaar gepaard ging. Ik zou dus nu niet verder gaan dan Naïn-bĕsar, maar wilde dat eiland toch gaarne bereiken. Men had mij geraden ten vier uur in den morgen scheep te gaan, en precies op dat uur was ik aan het hoofd te Menado. Maar wat er te zien was, geen prauw, zooals was afgesproken en evenmin het inlandsch hoofd, dat mij zou vergezellen. Nadat mijn inlandsche leeraar, die zou medegaan, eenige malen heen en weer was gereden en geloopen, stapten wij eindelijk om zes uur in de prauw, maar door wind en stroom was er nu geen denken meer aan Naïn-bĕsar dien morgen te bereiken. Wij zetten dus koers naar het naderbij gelegen Boenaken.

Erg speet het mij niet, toen er den volgenden dag aanleiding bestond Naïn-bĕsar ditmaal onbezocht te laten. Ik was er in 1884 tweemalen geweest, in Mei en in Augustus. Welk een onaangename ervaring had ik er den tweeden keer opgedaan! Dat eiland wordt hoofdzakelijk bewoond door Badjoreezen, een geheel afzonderlijke stam, dien men daar en in sommige strandnegeryen vindt en die allen mohammedanen zijn. Ook het hoofd van Naïn behoort tot dien stam. Toch vond ik er in Mei eenige Sangische

christenen en een kerkje, wel zeer primitief, maar toch een plaats van samenkomst. In Augustus kwam ik er op een morgen van Boenaken uit met prachtig, kalm, maar zeer warm weder. Wij waren om zes uur van Boenaken vertrokken en omstreeks elf uur op Naïn-bĕsar. Daar vernam ik van het mohammedaansche negeryhoofd, dat er nog slechts enkele christenen woonden, de meesten waren naar elders verhuisd. Het kerkje was omgewaaid en niet weer opgebouwd. Op mijne vraag waar die enkele christenen dan waren, kreeg ik ten antwoord, dat zij waren gaan visschen. Dat hoofd was zeer onvriendelijk. Mijn roeiers, hoewel allen Tidoreezen en dus ook mohammedanen, konden te nauwernood een weinig drinkwater bekomen. Wij moesten de reis dus maar weêr aanvaarden en waren ten drie uur in den namiddag weêr op Boenaken. Negen uren lang rechtuit in een prauw te liggen, de eenige houding, die het vaartuigje toeliet, waarvan minstens zeven uren in de brandende zon met alleen een dun lapje doek tot beschutting, is niet aangenaam, vooral als het geheel vergeefs is.

Niet licht vergeet ik de koddige verontwaardiging van mijn' Tidoreeschen stuurman, een goede trouwhartige kerel al was hij mohammedaan, over deze behandeling. Ik had nog heel wat werk hem te beletten, den onheuschen hoekoemtoewa de huid vol te schelden.

De enkele christenen op Naïn-bĕsar hadden er geducht spijt van, dat hun pandita vergeefs was gekomen. Zij schenen in de meening verkeerd te hebben, dat ik één dag later zou komen. Dezen hun spijt wilden zij nu toonen door toen zij hoorden, dat ik weêr zou komen en reeds op Boenaken was, zich in eene groote prauw met hun allen daarheen te begeven, en mij zoodoende de reis naar hun eiland te besparen.

Ook die van Siladin, een klein eilandje, vlak bij Boenaken

gelegen, komen gewoonlijk daarheen, zoodat ik toen van de vier slechts twee eilanden had te bezoeken: Boenaken en Menado-toewa.

Op Boenaken zijn twee gemeenten, eene aan het strand en eene in het midden van het eiland, welke nederzetting den naam draagt van Tandjong-parigi.

Aan het strand woont het negeryhoofd, onder wien ook Menado-toewa en Siladin ressorteeren. Te Tandjong-parigi vinden wij een kerkje, te gelijk school en een Sangischen meester, die vroeger schrijver was bij een der radja's op de Sangir-eilanden, en, hoewel nooit eenige opleiding ontvangen hebbende voor zijn ambt, het toch waardiglijk en niet zonder vrucht bekleedt.

Men krijgt daar een' tamelijk aangenamen indruk, al is er ook alles nog zeer achterlijk. Men kan zien, dat de menschen vooruit willen. Velen, die den gewonen leeftijd daarvoor reeds lang te boven zijn, bezoeken nog de school en doen veel moeite om de leeskunst machtig te worden, ten einde hun' Bijbel en gezangboek te kunnen gebruiken. Zij hebben ook reeds tamelijk goede woningen gebouwd, en er heerscht eenige welvaart.. Zij geven geheel den indruk tevreden te zijn. Hoezeer stelden zij het op prijs, toen ik den laatsten keer, dat ik hen bezocht, in Mei 1887, voor de enkele lidmaten onder hen het avondmaal bediende.

Tot onzen spijt evenwel moesten wij er hooren van een' twist tusschen den meester en het negeryhoofd, en dit bij herhaling. De laatste wilde allen doen verhuizen naar het strand en daar een „flinke kampong" maken. Maar daarvan waren de bewoners van Tandjong-parigi niet gediend, en de meester was de tolk van hunne bezwaren. Hoewel niet bevoegd kennis te nemen van de wederzijdsche bezwaren, als behoorende tot bestuurszaken, trachtte ik toch door er

met beiden over te spreken eene minnelijke schikking te bewerken.

„De hoekoem-toewa wil ons naar het strand hebben, ten einde ons te beter te kunnen onderdrukken", zoo heette het aan den éénen kant. „Hij is geen onzer; hij is een Minahasser en geeft om Sangireezen niet". Ik moest het hem eens goed zeggen en bevelen, dat hij hen met rust zou laten. Ik beduidde hun, dat dit niet kon, dat ik niets te bevelen had, maar toch wel eens met den hoekoem-toewa en desnoods ook met hooger geplaatsten wilde spreken.

Het negeryhoofd had bezwaren, die van zijn standpunt wel wogen. Al de in dit opstel besproken eilanden worden gerekend te behooren, deels tot de afdeeling Menado, deels tot de afdeeling Kema. De bewoners zijn dus onderworpen aan alle bepalingen, die gelden voor de Minahassers, moeten ook, zoodra zij hun achttiende levensjaar hebben volbracht aan het Gouvernement een hoofdgeld betalen van ƒ 6.50 (zes en een halve gulden) 's jaars. Nu vind ik het hard genoeg, dat zoo'n arme stakker, die zoo goed als niets bezit, zoodra hij zich op een dier eilanden vertoont, als eene der eerste zegeningen, die hij ondervindt van zijn onderdaan-worden van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, op het lijf wordt gevallen met de aanmaning: „Wilt ge u hier vestigen, best, maar dan zes en een halve gulden 's jaars als 't u belieft", liefst bij vooruitbetaling, al staat dat niet in de wet, hetgeen men echter den hoekoem-toewa zoo heel kwalijk niet nemen kan, daar hij er ook niet altijd oog op kan houden of zij weêr wegvaren en hij aansprakelijk is voor het bedrag, waarvoor eenmaal is aangeslagen. Nu ja, als het heel en al niet te innen is, kan het wel worden afgeschreven, maar dat heeft veel voeten in de aarde, en welk hoofd heeft gaarne den naam,

dat hij zijn hatsilgelden niet weet te innen? Met overwegingen van billijkheid kan zoo'n man zich natuurlijk niet inlaten. Hij heeft geen macht iemand vrij te stellen en is hij niet actief, dan krijgt hij het al gauw te kwaad met zijn districtshoofd en met den Controleur.

Men kan het dus een ondergeschikt man als onzen vriend, den hoekoem-toewa van Boenaken, niet euvel duiden, dat hij doet wat hij kan om zooveel mogelijk hoofdgeld in te brengen en op te sporen al wie er zoo wat uitzien als boven de achttien jaren oud, ten einde hen aan te slaan voor de belasting. Maar evenmin kan men het dien armen Sangireezen, vooral pas aangekomenen, kwalijk nemen, dat zij zoo mogelijk aan die betaling trachten te ontkomen. Nu zou het voor den hoekoem-toewa veel gemakkelijker zijn na te gaan wie belastingschuldigen zijn, wanneer allen aan het strand in zijne onmiddellijke nabijheid woonden. Vandaar dus zijn ijver, daar een „flinke kampong" te maken. De meester, beweerde hij, hielp ook aan het ontduiken der belasting, wat deze natuurlijk ontkende. Men begrijpt licht, dat ik die twee niet tot elkaâr bracht. Het gevolg er van was, dat men te Tandjong-parigi zich hoe langer hoe nauwer aaneensloot, school en kerk er daardoor vooruitgingen, maar dat, wanneer de meester aan het strand kwam om kerk te houden, hij er niemand vond.

Op zekeren dag besloot de hoekoem-toewa zijn wil door te zetten, en beval dat het kerkje zou worden overgebracht naar het strand. Dan, zoo dacht hij zeker, zal de rest wel volgen. Hij had toen als voornaamste reden voor de verhuizing opgegeven, dat het, waar zij woonden, niet gezond was.

Ten einde raad stelde men toen te Tandjong-parigi een verbazend lange brief op, waarin o. m. zeer breedvoerig werd verhaald welke pandita's achtereenvolgens zoo al in

hun kerkje hadden gedoopt. En zou nu zoo'n kerk, waarin al door zooveel verschillende pandita's gedoopt werd, worden verplaatst? Dat kon immers niet, want dan zouden die talrijk gedoopten later de plek niet kunnen terugvinden waar deze heilige plechtigheid aan hen werd voltrokken! En dan, wat voor beweren was dit, dat het ongezond zou zijn in het bosch te wonen? Waar wist die hoekoem-toewa van? Dat was immers met niets meer of minder dan met de Heilige Schrift te weêrleggen. Waar anders dan in het bosch en in de wildernis werkte Johannes de Dooper? En is hij daar ziek geworden? Wel neen immers? Hij maakte er integendeel velen gezond! Ja, zij konden wel niet ontkennen, dat zij soms hinder van koortsen hadden, maar dat had niets te maken met de plaats hunner woning. Zij, Sangireezen, zijn immers groote zondaars. Daarvoor zond God hun die ziekten, om hen als ware het de „rotan" (rotting) te doen voelen.

En zoo ging dat door, een paar groote vellen vol, allerlei argumenten, waaruit blijken moest, dat er geen grooter ramp denkbaar was en moeilijk grooter kwaad kon bedreven worden, dan het verplaatsen van hun kerkje en van hunne huizen zou zijn.

Met dien brief kwamen eenige Sangireezen naar Maoembi. Ik moest namelijk dien brief onderteekenen en dan zouden zij hem naar den Resident te Menado brengen.

Het spreekt van zelf, dat ik dat stuk niet kon onderteekenen. Ik had wel medelijden met hen en wilde ook wel trachten hen te helpen, maar kon hun maar niet aan 't verstand brengen, dat ik daar onder mijn naam niet zetten kon. Zij gingen half boos weg, meenende, dat ik ook al bang was voor dien hoekoem-toewa en togen naar den Resident, wien zij hun' brief dan maar ongeteekend zouden brengen. Deze begreep natuurlijk van de heele

kwestie niet veel. Later was ik in de gelegenheid hem de zaak uit te leggen. Hun kerkje werd niet overgeplaatst, maar zij moesten beloven, trouw hun hoofdgeld op te brengen.

Onlangs vernam ik, dat er nu op Boenaken een inlandsch leeraar geplaatst is. Als die man er wat slag van heeft en niet al te spoedig heimwee krijgt naar het vaste land, zal hij er wel met genoegen kunnen, niet vruchteloos behoeven te werken. De Sangireezen, die ik er leerde kennen, waren zeker in vele opzichten nog achterlijk, maar treffend waren in menig opzicht hun zucht om Bijbels en gezangboeken meester te worden en te lezen; hun ijver om, voorzoover zij het nog niet waren, christen te worden; hunne blijdschap en hartelijkheid wanneer ik hen kwam bezoeken; de moeite, die zij zich vaak getroostten, om mij, eens van vrouwen en kinderen vergezeld, te komen opzoeken op mijne standplaats.

Naar het eiland Menado-toewa ging ik steeds van Boenaken uit op één dag, zoo mogelijk op een voor- of namiddag heen en terug, daar op eerstgenoemd eiland van gelegenheid tot logeeren heel en al geen sprake is en het ook veel bezwaar in had, er het middagmaal te gebruiken Er is geen enkel huis, althans niets, dat ook maar in de verte den naam daarvan zou kunnen dragen. Men heeft er te nauwernood gelegenheid zich te verkleeden. Er is geen eigenlijke kampong, waarvoor ook geen plaats zou te vinden zijn, daar nergens een strand is van eenige oppervlakte; alleen zijn hier en daar plaatsen, waar twee, hoogstens drie hutten kunnen staan. Op andere plaatsen loopt de berg steil in zee zonder strand te vormen. Overal nu waar het mogelijk is een hut te bouwen wonen enkele Sangireezen. Op eene dier plaatsen woonde een kapala-

djaga (ondergeschikte van het negeryhoofd van Boenaken) en in zijne hut verzamelden zich de menschen wanneer ik er kwam. Hoe primitief was daar alles! Eens toen ik er bezig was, hoorde ik plotseling geritsel op het dak en zag opkijkende daar twee mannen zitten. Op mijne vraag wat die daar moesten, kreeg ik ten antwoord, dat zij de bladeren, die voor dakbedekking dienden, wat bij elkaar schoven, omdat het ging regenen. Zoo zou ik althans voor den regen beschut zijn. Het scheen mijn gehoor niet te hinderen, of zij al eens een druppel op neus of schouders kregen en in het huis of de hut, waar wij samenwaren, was niets te bederven.

Merkwaardig is het, hoezeer deze arme menschen hunne godsdienstige samenkomsten op prijs stellen. In zoo menige gemeente van mijn' werkkring op het vaste land, waar behoorlijke kerkjes waren, vonden velen geen' tijd die te bezoeken, maar de arme Sangireezen van Menado-toewa kwamen elken Zondag in de eene of andere hut, soms ook onder den blooten hemel, samen. De man, die gewoon was bij die samenkomsten voor te gaan, kwam zich den eersten keer heel eerbiedig als zoodanig aan mij voorstellen. Hij vroeg, of ik hem niet helpen kon aan vrijstelling van het betalen van hoofdgeld, want dat viel hem zwaar. Daar was maar één middel op, zoo hij namelijk onderwijzer kon worden voor de aanwezige kinderen. Als voorganger bij godsdienstige samenkomsten heeft men daarop geen recht. Ik vroeg daarom, of hij ook eenige opleiding had genoten, of hij misschien bij een der op de Sangir-eilanden gevestigde zendeling-werklieden in huis was geweest. Doch dat was het geval niet, en met zijne ontwikkeling was het treurig gesteld. Lezen kon hij alleen wanneer hij een gedrukt boek, niet wanneer hij geschreven schrift voor zich had. In de schrijfkunst had hij 't niet verder gebracht

dan het met veel moeite teekenen van zijn eigen naam, en bij mijn onderzoek naar zijne kennis van het rekenen antwoordde hij zonder blikken of blozen, dat tweemaal zeven vijftig was. Ik zei maar niet, dat het fout was, want ik wilde dien reeds tamelijk bejaarden man, die mij eenigen eerbied inboezemde, niet kwetsen. Maar van eene aanstelling tot onderwijzer kon natuurlijk niet komen.

Ik zeide, dat hij van het hoofdgeld niet kon vrijkomen, maar dat ik het voor hem betalen zou, wat ik ook zoolang ik in Maoembi was hèb gedaan, en dat hij maar moest voortgaan met zijne wekelijksche samenkomsten.

Wat hij de menschen daar vertelde weet ik niet. Wij zouden er zeker niet veel tot onze leering of stichting in gevonden hebben, maar de Sangireezen kwamen er elken Zondag voor bij elkaâr, het scheen dus aan hunne behoeften althans eenigermate te voldoen. Van tijd tot tijd kwam Johannes, zoo heette die voorganger, naar Maoembi om te vertellen, hoe het op zijn eiland ging, en dan bracht hij altijd eenig geld mede, in die wekelijksche samenkomsten verzameld, dat werd opgenomen in de rekening van Maoembi, onder de door de filiaal-gemeenten gestorte gelden.

Is het niet voor velen beschamend, dat die arme menschen, die daar zoo geheel verlaten op een klein eiland, nog niet eens bij elkaar, wonen, van wie betrekkelijk zoo weinig notitie genomen wordt, aldus toonen prijs te stellen op hun' Zondag en op hunne samenkomsten? En wat een man als dien Johannes betreft, hoe treurig het ook met zijn vermenigvuldiging gesteld was, verdient hij geen eerbied voor zijne getrouwheid? Mag men op zulken het woord niet toepassen: Zij deden wat zij konden?

Als ik nu zeide, dat ik er naar verlang al die eilanden nog eens weêr te gaan bezoeken, zou ik geen waarheid spreken. Mijne gezondheid liet mij ook op den duur niet

toe bijna altijd op reis te zijn. Ik ben dankbaar een' anderen werkkring gevonden te hebben, meer overeenkomende met de mij geschonken krachten. Maar ik spreek toch geen onwaarheid als ik verklaar, dat ik menschen als dien Johannes van Menado-toewa in hunne soort zeer hoogacht en ze niet licht zal vergeten. Vooral om het volgende steeg hij nog in mijne achting.

Wij hadden in langen tijd niet van hem gehoord, toen hij eindelijk weêr eens kwam opdagen, maar zonder kerkgeld. „Hoe nu, Johannes", zoo vroeg ik hem, „hebt gij het werk gestaakt? Of geven de menschen niets meer Zondags?" Neen, hij wenschte weêr als vroeger te beginnen, maar hij had een' plicht vervuld, die reeds lang hem verontrust had. Het graf zijner moeder op een der Sangireilanden was nog altijd alleen door aarde gedekt, hoewel zij reeds voor vele jaren gestorven was. Van landgenooten, die op Menado-toewa kwamen, had hij dat gehoord en dus de overtuiging gekregen, dat de overige familieleden zich daarover niet bekommerden. Toen had hij langzamerhand wat geld bijeen weten te krijgen en was, toen hij meende genoeg te hebben, naar zijn vaderland getrokken. Nu was het graf zijner moeder behoorlijk gemetseld. Nu was zijn hart gerust en kon hij op Menado-toewa zijn werk en dagelijksch bedrijf weêr opvatten.

Wanneer ik nu nog een weinig aandacht vraag voor de eilanden tegenover Likoepang gelegen, zal ik daarover kort kunnen zijn. Het is er natuurlijk in hoofdzaak vrij wel gelijk aan hetgeen men vindt op de eilanden, waarvan wij reeds hoorden.

Zooals ik boven zeide, moest ik om Likoepang te bereiken een groot deel van den werkkring van mijn' collega te Ajermadidi doortrekken. Likoepang ligt ongeveer drie en

twintig palen of engelsche mijlen van Maoembi en na tweeëneenhalve paal gereden te hebben had ik reeds de grens van mijn ressort aan dien kant bereikt. Die indeeling is dus vrij onpractisch. Ik gebruikte gewoonlijk een dag voor de reis over land, vond te Likoepang door de welwillendheid van het negeryhoofd logies en ging dan den volgenden morgen scheep.

Twee dezer eilanden, Talisei en Kinabahoetan, worden, gelijk reeds werd opgemerkt, geëxploiteerd door de Moluksche Handelsvereeniging, die daar kokosnoten plant en ebbenhout uitvoert. Kinabahoetan is zeer klein en ligt zoo dicht bij Talisei, dat er slechts enkele minuten voor de overvaart noodig zijn. Ik ben daar nooit geweest. De enkele bewoners kwamen altijd naar Talisei.

Het logies is daar natuurlijk veel beter dan op de andere eilanden, daar men ontvangen wordt door den administrateur, die een goed huis bewoont. Maar de gemeente heeft er weinig te beteekenen. Op een door den administrateur in verband met de werkzaamheden vastgesteld uur komen in een der loodsen, die anders voor bergplaats dienen, eenige Sangische christenen samen. Voor hen houdt men eene toespraak en men doopt de kinderen, voor wie dit verlangd wordt. Daarmede is het afgeloopen. Op andere uren moet er weêr gewerkt worden en zijn de menschen over het eiland verspreid. Tegen het einde van mijn verblijf te Maoembi, is er op dit eiland een Minahasser als school- en godsdienstonderwijzer geplaatst, door de Moluksche Handelsvereeniging bezoldigd. Als die man zijn plicht heeft begrepen, zal dit zeker veel verbetering hebben kunnen aanbrengen. Ik heb echter de vruchten van zijn werk niet meer kunnen zien.

Op de eilanden Gangga en Bangka vindt men elk een

*

kerkje. Op het eerste eiland vond ik als meester een oud man, die zeer ijverig was en getrouw en die ook nog al eenige ontwikkeling had. Hij was door een der zendelingen op de Sangir-eilanden opgeleid. Men vindt daar ook eene geregeld aangelegde kampong en alles getuigt van welvaart. De schoolkinderen zongen er vrij goed en de gemeente stond er op zulk eene hoogte, dat er geen bezwaar was aan het verzoek te voldoen er ook het avondmaal te bedienen. Ik deed er dat tweemalen, in 1886 en 1887. Eens nam ik er ook eenige lidmaten aan. Helaas! het laatste wat ik van Gangga weet is niet zeer verblijdend. Er was het laatste jaar van mijn verblijf te Maoembi heel wat beweging op dat kleine eilandje, toen het negeryhoofd er werd ontslagen, omdat hij een man, wiens verblijf op die eilanden om goede redenen zeer ongewenscht was, tegen den bepaalden wil van het Bestuur, in zijne woning eene schuilplaats had verleend. Korten tijd daarna keerde de meester naar zijn vaderland terug, daar hij geheel blind was. Langen tijd reeds had hij aan oogziekte geleden. Zijn ééne oog was reeds sinds lang verduisterd. Een poosje behandelde de officier van gezondheid te Menado hem op mijn verzoek, waardoor hij zijn tweede oog nog wat langer behield dan anders misschien het geval zou zijn geweest. Maar eindelijk moest hij dat ook missen en keerde toen geheel ontmoedigd naar zijn vaderland weder. Door deze twee gebeurtenissen leed de vooruitgang der gemeente op dit eilandje zeer. Moge er daarna nog weder eens een betere tijd zijn aangebroken!

Op het eiland Bangka begon men, toen ik er de laatste maal in Juni 1887 was, eens een geregelde kampong aan te leggen, onder leiding van het nieuwe negeryhoofd, een' vroegeren onderwijzer op het eiland Tagoelandang (een der Sangir-eilanden), die echter, hoewel een der bekwaamsten

onder de zijnen, om goede redenen door den zendeling aldaar was ontslagen. Ik vond hem in 1884 bij mijn eerste bezoekreis op Bangka en hij stelde zich aan mij voor als de meester. De man was zeer welbespraakt en tamelijk beschaafd, maar om hetgeen ik van zijn gedrag vernam en door hem niet werd ontkend, kon ik hem onmogelijk als meester aanstellen. Hij scheen veel liefhebberij te hebben in zijn werk, want ook ondanks mijne weigering hem in zijne kwaliteit te erkennen, ging hij voort met onderwijzen van ouden en jongen. Ik kon hem dat niet beletten, maar aanstellen mocht ik hem toch niet. Later werd hij tot negeryhoofd verkozen en trad toen in het huwelijk. Daarna hoorde ik niets onbehoorlijks meer van hem. Bij mijn vertrek van Maoembi was er een ander als onderwijzer werkzaam; de laatste maanden had ik geregeld berichten ontvangen omtrent de opkomst der schoolkinderen, de samenkomsten der gemeente, enz.

Ik hoop dat bovenstaande mededeelingen den belangstellenden lezer eenig denkbeeld zullen kunnen geven van de eigenaardige toestanden op de besproken eilanden met hunne vlottende bevolking. Men kan er uitzien hoeveel er nog te doen is, hoeveel uiterst gebrekkig geschiedt omdat nog te veel aan één man is opgedragen, maar ook hoe op vele plaatsen de velden wit zijn om te oogsten, men naar evangelieprediking en onderwijs zoodanig verlangt dat, waar aan dat verlangen niet werd voldaan, men zich zelven trachtte te helpen. Al de onderwijzers of voorgangers toch, die ik op deze eilanden vond, waren eenvoudig door de bevolking zelve uit haar midden gekozen en door haar onderhouden. Alleen later kregen een paar van hen van mij kleine toelagen. Kon er een genoegzaam aantal

inlandsche leeraars geplaatst worden op die eilanden, zij zouden er zeker veel goeds kunnen doen.

Boenaken heeft er nu reeds een. Als er nog een geplaatst werd op Bangka of Gangga voor de eilanden tegenover Likoepang gelegen, dan zouden wij voorloopig reeds dankbaar kunnen zijn en tevreden.

Ternate, 20 Februari 91.

De eerste steenlegging van het Ziekenhuis te Môdjô-warnô.

(Overgenomen uit de „Java-bode" van 31 Maart 1892).

De morgen van 22 Maart, den dag voorafgaande aan dien, waarop de eerste steen gelegd zou worden, brak aan; 't werd middag, 't werd avond en nog volgde de eene bui de andere. Nog altijd regende het pijpestelen, men dacht niet anders of de plechtigheid zou letterlijk in 't water vallen. Doch den volgenden dag, den 23sten was het op eens mooi weer.

Daarvan kwam het zeker ook, dat ruim honderd Europeanen op dien dag te Môdjô-warnô waren, het bekende zendingstation. Er waren enkele van Soerabaja gekomen, onder welken de directeur der fabriek de Volharding. De Resident van het gewest, de Heer Kroesen, had zijne belangstelling betuigd, maar tevens zich verontschuldigd. Van de zendelingen waren er de Heeren Kreemer, van Kĕndal-pajak en Bieger, van Madioen. Het meerendeel der tegenwoordigen kwam uit den omtrek en had zich als vervoermiddel bediend van den stoomtram, welke van Môdjôkertô over Môdjô-warnô naar Ngôrô loopt. Er waren verscheidene dames.

Voorts waren er vele suikerfabrikanten en eene menigte inlanders. Van Djombang en Môdjôkertô, beide spoorwegstations, waren velen gekomen en onder de inlanders merkte men zoowaar.... drie hadji's op. Althans ze droegen den tulband, terwijl de omstandigheid, dat ze in het gevolg

van den Regent van Môdjôkertô kwamen, verbood aan te nemen, dat ze als dwarskijkers hier waren.

Behalve de assistent-resident van Djombang, de Heer Steinmetz, was ook de controleur van die plaats aanwezig. De Regent had zijne vrouw en dochter bij zich.

Het zendelinghuis te Môdjô-warnô, in welks voorgalerij de genoodigden zich verzameld hadden, ligt vlak aan den grooten weg, waarover tweemaal daags de stoomtram rolt.

Recht daartegen over, aan den anderen kant van den weg, breidt zich een stuk sawah-grond (natte-rijstveld) uit, aan de gemeente behoorende, waarboven zich aan den gezichteinder het Ardjoenôgebergte verheft.

Op die plek waren de grondslagen reeds gelegd. Men kon daaruit duidelijk opmaken het grondplan voor de stichting: de afscheidingslijnen waren getrokken voor twee ziekenzalen, eene operatiekamer, apotheek en bijgebouwen, de laatsten bestemd voor badkamer, keuken, bedienden-kamers, enz. Het geheel vormde een vrij uitgestrekt terrein. Aan den rand der indieping voor de fundeering was een feesttent opgericht, met bloemen, slingers en vlaggen versierd, maar overigens zonder eenig godsdienstig onderscheidingsteeken van eenig kerkgenootschap, waarvan dit werk van barmhartigheid uitging. En terecht, want het zendingstation van Môdjô-warnô verpleegt geloovigen en ongeloovigen, christenen en mohammedanen dooreen.

De eerste spreker in die feesttent was de heer J. Kruijt, de waardige opvolger van een' Jellesma, de man, die te Môdjô-warnô als 't ware de kroon op 't gebouw heeft gezet.

Gelijk het den gastheer past, het eerst verwelkomde hij zijne gasten; zijn groet was een heilwenseh. Daarna besprak hij de practische strekking. Het ziekenhuis, zoo betoogde de spreker, was geen vooruitloopen op de toekomst, maar

een eisch der werkelijkheid. Van den beginne af waren te Môdjô-warnô zieken verpleegd, zonder onderscheid van kunne of godsdienst. Het aantal was echter gaandeweg grooter, het beekje was tot stroom geworden. Honderd en vijftig zieken werden aan de inrichting verpleegd, waaronder circa zeventig oogzieken, en de middelen om te helpen waren zoo gering. Een klein en nietig gebouwtje moest de aanwezigen huisvesten, die men houden kon, en de zieken lagen vaak tot in de voorgalerij, aan wind en weder blootgesteld. Doch de vrienden der zending en de vrienden der menschheid hadden het goede werk niet vergeten: er was gezameld in Indië en in Holland; de beide Koninginnen hadden zich niet onbetuigd gelaten, en thans waren, van de gevorderde zestienduizend gulden, tien bijeen, zoodat men de hand aan 't werk kon slaan. De zaak was goed; de algemeene menschenmin zou het overige doen.

De Regent van Môdjôkertô, een man, die reeds vroeger de zendingzaak steunde, die tot deze stichting ruim *f* 200 bijdroeg en nog staande de plechtigheid met eene gave aankwam, werd nu uitgenoodigd den eersten steen te leggen. Vooraf sprak hij in 's lands taal, de Javaansche, tot de talrijk verzamelde bevolking, haar opwekkende om hare gebeden op te zenden, opdat er zegen mocht rusten op eene stichting, die immers tot haar welzijn ondernomen werd.

De eerste steen, in goud papier gewikkeld, werd daarop gelegd en met een' vergulden truffel ingemetseld. En menigeen, die herdacht wat de zending een halve eeuw geleden was, gewantrouwd en bespot, zal toen misschien het woord uit de Schrift, in gewijzigden zin voor den geest zijn gekomen: „de steen, dien de bouwlieden verworpen hebben, is tot een hoofd des hoeks geworden."

De oorkonde der stichting werd daarop door den Regent

en de zendelingen onderteekend, met het doel om dat stuk later in een looden koker gedaan, in de fundamenten te metselen. Op den Regent volgde nu zijne echtgenoot (zijne raden ajoe) en de andere dames; elk wilde hier „haar steentje bijbrengen"; en daarvoor in aanmerking nemende de vingeren, die ze zouden aanvatten, waren die steenen in papieren gewikkeld, die de drie nationale kleuren hadden. In eene rij naast elkander gelegd vormden ze door het afwisselend rood, wit en blauw, een „schilderachtig" gelid.

In 't gevolg van al deze steenlegsters begaven zich de gasten nu uit de feesttent op het terrein zelf, en poogden zich uit al die gleuven, goten en randen een denkbeeld te maken welk een flink gebouw hier stond te verrijzen. Het deed zeker velen genoegen, dat de heer A. Kruijt zich niet onbetuigd liet, maar, gelijk zijn vader, het woord nam. Is deze het hoofd, hij is de arm; op zijne schouders voornamelijk komt de zaak te rusten. Wetenschappelijk onderlegd, met een cursus in vaderlandsche ziekenzalen achter zich, gaan van hem de geneeskundige raad en daad uit. De honderden uit den omtrek, die aan hem hunne gezondheid danken, zouden er van weten te verhalen. Hij bedankte den Regent voor zijn steun en zijn voorbeeld, in de oogen der bevolking, ongetwijfeld geen geringe zaak; verder de aanwezigen voor hunne talrijke opkomst, het blijk van ruime deelneming.

Ten slotte sprak de Assistent-resident van Djombang nog eenige woorden, waarin hij hulde bracht aan de gezonde volkstoestanden te Môdjô-warnô. Waar heerschte eene zoo goede verstandhouding tusschen de Europeesche en Inlandsche bevolking? Welke desa in Java's binnenland kon, gelijk deze, zich beroemen op een zoo fraai bedehuis, eene school met 600 leerlingen, eene spaarbank met een aanmerkelijk

kapitaaltje, een zangkoor, waarvan de wedergade op Java niet licht zou worden aangetroffen, en thans als de kroon op het werk, een grootsch ziekenhuis, altemaal werken der christelijke barmhartigheid?

De plechtigheid duurde ongeveer één uur.

Toen men in de zendelingwoning was teruggekeerd, werden tal van ververschingen rondgediend, en opgewekt onderhielden zich de aanwezigen met bekenden en onbekenden. Er heerschte inderdaad een gulle aangename toon. Velen namen nog een kijkje in de desa en ook van het zendingstation zelf. De meesten keerden per tram of per rijtuig terug; slechts enkelen die van verre waren gekomen, bleven op de plaats overnachten.

Een groote steun is voor de stichting de geneeskundige hulp van Dr. van Buuren, van het drie uren verwijderde Djombang. Deze arts, die reeds herhaaldelijk zijne diensten verleende, en even belangeloos als de zendelingen zelven, zal in alle moeilijke gevallen en operaties zijn' bijstand verleenen. Geldelijk wordt de zaak nog gesteund door de naburige suikerfabrieken en koffielanden, die vaste maandelijksche bijdragen geven.

Het ziekenhuis te Môdjô-warnô is een aanwinst niet alleen voor de zendingzaak, niet alleen voor de plaats zelve, maar voor een geheel gewest.

Eere aan hen, die het steunen, en vooral aan hen, die het ondernamen.

DE ZENDINGWETENSCHAP.

Zendeling-geneesheeren of geneesheer-zendelingen.

Meer en meer begint men bij ons aan te dringen op het opleiden en uitzenden van geneeskundigen, die als zendelingen optreden, de zoogenaamde „medical-missionaries" van de Engelschen en Amerikanen. Het komt mij voor, dat men nog wel eens ernstig mag overwegen of dit verlangen in overeenstemming te brengen is met onze maatschappelijke toestanden en met het karakter van onze zendingen.

In Engeland en Amerika worden geen langdurige, moeilijke studiën gevorderd om de bevoegdheid te erlangen tot het beoefenen der medische practijk. Alleen voor den graad van Med^{us}. Dr. wordt meer gevorderd en, bedrieg ik mij niet, dan wordt deze slechts door weinigen beoogt en behaald.

Geheel anders is dit bij ons te lande. Vroeger hadden wij de klinische scholen, die strekten om stedelijke chirurgen, plattelands-heelmeesters en scheepsdokters te vormen. Bij de academische opleiding kon men successievelijk de graden van medicinae-chirurgiae- en obstetriciae doctor, na promotie in deze vakken, verwerven. De meeste kandidaten bepaalden zich tot den eersten tak, de geneeskunde.

Sedert de invoering van onze tegenwoordige geneeskundige wetgeving wordt deze verdeeling niet meer geduld. Het doctoraat in de geneeskunde geeft geen bevoegdheid tot de geneeskundige practijk. Daartoe wordt het arts-examen gevorderd, dat over al de vakken der genees- heel- en verloskunde loopt.

Nu is aan deze studiën verbonden een leertijd van vijf jaren aan de Hoogere burgerschool of van zes jaren aan het Gymnasium, dit laatste gevorderd om den graad van med^{us}. doctor te kunnen behalen. Voor de academische studiën worden zeven jaren gevorderd. Men kan dus aannemen, dat de kandidaat bij gezette studie twaalf à dertien jaren noodig heeft om de bevoegdheid te erlangen tot het beoefenen der medische practijk. Dit geldt ook voor de officieren van gezondheid en voor parti-

culiere geneesheeren, die in onze Oost de practijk willen beoefenen. De knaap, die op twaalfjarigen leeftijd tot de Hoogere-burgerschool of tot het Gymnasium is toegelaten, zal dus eerst op 24 à 25-jarigen leeftijd zijn doel bereikt hebben. Het is genoeg bekend, dat de medische studiën van zeer bijzonderen aard zijn en ernstigen toeleg vorderen. Kan men nu verwachten, dat daardoor de begeerte om als zendeling op te treden, aangenomen dat deze reeds bij den knaap bestond, aangewakkerd zal worden?

Doch voor den zendeling wordt gevorderd kennis van minstens ééne der talen in Indië bij de inlandsche bevolkingen gevonden, kennis van Indische land- en volkenkunde, de godsdiensten niet te vergeten, genoegzame kennis van de theologische vakken, om niet te spreken van geheele toewijding aan de taak des zendelings, de Evangelieverkondiging aan heidenen en mohammedanen, waartoe gezette omgang met den Inlander in zijn maatschappelijk en huiselijk verkeer gevorderd wordt.

Ons genootschap heeft sedert vele jaren de beoefening van genees- en heelkunde voor zijne zendelingen als een uitstekend middel beschouwd om Inlanders aan zich te verbinden, om toegang tot hen te verkrijgen; en het heeft daarbij niet minder overwogen, dat de zendeling doorgaans ver verwijderd is van de gelegenheid om de hulp van een' geneesheer of arts in te roepen; dat hij daardoor vaak in groote verlegenheid moet komen, als in eigen huisgezin ziekte ontstaat; dat de Inlander, hoewel in enkele gevallen niet van de kennis van inlandsche geneesmiddelen ontbloot, zijne toevlucht neemt tot zijne doekoens, en hoe die te werk gaan daarvan gaf Br. J. Kreemer ons onlangs nog staaltjes. (1)

Onze kweekelingen ontvangen dus onderwijs van een' geneeskundige, worden door dezen in de gelegenheid gesteld zijne behandeling van ziekten en wonden bij te wonen, en worden in den regel later tot hetzelfde doel welwillend toegelaten in ons stedelijk ziekenhuis. Op deze wijze verwierf Br. A. Kruyt zijne kennis en ervaring, en hij is de eenige niet, die in tal van gevallen daarvan ruim en verstandig gebruik gemaakt heeft. Verstandig; immers onzen kweekelingen wordt voorgehouden, dat zij zich bijzonder hebben toe te leggen op de onder inlanders meest voorkomende ziekten en niet minder op het verleenen van hulp bij verwondingen, beenbreuken, enz.; zich hebben te ont-

(1) Zie „Mededeelingen" D. XXXVI (1892) p. 1 e. v. „Hoe de Javaan zijne zieken verzorgt."

houden, zoodra zij bespeuren, dat zij geen inzicht hebben in den aard van de ziekte en dan, zoo eenigszins mogelijk de hulp of den raad van een' geneeskundige hebben in te roepen. Zoo staat Dr. van Buuren onzen Br. A. Kruyt ter zijde, en waarlijk wij hebben ons te verheugen over de schoone uitkomsten te Môdjô-warnô.

Blijkbaar wordt dezelfde methode toegepast door het Berlijnsche genootschap. Ik noem dit, ofschoon er meerdere te noemen zouden zijn, omdat ik in de gelegenheid was, te doen zien hoe de Berlijnsche zendeling Merensky, aanvankelijk met veel bedachtzaamheid, maar ook bij toenemend goed gevolg, van zijne chirurgische kennis en ervaring in Afrika (de Transvaal), gebruik maakte. (1)

Het komt mij voor, dat wij, alles wel overwegende, tot het besluit moeten komen, dat de medische zendeling, zoo als die bij de Engelschen en Amerikanen wordt aangetroffen, niet voegt voor onze toestanden hier te lande en in Oost-Indiën. (2)

Doch ik wil gaarne dit gewichtig onderwerp, als nog voor andere beschouwingen vatbaar, aan nader onderzoek onderworpen zien. Ik meende alleen mijn gevoelen opzettelijk kenbaar te mogen maken.

13 Mei, 1892. J. C. NEURDENBURG.

---

(1) Zie „Nederlandsch Zendingstijdschrift" D. I mijn opstel „de practijk van den zendeling," bijzonder p. 29 e. v.

(2) Tot toelichting kan ook dienen wat ik schreef naar aanleiding van het leven van J. Paton. (Zie Nederl. Zendingstijdschrift D. III p. 261 e.v.)

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Mijne reis van Gorontalo naar Poso (Posso), met den Gouvernementsstoomer „Zeeduif". 4–16 Febr. 1892, door ALB. C. KRUIJT.

Ten 7 uur in den morgen van den 4den Februari 1892 lichtte de Gouvernementsstoomer "Zeeduif" het anker te Gorontalo. Ik genoot wederom van het prachtige gezicht op de drie bergketens, waartusschen Gorontalo ligt. Weldra wendde de boot den steven naar het Westen, de vuurtoren bleef het langst in zicht, maar eindelijk verdween ook deze uit het oog, en wij stoomden langs de eentoonige Noordkust van de Bocht van Tomini, dien ontzaggelijken waterplas.

De eerste dag op eene boot is nooit geschikt voor eenigen arbeid. Het schip wordt bewonderd, men vreest de officieren en de manschappen in den weg te zullen loopen, en wil daarbij eens kalm omzien naar een plekje, waarvan men eene "gereserveerde" plaats kan maken. Het is eigenaardig, dat men op een dek, waarop alle passagiers evenveel recht hebben, steeds de plaats ontziet, waar een ander "gewoonlijk" zit. Dit bijzondere plekje wordt spoedig als particulier bezit beschouwd. Er hangt dus veel af van de keuze van zulk eene plaats, en daarom is het steeds geraden, die keuze niet te vlug te bepalen. Op het dek van de "Zeeduif" evenwel komt men spoedig tot een besluit, van wege de geringe oppervlakte.

De kennismaking moet eerst wat nader gevestigd worden, en daarom zetten de Assistent-Resident (de Heer Jellesma), de Commandant der boot (de Heer van der Meer) en ik ons neer om ieder op zijn beurt eenige ervaringen uit het particuliere leven mede te deelen. Aangezien de „Zeeduif" tevoren „Pontianak", de vroegere Residentie van den Heer Jellesma, tot standplaats had gehad, werden er bij de gedachtenwisseling van Commandant en Assistent-Resident vele anecdoten en bijzonderheden, aan genoemde plaats verbonden, medegedeeld. Zóó ging de morgen al pratende voorbij. Tegen één uur werd gerijsttafeld en op dat uur liet de boot het anker vallen in de baai van Tilamoeta (Pentadoe).

Tot medereizigers hadden we: den marsaoleh van Tilamoeta, dien van Pagoeat (hoofdplaats Boemboelan), den djaksa van Gorontalo, Manoppo, een christen, den Boegineeschen tolk Amaroedin (een hadji, die evenwel aan boord zijn hadjicostuum niet mag dragen, op verbod van den Heer Jellesma), en den voornaamsten handelaar uit de Bocht, Ong Hi Bie, een Chinees, die zich tegenwoordig ook te Poso heeft gevestigd en aldaar eene toko zal oprichten. Deze is een zeer ontwikkeld, prettig man, die ook niet de onhebbelijke gewoonte zijner landgenooten heeft, om voortdurend te spreken met een' goedigen grijns om den mond. Edoch, ik ken hem nog niet genoeg, maar hij zal wel eene rol gaan spelen in de geschiedenis van Poso.

Tilamoeta.

Te Tilamoeta (Pentadoe) brachten wij den marsaoleh aan land, en gingen na een kort bezoek aan de kampong naar boord terug. Om half drie lichtte de boot het anker om het ten 5 ure te Bomboelan te laten vallen. De marsaoleh van deze plaats had den Heer Jellesma verzocht

de geheele reis te mogen medemaken, en deze had hem dit toegestaan.

Bomboelan.

In mijne vorige reisbeschrijving heb ik gezegd, dat hier een fraaie breede weg is, die drie palen ver doorloopt, aan de kanten begrensd door net onderhouden pagars. Ik deelde toen mede, dat Bomboelan vroeger een aspirant-controleur had gehad, die dit werk had ondernomen. Dit is foutief. Bomboelan is nooit de standplaats van eenen ambtenaar geweest, maar de marsaoleh, een energiek man, legde zelf in 1884 dezen weg aan. Dit is de vrucht van zijn 14 jarig verblijf als kamponghoofd in het district Tĕlaga. Hij heeft dus aldaar het wegenmaken „afgekeken". We wandelden dezen weg nog 1½ paal ver op, en keerden daarna naar boord terug. Den volgenden morgen (5 Febr.) om 6 uur zette de „Zeeduif" koers naar Mooeton.

Tot Bomboelan is de kust rotsig; men heeft eerst een klein strand van zand en kiezel en dan dadelijk de bergen. Na Bomboelan wijken de bergen terug, en krijgt men een breed strand te zien, geheel met boomen begroeid. Kaap Milango daä (groot water) is zulk een uitlooper van het lage land.

Inmiddels voeren wij in een „vuil" water (zoo als de zeeman zegt), vol „voetangels en klemmen". Elk oogenblik ging de bel van de machinekamer om kracht te minderen. Zoo nu en dan mocht de boot „full speed" maken, maar dadelijk daarop werd de drift van de schroef weer getemperd. In één oogopslag telde ik tien kleine eilandjes, en wat er tusschen deze stukjes land onder water zit, moet men met eene stoomboot maar niet gaan onderzoeken. Eindelijk waren we er uit, en stoomde de boot weer met volle kracht, 9 mijlen in het uur.

Mooeton.

's Morgens om 6 uur van Bomboelan vertrokken, lieten wij 's middags om 3 uur het anker voor Mooeton vallen. De lucht begon spoedig daarna te betrekken, en het had nauwelijks 4 uur geslagen, of daar barstte de regen met alle geweld los. De kust was slechts door een' dichten, zwaren sluier te zien, en nu en dan hoorden wij het verwijderd gerommel van den donder. Toen de elementen wat tot rust waren gekomen, kwam een oude Boegineesche handelaar aan boord. De roode Turksche fez op zijne grijze haren maakte een' zonderlingen indruk. Hij deelde ons mede, dat de radja van Mooeton naar Molosipat, eene plaats drie uren roeiens van Mooeton, was gegaan, om daar een feest bij te wonen. Twee kinderen van zijnen mantri (die ook den titel van marsaoleh heeft), moesten namelijk de operatie van het tandenvijlen ondergaan, een teeken dat zij huwbaar zijn.

Toen de Heer van Hoëvell zijne laatste reis naar Mooeton, in 1891 deed, werd juist ook een groot feest (wapasaoe) gegeven, dat bij zijne aankomst in vollen gang was, en verscheidene dagen duren zou. „Alle geestenbezweerders, zoowel van het mannelijk als vrouwelijk geslacht, de bissoe's van Zuid-Celebes, waren daartoe opgeroepen, en brachten nacht en dag onder oorverdoovend geraas met hunne hysterische en convulsive dansen door." Zij gingen zóó op in dit feest, dat de Heer van Hoëvell schreef: „Er was met de lieden van Mooeton dezer dagen niets ernstigs te beginnen. Zij hadden voor niets anders oor, en met moeite kreeg ik een uurtje het helsche geraas van trommen, tifá's en rabana's tot zwijgen."

De Assistent-Resident had te Mooeton eene moordzaak te onderzoeken. In het kort heeft zich het geval aldus toegedragen: Een eindweegs de rivier op lagen twee prauwen.

De eene was volgeladen met goederen, en de eigenaar stond aangeschreven als een gegoed man. Op zekeren avond verwijderden hij en de zijnen zich van de prauw, een jongen van twaalf jaar ter bewaking achterlatende. Bij hunne terugkomst vonden zij den jongen door een' krissteek verwond, en de goederen gestolen. Ook den radja zelven was een trommel met goederen uit zijn huis ontvreemd. De radja heeft toen de zaak onderzocht, en zijne verdenking viel op zekeren Deng Telandoek, een man, die veel invloed heeft. Zijne mantri's ontraadden hem dezen man gevangen te nemen, vooreerst omdat hij (de radja) slechts verdenking omtrent hem koesterde, en ten andere, omdat dan daaruit zeker een binnenlandsche oorlog zou ontstaan. Hierop heeft de radja, ten einde raad, de zaak in handen van de „Compania" gesteld.

In den avond werden de tolk en de marsaoleh van Pagoeat naar land gezonden, om de zaak nader te onderzoeken, te informeeren waar de vermoedelijke moordenaar en de getuigen waren en den radja naar boord te ontbieden.

Na den donkeren, mistigen avond en den regenachtigen nacht brak een heerlijke morgen aan op den 6^{den} Februari. De lucht was frisch, en de zon ging heerlijk op, zoodat het oog nu vrij over de landstreek kon weiden. De kampong Mooeton ligt meer binnenwaarts verspreid. De boot ligt in eene baai van halven cirkelvorm, naar schatting van den gezaghebber 1500 M. uit den wal. In het midden van dezen halven cirkel verheffen zich hooge bergen, die naar beide zijden langzaam afloopen, zoodat de beide kapen (tandjong Toeladengi links en tandjong Molosipat rechts), die de baai insluiten, laagland zijn. Juist in het midden ziet men op het strand vier huizen staan. Het tweede van rechts met de Hollandsche vlag is het paleis (!) van den radja. De kampongs liggen alle meer

binnenwaarts. Men heeft in deze baai verscheidene blinde klippen en banken. Eene van deze laatste steekt even boven de oppervlakte van het water uit, zoodat zij eene schitterende plek oplevert, wanneer de zon het zand blakert.

We haddan gerijsttafeld, en gingen naar het dek om nog even een luchtje te scheppen, vóór we ons een uurtje aan den slaap overgaven. Dit „even" werd echter aanmerkelijk verlengd, want rondkijkende, ontwaarden we twee prauwen, die van land afstaken. Ongetwijfeld moest dit de radja zijn. Het duurde lang eer men den afstand tot het schip had afgelegd. Werkelijk bevond zich de radja in de voorste prauw. De heer Van Hoëvell schrijft in zijne Nota over Mooeton, dat deze radja een verstokt opiumschuiver is. En dit is hem waarlijk aan te zien: een uitgemergeld, klein ventje met een vaalbruin gelaat. Zijne oogen staan flets en zijn nimmer op één punt gevestigd. Zijn lang, grijzend haar is gedekt met een „topi", dat met bloemen van gouddraad is bewerkt (eene navolging van de marsaoleh's van het rechtstreeks onder het Gouvernement staande gebied). Zijne magere gestalte is omhangen met een Atjehjas en een broek van zwart (donker blauw) goed. Hij is uiterst rad van tong en ratelt steeds door.

We maakten ook kennis met eenige voorname volgelingen. Allereerst zijn' oudsten zoon, naar schatting een jongen van 16 jaar, met een bol en vrij dom gezicht. Ook de mantri (marsaoleh), die den vorigen dag het feest had gegeven, was aanwezig. Deze heeft een gunstig gezicht en een' breeden, zuiver horizontalen mond, waarom meestal een lach speelt. Zoon en mantri droegen de Boegineesche kleeding.

De heeren werden uitgenoodigd te gaan zitten, en – of ze niet een sigaar wilden opsteken en een glas bier drinken? Beide zaken werden aangenomen, maar van het laatste

zullen de hoogwaardigheidsbekleeders zeker spijt hebben gehad, want de gezichten, die het bier te voorschijn riep, waren niet van de alledaagsche. Vooral moest ik in stilte lachen om den weemoedigen blik, dien de mantri na ieder slokje in het glas wierp, terwijl de radja na een paar wanhopige pogingen verzocht, of zijn zoon de rest mocht opdrinken. Daarna deed de radja met eene radde tong een omstandig verhaal van het voorgevallene, telkens afgebroken door een langgerekt, zuchtend èh! dat mij aan uitputting door den opium deed denken. Hij sprak in een taal, waarvan twee woorden Gorontaleesch en één woord Boegineesch was. De tolk bracht alles onmiddellijk over.

Nog ééne bijzonderheid wil ik hierbij opteekenen. Het trok mijne aandacht in het verslag van den Controleur E. van Duijvenbode Varkevisser, die de laatste reis vóór deze, in gezelschap van den Resident van Menado maakte, te lezen, dat „een der zonen van den radja van Mooeton antwoordt op den naam van Bauermann." Bij informatie van den heer Jellesma, hoe dit zoo kwam, vertelde de radja, dat de heer Bauermann (1) een rijk man is, en omdat hij hoopte, dat zijn zoon ook rijk zou worden, heeft hij hem dien naam gegeven. Tegen half drie zeide de heer Jellesma, dat het „genoeg" was, waarop de radja en zijne trawanten onder veel strijkages den aftocht bliezen, en onder het dak van de lang niet vorstelijke prauw kropen.

Het zij mij vergund met een enkel woord mede te deelen, hoe de politieke toestand van Mooeton is. Vóór dat de tegenwoordige opiumschuiver regeerend vorst werd, was een man, die slechts verre familie van den tegenwoordigen

(1) Gelijk bekend is, is de firma Parmentier en Bauerman te Gorontalo gevestigd. Deze heeren zijn de voornaamste handelaren in de producten, die uit de Bocht komen.

is, radja. Deze radja had een' zeer na verwanten bloedverwant, die den titel van „matowa" voerde. Deze matowa hoopte stellig radja te zullen worden; maar toen hij zijne hoop door de Compania verijdeld zag, vertrok hij uit zijn land en vestigde zich in de streken van Bongka en Banggai ten oosten van Todjo. Na een jaar of tien aldaar vertoefd te hebben, keerde hij terug, en wist zich grooten invloed te verwerven. Hij gehoorzaamt den tegenwoordigen radja niet dan noode. De vorst heeft zeker zijn' langsten tijd wel uitgediend, want het Gouvernement zal zulk een' opiumschuiver niet lang aan de regeering laten. Zijne beide zoons zijn nog jong, en daarbij ook reeds aan den opium verslaafd. Bovengenoemde matowa heeft dus veel kans radja te zullen worden. Deze bijzonderheden werden mij bekend door het aanhangige onderzoek naar den moord.

Het was Zondagmorgen 7 Februari. Ik had dezen feestdag in mijne hut bijzonderlijk herdacht, en ging daarop om half 9 met den heer Jellesma en den marsaoleh van Pagoeat naar den wal. Onder het varen zagen wij op het strand, behalve enkele Hollandsche vlaggen, ook eene witte vlag waaien. „Hé, marsaoleh, waartoe dient die witte vlag?" „Die dient om den sjeitan weg te jagen, toewan, want anders komen er booze ziekten, althans", voegde hij er bij, toen hij zag, dat wij een' 'glimlach poogden te onderdrukken, „althans naar de gedachten van deze menschen." „En hangt die vlag daar altijd?" „Neen, toewan, bij tijden maar, als de menschen bang zijn, dat de ziekte komen zal."

De radja kwam ons met knikkende knieën op het strand te gemoet, en weldra bestegen wij zijn huis. Wij kwamen voorbij een oud kanon met affuit en al, welk kanon het jaartal 1668 droeg. Uit het kruit, dat op het zundgat gestrooid was, maakten wij op, dat zij een salutschot

wilden lossen, en de Heer Jellesma had juist nog den tijd om te zeggen, dat men dit maar doen moest, als we in het huis waren. Dit huis, het paleis van den radja, staat ongeveer 1½ M. hoog op palen. Ook de wanden zijn hiervan gemaakt. Het zag er even smakeloos uit van binnen als van buiten. Het gebouw is circa 16 M. lang en 8 M. breed, en de ruimte in drie ongelijke deelen verdeeld door gespannen doek. Wij kregen nu ook den matowa te zien, een man met een schrander uiterlijk en in Boegineesche kleederdracht. Bauermann, de tweede zoon van den radja, werd ons eveneens voorgesteld. Hij is een jongen van 10 jaar met een aardig gezicht en groote, mooie oogen. En die jongen schuift reeds opium! Een week of 4 geleden werden er nog 40 bollen opium van Gorontalo naar de Bocht uitgevoerd (iedere bol vertegenwoordigt eene waarde van *f* 83,33½). Ofschoon aan dezen uitvoer nog geen paal en perk kan worden gesteld, aangezien de staatjes in de Bocht onafhankelijk zijn van het Gouvernement, zoo zal de Assistent-Resident toch pogingen aanwenden, om hieraan een einde te maken.

We aanvaardden den tocht. De weg, dien we voortdurend volgden, liep geen 10 M. achtereen recht, maar slingerde zich voortdurend langs huizen, door grasvelden en bosschen. We bezochten verscheidene huizen, die er alle vrij goed uitzagen, zoodat we tot de conclusie kwamen, dat het huis van den radja zoo niet het leelijkste was, dan toch tot de slechtste behoorde. Slechts een paar van die huizen hadden planken wanden; overigens waren de zijden van nipahbladeren gemaakt. Het eerste huis, dat wij bezochten was dat van een goudsmid. Zijne instrumenten bestaan uit eenige verschillende tangetjes en een paar hamers. Een houten bakje, waarin doppen van de kokosnoot liggen te gloeien, is zijn smeltoven. Een

paar andere eigenaars van huizen hielden zich bezig met het bereiden van suiker. Hun oven is geheel van leem vervaardigd, en in een groot gat bovenin staat een ijzeren pot, waarin de suiker bereid wordt. Deze bereiding is zeer eenvoudig. Zoete sagoweer, waarin men eenige stukjes van den kokospalm gedaan heeft, om eene roode kleur aan het product te geven, wordt tot suiker verkookt. Weer in een ander huis waren vrouwen aan het weven (ook het suikerbereiden is het werk der vrouwen). Ik kan geen onderscheid zien tusschen het weven zooals het hier en zoo als het te Gorontalo geschiedt.

Men kan te Mooeton eigenlijk niet van eene kampong spreken. We hebben daar ongeveer 1½ uur rondgewandeld, en telkens kwamen wij een huis tegen. Tweemalen moesten we de kali Mooeton oversteken. (De rivier is circa 8 M. breed). Men had bruggen, maar hoe! Over de kali liggen een zestal bamboes, aan iederen kant in de lengte een nipahstam. Deze stammen worden slechts aan beide einden gesteund door een dwarshout, zoodat de brug eene spanning heeft van 8 M. De bamboes zijn onderling niet verbonden, zoodat, als men op een' er van stapt, men met het been tusschen den anderen naar buiten zakt. Wij moesten dus zeer voorzichtig loopen om op deze schommelbrug niet te vallen. Aan de tweede brug was eene leuning, maar aan de eerste niet. De Heer Jellesma, ik en de meeste inlanders kwamen er recht op loopende over, maar enkelen, zooals bovengemelde matowa, liepen op handen en voeten, tot groote hilariteit van het toeziende publiek.

Zooals ik reeds zeide, kwamen wij na 1½ uur loopens weer bij radja's woning aan. Het terrein, dat wij bewandeld hadden, is vlak. Het had een dag of wat geleden gebanjerd, zoodat een paar gedeelten van het voetpad

geheel onder water stonden. Wij werden hier door twee mannen doorheen gedragen.

In het huis van den radja vertoefden wij niet lang meer. Er was in den tijd, dien we doorbrachten met wandelen, eene eerewacht geformeerd van een honderd man, gewapend met speren en zwaarden. (De speren waren bedekt met de scheden, ten teeken van vrede). Deze wacht vergezelde ons naar de sloep, en onder het bulderen van het geschut, ik bedoel onder het lossen van een schot uit 1668, staken wij van wal. Het was een warm tochtje geweest, maar wel der moeite waard.

Tomini.

In den morgen van den 8sten Februari verlieten wij de reede van Mooeton, en zetten koers naar Tomini. Aangezien de boot recht op haar doel aanstoomde, verloren wij langzamerhand aan onze rechterhand de kust uit het oog, daar het land een eind na Mooeton binnenwaarts terugbuigt en eene baai vormt, aan wier westelijkst gedeelte Tomini ligt. De reis biedt hier geene afwisseling aan, alleen ontmoet men (vooral in het begin) tal van kleine eilandjes. 's Namiddags ten 3 ure wierpen we dus het anker voor de plaats, aan welke de Bocht haren naam ontleent. Verwacht men om deze reden eene groote kampong te zien, dan komt men bedrogen uit. Tomini behoort wel tot de welvarendste streken, maar de plaats zelf is niet eene van de grootste. We lagen een 300 M. uit den wal.

Het eerste, dat de aandacht trekt, als men van uit zee een oog op het landschap slaat, zijn de hooge bergen. De landschappen aan de Bocht zijn alle bergachtig, maar hier schijnt de bergrug wel zijne hoogste punten te bereiken. De Heer van Hoëvell schat ze op een 7000 voet. Aan

het strand is niets anders te bespeuren dan een verbazend lang huis, een klein schoenertje en een paar prauwen. De strook laag land, die zich van het gebergte tot aan de zee uitstrekt, is vier palen breed, en schijnt vruchtbaar te zijn; we zagen althans eene groote menigte klapperboomen.

Nauwelijks had de boot haar anker laten vallen, of de marsaoleh van Tomini kwam in eene blotto aan boord. Waarlijk, een geciviliseerd man, in geheel Europeesch costuum gekleed, schoenen, kousen, witte broek, overhemd en zwarte Atjehjas, terwijl zijn „topi marsaoleh" veel fraaier was dan dat van zijnen heer, den radja van Mooeton (Tomini staat onder Mooeton). Deze marsaoleh had een vrij ontevreden gezicht, maar deze onaangename trek verdween toch langzamerhand. Ik schrijf dien dus toe aan zenuwachtigheid en verlegenheid.

Den volgenden morgen (9 Febr.) gingen wij naar wal. Ook nu werd een schot gelost ter eere van den vertegenwoordiger van het Gouvernement. Het lange huis heeft naar mijne schatting eene lengte van 30 M. en eene breedte van 6 M. Het staat hoog op palen, maar het dak is laag, zoodat de zijwanden niet hooger zijn dan $1\frac{1}{2}$ M. Men had er eene zoldering in gemaakt van gebloemd katoen, ongeveer 1,75 M. boven den vloer, zoodat wij er eenigszins gebukt moesten loopen. We waren in eene groote ruimte, maar dit ééne groote vertrek kan in een oogwenk in vele kleine kamertjes herschapen worden. Waar in de andere huizen de vertrekken met gespannen doek zijn afgeschoten, daar gebeurt dit hier met eene soort rolgordijnen. Gaan de verschillende families ter ruste, dan laat men al die gordijnen vallen, om ze den volgenden morgen weder op te rollen. Het zag er in dit huis van den marsaoleh en zijne familie (!) werkelijk welvarend uit

Het doek was schoon en sierlijk, de vloer was bedekt met rotanmatten en voor ons had men eene bank van bamboe gemaakt, bedekt met keurig gevlochten matjes. Behalve het groote aantal menschen en kinderen, vond men er nog eene soort van gamelan, bestaande uit twee langwerpige trommen (tifa), twee gongs van verschillende grootte, en een' koelintang met zeven koperen bekkens. Op verzoek van den Heer Jellesma speelde men twee stukjes. Het was zeer wansmakige muziek.

Meer afwisseling dan binnenshuis bood het schouwspel daar buiten aan. In een afgeschoten perk van 5 M. in het vierkant was men bezig eenen dans uit te voeren, hier (en te Poso) kajori genoemd, (het woord kajori beteekent eerbied). Een twaalftal jonge mannen vormen een' halven cirkel. Zij rusten met den rechter elleboog op den linker schouder van hun' buurman. Ze loopen langzaam rond, steeds den halven cirkelvorm bewarende. Vóór hen staat geheel alleen eene vrouw, die dezelfde functie bekleedt als eertijds de vrouwelijke walian in de Minahassa. De vrouw begint met eene schelle stem te zingen, waarbij het schijnt als of zij alles in éénen adem wil zeggen; want bij het einde van den zin perst zij de woorden uit de keel. Zij heeft nog niet geëindigd, of een van de jonge mannen begint een' solo, waarmede na een woord of vier alle overigen instemmen. Zijn zij klaar, dan begint de vrouw weer, en zoo gaat het door, afgewisseld door kanibaalsche schreeuwen en ratelende geluiden.

Ik wend mij om, en daar zie ik twee mannen een spiegelgevecht uitvoeren. In de rechterhand eene speer, in de linker een smal, lang schild, versierd met haar en schelpjes. Een lang zwaard rust aan de heup. Met eenige sprongen naderen zij elkaâr, terwijl zij hunne speren doen trillen. Hunne oogen bliksemen, terwijl zij den afstand

meten, die hen van elkaâr scheidt, en die steeds kleiner wordt. Met eenige snelle passen retireeren ze, om met één' sprong weer tegenover elkaâr te staan, op één been balanceerende, en het andere achterwaarts getrokken. Het schild houden ze met gestrekten arm van zich af, en leggen de speer er naast als om te mikken. Iedere spier trilt. Nu eens links, dan weder rechts uitwijkende, schijnt het als of zij elkaâr trachten te biologeeren, tot dat op een teeken van den marsaoleh de krijgshaftige helden weer in gewone menschen veranderen.

De inwoners van Tomini zijn klein van gestalte, maar sterk gespierd, hetgeen uit bovengemeld spiegelgevecht bleek. Vooral de beenspieren zijn sterk ontwikkeld. Deze gespierdheid der beenen schijnt men zich reeds op jeugdigen leeftijd eigen te willen maken. Wij waren namelijk ook getuigen van het zoogenaamde „kuitschoppen", dat onder de Alfoersche stammen veel voorkomt. Het is een ruw spel, dat gespeeld wordt door opgeschoten knapen. Twee gaan daartoe naast elkaâr staan, zoodanig dat het rechterbeen van den een vlak naast het linker van den anderen staat. Hun andere been zetten zij vooruit, ten einde den kuitenschopper weerstand te kunnen bieden. Een derde nu gaat een weinig ter zijde achter hen staan, slingert zich eerst wat rond op zijn linkerbeen, en slaat dan het rechterbeen met kracht tegen de beenen der palstaanden aan, ter hoogte van een weinig boven den hiel. Het doel is de beide staanden van hunne plaats te brengen.

Eene kleine wandeling naar de rivier, die sterk stroomt en zeer helder, drinkbaar water oplevert, voerde ons langs sirih-, miloe- en ananastuinen. Al deze tuinen zijn omringd door stevige pagars, om de wilde varkens er buiten te houden. Tomini is het land van de suiker, die even als te Mooeton uit het arengsap bereidt wordt. Zij schijnt

van eene goede kwaliteit te zijn. De Heer van Hoëvell merkt op: „De hier bereide suiker is vrij zuiver, heeft in de inlandsche handelswereld eenen goeden naam, en wordt tot naar Gorontalo en elders uitgevoerd."

Tinombo.

Men moet wel uitstekend in de Bocht bekend zijn om als loods te kunnen fungeeren, aangezien de plaatsen zich niet gemakkelijk van zee uit verraden, gelijk uit het voorgaande gebleken is. Dit geldt ook van Tinombo, waar wij, na om 12 uur 's middags van Tomini, te zijn vertrokken om half drie ten anker kwamen. Een aanplant van pisang- en klapperboomen bewijst, dat hier menschen wonen, en dit feit wordt nog nader bevestigd door twee huizen (waarvan het eene zeer bouwvallig), die beide aan het strand, doch een 200 M. van elkaâr afstaan. Op geen enkele plaats kan men het land met eene boot zoo dicht naderen als hier, namelijk op eene kabellengte (200 M.) afstands in 23 vadem water. Hier wijken de bergen nog meer achteruit, dan te Tomini, en de strook laag land wordt daardoor breeder. Uit zee heeft men een prachtig gezicht. De bergen verheffen zich hier niet met eene gelijke helling hemelwaarts, maar men treft telkens kleine terrassen aan, waar miloe of rijst verbouwd wordt.

Tinombo is het land van den tabak. Men treft hier groote tabaksvelden aan, die wij evenwel niet konden bezoeken, omdat de boot slechts eenige uren daar vertoefde. De Tinombo-tabak wordt ook uitgevoerd naar Gorontalo, waar de inlanders er groote liefhebbers van zijn. Eene proefneming, die ik deed, drong mij niet om eene tweede te ondernemen. Deze tabak is geelbruin van kleur, brandt zeer slecht, en verspreidt, vooral op eenigen afstand geroken, eenen onaangenamen geur.

Tinombo is niet dicht bevolkt. De Heer van Hoëvell schat het bevolkingscijfer op 900. De eigenlijke kampong ligt meer binnenwaarts in. Naar berichten van pas genoemden Heer treft men in het gebergte van dit gedeelte (tot aan Kasimbar) een' volksstam aan, die „als de oerbevolking dezer streken te beschouwen is." Zij moeten ongeveer 10000 zielen in aantal zijn, „hebben van kleeding geen begrip", en bedienen zich als wapen van blaasroeren met vergiftigde pijltjes. „Zij schijnen van vredelievender aard te zijn, dan die aan de Posorivier." „Het koppensnellen schijnt bij hen niet bekend te zijn, maar, de kustbevolking, die deze oerbevolking Alfoeren noemt, vreest hen zeer. Zij noemen zichzelven Lado-Lado.

Sogenti.

Daar het doorgaans gevaarlijk vaarwater is aan de kust, blijven de booten 's nachts liggen. Zoo ook nu brachten wij den nacht voor Tinombo door, maar stoomden bij het aanbreken van den dag (10 Februari) door naar Sogenti, waar wij tegen 9 uur in den morgen het anker lieten vallen. Sogenti heeft feitelijk niets met Mooeton te maken, en dit geldt ook van de drie volgende miniatuur-rijkjes, Kasimbar, Toriboeloe, en Amfibaboe. De hoofden van deze rijkjes erkennen den radja van Mandhar als hun heer. Het Gouvernement evenwel wil, dat zij met Mooeton één bondgenootschap zullen uitmaken. De Heer van Hoëvell poogde reeds te Sogenti en Kasimbar de hoofden daarvoor een contract te doen teekenen. Vooral het hoofd te Sogenti maakte vele tegenwerpingen. Hij kon hiervoor geen besluit nemen, zonder den radja van Mandhar gehoord te hebben. Toen de Assistent-Resident hem tegenwierp, dat Mandhar reeds een verbond met het Gouvernement had gesloten, antwoordde het hoofd: „Welnu dan behoeven

wij geen afzonderlijk verbond te sluiten, want wij staan onder Mandhar. Ja, maar het Gouvernement had dan liever, dat zij zich bij Mooeton aansloten. Maar de olongia wilde er niets van weten. De Heer Jellesma beproefde het eveneens, maar nu had de man weder eene andere uitvlucht. Hij was de jongste van de vier hoofden, hij mocht dus niet beginnen te teekenen. Als de anderen geteekend hadden, zou hij het ook doen.

In den middag gingen de Heer Jellesma en ik naar den wal. Het hoofd, omringd door een 100tal speerdragende mannen, was gezeten onder een' grooten boom, blijkbaar zijne vergaderplaats. De boom is een kolossale kĕtapan (welker vruchten naar kanaries smaken), met véruitstekende takken, zoodat zij een groot priëel vormen. Het hoofd moet reeds op leeftijd zijn, althans zijn tandelooze mond en zijne oude gelaatstrekken doen dit vermoeden. Hij scheen ons in zijne vergaderplaats te woord te willen staan, maar de Heer Jellesma gaf te kennen naar de kampong te willen gaan. Eerst een eindje langs het strand, daarna een boschpad op. We moesten goed oppassen het hoofd niet te stooten tegen de laag neerhangende takken, of te struikelen over de vele wortels. Het was er heerlijk koel; maar overigens zeer unheimisch. (Sogenti ligt juist onder de linie). Vooral de lianen maakten het ons lastig. Tot overmaat van smart stond een gedeelte van den weg van ongeveer 50 M. lengte geheel onder water. We werden dus weer gedragen, maar aangezien de bodem zeer ongelijk was, zoodat de dragers elk oogenblik struikelden, verkeerden wij in groot gevaar van om te tuimelen in het drassige water (men ging tot over de knieën er in). Gelukkig liep dit goed af, en na ongeveer een paal loopens van het strand, bereikten wij de kampong, bestaande uit een vijftal huizen met drie rijstschuren. Het zag er knapjes

uit. Het huis van het hoofd was vrij klein en het werd er stikkend heet, toen de honderd speerdragers ons naar binnen volgden. De Heer Jellesma wist de schuchterheid, vooral van vrouwen en kinderen, spoedig te overwinnen door presentjes uit te reiken, waarover veel stil gepraat werd. Vooral toen de Heer Jellesma het hoofd eene sigaar gaf, en deze die, na aanwijzing om het puntje af te snijden, ging opsteken, verzamelden zich velen om hem heen, om dit onbekende schouwspel met nieuwsgierige blikken aan te zien. Waarlijk men kon duidelijk merken, dat hier pas ééns een Europeaan (de Heer van Hoëvell) is geweest. Het hoofd durfde niet aan boord komen, ofschoon ik mij als gijzelaar aanbood.

Ik sprak zoo even van eenen kĕtapanboom, waaronder het hoofd met de zijnen vergaderd was. Toen ik vroeg, hoe die boom genoemd werd, antwoordde men mij: Mata baoe", hetgeen de tolk overzette in: „Mata ikan." Dit wekte mijne aandacht, want baoe is een Pososch woord en beteekent „visch." Vele van de woorden, die ik opving, herkende ik als Pososche, en ik besloot om, als we in het huis van het hoofd waren gekomen, zoo goed en zoo kwaad als het gaan zou, met enkelen een' boom in het Pososch op te zetten. (1) Zoo gezegd, zoo gedaan; ik maakte een praatje, en tot mijn groot genoegen ontdekte ik, dat men mij goed verstond. De antwoorden begreep ik meestal niet, omdat mijne ooren nog niet aan de taal gewend zijn, en mijn woordenschat nog niet voldoende is, om alles te verstaan. Men had er blijkbaar schik in, dat ik hunne taal kende. Ik nam mij voor, in de volgende plaatsen ook naar de taal onderzoek te doen. Het resultaat van dit onderzoek is, dat men te Kasimbar, Parigi,

(1) Een gesprek te voeren. *Red.*

Saoesoe, Poso en Todjo dialecten spreekt, die zeer nauw met elkander samenhangen, zóó nauw, dat, als men in eene der andere streken Pososch spreekt, men dit goed verstaat (Het Pososch en het Todjosch verschillen slechts in enkele woorden van elkander). Dit is van groote beteekenis bij eene eventueele uitbreiding der zendingposten in de Bocht. Maleisch verstaat men bijna overal niet of slecht. Wij hebben hier dus niet het verschijnsel, als in de Minahassa, dat de dialecten onderling zooveel verschillen.

Doch ik keer terug tot mijn verhaal. Daar het reeds begon te schemeren, namen wij afscheid van het hoofd van Sogenti en keerden langs denzelfden weg naar boord terug. We brachten den nacht vóór Sogenti door, en zetten den volgenden morgen (11 Februari) 6 uur koers naar Kasimbar. Na 2½ uur stoomens lieten wij het anker in de baai van dit tweede miniatuurstaatje vallen.

Kasimbar.

We kwamen nu in een merkwaardig gedeelte; want ofschoon de Heer van Hoëvell met den Gouvernementsstoomer „Valk" voor Kasimbar heeft gelegen, zoo ging hij niet aan land. Wij zouden dus menschen ontmoeten, die nooit een' Europeaan hadden gezien. Op weg naar Kasimbar deed de Heer van Hoëvell nog eene aardige ervaring op, welke hij mij eens verhaalde en ook in zijn reisrapport opnam: „Van de vele visschersprauwen, die op de riffen aan het visschen waren, had een den moed ons te naderen en riep ons toe, wat dat voor een schip was, dat zonder zeilen voortbewoog, en of we lek waren, want er kwam zooveel water uit het schip, het circulatiewater n.l., dat voor condensatie van den afgewerkten stoom dient. Een oogenblik later kwam een dergelijk prauwtje op ons af met de vraag, of het schip in brand stond, omdat er zooveel rook uit kwam."

De tolk, die op verkenning was uitgezonden, berichtte ons, dat het eenzame huis aan het strand bewoond werd door Deng Makarao, een hoofd van Kasimbar. Aangezien dit geheel overeenkwam met de opgaven van den Heer van Hoëvell, wisten we, dat we „terecht" waren. Deng Makarao was evenwel naar Boalomo (in het landschap Banggai ten O. van Todjo). Deng Mabité, een voornamer hoofd, woonde evenwel in de kampong Kasimbar zelf.

De dialecten in de Bocht hebben een taaleigen gemeen met het Boegineesch, n.l. dat zij geen gesloten lettergrepen toelaten. Toen ik aan eenen inwoner van Kasimbar vroeg, hoe zijne kampong heette, (met het oog op de laatste lettergreep), antwoordde hij: Ka-si-mba-ri.

Daar de Heer Jellesma met hetzelfde doel te Kasimbar als te Sogenti gekomen was, zoo besloot hij den tocht naar de kampong te ondernemen, en ik ging mede. Eerst reisden wij langs het strand van het eenzame huis af Zuidwaarts, tot wij na een goed kwartier aan een klein riviertje kwamen. Dit riviertje was slechts 5 M. breed en bijgevolg te smal om met de sloep (met riemen) bevaren te worden; we stapten dus in eene blotto; de overige leden van het gezelschap verdeelden zich in twee andere blotto's, en zoo trok de kleine flottille het riviertje op. Dit stroompje maakte ontzaggelijk vele bochten en bochtjes, aan de kanten niets dan rimboe, zoo zelfs dat de vlerken (outriggers) der blotto nu en dan in de in het water nederhangende takken der boomen bleven vastzitten. Na een tien minuten roeiens kwamen wij aan een huis. We legden aan. De eigenaar van het huis was een oude, dikke kjaï. Het huis zag er sterk uit, en de palen stonden op steenen neuten. (Dit zag ik nog nergens in de Bocht). Op de vraag van den tolk, of hij wel eens Europeanen (blanke menschen) had gezien, antwoordde hij: „bareëpa"

(Pososch: nog niet). Door de kleine openingen in den wand loerden nieuwgierige vrouwengezichten. In aanmerking genomen, dat men voor het eerst blanken zag, was men niet zeer „benieuwd." De vrouwen bleven in de huizen, en beklommen wij een huis, dan waren ze plotseling verdwenen.

De kampong Kasimbar telt negen huizen en even zoovele rijstschuurtjes. Die woningen liggen evenwel zoo ver van elkander, dat men wel een kleine 10 minuten noodig heeft, om van huis 1 tot huis 9 te komen. Daarna voerde onze weg ons wederom een tien minuten door een brandend heet alang-alang veld, aan welks einde een tweede kampong van vijf huizen ligt. Deze kampong wordt ook Kasimbari genoemd. Hier ook stond, eenigszins afgescheiden van de andere huizen, de woning van het hoofd Deng Mabité, een huis geheel van hout, wat men zelden ziet. Het is versierd met een dubbel dak van katoe, ten teeken, dat dit eene vorstelijke woning is. Het erf is goed onderhouden, en ook binnen het huis ziet het er keurig en zindelijk uit. Deng Mabité evenwel was gevlogen. Den vorigen dag was hij naar de bergen gegaan, om zijne vrouw, die daar eenigen tijd had doorgebracht af te halen. We moesten dus voor ditmaal onverrichter zake terugkeeren. Op onzen terugweg zagen we twee vrouwen, die bezig waren rijst te stampen onder een afdakje. Bij onze nadering wierp de eene haar' stamper weg en vluchtte in huis. De andere wilde hetzelfde doen, maar op ons geroep van „neë maëka" (Pososch: wees niet bang) ging zij met haar werk voort.

De Heer Jellesma wist twee mannen over te halen mede naar boord te gaan. Zij ontvingen daar ieder een kleedingstuk voor hun' moed. Eene poos, nadat zij met hunne blotto naar wal waren gegaan, kwamen zij terug

en brachten als hun' dank twee bundeltjes tabak mede. Ze lieten er evenwel aanstonds op volgen, of ze niet wat zeep mochten hebben? Het inwisselen van geschenken is hier zeer in zwang. Toen de Heer Jellesma te Sogenti presentjes uitdeelde, zeide het hoofd: „Mijnheer maakt ons verlegen, want wij hebben niets om terug te geven." De Heer Jellesma stelde hen gerust door te zeggen, dat dit niets uitmaakte; hij wilde slechts vriendschap met hen sluiten.

Parigi.

In den morgen van den 2den Februari zette de „Zeeduif" koers naar Parigi. We zouden eerst Tonboeloe en Amfibaboe aandoen; maar aangezien de loods, dien wij aan boord hadden, dezen tocht niet op zijne verantwoording durfde nemen wegens zijne onbekendheid met die wateren, liet de Assistent-Resident ze voor ditmaal liggen. Dit gedeelte van de kust tot een eind voorbij Parigi is een van de gevaarlijkste vaarwaters van de Bocht. Het zit vol blinde klippen, die voor de vischvangst uitstekend, maar voor de scheepvaart lastig en gevaarlijk zijn. Ten half 2 kwamen wij in de baai van Parigi ten anker, en zagen voor ons het land, dat bij uitstek het woelnest der Bocht is. Als iemand de geschiedenis van Parigi kon samenstellen, zou men op iedere bladzijde lezen van brand, moord en twist.

Parigi behoort niet tot die landschappen, die een bondgenootschap met het Gouvernement hebben aangegaan, maar het wordt gerekend tot de landen „door verovering gekregen". In welken zin men dit moet opvatten is mij nog niet duidelijk; wel lees ik van eene soort van kleine expeditie met eene kruisboot (?) naar dit rijk, maar ik geloof, dat het meer in dien zin overwonnen heet, dat

het vroeger aan den Sultan van Ternate behoorde. Deze werd door de Compagnie overwonnen, en dientengevolge vielen diens „koloniën" of nederzettingen ons ook in handen. Daarom ook begint het contract, dat in 1863 nog eens gewijzigd werd: „Overwegende dat het landschap Parigi met deszelfs onderhoorigheden sedert het jaar 1751 ten gevolge van het recht van overwinning onderworpen is aan het Nederlandsch oppergezag", enz. enz. Hoe het ook zij, het Gouvernement heeft er al heel weinig te zeggen.

Wanneer men de geschiedenis van de laatste drie jaren nagaat, dan heeft men juist genoeg om getuige te zijn van brand, moord en twist. In 1889 kwam een Boeginees van Palos te Parigi handeldrijven. Toen hij naar zijne meening genoeg gehandeld had, ging hij tot den vorst, en zeide langs eenen anderen dan den gewonen weg te willen terugkeeren. De radja van Parigi raadde hem daarop aan, toch maar den gewonen weg te nemen, want hij vertrouwde de Alifoeren in het binnenland niet. De Boeginees, vertrouwende op zijn repeteergeweer, sloeg den raad van den vorst in den wind, en ging zijn' gang. Gelijk de radja van Parigi voorzien had, werd de handelaar overvallen, en beroofd. Hij wist echter te ontkomen. Berooid kwam hij te Palos terug, en vertelde daar, dat de Parigiërs hem zoo mishandeld hadden. Dit eischte wraak, en een leger van 1005 inwoners van Palos (naar het verhaal van een' Parigisch mantri) trok naar Parigi, waar zij eene kampong verbrandden. De Gouverneur van Makassar, onder wien Palos ressorteert, en de Resident van Menado hebben over deze zaak geconfereerd, en besloten te Palos eenen ambtenaar te plaatsen.

Nu onlangs was er een twist tusschen den ouden radja en zijnen zoon, den radja moeda. Die zoon, Bapahenta genaamd, wilde niet meer naar den wil en den raad van

zijnen vader, den radja, (of beter: magao) luisteren, en deed maar wat hij wilde. Hij brandschatte kampongs en voerde een lustig leven, ja wat meer is, men beweerde, dat hij bij hoog en bij laag gezworen had met de jongste, nog ongehuwde zuster van zijnen vader te zullen huwen. (Dit is geheel tegen de adat, en volgens den Heer van Hoëvell staat zulk een huwelijk gelijk met het trouwen met zijne eigen moeder). Nu werd het den ouden radja te warm in zijn land, en hij nam met eenige getrouwen de wijk naar Poso, waar zij aan het strand, vlak bij de Poso-rivier een gehucht stichtten (Ik maakte hiervan nog melding in mijne eerste reisbeschrijving onder Poso). Maar wat doet nu Bapahenta? Hij gaat met een legertje naar Mapané, twee uren roeiens van Poso, en brandschat een paar Alfoersche kampongs, die achter Mapané liggen. De padi, die hij eischte, werd hem geweigerd, waarop hij van een onbewaakt oogenblik gebruik maakte, de kampongs binnendrong en een groot deel van de daar verzamelde rijst medenam. Een gevolg daarvan was, dat een 40tal dagen daarna een Parigiër, die zich bij Mapané vertoonde, door de beroofde Alifoeren gedood werd.

Deze aanklachten werden alle van de eene zijde bij den Assistent-Resident van Gorontalo (toen nog den Heer van Hoëvell) ingediend. De radja-moeda daarentegen verdedigde zich. Hij beweerde, dat hij lasterlijk van de schanddaden beticht werd, dat hij nooit met de zuster zijns vaders had willen huwen; dat zijn vader een oude opiumschuiver en suffert was; dat hij den handel en den bloei van zijn rijk tegenwerkte; dat hij de kampong, die door de Boegineezen van Palos verbrand werd (zie boven), niet wilde herbouwen; kortom, dat de oude heer niet geschikt was tot regeeren. Ten laatste heeft Bapahanta zijnen vader van Poso afgehaald, en zij heeten nu verzoend.

En thans keer ik terug tot mijn reisverhaal: We ankerden dan in den middag, maar gingen dien dag niet meer aan wal. Wel kwam de oude radja om 5 uur aan boord met een geleide van 15 gewapende mannen. De radja van Mooeton en de zijnen getuigen, door hun voorkomen om het hardst van de ellende, die het opiumgebruik na zich sleept: fletse oogen en knikkende knieën. Overigens had hij een onaangenaam, sluw gezicht. De Heer Jellesma liet hem en zijne trawanten het geheele schip zien, dat zij zeer bewonderden. Men wilde zoo gaarne nog eens de stoomfluit hooren blazen, maar aangezien er geen stoom was, kon de commandant niet aan hun verzoek voldoen.

Het regende fiks op den morgen van den 13^{den} Februari, en ik vreesde reeds, dat er van een' voorgenomen tocht in het binnenland van Parigi niets zou komen, toen het tegen half 8 begon op te knappen, en de Heer Jellesma, twee officieren en ik in de boot van den Chineeschen handelaar alhier (Ong Hi Bie) stapten en naar land roeiden, evenwel niet naar de hoofdplaats, maar naar de kampong Tobinoto. Aangezien wij den stroom mede hadden, kwamen wij in een uur over, doch daar de bewoners van de kampong Tobinoto allen aan het werk waren op hunne velden, bleven wij daar niet lang, maar wandelden langs het strand voort, staken eene rivier over, en kwamen in een bosch, waar doorheen zich een nauw, modderig pad slingerde. Na een klein half uur door dit bosch geloopen te hebben, kwamen wij op een alang-alang veld, en aan het eind daarvan ligt de kampong Doelagoe, het doel van den tocht. Dit Doelagoe is een van de grootste kampongs, die ik nog gezien heb. Wij gingen bij het hoofd van dit dorp in huis. We waren nu in de streek, waar vóór een jaar de cholera 300 slachtoffers eischte; eene dicht bijgelegen kampong werd bijna ontvolkt, daar zij

door deze vreeselijke ziekte bijna 500 inwoners verloor. Informeerende naar het opiumgebruik, deelde onze gastheer ons mede, dat hij vroeger wel opium geschoven had, maar sedert zijn kind verleden jaar aan de cholera was gestorven, had hij de gelofte gedaan, nooit weer een trekje aan de verleidelijke pijp te zullen doen. De Heer Jellesma stelde mij aan hem voor als een "saaro" (geneesheer), en ik zeide in het Pososch, dat, wanneer er weder eene gevaarlijke ziekte uitbrak, men maar eene blotto naar Poso moest zenden om geneesmiddelen te halen. Maar de luidjes maakten van het oogenblik gebruik om nu reeds wat geneesmiddelen machtig te worden: de een had buikpijn, de andere koorts, een derde vertelde, dat hij zoo beefde als hij het een of ander deed. (Dezen gaf ik den raad, geen opium meer te schuiven).

Nu namen wij afscheid. We gingen evenwel niet denzelfden boschweg terug, maar maakten gebruik van eenige kleine blotto's om ons de rivier te laten afzakken. Weder te Tobinoto gekomen, waarschuwde de zon ons, dat het niet ver meer van 11 uur af was. We konden vóór den middag-maaltijd de residentie van den radja niet meer bezoeken, en keerden dus naar boord terug, waar we tegen half één aankwamen.

Om 5 uur in den middag staken wij weder van boord, en gingen onze opwachting bij den radja maken. Hij stond ons, van vele gewapenden omringd, op te wachten. Eenige minuten van het strand af ligt de kampong, Lodji genaamd. (De huizen, die men aan het strand ziet, zijn de etablissementen van den Chineeschen handelaar Ong Hi Bie). Vroeger had de Compagnie hier eene bezetting liggen; de benteng (waarvan alleen de fundamenten overig zijn) werd door de inlanders lodji (loge) genoemd, en deze naam is hier in Parigi op de kampong overgegaan. Het

huis van den radja is als al de andere huizen, alleen wat grooter, en hier en daar is gebruik gemaakt van een stuk zink tot stutting der zijwanden. Wij gingen het paleis niet binnen, maar werden uitgenoodigd in eene groote loods op stoelen plaats te nemen. De vloer van deze loods lag ongeveer 1 Meter boven den grond, en was van niboeng-latten vervaardigd. We zaten hier dus eenigszins verheven, en zouden de dansen, die de radja ter eere van den „toewan besar" zou doen uitvoeren, goed kunnen zien. De loods was vol volk, en ik keek al eens rond of ik den veel besproken Bapahenta, den oproerigen zoon van den radja, niet kon ontdekken. Terwijl wij daar nu zaten te praten en rond te kijken, ontstond er eene groote opschudding onder het volk, dat beneden stond, en kort daarop kwam een man aan, omringd door een talrijk gevolg. Die man werd aan ons voorgesteld als Bapahenta. Om den Assistent-Resident te begroeten, beklom hij ook de loods, en zijne volgelingen hem na. De vloer bleek echter te zwak te zijn voor dezen grooten toevloed, en krak, krak! daar rolden allen door elkander, daar de vloer onder de voeten wegzonk. Vooral de radja maakte eene leelijke tuimeling, waarvan hij de kracht zocht te breken door een uitgestooten „'Lah ilaha illalah." Wij kwamen er allen gelukkig goed af; de stoelen werden naar buiten gebracht, en de audientie werd voortgezet in de open lucht.

Bapahenta is naar mijne schatting een man van 30 jaar, met eene zeer donkere gelaatskleur. Uit zijne bewegingen kon men opmaken, dat hij zenuwachtig was, en geen wonder, want hij zal den krassen brief, dien de Heer van Hoëvell hem indertijd schreef, nog niet vergeten zijn. Zijne houding en zijne blikken maakten op den Commandant en mij den indruk, dat hij ons aanzag als wilden wij

zeggen: „Laten we maar niet te dikke vrienden worden, want we konden het nog wel eens met elkaâr aan den stok krijgen." Zoo nu en dan gaf hij ook den indruk, alsof het niet recht pluis was in zijn hoofd, maar dit kan ook wel uit zijne zenuwachtigheid zijn voortgesproten.

Na eenig wachten kregen wij de beloofde dansvoorstelling. Er kwamen namelijk zes opgetuigde dansmeiden. Zij zijn gekleed in eene sarong, die van de enkels tot boven de borst reikt, maar de armen bloot laat. Een ander kleedingstuk, dat veel heeft van een' shawl (van gewoon katoen), is bij wijze van omslagdoek om de schouders geslagen, en de beide einden hangen tot op de beenen af, door welk kleedingstuk de borst geheel bedekt wordt. In het haar dragen zij een plat toestel van den bast van bamboe gemaakt, dat veel heeft van een versierd dak van eene moskee. Van de punten van dit toestel hangen aan weêrszijde 4 tot 6 strengen tot op de hielen af, welke strengen vervaardigd zijn van aaneengeregen stukjes zeer dunne bamboe, afgewisseld met stukjes pit, als vlierpit, zijnde het merg van een' boom, dat met het merg uit den vlierboom het meest overeen komt. Gouden, zilveren en bloedkoralen armbanden maken verder hunne versierselen uit. Van het middel hangt eene soort zakdoek af, waarmede zij sierlijke bewegingen maken, terwijl gelijkmatige bewegingen met eenen waaier in de andere hand veel bijdragen tot de kunst van het dansen in deze streken. Behalve hierin bestaat dit dansen nog in enkele kleine bewegingen van het lichaam, dat dan veel heeft van een zeilend schip, dat nu eens naar stuur- dan weer naar bakboordzijde overhelt. De meeste bewondering werd opgewekt door eene langzame statige ombuiging van het lichaam op zijde, zoodat de ellebogen bijna den grond raakten. Drie mannen schuifelden en sprongen voor die

vrouwen met allerlei bewegingen van de armen. Dezen hielden de handen onder de ellebogen bij het terzijde ombuigen der vrouwen, om vallen te voorkomen. De gelijkmatigheid van alle bewegingen is bewonderenswaardig.

De muziek is de eentoonigste, die ik in de Bocht heb gehoord. Zij bestaat uit een' koelintang en een' gong. De koelintang speelt: g′, fis′, g′, c′; dan één slag op den gong; voorts weer de koelintang; g′, fis′, g′, c′, dan weer de gong, en dit gaat zoo den geheelen avond door.

Men moet zich niet voorstellen, dat eene dansmeid hier het zelfde is als eene Javaansche ronggèng. De dansmeid in deze streken is eene slavin van den vorst of van eenen anderen waardigheidsbekleeder. Zij wordt op prijs gesteld en later uitgehuwelijkt aan eene goede partij, waarbij de bruidschat geheel aan den eigenaar vervalt. Toen we drie dansen hadden zien uitvoeren, was het mij rijkelijk genoeg. We namen daarna afscheid van den radja en zijnen mantri (Bapahenta was reeds eerder weggegaan) en keerden naar boord terug.

Saoesoe.

Den volgenden morgen om 6 uur waren wij weder onder stoom naar Tamboe (Saoesoe), waar wij om 12 uur in den middag het anker lieten vallen. Dit land wordt geregeerd door eene vorstin, die getrouwd is, en wier gemaal zooveel is als djoegoegoe (rijksbestierder). De vorstin woont in eene kampong, Saoesoe genoemd, die vier paal het binnenland in ligt. Ook hierheen ging nog geen Europeaan. Aan het strand ziet men niets anders, dan een vervallen vuil huisje met enkele prauwen. Vroeger moet dit eene kleine kampong van 6 huizen zijn geweest, Tamboe geheeten.

In den middag zond de Heer Jellesma den djaksa, den marsaoleh van Pagoeat, den tolk en meergenoemden Chinees, Ong Hi Bie, op verkenning uit, ten einde te gaan zien, of het pad, dat van het strand naar de kampong loopt, begaanbaar was. Zij kwamen terug met het bericht, dat de weg goed was, en dat de menschen zeer vredelievend waren. De Heer Jellesma en ik besloten dus den volgenden morgen den tocht te aanvaarden. Z.Ed.Gestr. moest namelijk een contract, dat het Gouvernement met Saoesoe gesloten heeft, aan de vorstin overreiken.

In den morgen van den 17^{den} Februari om half zeven werden wij met eene sloep naar den wal gebracht. Het voetpad was in het begin bijna onkenbaar door het gras, dat aan weêrszijde er over groeide. Weldra traden wij een bosch in, waar het heerlijk koel was, en waar het geschreeuw van verschillende vogels onze aandacht trok. Eens staken wij een riviertje over en een eindweegs verder moesten wij eenen poel doorwaden. Zoo hier en daar verloor het pad zich in het gras, maar dan richtten wij ons naar dat punt, waar de weg als het ware weêr uit de alang-alang opdook. De tocht door het bosch zal ongeveer een kleine paal zijn, daarna loopt het voetpad voortdurend door alang-alang velden, terwijl men zoo nu en dan een gehuchtje van 2, 3 huizen, of eene alleenstaande woning ontmoet. We kwamen ook eene enkel maal mannen en vrouwen tegen, van welken velen in foeja gekleed waren, maar ofschoon ze eenvoudig verwonderd keken, zoo liepen zij toch niet weg, doch weken een eindje van het pad af, zóó, dat wij hen rakelings passeerden. De weg stijgt niet en daalt niet, maar slingert zich voortdurend.

Na vier palen geloopen te hebben kwamen wij aan de kampong. Zij is omringd door eene levende omheining

van dunne boompjes, waarvan ik den naam niet weet. De vorstin woont midden tusschen de vijftien huizen, die het dorp telt. Alles zag er goed uit. We werden ontvangen in een soort van portaal, waar een paar omgekeerde rijstblokken met een matje er over, ons tot zitplaats dienden. De prinsgemaal kwam het eerst te voorschijn, een oude heer met grijs haar. Hij kan bijna niet loopen van de rheumatiek, maar toch was hij zeer vroolijk en opgewekt. Daarna kwam de vorstin, eveneens een oude dame. Zij is eene geheele andere verschijning dan haar man: een leelijk isegrimmig gezicht, maar eene zweer op zeker gedeelte van het lichaam (hetgeen ze ons te kennen gaf!) kan daartoe veel hebben bijgedragen.

Behalve het contract had de Heer Jellesma nog heel wat geschenken medegenomen, die alle hunne bestemming kregen. Ik werd voorgesteld als de „toekang obat" en „goeroe" van Poso, en weldra raakten wij aan de praat: de Heer Jellesma door middel van den tolk, en ik sloeg door in mijn Pososch, hetgeen goed verstaan werd en groote hilariteit verwekte. De Heer Jellesma wist het zoo ver te brengen, dat twee mannen en zes vrouwen besloten mede naar het strand te wandelen, en het schip te gaan bekijken. Zij toonden zeer weinig verwondering, alleen van den spiegel in de salon begrepen zij niets. Toen de Assistent-Resident hun eene vlag gaf, vroegen zij ook om kruit, ten einde de vlag te kunnen verdedigen.

Daar wij wederom niet in het donker langs de kust konden stoomen en de machine bovendien eene kleine reparatie moest ondergaan, bleven wij dien nacht voor Tamboe liggen, om den volgenden morgen (16 Februari) om 6 uur koers te zetten naar Mapané en Poso.

Te Mapané werd slechts een paar uur gestopt. Om

1 uur in den middag hief de boot het anker weder en arriveerde te 3 ure voor Poso. Daar lag de schoone landstreek in de kleine baai weer vóór mij. Schilderachtig steekt het Parigische dorp aan de kust af tegen het donker groene gebladerte daarachter, terwijl de huizen van de kampong Saiwosé op den berg ons als het ware door de boomen begluren. Dat er in zulk een schoon land nog zooveel duisternis heerscht! Dat de Vorst des Lichts mij gebruiken moge om het licht van zijne genade aldaar te ontsteken!

Poso, 26 Februari 1892.

Raden Pandji en Dèwi Rĕngganis.

(Medegedeeld door J. KREEMER.)

De vorst Djĕnggôlô was nog niet lang gehuwd met Lantjang-Kĕntjônô, toen hem tweelingen geboren werden: Raden Pandji en Dèwi Rĕngganis.

Dèwi Lantjang-Kĕntjônô had een volle nicht, Angron-sari. Voorbeeldig dienstvaardig, had zij ook bij de groote gebeurtenis zich niet onbetuigd gelaten.

Toen de kinderen geholpen waren, wenschte de kraamvrouw zich te gaan verfrisschen, en droeg de kleinen aan hare nicht op.

Adi-mas, je moet ze geen oogenblik verlaten, hoor! Wil terdege op ze passen. Ik zal even een bad nemen.

Goed, ga maar gerust je gang.

Ni dèwi Lantjang-Kĕntjônô was nog flink met wasschen en plassen bezig, toen er een zeer slechte gedachte bij Angron-sari opkwam.

Die kinderen zijn waarlijk zeer aanvallig. Zoo ze in leven blijven, doe ik natuurlijk geen opgeld meer . . . Ik loop dan alle kans, een soort voetveeg te worden. . . Daar heb ik geen zin in. Weet je wat? ik doe de beide zuigelingen in een kistje, dat ik de rivier laat afdrijven. Een paar jonge hondjes zal ik in hunne plaats leggen.

Zoo gezegd, zoo gedaan.

Nadat een en ander aldus door de schoone Angron-sari beredderd was, kwam de vorst thuis. In het bosch had Z. M. geneeskrachtige bladen gezocht voor zijne gemalin.

Aanstonds ging de koning naar de kraamkamer. De sluwe nicht trad hem te gemoet.

Nu is 't heel raar, sire! U. M. meent een paar lieve, engelachtige kindertjes rijker te zijn, en zie, 't lijken wel een paar hondesnoetjes. Zou 't mogelijk, denkbaar zijn, dat nicht zich zoodanig zou vergeten hebben? Immers niet waarschijnlijk? . . . Maar 't zou toch kunnen zijn. . . Gesteld eens. . . Welk wangedrag! Uw roemvolle regeering zal er een treurige vermaardheid door verkrijgen, ja dreigt er merkelijk door te verzwakken. Als U. M. 't goedvindt, zal ik dat broedsel maar wegwerpen.

De vorst dit alles zoo op eens hoorende, stond verplet; zijn borst en aangezicht zagen rood van woede en verontwaardiging; zijne lippen beefden van aandoening en ergernis.

Hij wilde zich zelf omtrent de zaak vergewissen. Helaas, 't was zoo! In minder dan geen tijd pakte hij de dieren op, en slingerde ze morsdood. Hierop begaf hij zich, steeds ziedende van toorn, tot zijne wederhelft, die, zich van geen kwaad bewust, nog druk met spoelen en baden bezig was. Zonder iets te zeggen noch te vragen, sleurde hij de koningin op 't onverwachts bij de haren als een kokosblad met zich voort.

Nu trok hij haar hier, dan weder daar, tot er schier geen leven meer in was. Na deze marteling liet hij 't arme slachtoffer op een' viersprong, halverwege, in staande houding begraven. Tegelijkertijd deed de koning een bevel uitgaan door 't geheele rijk, dat een ieder, die daar mocht voorbij komen, op straffe des doods verplicht zou zijn, haar zooveel mogelijk te sarren en te mishandelen. Op 't laatst ging er niemand meer voorbij. Men kon het niet over zich verkrijgen, de beminde vorstin in zoo deerniswaardigen toestand te zien. Ach, hoe had zij gesmeekt en gebeden hare misdaad te mogen weten, toen de koning

haar zoo wreed en meedoogenloos voortsleurde, maar de vorst had haar geen antwoord waardig gekeurd. Hoe weende zij, de deerniswaardige, van den eenen dag op den anderen! Haar hartzeer was niet om uit te spreken. Steeds kreet en kermde zij.

Een enkele vriend greep moed en verstrekte der ongelukkige koningin, als niemand het zag, wat eten en de noodige geneesmiddelen. Hij hoorde haar dan stenen:

Wat is toch mijne fout, mijne misdaad, o jang Déwô Batôrô-djagad (Heer der wereld) dat ik zooveel smart en schande moet verduren! In waarheid, ik ben mij van geen kwaad bewust. Ach, 't is zeker zoo over mij besloten. Nu, de Déwô is machtig. Zijn wil geschiede! Alleen men pijnige mij niet al te lang. Liever worde ik weggenomen dan langer ten schouwspel te verstrekken. De schande is niet te dragen.

Intusschen was het kistje met de kinderen hoe langer hoe meer afgedreven. Al verder en verder door wind en golven voortgestuwd, kwam het te land bij een gehuchtje, waar een vreemdsoortige oude zijn hutje had opgeslagen. De kjai heette Pradjoe bèbèk. Juist toen de zuigelingen in hun rank vaartuigje kwamen aandrijven, sprak de oude man tot zijn vrouwtje.

Kom, Njai! Laat ons naar de rivier gaan, om visch te zoeken. Het water is laag.

Het voorstel van den kjai vond ingang. Meerderen gaven er gevolg aan, en plompten en plonsden al spoedig in 't nat, gewapend met totebel, schepnet, zeef, werpnet, steekschopje, rasterwerk en zoo meer. Zoo bezig zijnde ziet de oude Heer midden in de rivier, heel in het verschiet, iets komen aandrijven, omgeven van een' lichtglans. Zijne oogen blijven uitvorschend op het verschijnsel gevestigd. Als het dicht bij hem is, omvat hij het ijlings

met zijn schepnet en haalt het op. Het blijkt een kistje te zijn. Uiterst nieuwsgierig maakt kjai Pradjoe bèbèk het ding open. Hoe staat hij te kijken! Een paar allerliefste zuigelingen! Dadelijk neemt hij het tweetal in zijne armen en brengt ze naar zijne woning. Tot zijne huisvrouw hooren wij hem zeggen:

Oudje! Oudje! Daar heb ik iets. Nu moet je eens zien: twee alleraardigste kleintjes; blijkbaar van hooge geboorte. Zoo toch doen zich armelui's kinderen niet voor. Om te stelen, vind je niet? Je moet er terdege zorg voor dragen ... zal je?

Nu, de Njaï gaf de kindertjes te eten en paste ze op, als waren het haar eigene kinderen geweest. Zeer voorspoedig groeiden zij dan ook op. De jongen werd een uitnemend schoon jongeling en het meisje eene schoonheid van den eersten rang.

Eens op een' dag deden zij eene wandeling in den omtrek. Zij, d. w. z., zoo als we bereids weten, Raden Pandji en Dèwi Rĕngganis. Hoe schrikten zij, toen zij in de onmiddellijke nabijheid van de woning der ouden, geheele hoopen afgekloven menschenbeenderen vonden.

Ontzettend! Wat kon hiervan de beteekenis zijn? Maar de jongelieden ontstelden nog meer, toen zij, zich links en rechts keerende, tal van menschen ontwaarden, die allererbarmelijkst huilden. Raden Pandji verstoutte zich hun te vragen:

Mijn goede lieden hoe komt gij hier? Wat is toch uwe misdaad, dat men u zoo meedoogenloos vastbond aan dezen waringinboom?

Ach wat zal ik je zeggen, mijn kind! 't Is erger dan je je kunt voorstellen. Wij zijn bestemd opgegeten te worden door den Boetô, den demon hier. Daartoe staan

wij vastgebonden. Zie! Zie maar eens die hoopen beenderen!

Raden Pandji behoefde nu niets meer te weten. Fluks naar huis teruggekeerd, nam hij 't noodige gereedschap en spoedde zich er mede naar 't bosch, om er, zoo spoedig doenlijk, een vaartuig te vervaardigen. Vluchten zou hij, vluchten moest hij. Dèwi Rĕngganis was thuis gebleven. Inmiddels hadden Kjai en Njaï Pradjoe bèbèk zich naar de markt begeven om specerijen te koopen.

Menschenvleesch zonder iets hartigs, iets prikkelends, kon hun niet genoeg bekoren. Tegen den middag kwamen de ouden terug.

„Waar is je broer?" was 't eerste dat ze vroegen. Vreemd hem niet te vinden.

Hij is naar het bosch gegaan, gewapend met een' bijl, om brandhout te zoeken.

's Avonds kwam Pandji thuis, met een vracht brandhout beladen. . . .

's Middernachts hoorde de Dèwi Rĕngganis, hoe de Njaï tot den Kjaï sprak.

Kakèk, kakèk! Denk er om, morgen vroeg onze jeugdige gasten te kooken. De jongen moet je maar eerst slachten en daarna het meisje. Want weet je, dit zijn kinderen van voorname menschen. Ze moeten er aan.

Best Ninèk, Ninèk! Je hebt gelijk. We zullen zoo doen. Ga jij morgen vroeg naar de pasar om de noodige boemboe-boemboe te koopen.

Want weet je? We zullen ze stoven. Dat heb ik in lang niet gegeten . . . éh, éh, hoe heerlijk, jong menschenvleesch! Ik heb er recht zin in.

Dèwi Rĕngganis sidderde bij 't hooren van deze wreede afspraak. 't Spreekt van zelf, dat ze den geheelen nacht geen oog meer kon toe doen.

In den vroegen morgenstond ontwaakte Raden Pandji na een' heerlijken, gerusten slaap. Inmiddels begon de Kjaï zijne maatregelen te nemen. En de Njaï sprak, voor zij naar de pasar ging, tot Dèwi Rĕngganis.

Nou, blijf jij maar stilletjes hier, hoor! en pas op 't huis. Je moogt volstrekt niet uitgaan.

Raden Pandji had zich intusschen reeds naar 't woud begeven, om in alle stilte zijn scheepje af te maken. De ouden dachten, dat hij nog binnen de wanden was. De woning werd door hen terdege gesloten.

In blinde woede, door wanhoop tot het uiterste gedreven, beproefde Rĕngganis welhaast hare gevangenis te ontvluchten. 't Mocht niet gelukken. Alweder en alweder, steeds met vernieuwde krachtsinspanning, liet zij zich vallen tegen de bamboewanden. Eindelijk liet één kant een weinig los. Zij wrong er zich door, en was gered.

Nu liep zij wat zij loopen kon naar broeder Pandji, en deelde hem mede wat zij 's nachts had aangehoord. Deze stond een oogenblik verplet op 't vernemen van zulk een vreeselijke tijding. Spoedig was hij evenwel weer zich zelf, en zeide:

Blijf jij maar stilletjes hier, zuster! ik zal al wat ik kan voortwerken aan mijn kano.

Welnu, hij deed zoo. De Dèwi maakte het roer. Na eenige uren was het vaartuigje, schoon dan ook nog maar ruw afgewerkt, rivierwaardig. Men bracht het naar den oever. Dra was men van wal gestoken en deden de pagaaien haar dienst. Men stuurde de ranke kiel in het midden van de rivier, in zuidoostelijke richting.

Nadat de Njaï al 't noodige voor de toebereiding van den heerlijken maaltijd had ingekocht, keerde zij huiswaarts.

Welk eene teleurstelling! De vogels waren gevlogen. De oude mocht het meisje roepen wat zij maar kon,

antwoord bekwam zij niet. Hierop opende zij met drift de deur, keek in alle hoeken en gaten, maar ja wel, er was niemand.

De oude heks liep verder het huis rond; ook al zonder gevolg; alleen zag zij nu, dat een stuk van den wand was losgewerkt. Wat zou zij doen? Ten einde raad liep zij naar den kjaï, nog bezig eenige toespijs te zoeken. Al uit de verte riep zij hem toe, dat de jongelieden ontkomen waren, en dat alles moest gedaan worden om ze te achterhalen.

Verlaat je schuitje ijlings en zet de vluchtelingen achterna.

Kjaï Pradjoe-bèbèk sprong dadelijk hals over hoofd in de rivier om maar ten spoedigste aan land te komen. Samen renden zij nu wat zij konden naar het bosch. Welhaast kwamen zij op een' plaats waar spaanders lagen. Dadelijk zag de kjaï in, dat Pandji wel iets anders had gedaan dan brandhout kappen. De deugniet had zeker een kano gemaakt. Men spoedde zich hierop dan ook dadelijk naar de rivier en liet zich afdrijven. Dat zouden de vluchtelingen wel eveneens gedaan hebben. De ouden staarden links en rechts, of zij ook iets zagen. Eindelijk kwamen zij midden in de zee. Hier viel hun oog op een lichtglans, die zeldzaam heen en weer flikkerde. Dit zouden ze zijn. Toevallig vonden zij een houtvlot, waarmede zij veel sneller voort konden dan met hun gebrekkig schuitje. Op het laatst waren zij slechts een steenworp van de ranke kano verwijderd. Ja, zij waren het! De kjaï riep wat hij roepen kon:

Kinders! wacht toch even! Houdt toch uw scheepje tegen! Ik moet je eventjes wat vragen, mijne lievelingen!

Edoch, Raden Pandji stoorde zich niet 't minst aan zijn geschreeuw, en 't was of een goedgunstige wind het vaartuigje steeds sneller de golven deed klieven. De kjaï

werd woedend en braakte allerlei verwenschingen en bedreigingen uit.

Tijgers en slangen van de ergste soort zal ik op jullie af doen komen, hondengebroed dat je bent! éh! éh!! neem je in acht, canaille! Ik zal je als een rijsthalm knakken en breken. Er zal geen sikkepitje meer van je te recht komen.

Het gesnoef van den kjaï verschrikte en beangstte de jongelieden niet weinig. Der wanhoop nabij, namen zij hun toevlucht tot Sangjang Déwô Batôrô en dat niet te vergeefs. Want zie, terstond begon het te regenen en te waaien op een vreeselijke wijze. De golven stonden al spoedig huizen hoog en hielden al maar op het vaartuigje van den kjaï aan. Deze vreesde het ergst. Telkens kantelde zijn vlot of werd het terug en opzij geworpen. Toen het op 't strand gezet was, bedaarden de golven; van storm en onweer was geen sprake meer en de lucht zag weer helder. Kjaï Pradjoe-bèbèk gaf het echter niet op. Opnieuw koos hij zee, en schoot nog eens zoo snel over het water, daar hij nu zijne voeten als pagaaien gebruikte. In minder dan geen tijd had hij de kano van Pandji weder ingehaald. Daar begon hij als voren te brullen. Veel was niet genoeg. Doch zijn grootspraak bleef niet lang ongewroken. Op eens begon het te stormen en te stortregenen alsof de wereld zou vergaan. De zee stond aldra ontzettend hoog. En de golven zweepten en beukten het vlot zoo zeer dat het uiteenspatte en er van den kjaï geen spoor meer overbleef.

Niemand blijder dan Raden Pandji en Dèwi Rĕngganis. Zij hielden nu maar vol moed en goede hope aan op het oosterstrand en landden er welhaast. Toen zetten zij den tocht te land voort. Naar hunne ouders moest het heen. Hoe zeer verlangden zij! Maar waar vader en moeder te vinden? Zij wisten heg noch steg in het vreemde land

en dwaalden aanhoudend rond. Als boschkippen moesten zij hun' weg slaan door bosschen en wouden. Berg op berg af, raveinen in en op. Zulk reizen was natuurlijk niet vol te houden. Op 't laatst konden de stumpers niet meer. Vooral het meisje kreeg het te kwaad. Amechtig zeeg zij eindelijk neder onder een waringinboom. Hartdoordringend was haar gekerm. Vliegende witte mieren, die in de knel zitten, kunnen er niet deerniswaardiger aan toe zijn. Zij kreunde en steunde maar al erbarmelijk. Raden Pandji was aanhoudend bezig met zijne zuster, die zoo dapper den tocht begon, moed in te spreken en hare voeten te wrijven. Doch welhaast legde ook hij 't af en viel in slaap, leunend tegen den gewijden boom. Toevallig hield zich op deze plaats een pauw op, die al pronkende en paradeerende met zijn' prachtvollen staart, heen en weer stapte, steeds roepende en schreeuwende:

Tjoèk!.. Tjoèk!.. Tjoèk!.. Tjoöeng!.. O kinderen, die samen uw' weg gaat, loopt zuidoostwaarts; uw vader is de vorst van Djenggôlô. Zijn ooms heeten Bedjoedèk en Pasontô. Hun werk bestaat in het maken van rijstlepels, vuuraanwaaiers en rijstmanden. De naam van uwe moeder is Lantjang-Kentjônô; op een viersprong is zij halverwege staande begraven, vanwege de listige, valsche streken van uwe nicht, nu koningin, Angron-sari.

Hier zweeg de mèra'k, Dèwi Rĕngganis had alles gehoord en begrepen. Zij wekte dadelijk haren broeder en sprak: „Kang mas! Kom laat ons spoedig onze reis vervolgen. Een pauw heeft mij duidelijk aanwijzing gedaan omtrent den koers door ons te nemen. Als wij zuidoostelijk aanhouden, komen wij bij onze ouders."

Ten overvloede kwam de pauw het gesprokene nog eens herhalen. De Raden was uiterst verheugd en nam, door zijne zuster begeleid, al spoedig den wandelstaf weder op.

Men zwierf van de eene plaats naar de andere, bosch in bosch uit. Na niet langen tijd bereikten de beide jongelieden eene hun onbekende stad. Er was geen levende ziel op de been, zoodat zij niemand naar den naam van de plaats konden vragen. Nu, zij gingen maar al recht door, steeds den grooten weg volgende, tot zij kwamen bij een' viersprong. Hoe verschrikte hier Raden Pandji op het gezicht van eene vrouw, halverwege in de aarde begraven. Onmiddellijk herinnerde hij zich echter de mededeelingen van den pauw.

Met zijne zuster naderde hij nu en zag de ongelukkige met de meeste aandacht aan. Het eerst trad het meisje toe, en omhelsde hare moeder al weenende. Raden Pandji deed al spoedig hetzelfde. Geen van drieën kon zich bedwingen. Toch wist Lantjang-Kĕntjônô niet dat deze beide jongelieden hare kinderen waren.

Daar kraait een boschhaan.

Tjĕlègrèk! Tjĕlègrèk!! Ja, dat is uwe moeder, die gij zoo menigen nacht gezocht hebt. Uw vader is koning Djĕnggôlô. Zijne ooms heeten Bĕdjoedèk en Pasontô. Hun werk bestaat in het maken van rijstlepels, vuuraanwaaiers en rijstmanden. Uwe moeder is Lantjang Kĕntjônô, halverwege in de aarde begraven. Men vindt haar op den viersprong. Bo'k Nom de nieuwe koningin Angron-sari heeft haar dit aangedaan.

Dit nu had de moeder der gelukkige kinderen mede aangehoord. Wat keek zij er vreemd van op! Aanstonds begon Pandji haar te ontgraven, terwijl Rĕngganis maar bezig was met de aarde op zij te duwen. Welhaast konden zij de goede vrouw uit haren zoo benarden toestand verlossen. 't Eerst wat zij nu verder deden, was haar van top tot teen te kleeden, daar hare oude kleeding zoo goed als geheel door de witte mieren verteerd was.

De arme lijderes kon echter niet nalaten te vragen, als kon zij niet gelooven wat zij zag:

„Wie ben jullie toch eigenlijk, dat je me durft verlossen? Zal de vorst, als hij er van hoort, 't ons niet geweldig kwalijk nemen?"

Pandji werd het eng om 't hart bij 't hooren dezer woorden. Haastig antwoordde hij:

„Moeder! Moeder! Weet toch dat u onze goede, beste moeder is en dat wij uwe kinderen zijn. De zaak heeft zich dus toegedragen: tijdens wij nog zuigelingen waren, heeft men ons van u weggenomen en in een kistje de rivier laten afdrijven; dat heeft nicht Angron-sari, die thans koningin is, gedaan. Wij kwamen ergens aandrijven, waar juist een demon bezig was met visschen. De boetô nam ons op, en, daarin door zijne vrouw bijgestaan, voedde hij ons met veel zorg op, totdat wij groot waren. Toen waren wij er op uit weg te loopen, want de tiran wilde ons opeten. Zelf maakte ik een kano ter ontvluchting. Op een' dag dat de vrouwelijke boetô naar de pasar was gegaan om boemboe-boemboe te koopen voor ons vleesch, namen wij de gelegenheid waar. De mannelijke boetô zette ons tot in zee achterna. Zijn vlot door een' hevigen storm beloopen, spatte uiteen, en van den snoevenden demon bleef geen spoor meer over. Nu hielden wij in Z. O. richting op 't land aan, en bereikten na veel inspanning 't strand. Langs de meest ongenaakbare wegen strompelden wij voort, al maar dwalende en dolende. We wisten niet meer waar noord of zuid was, tot we door vermoeidheid neerzegen onder een waringinboom. Ik viel weldra in een' diepen slaap. Rĕngganis bleef evenwel in half wakenden toestand. Een pauw gaf duidelijke aanwijzing omtrent onze ouders en uw lijden. Zuster mocht 't hooren. Terstond wekte zij mij en met goeden moed gingen wij verder. Zoo zijn wij hier heen geleid."

't Verhaal greep de moeder aan. Hoe bitter hadden ook hare kinderen geleden! Al weenende haalde zij hen naar zich toe en omarmde ze hartstochtelijk.

„Mijne lieve kinderen! Wat hebt ge niet moeten doorstaan eer ge mij vondt! Ach wat uwe moeder aangaat, zij is langen tijd op het gruwelijkst door of van wege den vorst mishandeld. Uwe moeder heeft geen schuld... Zij is zich ook niet van de minste fout bewust. Zonder oorzaak heeft zij dit alles geleden. Niettemin heeft zij reden den grooten Dèwôtô op 't zeerste te loven, dat Hij haar op deze wijze geleid heeft."

Pandji neemt hierop haastig 't woord.

„Beste moeder! Allemaal goed en wel. Laat ons nu echter geen tijd meer verliezen. Meteen zit ons de koning op de hielen. Dat wij dadelijk naar 't bosch gaan, en ons daar afzonderen, alsof wij 't leven leidden van hermieten. Op deze wijze zal ik misschien de kracht verkrijgen, den vorst zijne euveldaad te vergelden; gewoonlijk doet men smart en doodschulden eerlijk af. Nog is de tijd daarvoor niet gekomen. De schepper van 't heelal heeft 't anders beschikt.... Laat ons gaan!"

Zoo ging men op weg, de stad uit, het oerwoud in, dolende en dwalende. Al spoedig kwam het drietal bij een' kolossalen waringin, die rijkelijk schaduw bood. Op voorstel van Pandji vleidde men zich onder zijn heerlijk verkoelend looverdak neêr. De Raden vond dit ten slotte een geschikt plekje om te verblijven, en gebruikte de bladeren en takken van den gewijden boom om een hutje op te richten.

Dèwi Lantjang kon het echter in deze wildernis op den langen duur niet uithouden. Iederen dag bladgroente uit water te eten en niets anders te krijgen, dat was voor een mensch niet te doen. Van vertwijfeling sloeg zij zich op de borst, luid weenende en klagende:

„Hoe lang ben ik nu al in dit bosch, en 't is nog maar altijd ontbering en moeite! Nog niet de minste verandering ten goede. Ik ben te zeer verzwakt om dit uitputtende leven langer te verduren. Men is hier maar eens op de aarde, en dan zulk een treurig bestaan! 't Is afschuwelijk. 't Zij den schepper aanbevolen. Hij zal wel niet dom zijn. Hij schenke uitkomst. Veel vraag ik niet, als ik maar voor mijne kinderen kan zorgen."

Terwijl Lantjang-Kĕntjônô zoo bij zich zelf dacht en overlegde, werd er van den hemel, uit 't verblijf der goden, opeens een orkaan gezonden, die de aarde op hare grondvesten deed schudden en de vuurspuwende bergen deed rooken en bulderen als duizenden en duizenden kanonnen, zoodat zelfs de kabajan (ordonnans) van de goden er van beefde en sidderde. Hij, Narôdô (de hindoesche Mercurius) boog zich voorover naar de aarde, al starende en turende. Ja, hij zag met ontzetting dat de orkaan ook ons drietal bedreigde. Na eenig beraad liet hij een groot steenen gebouw met toebehooren naar beneden dalen. 't Was letterlijk van alles voorzien. Niets, ook niet 't geringste ontbrak. Onder den bekenden waringin kwam het neêr. Toen Dèwi Lantjang het prachtvol gebouw zag, toonde zij zich ten hoogste verblijd en zeide:

„De Allerhoogste meent 't blijkbaar toch goed met mij. Zijn wil geschiede!"

Hierop richtte zij zich tot hare kinderen:

„Komt, laat ons dit heerlijk gebouw betrekken! De schepper der wereld heeft het ons geschonken. Hebt maar geen bezwaar! Beschouwt het als uwe eigene woning! Doet maar als of je thuis bent!"

Nu, de jongelieden gehoorzaamden gaarne.

Na geruimen tijd gebeurde het, dat Pandji neêr lag onder den waringin om een luchtje te scheppen. Terwijl

hij zich verlustigde in de aanschouwing van den schoonen boom, kwam er op eens een raaf aangevlogen. 't Dier had een kippenei in de pooten. Zoo ging hij zitten op een der vele takken van den boomreus. De Raden zag dit met verwondering aan, en liep hard weg om zijne moeder van het geval kennis te geven.

„Moeder! Moeder! kom toch gauw. Daar zit een raaf met een kippenei tusschen zijn pooten in onzen boom. Vraag het hem af! Ik wil 't laten uitbroeden om zoo een' krachtigen vechthaan te krijgen."

„Maar Pandji, dat zou ik niet doen. Wat heb je er aan met zoo'n roofvogel op een' slechten voet te komen?"

„Kom, kom moeder! dat is nu volstrekt geen bezwaar. Vraag u 't gerust. Doe 't een beetje gauw, anders eet hij 't nog op."

Lantjang-kĕntjônô kon eindelijk geen weerstand meer bieden aan het zoo dringend verzoek van haren zoon. Zij ging er dus op af, en sprak tot den vogel:

„Beste raaf! Je moet 't niet kwaad opnemen. Ik heb je een verzoek te doen. Je moest me dat ei laten, dat je in je pooten hebt. 't Is om 't aan mijn' zoon te geven. Hij verlangt namelijk erg naar 't bezit van een' vechthaan. En misschien komt er wel een uit."

Nu de raaf stond het ei volgaarne af. De Raden was niet weinig in zijn' schik. Hij sprong en danste van louter pleizier.

Zijne moeder vroeg hem:

„Maar hoe nu met 't uitbroeden? Er is hier immers geen kip?"

„O, hierover geen zorg, moeder! Gisteren zag ik daar een weinig bij 't ravijn neer, een slang op hare eieren. Ik zal haar om hulp verzoeken. Gesteld ze zou het niet willen doen, dan is haar laatste uur geslagen. Welaan,

ik zal maar eens naar ze toegaan. Misschien is ze met broeden bezig."

Ter plaatse gekomen, zette Pandji een stem op van belang:

„O, Nôgô-poespitô! (gebloemde slang) ik hoop zeer, dat je 't mij niet ten kwade zult duiden, als ik heden je hulp inroep. Je moest dit ei voor mij uitbroeden, en wel zoo, dat er een mannetjeskieken uitkomt. Is dat geschied, dan moet je me roepen."

Nu de slang, nog al goedig, was voor dit zaakje te vinden.

Het duurde niet lang of 't ei was uitgebroed. De slang begon daarop natuurlijk op haar manier te kakelen, dat 't een aard had, teneinde Raden Pandji te waarschuwen. Deze kwam dan ook al spoedig aangeloopen, om den zoo begeerden schat in bezit te nemen. Aan zijne moeder droeg hij de zorg voor het kieken op. Zij moest het teedere diertje lekkere mĕndang (een fijne soort van menir) te eten geven. Toen het ongeveer een maand oud was, zag het er al vrij groot uit, en bleek 't reeds, dat het een haantje zou wezen zonder weêrga. Raden Pandji's vreugde kende geen grenzen. Eten en slaap vergat hij terwille van het veel belovende dier. Steeds was hij er mede bezig. Op halfjarigen leeftijd begon het te kraaien, op de manier van Pandji Laras haan:

„Blĕk! Blĕk! Koekoĕk! Koekoĕk! Ik ben de haan van Raden-Pandji. Zijn huis is midden in het bosch. Hij is de zoon van den vorst van Djĕnggôlô. Zijn ooms heeten Si Pĕsontô en Si Bĕdjoedèh. Zij maken rijstlepels, vuuraanwaaiers, rijstmanden en zoo meer."

Als Pandji deze woorden van zijn' lieveling hoorde, kreeg hij nog meer hart voor 't dier. Hij kon het niet meer verlaten; zelfs er geen haar breed van gescheiden

zijn. De haan at en sliep met hem. Dag en nacht waren zij samen. De Raden was zoo gehecht aan 't dier, als of het zijn broeder ware geweest. En prachtig groeide het op. Iederen dag zag hij er weer schooner uit dan den vorigen. Het beteekenisvol gekraai herhaalde hij iederen morgen.

Eens op een' dag sprak Pandji tot zijne moeder:

„Ik wil mijn' haan in het strijdperk brengen, en daartoe naar Djĕnggôlô gaan, daar de koning zeer gesteld is op hanengevechten. U moge mij dit toestaan."

„Ach, doe dat toch niet, mijn jongen! Je zult 't verliezen, en onze ellende zal nog toenemen. Bovendien, wat zal je inzetten? Wat verwedden? Je bent een arm kind. Toe, als ik je bidden mag, lieve! neem geen deel aan dit spel. Misschien stel je je leven wel in gevaar."

„Maar moeder, u moet zoo niet spreken. Ik zal er heusch wel goed afkomen. Werkelijk, ik word er onweerstaanbaar toe gedrongen het tegen den vorst van Djĕnggôlô te wagen. Mijn inzet? Nu ja, dat is mijn leven. Verder, als ik weg ben moeder, wil dan vooral zorg dragen voor den waringin. Mochten door de droogte zijne bladeren soms flets neêrhangen, wees dan zoo goed den boom frisch te begieten, opdat hij toch niet verdorre.."

Daar er blijkbaar niets tegen te doen was, en de jongen het bepaald wilde, gâf mama maar toe.

Op een gevleugeld paard, geschenk der godheid, snelde Raden Pandji heen naar 't doel zijner wenschen. Den haan droeg hij voorzichtig in een sarong onder den arm. Snorrend steeg hij al hooger en hooger. Van mennen geen sprake. De richting liet hij aan zijn wonderpaard over. Daar bevonden zij zich boven Djĕnggôlô, en kwamen neer precies, voor het paleis van den vorst. Juist waren enkele bedienden van Z. M. bezig het erf schoon te maken. Pandji

riep ze om zijn snel vliegend ros vast te houden, en liep, zijn' haan onder den arm, de pendoppe binnen. Dadelijk schoot er iemand waarschuwend op hem toe.

„Wat doe jij hier astrante jongen? Wil je hier je kunsten verkoopen? Als straks Z. M. je opmerkt, wordt je opgepakt. Maak dat je weg komt!"

Raden Pandji deed alsof hij 't niet hoorde, en ging steeds meer naar binnen.

De andere trachtte hem tegen te houden.

„Zeg eens, wie ben jij, manneke!"

„Wie ik ben? Ik ben een kind der aarde. Mijn huis is ginder. Katik (grasjongen) is mijn naam."

De bediende van den vorst, ten zeerste gebelgd, diende de zaak dadelijk bij den vorst aan, die juist audientie gaf. De koning verschrikte op 't hooren van 't geval, en daalde ijlings af van zijn' elpenbeenen zetel, door tal van hooge prijaji's gevolgd. Zijn gang was naar de pendoppe, waar Z. M. op een rustbank neêrviel. Dadelijk richtte hij zich tot den vreemden indringer, zeggende:

„Wie ben jij toch ventje, dat je je vermeet hier zoo maar binnen te komen? Wat wil je?"

In de lage taal (ngoko) gaf de Raden ten antwoord:

„Ik ben een kind der aarde. Ik wil met jou hanen vechten. Ajo! Laat dadelijk je haan komen."

De koning, den jongeling nu nader opnemende, viel bijna flauw van ontzetting. 't Was of een glans van waardigheid deze heldenfiguur omgaf.

„Hij ziet er uit alsof hij mijn zoon ware," sprak de vorst bij zich zelf. Nader tot den jongeling:

„Nu goed. Ik wil mijn' haan tegen den jouwe laten vechten. Wat is je inzet?"

„Ja, als ik 't verliezen mocht, dan snij je mij mijn hals maar af. Maar als jij 't nu eens verliest, wat dan?"

„Dan kan je kiezen tusschen de helft van mijn rijk, mijn paard en mijn paleis."

„Neen, geen van deze dingen kunnen mij bekoren. Als ik 't win, dan moet ik je vrouw hebben."

„Goed! 't Zij zoo, zooals je wilt."

De vorst liet hierop den haan Paloe-goenô, om zijne overweldigende kracht wijd en zijd beroemd, in het strijdperk brengen. De haan van Pandji hem ziende, kraaide slechts even; geen langen tijd werd hem gelaten, daar hij al dadelijk duchtig door zijne tegenpartij werd aangevallen. Verwoed was het gevecht.

Telkens renden de dieren op elkaâr in. Aan weerskanten schreeuwden en gierden de toeschouwers. 't Was een leven, een rumoer om er bang van te worden. Lang, zeer lang duurde de kampstrijd. Ten leste delfde de uitverkoren haan van Raden Pandji het onderspit.

Zijn tegenpartij begon nu te snoeven:

„Blĕk! Blĕk! koekoĕk! Ik ben de haan Paloe-goenô. Mijns gelijke is er niet."

Daar ging een gejuich op. De koning en geheel zijn gevolg klapten in de handen en aan 't hoera-schreeuwen kwam geen einde.

Op eens sprak de vorst:

„Boepati's en mantri's! Scherp fluks je klewangs en houwt dien knaap het hoofd af."

Dat ging echter zoo gemakkelijk niet. Pandji liet zich zoo maar niet grijpen. Zijne aanvallers weerde hij krachtig van zich af, zeggende:

„Bedaard en beetje, mannen! Bedaard en beetje! 't Is nog zoover niet. Dat ik mijn haan even aanrake!"

De Raden deed zoo, aaide het dier herhaaldelijk, en ja, eindelijk begon de verslagene weer te leven, zelfs te kraaien.

Zoo ving het gevecht opnieuw aan, heftiger dan te voren.

't Was een langdurige worsteling. De twee dieren zaten schier aanhoudend als aan elkaar vastgeketend, geen van beiden gaf kamp. Eindelijk werd het een gevecht in de lucht. De haan van Pandji deed op eens weder een verwoeden aanval, en daar lag Paloe-goenô, zijn' nek door midden geslagen, de kop hing er bij.

Een ontzettend hoera-geschreeuw weergalmde, alsof de aarde bewoog; aan 't handgeklap kwam geen einde. De hovelingen toch dachten, dat de haan van den vorst de overwinnaar was. Hoe zaten ze op hun' neus te kijken, toen 't hun bleek, wie de onderliggende partij was. Niet zonder angst zagen zij 't naaste oogenblik tegemoet, daar 't allen schijn had, dat zij den overwinnaar hadden toegejuicht.

Raden Pandji was een en al blijdschap. Met zachtheid nam hij zijn moedig dier op, en droeg het als een kind. Inmiddels kraaide de haan:

„Blĕk! Blĕk! koekoĕk! koekoĕk! Ik ben de haan van Raden Pandji. Ga heel de wereld rond, je zult mijns gelijke niet vinden." Nu zoo als overeengekomen is: aan Pandji worde de koningin overgegeven, nl. Dèwi Angronsari. Blĕk! Blĕk! kokoĕkkĕloeroĕk! Ik ben de haan van den Raden Pandji, wiens huis in 't bosch is; hij is de zoon van Djĕnggôlô's vorst, onweerstaanbaar voor zijne vijanden, koekki koĕkeloeroĕk!"

Raden Pandji trad thans op den vorst toe, en sprak, steeds in de lage taal:

„Stel den inzet der weddenschap spoedig te mijner beschikking! Kom, talm er niet mee. Ik wil naar huis. De nacht dreigt mij te overvallen."

Sprakeloos, geheel beteuterd, hoorde de koning Pandji aan. Er hing een zeer donkere wolk voor de maan, groote droefheid vervulde zijn hart. Nu eens zag Z. M. er licht in, dan weder niet. Nu eens dacht hij: „hoe kon ik ook

mijn gemalin op 't spel zetten? Hoe onverantwoordelijk lichtzinnig heb ik gehandeld! Dan weder berustte de koning in het geval, denkende bij zichzelf, de overwinnaar onder vorsten gaat immers steeds met den buit heen. Bovendien, wat vorsten of pandita's eens hebben gesproken, staat onherroepelijk vast. Wie spuwt ter aarde en likt zijn spuug weer op? 't Zou ook best kunnen zijn, dat de goden mij straften, als ik mijn beloften schond."

Hierop liet hij de verzorgster van het vrouwenverblijf roepen.

„Emban! Zeg der koningin, dat zij zich gauw moet aankleeden, daar zij door dit jongmensch staat medegenomen te worden."

Welhaast was H. M. gereed, en verscheen in de pandoppo. De koning vatte haar terstond bij de hand en sprak:

„Beste vrouw! word niet boos om wat ik je sta te zeggen. Ik heb je als inzet gebruikt bij een hanengevecht, dat door mij verloren is. Deze jongeling zal je weg voeren, daar hij mij geslagen heeft."

Op het hooren van deze woorden toonde de koningin zich innig bedroefd en weende bitterlijk. Er was echter niets aan te doen. Zij moest wel berusten. De scheiding viel evenwel zwaar. Het onderling en wederkeerig besnuiven (kussen) scheen geen einde te nemen.

Raden Pandji werd eindelijk ongeduldig. Met donderende stem snauwde hij hun toe:

„Ajo! Ajo! Gauw 'n beetje. 't Wordt anders te laat. Ajo! Zet je vrouw hier maar achter mij op 't paard."

Het gebeurde alzoo. Raden Pandji nam de teugels, en opeens ging het 't luchtruim in. 't Huis in het boseh was welhaast bereikt. Allereerst bezorgde de snelle ruiter zijn paard, daarna kwam de koningin aan de beurt. Met ontblooten dolk liep hij op haar in, om nu zijn haat aan

haar te koelen, aan haar zijn schuld af te doen. Had zij vroeger het leven zijner moeder niet ten eenen male vergald? Zijne moeder niet ongelukkig gemaakt? Thans zou zij 't ontgelden. In een oogenblik lag dan ook de ongelukkige vrouw te zieltogen, was zij verder opgehangen aan een der hoogste takken van den waringin, weer afgesneden en neergesmakt. Hoe akelig kermde zij! Maar Pandji kende geen medelijden. Op sarrenden toon voegde hij haar toe:

„Daar heb je je verdiende loon. Je kunt nu eens voelen wat je anderen hebt aangedaan. Al lang heb ik ten zeerste naar de gelegenheid uitgezien, om je je wandaden betaald te zetten. Hoe lang moest ik wachten! De Schepper der wereld heeft 't beschikt, dat je in mijn macht bent. Wat deert me je gekerm? Geen zier! Luister, slet. Ik ben de zoon van Lantjang-Kĕntjônô. Mij en mijne zuster heb je de rivier laten afdrijven. Mijne moeder heb je ongelukkig gemaakt. Afgunst dreef je tot misdaad. Je moest koningin worden tot iederen prijs, dat was het. Stik nu voor mijn part."

Dit treurig drama spon zich af, terwijl Dèwi Lantjang en hare dochter binnen waren en samen juist gezellig zaten te praten over den afgereisden Pandji. Opeens verschrikte hen een doordringend gekerm. Tof! tof! had 't eerst dof geklonken, alsof een nangka, een groote zware vrucht, op den grond viel. De beide vrouwen liepen hierop naar buiten, en ontstelden op 't aanschouwen van eene zwaar mishandelde, stervende vrouw.

Dèwi Lantjang kon 't niet aanzien, en scheidde haar zoon van 't slachtoffer, roepende: „Houd op! houd op! houd op! Zie je niet dat de vrouw bijna dood is? Hoe is 't mogelijk dat mijn zoon tot zoo iets komt? Ga! zeg ik je, scheer je weg!"

Pandji gaf het echter niet spoedig op. Lang sloeg hij

er nog op, als wilde hij 't voorwerp zijner woede vergruizelen, tot hij van vermoeidheid niet meer kon.

Bij nader toezien, herkende Dèwi Kĕntjônô Angron-sari, laatstelijk gemalin van den vorst van Djĕnggôlô. Zeer dichtbij komende sprak zij haar op deze wijze toe:

„Nu kun je eens voelen, Angron-sari, wat je ons hebt aangedaan. Maar je heb je snoode daden thuis gekregen. Mijn zoon heeft zich vreeselijk gewroken."

Hoewel zich dus uitende, maakte zich toch deernis van Dèwi-Kĕntjônô meester. Zij nam de zieltogende op, baadde haar, verbond haar, en hield haar met haar wonden ter genezing voor het vuur. De mishandelde steunde niet meer, en bewoog zich niet meer. Ze was als een lijk, en verlangde maar dat 't gedaan mocht zijn met haar lijden. Door hooger raad was echter anders besloten.

Ons verhaal verplaatst ons nu weder bij den koning van Djĕnggôlô. Toen zijne gemalin als buit was weggevoerd, kwam hij langzamerhand tot bezinning. Wat hij dacht?

„Ben ik niet opperheer over geheel dit rijk? Toch bood ik geen tegenstand. Ik liet mijne vrouw zoo maar goedsmoeds wegvoeren. Hoe kwam ik er toe? Kom, ik zal trachten haar te achterhalen. Misschien valt ze me nog in handen. Goedschiks of kwaadschiks, ik wil ze terug hebben."

De vorst verliet hierop 't kasteel en begaf zich moederziel alleen op weg, naar het oerwoud. Al verder en verder zwierf hij voort, berg op, berg af, ravijnen neer, ravijnen op. Als een slang dan wel als een boschkip, drong hij zich af en toe door alang-alang en glagah. Zonder het te weten kwam hij eindelijk terecht bij de huizinge van Raden Pandji. Dit fraaie gebouw ziende, sprak hij bij zichzelf:

„Waarschijnlijk is dit wel de woning van den jongeling met den haan. Laat ik er eens aangaan."

Bij het prachtig huis gekomen, liep de koning naar binnen. 't Eerst wat hij zag was een schoon meisje.

De vorst ontstelde op 't aanschouwen van deze indrukwekkende verschijning. Hoe herinnerde zij hem aan zijn verstooten gade! Hij kon dan ook niet nalaten het kind dadelijk te omhelzen. Dèwi Rĕngganis was er echter geheel niet op gesteld, dat zoo'n vreemde man zich zoo gemeenzaam toonde, en gilde alsof zij gekeeld werd.

„Moeder! Moeder! Help, help mij! Daar is iemand, die mij kwaad wil doen."

Dèwi Lantjang Kĕntjônô kwam verschrikt toeloopen. Maar zoodra zij den vreemdeling opmerkte, herkende zij dadelijk Djĕnggôlô's koning, en groette hem als zoodanig, zeggende tot Rĕngganis:

„Dat is nu je vader, lieve! de koning van Djĕnggôlô. Je moet maar niet bang zijn."

De vorst zag ook dadelijk wie hij voorhad en stond een en al verbazing te kijken. Had hij zijn Lantjang nite bijna dood gemarteld? En zie! thans staat zij in levenden lijve voor hem, welgedaan en schooner dan ooit te voren.

Raden Pandji was, terwijl dit alles voorviel, juist bezig achter op 't erf zijn' haan te verzorgen. Binnen druk hoorende praten en redeneeren, komt hij haastelijk toeloopen om naar de reden daarvan te vernemen. Niemand behoefde hem meê te deelen wie die vreemde bezoeker was, dien hij hier aantrof. Gedachtig aan den wil der godheid deed hij reeds een greep naar zijn kris om hem te doorsteken, toen Dèwi Lantjang hem tegenhield, roepende:

„Doe dat niet! Doe dat niet, kind! Deze man is uw vader. Je zoudt zeker door de goden bezocht worden, als je zoo een gruweldaad bestond. Dat kan niet de wil zijn van Hooger."

Pandji liet zich gezeggen, trad op zijn' vader toe en bewees hem de verschuldigde eer.

De vorst richtte zich hierop tot Dèwi Lantjang en vroeg haar:

„Hoe is 't lieve, ben je al lang hier?"

„Ja, reeds vrij lang. Aan deze plaats heb ik onze beide kinderen gevonden."

„Van waar toch deze onze kinderen?"

„Het zijn onze tweelingen. Men jongen en meisje, door u Pandji en Rĕngganis genaamd. Zij werden mij als zuigelingen ontscheurd. Dat gebeurde terwijl ik mij, kort na de bevalling, ging baden. Angron-sari, mijne nicht, aan wie ik opdroeg voor mijne lievelingen zorg te dragen, wierp ze in de rivier, en legde een paar jonge honden in hunne plaats, en dit alles om mij als koningin te verdringen. Te weinig nadenkend, heeft u mij toen zoo goed als dood gemarteld, afgaande op een valsche getuigenis."

Diep bewogen, omarmde en besnoof nu Z. M. zijne oude trouwe gade. Hierop richtte hij zich tot zijn' zoon.

„Maar Pandji, hoe heb je je moeder gevonden?" Raden Pandji verhaalde zijn' vader hetgeen wij reeds weten.

„En waar is nu Angron-sari?"

Angron-sari is ernstig ongesteld, vader! daar ik ze bijna dood heb geranseld. Op 't oogenblik is ze in de keuken, waar men hare wonden tracht te drogen.

„'t Is goed kind, dat booze wezen maar te dooden, daar zij de oorzaak is van ons leed. Zij heeft ons gezin verwoest. Gooi haar romp maar voor de honden."

Dèwi Lantjang Kĕntjônô kwam echter aanstonds tegen dezen wreeden maatregel op.

„Neen, niet alzoo, geëerbiedigde man. Laat ons Angron-sari niet langer, niet meer martelen. Het kwaad is reeds geleden; dat U. M. vergete en vergeve!"

De koning bewilligde ten laatste en stelde Dèwi Lantjang tevens voor, samen naar Djĕnggôlô terug te keeren; natuurlijk de kinderen meê.

Hij kon n.l. niet lang toeven, omdat hij zonder afscheid te nemen van de rijksgrooten, zijne hoofdstad had verlaten.

In de residentie teruggekeerd, handhaafde hij zich dadelijk, en regeerde nog vele gelukkige jaren. Pandji was de alom erkende en zeer geëerde kroonprins, uitmuntende boven allen in schoonheid en verstand. Toen zijn vader oud was geworden, te oud om het groote rijk van Djĕnggôlô naar eisch te besturen, droeg hij de regeering aan Raden Pandji over, en geen vorst, die ooit voorspoediger den scepter zwaaide en meer bemind was bij zijne onderdanen dan koning Pandji.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Verslag aangaande den werkkring Môdjô-warnô, over het jaar 1891, door A. KRUIJT.

Niet dan met een gevoel van weemoed vervul ik ditmaal de taak, een verslag te geven van al, wat in dezen werkkring meldenswaardig voorviel. Hoe toch zoude ik daarbij kunnen zwijgen van het overlijden mijner zeer geliefde echtgenoote, wier heengaan ons zoo diep trof, wier plaats wij nog zoo noode ledig zien! Dan Gode zij dank, die ons leidde door deze beproeving, ons de kracht schonk om, na zwaar lijden, opnieuw onze taak met goeden moed te aanvaarden.

Het is hier de plaats niet, om over mijne geliefde doode, te spreken als vrouw, als moeder; maar wel moet ik haar schetsen in haren arbeid, voor de zending, die zij zoo met haar geheele hart lief had.

Dochter van een' zendeling, in de zending groot gebracht, was zij reeds als kind met het werk der zending van nabij bekend. Het was dan ook haar verlangen. om, na voltooide opvoeding in het Vaderland, haren Vader behulpzaam te zijn bij diens arbeid. Dan eene andere taak was haar bereid! Niet in de Minahassa, maar op Java wees God haar een' werkkring aan. Ware het haar streven geweest, alléén hare plichten als huisvrouw te vervullen, een groote strijd ware haar bespaard. Maar nu zij

ook iets wilde zijn voor de bevolking, te midden waarvan zij leefde, kon die strijd niet uitblijven.

Tot recht verstand der zaak dient men zich eene voorstelling te vormen van het verschil in toestanden, aard en gewoonten van het volk, hier en ginds. Over het algemeen toch stelt men zich voor, geheel Indië bewoond door volkeren, die niet meer van elkaâr verschillen dan b. v. een Rotterdammer van een' inwoner der hofstad. Ik heb het geluk gehad de Minahassa en den Minahasser, hoewel oppervlakkig, te leeren kennen; maar men kan zich moeielijk twee volken denken, zoo onderscheiden in aard en gewoonten, doen en laten als de bevolking der Minahassa en die van Oost-Java.

Dáár een vrij volk, bondgenoot van het Nederlandsche Gouvernement, en dit zeer goed begrijpende; hier eene eeuwenlang onderdrukte massa, thans aan ons gezag onderworpen, en daarvoor kruipend, ... zoolang het duurt. Dáár een christen-maatschappij; hier een inbedorven, door het Mohammedanisme meer en meer versteenend cultuurvolk. Dáár zeden en gewoonten, sterk gelijkend op die van ons Westerlingen, hier al de vormelijkheid, eigen aan een Oosterseh volk, met zijn duizenden plichtplegingen en eerbewijzen.

Houdt men dit verschil goed in het oog, dan is het duidelijk, hoeveel moeite het kost voor iemand uit de Minahassa, om zich aan den Javaan te gewennen. Alleen maar het silô, het zitten op den grond onzer christen-Javanen b. v., stuit geweldig tegen de borst.

En dan, ik heb het bijgewoond, met welk eene hartelijkheid de menschen van Tondano c. a. ons bejegenden. Ik heb gezien, hoe hecht die banden zijn, die dat vroolijke prettige, lachende volk binden aan den pandita en zijn gezin. Dáár is warmte, dáár is beweging, leven, wissel-

werking. Dáár schroomt men niet zich te uiten. Men gevoelt zich vrij, en toont dit ook. (1)

En nu de overgang op Java. De vreemdelinge wordt ontvangen met alle mogelijke hormat. Ingehaald door eenige gemeenteleden te paard, opgewacht met gammelanspel, begroet door de eersten der gemeente met keurige Maleische speeches, waarvan elk woord zorgvuldig is overwogen, en na afloop waarvan alle aanwezigen in koor invallen met een eentoonig „Hamba begitoe djoega"! („wij even eens") ..... kortom er ontbreekt niets aan! Het is alles in de puntjes, volgens Javaansche adat. Maar, geen gejuich, geen hartelijke handdruk hier en daar, geen vroolijk gesnap. Hoe zou het ook mogelijk zijn? Zulk eene manier van doen zou immers niet te rijmen zijn met de eischen der gewoonte. Men zou meenen, dat zij niet wisten, hoe het behoorde, ja dat zij te kort deden aan den eerbied voor de nieuwe meesteres. Maar hoe gevoelt zich nu de

(1) Ter toelichting het volgende: Tijdens mijn verblijf in de Minahassa maakten mijn schoonvader, mijn broeder (toenmaals werkzaam aan de kweekschool voor onderwijzers te Tanawangko, later te Tomohon) en ik eene reis door dat gedeelte van de Minahassa, dat gelegen is tusschen strand en meeroever, de pantei van Tondano genaamd. Zoo kwamen wij o.a. ook te Eris, schilderachtig gelegen aan het meer van Tondano. Na de begroeting en het geven van de noodige handjes, zetten wij ons. Tegen de gewoonte bleef het echter muisstil. Weldra begreep mijn schoonvader daarvan de reden. Hij had ons niet voorgesteld, en daar mijn broeder deze reis voor het eerst maakte, wisten de lieden niet, wie wij waren. De voorstelling had toen op de volgende wijze plaats: „Ini" (wijzende op mijn' broeder). „Toewan pandita deri Tanawangko, dan: ini (op mij wijzende) toewan perampas" d. w. z.: „Dit is mijnheer de zendeling van Tanawangko en dit mijnheer de roover." Een homerisch gelach volgde, en daarna een oorverdoovend gepraat in de volkstaal. Wij werden behoorlijk gemonsterd, en onbeschroomd deelde men elkaâr mede, wat men van ons dacht! Zoo iets nu zou ik mij van Javanen niet kunnen voorstellen.

jonge zendelingsvrouw, die tot het laatste oogenblik de bewijzen van aanhankelijkheid en liefde mocht ondervinden van geheel het volk van Tondano? 't Is of haar hart zal versteenen onder al die vormelijkheid, onder al dat eerbetoon.

Nogtans men gewent aan al die gebruiken en gewoonten, ook aan dat zitten op den grond! Ten laatste weet men, dat dit nu zoo behoort. Maar waar men niet aan gewent, althans niet zoo spoedig, d.i. aan het Javaansche volkskarakter. Ziedaar de bron van lijden en strijd voor de jeugdige zendelingsvrouw. Met vertrouwen, met hartelijke liefde komt zij de menschen te gemoet; schuchter en vol wantrouwen trekken dezen zich terug. Zij houden zich op een' afstand. Zij begrijpen dat vertrouwen, die hartelijkheid niet. En telkens beproeft zij op nieuw de menschen te trekken; maar telkens ook ondervindt zij een nieuwe teleurstelling. Welk een reeks van onaangename ervaringen tot ontmoedigens toe!

Dan ... de liefde overwint alle dingen en de christen-Javaan is ook een mensch, vatbaar voor liefde. Langzamerhand nu leerde mijne vrouw, onder al die vormen ook het hart der menschen onderkennen. Zij wist op den duur, het volk te behandelen, naar zijn' aard. Zij legde zich ijverig toe op de taal. Zij toonde, dat het haar ernst was met de behartiging der stoffelijke en geestelijke belangen, vooral van het vrouwelijke deel der gemeente.

En, dit wekte vertrouwen. Zij won er hoe langer hoe meer de harten der menschen mee, ja zij stichtte zich een eerezuil in het midden van dit volk. Zij was Javaansche geworden den Javaan. Dit was het geheim, niet dan na veel strijd gevonden.

Nog herinner ik mij levendig den dag, waarop men, als bij afspraak, niet meer in het Maleisch het woord tot haar richtte, maar in het Javaansch. Hoe verheugde zij

zich daarin! Het was als een proclamatie, dat zij nu ook als een der hunnen geworden was. En zij gevoelde steeds meer, dat onder al die vormelijkheid ook een hart vol liefde voor haar klopte.

Wat een zendelingsvrouw vermag, daarvan kan de geschiedenis van Môdjô-warnô getuigenis afleggen. De invloed van eene goede zendelingsvrouw kan moeielijk worden overschat. Met hartelijke liefde, met de grootste hoogachting spreken nog de oude vrouwtjes in de gemeente van Mevrouw Jellesma. Njaï Sinah, njaï Ruth, njaï Sarah en nog zoovelen, die korter of langer genoten van de leiding dier edele vrouw, hoezeer verschillen zij in uiterlijk voorkomen, in manieren, in de wijze van het doen harer huishouding, van al degenen, die deze leiding niet hadden, en, dat na zoo'n tal van jaren!

Nog sterker komt dit verschil uit, wanneer men in de gemeente een geslacht heeft, dat de opvoeding van eene zendelingsvrouw geheel heeft moeten derven. Na het overlijden mijner moeder, in 1881, toch bleef de vrouwelijke jeugd gedurende een vijftal jaren geheel zonder eenige vrouwelijke leiding. De aankomende meisjes van toen zijn nu moeders, maar hoe steken ze af, zoowel bij die oudere editie, door mijne moeder onderwezen, als bij het jongere geslacht, door mijne vrouw gevormd. Dit nu is een even treffend, als tot droefheid stemmend verschijnsel.

Gelijk dit overal in de zending gebruik is, nam ook mijne vrouw meisjes in huis, die bij ons bleven, tot zij huwden, en geheel als onze kinderen werden beschouwd. Mijne vrouw vormde deze meisjes en onderrichtte haar in alles, wat zij in hare huishouding noodig hadden te kennen. Zij beleefde veel vreugd daarvan.

Laat ons eens een kijkje nemen bij eenige van die gewezen leerlingen. Ziet ge hoe proper die meubeltjes er

uit zien? Ziet ge dat gehaakte kleedje over de tafel en die hoezen over de stoelen? Alles eigen maaksel! En die illustraties aan den bamboewand, wat zijn ze met smaak geschikt, en wat ziet 't er gezellig in dat huisje uit! Daar komt de kleine. Ziet ge hoe rein die kleertjes zijn, eenvoudig maar net? En wat kijken die kijkertjes verstandig rond! Geen wonder de moeder praat met haar kind. Hoort ge wel, hoe prettig de toon is in dat huisgezin? Bespied dat echtpaar eens des avonds, na volbrachte dagtaak. Hoort ge, dat hij haar iets voorleest? Het is een verhaal uit de „Kitab gambar" (Bijbelsche geschiedenissen, van Hoezoo). En nu, klinkt dat niet aardig? Zoo zuiver en melodieus! Het is een tweestemmig lied uit de „Kidoeng" (het Javaansche liederenboek van Poensen). Mag ik u ook nog inwijden in de geheimen? Dáár, op dat boekenplankje, ziet ge daar dat schrift? Bekijk het maar eens! Begrijpt ge wat het is? Het is het huishoudboekje door de vrouw aangelegd, en bijgehouden; nu ja wel een beetje primitief maar voor wie Javaansch leest, zeer duidelijk. Op dit blaadje de inkomsten: „Verdiensten van mijn' man". „Bijverdiend door mij met naai- of haakwerk". „Aan verkoop van kippen" of „eieren" of „klappers" (van eigen erf), enz., enz. En hier op dit andere blaadje de uitgaven; „voor passargeld" „voor witgoed", „voor een hoofddoek", „een baadje", „een slendang", „garen", „naalden", enz., enz. Verwondert het u nog, dat dit gezin in welvaart vooruitgaat? Dat de vrouw van tijd tot tijd een kleinigheid komt brengen, om te beleggen voor de kleine in de spaarbank, die hier voor Inlanders is opgericht? Dit alles en nog zooveel meer is tot stand gekomen, door het voorbeeld en de leiding van de zendelingsvrouw.

Maar niet alleen voor deze enkelen, voor alle meisjes

der gemeente wilde mijne vrouw iets zijn. Daarom opende zij eene naaischool, die dra zoo druk werd bezocht, ook door mohammedaansche meisjes, dat het mijne vrouw te machtig werd. Het getal leerlingen groeide aan tot over de honderd. Mijne zuster (thans de echtgenoote van mijn' zwager Rooker te Tomohon) nam een deel van het werk over. Hoezeer was mijne vrouw aan die meisjes gehecht! Want, en daarop wensch ik nadruk te leggen, niet alleen voor de practische opleiding der aanstaande huisvrouwen had zij een open oog, zij maakte zoowel de opvoeding in huis, als hare naaischool dienstbaar aan de hoogere vorming der vrouw. Menig goed woord droeg later vrucht. Menige wenk behoedde voor veel kwaad.

En nu is dat alles uit!

Eerst werd ons pleegkind, een aardig meisje van twee jaren ziek. Zij was de eerste, die ons huis werd uitgedragen. Drie weken later stond ik aan het graf van ons eigen kind. En nog geen twee dagen daarna ging ook de moeder heen!

Nog zie ik voor mijnen geest die onafzienbare schare bij haar graf, bewogen zooals ik nooit Javanen bewogen zag. Nog hoor ik het gebed van den hoofdonderwijzer met stokkende stem uitgebracht, en waarvan ik alleen dit onthouden heb, dat zij was als eene hen, die nacht en dag hare vleugels had uitgebreid over hare kiekens, en wederom klinken die tonen onzer zegenbede mij in de ooren, gesmoord in tranen:

„Zoo ik niet had geloofd, dat in dit leven
„Mijn ziel Gods gunst en hulp genieten zou;
„Mijn God, waar was mijn hoop, mijn moed gebleven?
„Ik was vergaan in al mijn smart en rouw!"

Ps. 27 : 7*a*.

Toen ik eenigen tijd geleden, mijne geliefde doode eene

rustplaats harer waardig bereidde, en daarbij alle hulp van de gemeente had afgeslagen, kwamen de vrouwtjes koffie en versnaperingen brengen voor de arbeiders, die op de begraafplaats werkzaam waren. „De liefde vergaat nimmer!"

Helaas, niet alleen dit verlies trof ons, ik moet ook spreken van het heengaan van onzen Bernardus Ngamidin, onze rechterhand te Môdjô-warnô! Zij, die dezen post bezochten, hebben dat vriendelijke, open gelaat nog niet vergeten; zij kunnen zich die aangename manieren, dien gemakkelijken omgang, die voorkomende hulpvaardigheid, die gepaste vrijmoedigheid, zonder moeite voor den geest roepen. Zóó was onze Bernardus naar het uiterlijk. Reeds als kind, bij Europeanen aan huis, had hij veel overgenomen, wat hem tegenover Europeanen aangenaam maakte.

Wij waardeerden bovendien in hem den man met een helder inzicht, wiens adviezen getuigden van nadenken; den man, dien wij met gerustheid de besluiten der gemeenten ter uitvoering konden toevertrouwen; den man met buitengewoon organiseerend talent, waar het gold den arbeid te verdeelen bij kerk- of schoolbouw. Wij hadden in hem een eerlijk en tevens accuraat rentmeester; een' voor de Javaansche en Maleische correspondentie onmisbaren secretaris.

Persoonlijk heb ik veel aan Bernardus te danken; ik heb veel van hem geleerd. Mijne voorstellen – toen ik nog jong zendeling was vaak onuitvoerbaar – werden door Bernardus steeds met ernst overwogen. En dan groeide er toch meestal nog een flink plan uit, dat der gemeente kon worden voorgelegd. Wat bovendien zeker niet van alle oude voorgangers gezegd kan worden, – Bernardus bleef bescheiden, hij verloor nooit uit het oog de verhouding, die er tusschen hem en den zendeling, ook den

jongeren, bestond, en bestaan moet. Zulk een man verdient bij ons in eere te blijven.

Toch zouden die vele voortreffelijke eigenschappen hem niet gestempeld hebben tot den eersten onder de broederen, ware het niet dat deze man, bij al zijne hoedanigheden, gehad had een innig vroom gemoed, en eene opgewektheid van geest, die door de hevigste aanvallen van asthma (zijne kwaal) niet kon worden gedoofd. Dit was het geheim van zijn' invloed in de gemeente. Groot en klein zag tegen hem op, en velen hadden hem lief. Zijne persoonlijkheid trad steeds verzoenend tusschen beide, wanneer er onder de gemeenteleden oneenigheid heerschte. Met veel tact wist hij dan partijen tot elkaâr te brengen en den vrede te herstellen. Daardoor voorkwam hij veel kwaad, en werkte hij krachtig mede aan den opbouw der gemeente. Zijne asch ruste in vrede! Hij heeft gearbeid zoo lang het dag voor hem was. Zelfs op zijn sterfbed hield zijn geest zich nog bezig met de belangen der gemeente, hem toevertrouwd.

Onwillekeurig doen wij, bij het graf van zulk een' man staande, de vraag: „Wie zal hem vervangen? Waar zoo een Paulus Tosari, een Bernardus Ngamidin aan het werk ontvallen, zijn daar nu ook jongere krachten, die hun' arbeid opvatten en voortzetten?" Gode zij dank, ja!

Hoogelijk waardeeren wij de oudere voorgangers der gemeente, vrucht van Jellesma's zendingarbeid: Mattheus met zijn innig vroom gemoed, met zijn' onverdroten ijver, arbeidende op een zeer moeielijk arbeidsveld (stad Soerabaja); Solciman, ietwat ruw van aard, maar blijmoedig het Evangelie verkondigende heinde en ver; Semsom, evenknie van Soleiman, een man, die eerst na veel strijd christen werd, maar nu ook met groote opgewektheid tracht overal de blijde boodschap ingang te doen vinden;

Sesam, meer kalm van natuur, een trouw herder voor de kudde hem toevertrouwd.

Ziedaar onze oude garde. 't Zijn menschen door het vuur gelouterd met veel ervaring, meest opgewekt en vurig van geest, wien het Evangelie niet dan na zwaren strijd dierbaar geworden is, wier lust het is, dat Evangelie ook anderen te brengen.

En nu de jongeren. Gaan wij de rei eens langs. Pak Tjondro bijv. (thans hoofdonderwijzer te Môdjô-warnô) ook nog een uit den Islam overgekomene, een practisch man, doorzettend van aard, vroom van gemoed, iemand van wien wij veel voor de toekomst verwachten; David, zoon van Bernardus, in veel opzichten het evenbeeld van zijn' vader maar niet van diens geest. Hij is zijn' vader als secretaris opgevolgd; Eprahim pak Prawitô, iemand die met vrucht de school alhier bezocht, en nu eenige jaren geleden verzocht, als voorganger-evangelist te Kertô-redjô te mogen worden aangesteld, zonder eenige geldelijke vergoeding; hij is een man met waren zendingijver; Singsim, broeder van den voorgaanden, thans onderwijzer te Môdjô-warnô, iemand thuis in de Heilige Schrift als weinigen, het Evangelie wetende aangenaam te maken bij velen; Wedriek, vroeger te Kĕndal-pajak werkzaam, thans onderwijzer te Môdjô-warnô, iemand trouw in al zijn werk, een uitstekend prediker voor de gemeente; Pariman, helper bij de zieken, iemand van vroolijken aard, nacht en dag gereed om zieken te helpen, en dat met eene opgewektheid en blijmoedigheid, die aanstekelijk werken; Saminô, onderwijzer, tevens rentmeester in Bernardus plaats, iemand die in groote beproeving (van zes kinderen hield hij slechts één over, twee overleden op één dag, kort na elkaâr aan de cholera) getoond heeft, een oprecht en standvastig christen te zijn.

En onder de allerjongsten noem ik Benjamin, een vroome jongen, zacht van aard, in voorkomen en manieren Bernardus gelijkend, daarbij geboren onderwijzer; Boen, niet minder geschikt voor het onderwijs, daarbij een krachtige persoonlijkheid; Jeroboam, (zoon van Mattheus), iemand van veel talenten (o. a. ook goed medicus, zeldzaam onder de Javanen), van wien wij hopen, dat hij eenmaal zijn' vader te Soerabaja zal kunnen opvolgen.

Wij behoeven dus niet te klagen. De jongeren zijn beter onderlegd dan de ouderen. De meesten zijn, wel is waar, christen geboren, hebben dus niet dien strijd doorgemaakt, dien de ouderen doormaakten, maar zij zijn daardoor ook niet zóo belust op twistgesprekken als de ouderen. Hun prediking van het Evangelie is niet zoo pikant, zou ik zeggen, maar meer den geest ademende der liefde, die zondaren tracht te brengen tot den Heer.

Het verslagjaar spreekt van gestadigen vooruitgang: 900 kerkgangers gemiddeld elken zondag; 973 leerlingen ingeschreven op de zendingscholen in ons ressort, waarvan gemiddeld dagelijks 738 opkomen; 681 jongens en meisjes, die geregeld de kinderkerken en de catechisatiën bezoeken en gemiddeld 851 avondmaalgangers. Wij mogen zeggen, dat ook hier „het zaad uitsproot en lang werd, en hij zelf wist niet hoe."

Kortheidshalve verwijs ik belangstellenden, die met ons werk nader kennis willen maken naar vroegere verslagen, opgenomen in de „Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap." Meer bijzonder wensch ik thans de aandacht te vestigen op een onderdeel van ons werk. Ik bedoel de ziekenbehandeling. Volgens gehouden aanteekeningen beliep het getal patiënten, dat ik dagelijks behandelde 127; terwijl een dertigtal dagelijks verpleging genoten. De behoefte aan een zieken-

huis deed zich dan ook telkens dringender kennen. Dit was mede het gevoelen van allen, die Môdjô-warnô gedurende het verslagjaar bezochten. De Heer Becking, ingenieur was zoo vriendelijk, geheel belangeloos, voor ons een plan met begrooting op te maken. Wij deden een beroep op de offervaardigheid van vrienden der zending, zoowel in Indië als in Nederland; onze bede werd verhoord. Van meer dan ééne zijde ontvingen wij de bewijzen van hartelijke sympathie, die ons zeer waard zijn. Wij werden in staat gesteld met den bouw een' aanvang te maken. En zoo de Heer wil, zullen wij dien ook voltooien.

De gemeente bleef mede niet stilzitten. In eene vergadering van christen-dorpshoofden en oudsten der gemeente, werd besloten de voor den bouw toegestane houtwerken, grootendeels kosteloos, te kappen en te slepen. Zoo geschiedde het. Binnen den tijd van twee maanden was, tot verbazing van heel het bosch-personeel, al het hout op het zendingerf bijeen, en had de gemeente mij een groote som op de onkostenrekening bespaard. Zij deed nog meer. De aardwerken, inclusief de levering van kiezelsteenen voor het aanstampen der fondamenten, kwamen geheel kosteloos tot stand. De vulling der kamers met zand tot eene hoogte van ± 2 Meter, zoomede de levering van metselzand geschiedden weêr kosteloos. Boven en behalve dat brachten de gegoeden mij ook nog geldelijke offers, soms tot een bedrag van *f* 10.

In de gemeente Kertô-rĕdjô, ± 1 uur zuidelijk van Môdjô-warnô, liet men, buiten mijne voorkennis, een inteekenlijst circuleeren, die *f* 82,50 opbracht. Bongsô-rĕdjô een veel armere gemeente volgde dit voorbeeld en bracht mij *f* 17,47½. Van beide gemeenten ontving ik bovendien bijdragen in den vorm van zand en steenen.

Wanneer men nu nagaat, dat de christenen voor zichzelven

wel het minst van het ziekenhuis zullen profiteeren, daar zij, die dicht bij wonen, thuis verpleging hebben, en zij die van verre komen, meestal bij familie of kennissen huisvesting vinden, dan mag men vrij deze groote offervaardigheid beschouwen, als eene zonder bijbedoelingen. De gemeente ziet in, van welk een groot nut deze stichting is voor de komst van het Godsrijk. Zij toonde van hoedanigen geest zij is.

Nogtans niet alleen de gemeente toonde belangstelling. Wij mochten die ook ondervinden, van de zijde van den Regent van Môdjô-kertô, het hoogste inlandsche hoofd der afdeeling. Bij gelegenheid van eene ontmoeting met mijn' vader verzocht de Regent eene Maleische inteekenlijst, om die persoonlijk te laten circuleeren. Op den eersten Kerstdag kwam hij met twee zijner dochters en twee zoons ons bezoeken. Hij woonde de morgengodsdienstoefening bij, en sprak daarna de vergaderde menigte in de pandopo toe. Hij verklaarde met hooge ingenomenheid het woord der prediking te hebben vernomen, en hoewel geen christen zijnde, had hij toch de christenen lief, als zijne kinderen. Hij wist hun daarom geen' beteren raad te geven, dan te doen naar hetgeen zij dien morgen in de kerk gehoord hadden. Blijkbaar maakte dit woord indruk! Bovendien moet men den invloed der Javaansche hoofden kennen, om te begrijpen, hoezeer deze houding van den Regent onze gemeente ten goede komt. Ten slotte deelde de Regent ons mede, dat hij als „eerste" gift van zijnentwege *f* 258,17½ had bijeengezameld, welke som hij ons tegelijk ter hand stelde. Daar is in heel dit optreden iets fijns, iets zeer sympathieks. Trouwens later ontvingen wij nog eens eene bijdrage, met de belofte van zijn' steun in de kosten der instandhouding van ons ziekenhuis.

Zoo zal dus deze ziekeninrichting tot stand komen,

geheel buiten bezwaar van 's Genootschaps kas. Daartoe rekenen wij op de belangstelling van de vrienden der zending in den Oosthoek, welke wij reeds zoo menigmaal ondervonden. In den omtrek van Môdjô-warnô toch vindt men verscheidene suikerfabrieken, en aan de hellingen van het Ardjoenô en Kloet-gebergte tal van koffieondernemingen. De meeste eigenaars en administrateurs dier industrieele ondernemingen deden ons nu reeds maandelijksche bijdragen toekomen ter bestrijding der kosten van voeding en verpleging, in casu tractementen van ons hulppersoneel. Wel worden van wege de meeste ondernemingen kosteloos medicijnen verstrekt aan opgezetenen en arbeiders op de ondernemingen; maar van eene geregelde ziekenbehandeling kan natuurlijk geen sprake zijn. Daarin zal nu voorzien worden, door hen, die daaraan behoefte hebben, naar Môdjô-warnô te zenden, om aldaar in de ziekeninrichting te worden opgenomen.

Het is duidelijk, dat ik zulk een groot aantal patiënten, als er dagelijks mijne hulp komen inroepen, binnen den tijd daarvoor bestemd, (van 's morgens 7 uur tot 10 à 11 uur) niet alle persoonlijk kan behandelen. Maar dit behoeft ook niet. Het meer machinale werk kan ik gerust, onder mijn toezicht, aan het Inlandsche hulppersoneel toevertrouwen. 's Morgens begin ik met zelf alle oogzieken te behandelen. Intusschen is mijn helper bezig met het leggen van verbanden. Na afloop der oogenbehandeling zie ik alle nieuw ingeschreven patiënten en help dan zelf de meer ernstige uitwendige gevallen. Daarna komen de patiënten, met inwendige ziekten, die inmiddels zijn ingeschreven aan de beurt. Velen zijn spoedig geholpen met wat castorolie of kinine, welke, onder mijn oog, door mijn' helper worden verstrekt. Ten slotte komen dan degenen, die een meer nauwkeurig onderzoek vereischen, en deze be-

handel ik weêr zelf. Zoo doende is het mij, buitengewone omstandigheden uitgezonderd, mogelijk te blijven binnen de perken van de voor de zieken vastgestelde uren, zonder daarbij aan eene goede behandeling te kort te doen. Daardoor houd ik tijd over voor mijne andere bezigheden, mijne lessen op de school, en aan de kweekelingen, en tot voorbereiding voor mijn herderlijk werk.

Deze uitkomst heb ik niet kunnen verkrijgen, dan door belangrijke uitbreiding van mijn hulppersoneel. Dit bestaat nu uit:

Een bezoldigd chef helper, tevens apotheker.

Twee onbezoldigde helpers, tot assistentie van dezen.

Vier onbezoldigde verpleegsters, die onmiddellijk onder mijne directie staan.

Eéne bezoldigde kokkin, voor de verpleegden.

Eén bezoldigden bediende, voor het grove werk.

Totaal negen personen, van welken zes zonder bezoldiging.

Aangaande de beide helpers, welke geen tractement genieten, teeken ik aan, dat deze worden gekozen uit het corps onderwijzers aan de school te Môdjô-warnô. Dit stelsel werkt uitnemend. Daar de uren voor de zieken-behandeling buiten de schooluren (van 11 tot 2) vallen, verzuimen zij niet, en zij leeren practisch veel, wat hen later, bij eventueele plaatsing in eene verafgelegen buitengemeente, kan te pas komen. Menige zieke of verwonde heeft daarvan reeds de vruchten geplukt. Eens zelfs heeft een mijner gewezen helpers een' gebroken arm gezet en een spalkverband onberispelijk aangelegd.

Bij de bovengenoemde verpleegsters moet ik wat langer stilstaan. Het zijn meisjes uit de gemeente, die zich belangeloos aan dit werk wijden. Eerst vond men het wel wat vreemd, dat ook vrouwen aan de verpleging van zieken deelnamen, maar spoedig was men aan die nieuwigheid

gewend, zoodat ik meer aanvragen kreeg dan ik plaatsen kon. Hoe kort deze proef duurt, ik heb er alleen spijt van, dat ik niet eer er meê begon. Ik kan niet dan met lof over deze meisjes spreken. Zij zijn handig, vlug, zacht, onvermoeid, en zij kennen geen „zenuwen." Bij de behandeling der vrouwelijke patiënten zijn zij onmisbaar. Ook nu weêr blijkt, hoezeer de ziekenverpleging strookt met de vrouwelijke natuur.

Maar uit een paedagogisch oogpunt kan men het optreden der vrouw in de zending niet dan toejuichen. In een Oostersch land toch wordt de vrouw zoo veel mogelijk achter afgezet. Zij wordt meer beschouwd als zaak dan als persoon. Men acht haar vrij wel de slavin van den man. Het Christendom brengt in die wanverhoudingen verandering ten goede. Het leert de vrouw beschouwen, als mensch, niet als zaak. De christenmeisjes ontvangen onderwijs zoowel als de christenjongens. Aan de opvoeding der meisjes wordt evenveel zorg besteed als aan die der jongens. Zij worden niet meer gedwongen te huwen tegen haren wil. Zij worden, vrouw geworden, gekend in de opvoeding der kinderen, in de belangen van het gezin. Kortom, het Christendom brengt en moet brengen eene geleidelijke omkeering in de maatschappelijke toestanden. Neemt nu ook nog de vrouw deel aan het werk der barmhartigheid, doet zij ook iets tot leniging van ziekte en ellende, dan kan dit niet anders dan bevorderlijk zijn aan het zoo gewenschte scheppen van nieuwe toestanden. En voor haar zelven kan het bewustzijn, dat zij zich nuttig maken voor anderen, niet dan medewerken tot vorming van het karakter.

Thans rest mij nog, over één punt het een en ander in het midden te brengen. Bij hooge waardeering van ons werk, hoorden wij van geachte zijde, twijfel opperen,

aangaande het einddoel van ons streven. Men meende, namelijk, dat wij, met de oprichting van een ziekenhuis ons geheel begaven op het gebied der philanthropie. Het zou mij spijten, wanneer men algemeen zoo dacht. Daarom wensch ik hier klaar en duidelijk ons standpunt uiteen te zetten.

De afdeeling Djombang, waartoe Môdjô-warnô behoort, telt ruim 280000 zielen (Inlanders). Op de afdeelingshoofdplaats is gevestigd één (zegge één) geneesheer, Dr. van Buuren. Deze heeft het alleen met de Europeesche practijk reeds meer dan volhandig. Toch helpt hij ook Inlanders, zooveel hij kan. Het zou hem echter met den besten wil ter wereld onmogelijk zijn, ook maar een honderdste deel der zieke inlanders in de afdeeling te behandelen. Wel verstrekken, gelijk ik boven reeds aanstipte, de meeste suikerfabriekanten en koffieondernemers de eenvoudigste medicijnen aan de bevolking, maar daarmeê is ook alles gezegd. De Javanen zijn dus feitelijk overgeleverd aan hunne doekoens, mannelijke en vrouwelijke. Wat dit zeggen wil, heeft onlangs Br. Kreemer uiteengezet in een zeer lezenswaardig opstel, opgenomen in de Mededeelingen. (1) Wanneer nu een Javaan alle doekoens, nabij en ver, heeft geraadpleegd, en ten einde raad is, tot wien zal hij zich anders wenden, dan tot den zendeling? Ik beroep mij op alle collega's op Java werkzaam. De zendeling blijft voor die ellendigen nog de laatste toevlucht. Uit een zuiver menschlievend oogpunt alleen, zouden we ons dus niet mogen onttrekken. En waar wij, gelijk hier, het geluk hebben meer en meer het vertrouwen der lieden te winnen, waar honderden tot ons komen, en ons smeeken, om toch een plaatsje, hoe gering ook, daar zij reeds dagen reizens achter den rug hebben, niet verder meer kunnen . . . daar mogen wij, al ware het op zuiver

(1) Zie D. XXXVI, p. 1, e.v. en 109, e.v. *Red.*

menschlievend standpunt alleen, niet weigeren. Blijkt nu, dat voor die honderden geen plaats is, welnu, wat ligt meer voor de hand, dan plaats voor hen te maken, wil men ze werkelijk van dienst zijn.

Evenwel ook op het standpunt der Evangelische zending, is het oprichten van ziekenhuizen volkomen gerechtvaardigd. Het moge vreemd klinken, maar zelf heb ik lang daar aan getwijfeld.

Met het uitreiken van medicijnen bedoelen wij niet uitsluitend het welzijn van den stoffelijken mensch; wij trachten er door in contact te komen met den geestelijken. Door onze medicijnen pogen wij de menschen gunstig te stemmen voor het Christendom. Het is „de arm, die wij naar buiten uitstrekken." Dat wij op dit deel van ons werk weing vrucht zien, het is weêr de ervaring van alle collega's op Java. Hoe kan het ook anders? De meeste patiënten ziet men eens, hoogstens tweemaal, en dan nooit meer. Gaat de zendeling ze opzoeken, dan wordt hem al spoedig te kennen gegeven, dat men niet daarvan gediend is. Br. de Haan heeft dit zeer juist beschreven in een' brief, opgenomen in het orgaan van de Nederlandsche Zendingvereeniging.

De zaak krijgt echter een heel ander aanzien, wanneer men zooveel vertrouwen in ons gaat stellen, dat men zich bereidwillig aan onze behandeling overgeeft. Dan komt er meer contact, dan heeft men meer gelegenheid, om met de menschen te spreken. Zij komen dan ook in een geheel andere verhouding tot ons.

De voorganger alhier vindt onder de verpleegden een ruim veld tot evangeliseeren. De weinigen, die lezen kunnen, lezen gaarne. Zij koopen gretig een of ander christelijk boek, bijv. de bijbelsche geschiedenissen van Br. Hoezoo, of een tractaatje van Br. Jansz. Geregelde

godsdienstoefeningen, zooals in China, in Japan. in Indië, worden niet gehouden, maar de voorganger tracht door gesprekken met de menschen het Christendom bij hen ingang te doen vinden. Bovendien moet ik hier nog aanteekenen, dat alle kinderen, die in de ziekeninrichting verpleegd worden, de school bezoeken, zoodra zij daartoe in staat zijn. 't Is aardig, dat volkje, vroeger zoo haveloos en verarmd, nu net in de kleêren, naar school te zien trekken met een A B boek of lei onder den arm.

Van mijne patiënten werden in het verslagjaar twee mannen en ééne vrouw christen, en leerden een viertal voor hunne belijdenis. Vindt men dit een mager resultaat? Men vergete daarbij niet, dat de ziekeninrichting van nog zeer jongen datum is.

Ware het ons doel om proselieten te maken, wij zouden onze bekeerlingen bij honderden kunnen tellen. Ik maak mij sterk, dat ik nagenoeg al de verpleegden zou kunnen overhalen christen te worden, zoo wij slechts met den doop de hand lichtten. Maar nu vraag ik, wat heeft men aan zulke. christenen, zonder vernieuwing des gemoeds? Zij brengen het Christendom maar in discrediet,

Intusschen ik houd mij overtuigd, dat wij nu reeds op gunstiger uitkomsten zouden kunnen wijzen, ware er voor de nieuw bekeerden slechts plaats in de Inlandsche maatschappij! Maar nu waarheen moeten zij zich wenden, nadat zij beter zijn? Hen hier houden is niet mogelijk, ook niet wenschelijk. (Ik houd mij streng aan den regel, allen, die hersteld zijn, onmiddellijk te ontslaan). In hunne desa, soms dagen ver van Môdjô-warnô gelegen, begrijpt men hen niet, wil men hen niet, of ze zouden geheel als mohammedanen moeten leven. Waarlijk het kost den christen-Javaan bovenmenschelijke inspanning, om zijn standpunt tegenover de aan de adats vasthoudende gemeenschap (de desa) te handhaven.

Te Môdjô-warnô is dat anders. De christenen vormen hier een aaneengesloten geheel. De meeste notabelen zijn christen, en door de jaren heeft de christengemeente alhier zich de achting en den eerbied, ook van niet-christenen, weten te verwerven. En wat ziet men nu gebeuren? Bijna zonder uitzondering komen de nieuw bekeerden zich hier metterwoon vestigen, of zij weten bij christenen in dienst te komen. Een mijner gewezen patiënten bracht zelfs zijn geheele gezin meê, opdat de kinderen ter schole zouden kunnen gaan.

Houden wij slechts ons doel voor oogen, dan zullen wij wel langzaam, maar zeker vorderen. Men vrage nu nog niet naar scharen van bekeerden. Daartoe is de tijd nog niet gekomen. Wij zijn eerst aan het planten en natmaken. Over honderd, over tweehonderd jaren misschien zal men de vruchten plukken.

Letten wij op de teekenen der tijden, ook in de zending. Banen wij der zending nieuwe paden, daar, waar ons de gelegenheid geopend wordt! Men zucht wel eens over de onvruchtbaarheid der Java-missie. Geheel ten onrechte: Java is wel een moeielijk, maar ook een dankbaar arbeidsveld. Alléén wij moeten werken, hard werken; op nieuwe wegen ons begeven; niet bang zijn, (om het met een handelsterm uit te drukken), kapitaal in de zaak te steken!

Zie ik wel, dan is de toekomst aan den zendelingarts. Hij zal blijken een der krachtigste hefboomen te zijn, tot omverwerping van het rijk der duisternis. Hij zal het zijn, die door de beoefening der barmhartigheid, het Evangelie zal doen kennen in aard en wezen. Dan zal de verkondiging der liefde Gods in Christus, zich nog meer dan thans kunnen beroepen op d a d e n, voor een ieder tastbaar.

Ware er maar meer geestdrift bij ons christenvolk!

Dan zouden de gemeenten de besten, de edelsten afzonderen tot den dienst des Heeren in de Heidenwereld, gelijk eertijds die van Antiochië deden. Dan zouden jonge mannen van karakter, van talent, van aanzien, om strijd zich aangorden, om onze gelederen te komen versterken. Dan zouden ook de zendelinggenootschappen niet zoo gebukt gaan onder de geldzorgen. Dan zouden wij, ook in onze zending, groote dingen zien.

Intusschen niet vertsaagd! Ook die tijden zullen komen, zoo de Heer wil. Laten wij dan niet verslappen, maar ons „oefenen in de godsvrucht, hebbende deze de belofte des tegenwoordigen en des toekomenden levens" 1 Tim. 4: 8.

Môdjô-warnô, Juni 1892.

Staat van de gemeenten, de scholen, en de ziekenpractijk, in den werkkring Môdjô-warnô, over 1891.

A. STAAT DER GEMEENTEN.

1. Zielental op ult. 1891.

Namen der desa's.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Môdjô-warnô	565	608	448	477	2098
Bongsô-rĕdjô	80	84	95	83	342
Kertô-rĕdjô	81	108	88	80	357
Ngôrô	79	78	77	75	309
Sĕgaran	62	60	47	50	219
Goejangan	36	35	22	26	119
Wioeng	42	40	34	21	137
Poelé	7	8	9	4	28
Soerabaja	19	14	7	17	57
Sĕmarang	5	9	1	1	16
				Totaal	3682

2. Aantal doopelingen.

Môdjo-warnô	8	5	33	44	90
Bongsô-rĕdjô	5	3	13	12	33
Kertô-rĕdjô	—	—	4	4	8
Ngôrô	—	—	5	3	8
Sĕgaran	1	2	1	2	6
Goejangan	2	1	1	2	6
Wioeng	—	—	—	1	1
				Totaal	152

3. Catechumenen.

Môdjô-warnô	16	17		33
Bongsô-rĕdjô	4	2		6
Sĕgaran	2	1		3
Goejangan	1	1		2
			Totaal	44

4. Van elders overgekomen.

Namen der desa's.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Bongsô-rêdjô	1	2	1	2	6
Ngôrô	3	3	2	4	12
Sêgaran	1	1	—	—	2
Goejangan	1	—	—	—	1
Wioeng	—	1	—	—	1
				Totaal	22

5. Naar elders vertrokken.

Môdjô-warnô	8	8	13	9	38
Kertô-rêdjô	—	1	—	—	1
Segaran	—	2	—	—	2
Goejangan	2	2	1	2	7
Soerabaja	1	2	—	—	3
Semaroeng	3	2	1	—	6
				Totaal	57

6. Overleden.

Môdjô-warnô	10	13	15	10	48
Bôngsô-rêdjô	3	4	1	2	10
Kertô-rêdjô	10	6	—	—	16
Ngôrô	4	3	—	1	8
Segaran	1	3	1	—	5
Goejangan	1	—	—	—	1
Soerabaja	2	1	—	—	3
Semaroeng	1	7	—	—	8
				Totaal	99

7. Afvalligen.

Geene

8. Tot de gemeenten teruggekeerden.

Geene.

9. Huwelijken.

	gesloten.	ontbonden.
Môdjô-Warnô	25	geene.
Bongsô-rêdjô	1	
Kertô-rêdjô	1	
Ngôrô	3	
Sêgaran	4	
Goejangan	1	
Wioeng	1	
Poelé	1	
Totaal	37	

B. STAAT DER OPKOMST IN KERK EN CATECHISATIE.

1. Zondagmorgendienst.

		Hoogste.	Laagste.	Gemidd.
Môdjô-warnô		803	242	396
Bongsô-rĕdjô		133	64	96
Kertô-rĕdjô		139	54	92
Ngôrô		110	67	83
Segaran	Segaran	31	9	21
	Soekôrame	39	25	32
	Boewoer	25	—	—
	Kedoengplôsô	25	18	20
	Gĕbangpĕroet	25	—	—
	Randoe-rĕdjô	41	31	36
Goejangan		67	22	35
Wioeng	Wioeng	35	20	27
	Poelé	24	15	17
Soerabaja		63	17	27
Semaroeng		26	12	18
	Totaal	1586		900

2. Kinderkerk.

		Hoogste.	Laagste.	Gemidd.
Môdjô-warnô	Kinderkerk	352	147	208
	Kleine jongens	28	15	20
	// meisjes	42	22	32
	Middels. jongens	70	22	43
	// meisjes	57	27	44
	Groote jongens	83	40	58
	// meisjes	79	39	61
Bôngsô-rĕdjô	Catechisatie Dinsdag	31	8	17
	idem Woensdag	30	9	18
Kertô-redjô	Kinderkerk	76	45	59
	Catechis. Woensd. en Donderd.	66	25	32
Ngôrô	Kinderkerk	22	15	19
	Catechis. Woensd. en Donderd.	54	22	41
Sĕgaran	Catechisatie	9	3	5
Goejangan	idem	8	4	6
Wioeng	Kinderkerk	18	8	11
	Catechisatie	9	6	7
	Totaal			681

3. Avondmaalsbediening.

	Aantal malen.	Aantal avondmaalgangers.	Gemidd.
Môdjô-warnô	2	910	455
Bongsô-rĕdjô	2	236	118
Kertô-rĕdjô Ngôrô	1	226	226
Wioeng	1	40	40
Poele	1	12	12

C. STAAT DER SCHOLEN.

1. Aantal leerlingen op ult. 1891.

	Van christenouders. Jongens.	Meisjes.	Van Mohammed. ouders. Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Môdjô-warnô	215	183	164	17	579
Bongsô-redjô	42	28	12	2	84
Kĕrtô-redjô	Gouvernementsschool.				
Tĕbĕl	24	12	33	1	70
Segaran	10	7	25	—	42
Goejangan	3	5	44	1	53
Wioeng	10	12	6	—	28
Soerabaja	4	—	113	—	117
	308	247	397	21	973

2. Aantal leerlingen opgenomen in 1891.

Môdjô-warnô	23	22	84	4	133
Bongsô-rĕdjô	10	3	7	—	20
Tĕbĕl	9	3	12	1	25
Sĕgaran	1	1	36	—	38
Goejangan	1	2	41	1	45
Wioeng	1	4	8	—	13
Soerabaja	1	—	111	—	112
				Totaal	386

3. Aantal leerlingen, dat in 1891 de school bezocht en weder verliet.

	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Môdjô-warnô..	1	1	7	1	10
Bongsô-rĕdjô ..	1	—	2	—	3
Tĕbĕl.....	—	—	2	—	2
Segaran	—	—	25	—	25
Goejangan	—	—	15	—	15
Wioeng	—	1	2	—	3
Soerabaja.....	—	—	53	—	53
				Totaal.....	111

4. Vroegere leerlingen, die de school in 1891 verlieten.

Môdjô-warnô..	24	25	38	11	98
Tĕbĕl.....	3	9	20	1	33
Bongsô-rĕdjô ..	2	3	12	—	17
Segaran	—	—	2	—	2
Goejangan	2	—	29	—	31
Wioeng	2	—	2	—	4
Soerabaja.....	—	—	65	—	65
				Totaal.....	250

5. Staat van de ouders der leerlingen.

	Van Hoofden.		Van minderen.		Totaal.
Môdjô-warnô..	1	5	378	195	279
Bongsô-rĕdjô ..	—	—	54	30	84
Tĕbĕl.....	—	—	57	13	70
Sĕgaran	—	—	35	7	42
Goejangan	—	—	47	6	53
Wioeng	—	—	16	12	28
Soerabaja.....	—	—	117	—	117
				Totaal.....	973

6. Dagelijksche opkomst.

	Aantal schooltijden.	Hoogste.	Minste.	Gemidd.
Môdjô-warnô.. ..	278	556	350	482
Bongsô-rĕdjô	234	85	27	59
Tĕbĕl.....	291	61	33	42
Sĕgaran	236	30	11	14
Goejangan	282	58	12	29
Wioeng	216	25	11	20
Soerabaja.....	259	109	58	92
			Totaal.....	738

D. STAAT VAN DE LEEFTIJDEN DER SCHOOLKINDEREN EN DER KLASSENVERDEELING.

1. Leeftijden der leerlingen, ult. 1891 in de school aanwezig.

	4–5 j.		6–8 j.		9–12 j.		13–16 j.		17–20 j.		
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	Totaal.
Môdjô-warnô..	10	15	113	71	142	89	97	25	17	—	579
Bongsô-rĕdjô..	—	—	14	10	22	16	16	4	2	—	84
Tĕbĕl	—	—	27	10	29	3	1	—	--	—	70
Sĕgaran.....	—	—	2	3	15	1	16	3	2	—	42
Goejangan.....	—	—	10	3	19	3	18	—	—	—	53
Wioeng.....	—	—	1	5	9	4	6	3	—	—	28
Soerabaja	—	—	13	—	72	—	32	—	—	—	117

2. Leeftijden der leerlingen die de school in 1891 verlieten.

	4–5 j.		6–8 j.		9–12 j.		13–16 j.		17–20 j.		
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	Totaal.
Môdjô-warnô..	2	3	4	6	22	16	22	13	20	—	108
Bongsô-rĕdjô..	—	—	—	—	2	1	14	2	1	—	20
Tĕbĕl	—	—	7	3	16	6	2	1	—	—	35
Sĕgaran.....	—	—	—	—	10	—	9	—	8	—	27
Goejangan.....	—	—	4	—	20	—	20	—	2	—	46
Wioeng.....	—	—	—	—	5	—	1	1	—	—	7
Soerabaja	—	—	3	—	43	—	67	—	5	—	118

3. Leerlingen die de school verlieten naar hunne klassen.

	1e kl.		2e kl.		3e kl.		4e kl.		5e kl.		6e kl.		7e kl.		Totaal.
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	
Môdjô-warnô	15	4	5	5	5	2	17	6	6	10	18	3	4	8	108
Bongsô-rĕdjô	8	2	5	—	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	20
Tĕbĕl.....	2	—	3	2	8	7	12	1	—	—	—	—	—	—	35
Sĕgaran.....	6	—	8	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27
Goejangan....	6	—	8	—	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	37
Wioeng.....	1	1	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
Soerabaja.....	31	—	38	—	49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	118

4. Verdeeling der klassen op ultimo 1891.

	1e kl.		2e kl.		3e kl.		4e kl.		5e kl.		6e kl.		7e kl.		
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	Totaal.
Mŏdjô-warnô.	34	8	35	19	34	21	49	28	54	24	85	23	88	77	579
Bongsô-rĕdjô.	9	4	12	2	17	12	16	12	—	—	—	—	—	—	84
Tĕbĕl.....	6	2	8	—	20	6	23	5	—	—	—	—	—	—	70
Sĕgaran	5	—	9	4	21	3	—	—	—	—	—	—	—	—	42
Goejangan	5	2	11	—	31	4	—	—	—	—	—	—	—	—	53
Wioeng	4	3	3	4	9	5	—	—	—	—	—	—	—	—	28
Soerabaja.....	18	—	31	—	68	—	—	—	—	—	—	—	—	—	117

E. STAAT DER ZIEKEN.

	Dagelijks behandelde oogzieken.	Oogzieken, die geen dag. behandeling behoeven.	Andere zieken.	Totaal.
Aantal.	312	410	3998	4720
Aantal malen medicijnen verstrekt	10924	1243	20768	32935
Herstellingen gemeld	167	217	2754	3138
Overleden.	—	—	64	64
Geen bericht of nog onder behandeling.	145	193	1180	1518
Bedrag der ontvangen vergoedingen.	—	—	—	*f* 850,01

Voor de opgave,

Mŏdjô-warnô, Juni 1892. A. KRUIJT.

Voorgangers, Helpers en Onderwijzers in den werkkring te Môdjô-warnô 1891.

1. Asiel Ider, voorganger te Môdjô-warnô.
2. Sarpô, pak Tondrô, hoofdonderwijzer te Môdjô-warnô.
3. David Ngamidin, onderwijzer " "
4. Amasiô Rasiô, " " "
5. Saminô, " " "
6. Epraim Meri, " " "
7. Djansĕn. " " "
8. Singsim Mĕstôkô, " " "
9. Josian, " " "
10. Bindjamin, " " "
11. Tjondrô, " " "
12. Boendjamin, aspirant " " "
13. Darimin, " " "
14. Endrô, " " "
15. Tomas, " " "
16. Timbang, " " "
17. Jeroboam, " " "
18. Pariman, helper bij de zieken " "
19. Joram Djonkô, voorganger te Bongsô-redjô.
20. Sarimin, onderwijzer " "
21. Sesam Midin, voorganger te Kertô-redjô en Ngôrô.
22. Iprajim, tweede " " " " "
23. Rasiô, onderwijzer te Tĕbĕl.
24. Semson Sagiô, voorganger te Segaran.
25. Ananias, onderwijzer " "
26. Warnô pak Mastôkô, voorganger te Goejangan.
27. Akimas Djariô, onderwijzer " "
28. Soleiman Sabrang, voorganger te Wijoeng.
29. Kipoes, onderwijzer " "
30. Mattgeus Madakin, voorganger te Soerabaja.
31. Kanapi, onderwijzer " "
32. Mastôkô, " " "

Kweekelingen, veertien, waaronder twee van Br. Jansz.

Kort verslag van de Spaarbank voor Inlanders te Môdjô-warnô over het jaar 1891.

Kapitaal diverse inleggers op ult. 1890. . . .		*f* 8924,—
Ingelegd in 1891	*f* 3314,40	
Teruggenomen in 1891.	" 2075,10	
Meer ingelegd dan teruggenomen .	" 1239,30	
Rente te goed gedaan	" 337,50	
		" 1576,80
Kapitaal diverse inleggers op ult. 1891. . . .		*f* 10500,80

Met genoegen kan het Bestuur constateeren, dat ook in het afgeloopen boekjaar de Spaarbank geleidelijk in bloei toenam. Het aantal inleggers steeg tot 150, dat is 35 meer dan in 1890. Het doel van deze instelling wordt meer en meer door de inlanders begrepen. Niet minder dan *f* 2075,10 werden teruggevorderd, grootendeels om daarvoor sawah's te huren, dan wel om rijst te koopen, wanneer deze laag van prijs was. Het grootste contingent der nieuwe inleggers behoort mede tot de meer gegoede landbouwers.

De in December 1890 vastgestelde minimum-rente (art. 11) ad 4 °/₀ 's jaars, is in de boeken bijgeschreven. Daarentegen kon geen saldo gestort worden in de reservekas, noch ook aan de in bovengenoemd artikel gestipuleerde inleggers een bones, boven 't vastgestelde minimum worden uitgekeerd, aangezien de boven de 4 °/₀ meer gekweekte renten ad *f* 112,50 geheel werden besteed aan 't aanschaffen van spaarboekjes met Javaanschen tekst. Het Bestuur beschouwt deze boekjes als een krachtig middel, om hen die van 't Reglement nog geen kennis hebben, er mede bekend te maken, en op te wekken hunne gelden in de Spaarbank te beleggen.

Meermalen is 't denkbeeld geopperd, om aan deze spaarbank een credietbank te verbinden, speciaal om den kleinen landbouwer door geringe voorschotten voor achteruitgang te behoeden. Het Bestuur acht zich niet in staat aan de Spaarbank dergelijke uitbreiding te geven of een dusdanige instelling in 't leven te roepen, daar de leiding er van allen beschikbaren tijd zou vorderen van een' ter zake deskundige, tevens vertrouwd met de landbouwtoestanden in deze streek. Met oordeel en kennis van zaken aangevat, zou een „credietbank voor den inlandschen landbouw" velen voor 't proletariaat behoeden en tevens een krachtige steun zijn voor de Spaarbank alhier. Bovendien zou de instelling op den duur zeker hare kosten goed maken. Met vrijmoedigheid durft 't Bestuur althans een proef in deze streek aanraden, waar de Javaan blijkbaar ontwikkeld genoeg is, om met vrucht van de instelling gebruik te maken. Zou 't wellicht op den weg der Regeering liggen, daartoe de behulpzame hand te reiken?

Môdjô-warnô, April 1892.

Het Bestuur:

(*w. g.*) A. KRUIJT, *Directeur.*
(") H. E. STEINMETZ,
(") KROMO DJOICADINEGORO, } *Commissarissen.*
(") H. VAN VLEUTEN,

De zending in de Residentie Kediri in 1891, door J. KRUIJT.

„Bidt dan den Heer des oogstes, dat hij arbeiders in zijn' oogst zende."
Matth. 9: 38.

Wie is er, die zich heeft opgemaakt, om het werk des Heeren te werken, zielen te winnen voor het koningrijk der hemelen, die zich soms niet vreemd te moede gevoelt?

Hoe gewichtig, hoe dringend noodzakelijk is het werk, en hoe weinige zijn de arbeiders!

Zeven en twintig achtereenvolgende jaren zijns levens wijdde Br. Poensen aan het zendingwerk in de residentie Kediri en wat hem verder daarbij op de hand gezet werd. Eindelijk, in het begin van 1889, moest hij tot het inzien komen, dat het „de wil des Heeren" was, wegens ziekte van hem en zijne vrouw naar het Vaderland terug te keeren. Hoe verheugden wij ons, toen hij reeds op het eind van 1890 tot zijn werk wederkwam! Kediri bekwam met hem zijn' ouden, getrouwen leeraar terug, en ook tot den arbeid van Madioen, dat reeds zoo lang op een' eigen zendeling gewacht had, kon worden ingegaan.

Dan 's Heeren wegen zijn anders dan onze wegen. Al spoedig bleek 't, dat noch het gestel van Br. Poensen noch dat van zijne echtgenoot tegen het klimaat alhier meer bestand was. Dit drong hem, de roeping tot eervollen arbeid in het Vaderland, die na korten tijd tot

hem kwam, te volgen. Zoo lag daar de werkkring Kediri weder zonder eigen leeraar. Mij werd opgedragen, naar vermogen, in den nood te voorzien. Môdjô-warnô, waar zich het werk steeds vermenigvuldigt, mocht ik daartoe niet verlaten. Blijve Kediri niet lang van een' eigen voorganger verstoken! „Bidt dan den Heer des oogstes, dat hij arbeiders in zijn' oogst zende."

Met aandoening gedenken wij aan den arbeid van onzen Br. Poensen.

„Bedenkt men", zegt Dr. G. Warneck, (1) dat de „zendeling in de heidenwereld zich meestal eerst eene gemeente verzamelen en zijne toehoorders en scholieren bij een zoeken moet, dat hij niet alleen te prediken, maar ook school te houden, literarischen arbeid te leveren en wie weet in hoevele belangen van uitwendigen aard te voorzien heeft, hoe ver zal daar de kracht van één man reiken, om zoovelen op zoo velerlei wijs te dienen, het klimaat en andere omstandigheden daarbij nog niet eens in rekening gebracht."

Br. Poensen heeft zijne kracht zoo ver uitgezet, als mogelijk was. Zijne eerste gemeente behoefde hij zich niet te verzamelen. Hij vond vier gemeenten met een gezamenlijk aantal van 284 zielen. (2) Twee dezer gemeenten lagen op tamelijk grooten afstand van de plaats zijner vestiging, zooveel mogelijk in het middelpunt, in het Westen, ééne in het Noorden en ééne in het verre Zuiden. Behalve dit rustte nog de zorg voor de christenen in Madioen, aanvankelijk met 70 zielen en gedurende eenigen tijd die in Malang, 150 zielen op hem.

Hoe zwaar hebben Br. Poensen de zielen, die hij te

(1) Missionsstunden 1ster Band. S. 102.

(2) „Mededeelingen" Jaarg. 1884, D. XXVIII blz. 249.

verzorgen vond en die hij gedurende zijn' veeljarigen arbeid daarbij heeft mogen winnen, gelijk de staten, telkens in de „Mededeelingen" opgenomen, aanwijzen, steeds op 't hart gewogen. Onverdroten is hij rondgegaan, om allen te bezoeken, door geen bezwaren van reismiddelen of afstanden afgeschrikt; bij eigen monde en bij monde der Inlandsche helpers, die hij door zijne twee-maandelijksche bijeenkomsten, waaraan hij al zijn krachten wijdde, daartoe geschikter trachtte te maken, verkondigde hij het Evangelie; zooveel in hem was, vertroostte hij bedroefden, hielp hij ongelukkigen, stond hij stervenden bij. Zijne woning was als eene „groote Missions-Anstalt," om welke hij zich niet alléén eene gemeente verzamelde, scholieren bijeenbracht en onderwees; maar ook kweekelingen opleidde, aan zieken geneesmiddelen gaf en dag en nacht overlegde en beraamde, wat tot meerderen bloei van het werk, tot overvloediger en schooner oogst voor den Heer zou kunnen strekken. Hoe velerlei werkzaamheden, waarvan de verslagen van Br. Poensen getuigen, zijn daarvan uitgegaan, hoeveel literarische arbeid, waarvoor meerderen dan zendelingen en zendingvrienden hem dankbaar zijn, is daarvan het gevolg geweest. En dit niet alleen, maar overvloedig heeft Br. Poensen ook stof geleverd ter ontwikkeling van het opkomend geslacht onder de Javanen en tot leering en besturing der Javaansche christenen. Wij denken hierbij aan zijn Javaansch leesboek, (3 deelen) getiteld „Ontjen-ontjen" (bloemkrans) voor de Javaansche scholen, waaraan hij nog een 4de, nog niet uitgegeven deel toevoegde, zijn opstel over Java, insgelijks nog niet uitgegeven, zijne schoolliederen, waarvan aanvankelijk één en weldra 3 deeltjes verschenen, thans ook weder zoo goed als uitverkocht en voorts zijn uitgebreid leesboek over de Bijbelsche gesehiedenissen des Ouden Testaments, zijn aandeel in

de Javaansche kerkliederen, zijn opstel over den weg der zaligheid nog in handschrift, doch door velen overgeschreven, en zijn christelijk onderwijs, dat in eene behoefte bij het onderricht aan aanstaande lidmaten en nieuwelingen voorziet.

Bedenkende, dat wij dezen Broeder onder de arbeiders op Java niet meer mogen tellen, hoezeer gevoelen wij ons naar het woord des Heeren tot de bede gedrongen: „Heer des oogstes, zend arbeiders uit in uwen oogst!"

Welk een arbeidsveld breidt zich voor ons uit in de Residentie Kediri?

Te Sĕmampir, op korten afstand van de hoofdplaats Kediri ligt de thans, helaas, verlaten zendeling-woning. Op het erf van deze staat eene nette, steenen school-kerk door Br. Poensen gesticht. Eene gemeente van 76 zielen is door hem om deze verzameld, terwijl dagelijks ruim 20 scholieren worden onderwezen. Van kweekelingen is thans geen sprake meer. Den nog jeugdigen, inlandschen helper Amin, die nog zooveel toezicht behoeft, is thans het onderwijs in de school, zooveel 't kan, het uitreiken van medicijnen, het voorgaan in de Zondag-godsdienstoefeningen en andere bijeenkomsten en het onderwijs aan de catechumenen en nieuwelingen toevertrouwd. Onwillekeurig dringt zich het woord van onzen Heer aan ons op: „Bidt dan den Heer des oogstes, dat hij arbeiders in zijn' oogst zende."

Wij gaan verder. Weleer geschiedde dit altijd te paard. Thans kan dit per as en wel per gehuurd Javaansch karretje geschieden. Men schudt wel eens wat, maar toch tijd en kracht worden gespaard. Wij begeven ons Noord-Westwaarts en komen na een ritje van ruim 7 paal aan eene der oudste nederzettingen der Javaansche

christenen in Kediri met name Wônôhasri. (1) In 1855 vestigden zich dáár in het toenmaals over eene groote oppervlakte zich uitbreidende bosch zeven christen-huisgezinnen. (2) Thans vindt men er eene gemeente van 193 zielen, benevens 30 zielen, die op niet grooten afstand te Sélang wonen. Niet enkel christenen vindt men te Wônôhasri. De verhouding wordt opgegeven als op 2 christenen 1 mohammedaan. Zij zijn arm. Ook behooren zij over het algemeen niet tot de lieden, die zich gemakkelijk laten leiden. Vaak hangt dit van de herkomst af. De christenen van Wônôhasri zijn voor een groot deel uit Soerakarta afkomstig. Of dáár vooral onder den „kleinen man" zich de meest ontwikkelden en meest volgzamen bevinden, meen ik te mogen betwijfelen. Nochtans wordt onder dezulken niet altijd het minst wat men karakter noemt aangetroffen. Een te schooner oogst is daarvan te wachten, wanneer die menschen met krachtige hand worden geleid; maar wat kan verwacht worden, waar dit wordt gemist? Daar staat de schoone, steenen kerk, waarvan Br. Poensen in zijn ongedacht laatste verslag van zijn' werkkring, „Mededeelingen" 1889 blz. 408 v.v. verhaalt. Brenge ik daarvan de volgende woorden in herinnering: „Inderdaad wij hebben reden tevreden te zijn! 't Is ons gebleken, tot welke toewijding en offervaardigheid onze Inlandsche christenen in staat en bereid zijn. Maar mij aangaande, nu 't alles afgeloopen is, en een ieder zich verblijdt in het bezit van zulk een fraai bedehuis, het doorgestane leed en de groote inspanning vergetende, zeg ik: „ „nooit wil ik die offervaardigheid en toewijding weêr op zulk eene ware proef stellen."" Deze woorden

(1) Men vergelijke kaart „afd. Residentie Kediri" in de „Mededeelingen" D. XXXII.

(2) Idem D. XXXIII blz. 416.

getuigen genoeg. Ook dáár ontbreekt de kinderschool niet. Juliaan, de voorganger, wiens trouw door Br. Poensen steeds geroemd werd, geeft hier, bijgestaan door zijn' broeder Joeniô aan ruim 40 kinderen onderwijs. Ook ziende op dezen, komt de vermaning des Heeren tot ons: „Bidt dan den Heer des oogstes, dat hij arbeiders in zijn' oogst zende."

Wij begeven ons nog een' post verder Noord-Westwaarts en komen aan de desa Aditôjô. Ziedaar Marcus, vader van onze helpers Juliaan en Joeniô, van wien Poensen in zijn juist aangehaald verslag zegt: „Marcus is nog een christen van den ouden stempel, een man opgevoed in eene streng orthodox-mohammedaansche omgeving, en leerling van eene pĕsantrèn. „Hij heeft veel gelezen, en geholpen door een goed geheugen ook veel onthouden. Wat ziet hij er uit! Zoo wel hij als zijne vrouw! Zij zijn beiden ver op hunne dagen, en waren juist ziek geweest. Marcus' hoofd geleek op een doodshoofd met vel overtrokken, dat nog zien, hooren en spreken kon. Zijne vrouw was een waggelend skelet. Hoe lang zal de Heer hen nog op hun' post laten, om de gemeente, die 104 zielen telt, voor te gaan? Ook hier zijn een 20 kinderen, die schoolonderwijs zouden kunnen genieten, als de helper in staat was, dat te geven. Wij voegden hem daartoe zijn' kleinzoon Joejôdô, zoon van Juliaan toe. Deze was eerst kweekeling bij Br. Poensen, en daarna sedert diens vertrek in 1889 te Môdjô-warnô.

Nu doen wij best, naar de hoofdplaats Kediri of Sĕmampir terug te keeren. Den volgenden morgen begeven wij ons Zuid-waarts. Het is een tocht van 3 posten of 15 paal. Gij passeert de onderdistrictsplaats Watĕs, gaat een weinig West om, en komt aan de plaats der nieuwe ontginning door Sylvanus. „Mooie gemeente," zeide

Poensen mij, toen hij bij zijn eerste vertrek naar Nederland zijn werk aan mij overgaf, „samengesteld uit verhuisde christenen, o.a. ook van de gemeente Môdjô-warnô. Zij verdeelden 15 bouw sawah (natte rijstvelden) reeds ontgonnen door lieden, die gestorven zijn of wegens ziekte naar elders verhuisd zijn. Zoo er slechts genoeg energie is en eensgezindheid wonen kan, gaat deze gemeente eene schoone toekomst te gemoet en kan zij tot een zegen worden voor den omtrek, waar het Evangelie vroeger nog niet verkondigd is."

Het gebrek vooral in 't begin was, dat de lieden geen nieuwe gronden ontgonnen, maar zich met de oude te vreden stelden, en naar de perceelen gingen, om zooveel te verdienen, als voor hun dagelijksch onderhoud noodig was, zonder aan de toekomst te denken. Sedert is daarin verbetering gekomen, ten minste ik vernam van uitgestrekte maïs-aanplantingen en het openen van nieuwe gronden. De bevolking nam steeds toe, waaronder ook enkele mohammedanen, die tot het Christendom overgingen. Op het einde van 't verslagjaar telde de gemeente 183 zielen. De school telt 40 leerlingen. Twee oudleerlingen der school te Môdjô-warnô, schoon niet opzettelijk er voor opgeleid, geven dáár onderwijs, tegen vrijdom van heerendiensten, die de overige desagenooten voor hen verrichten en de belofte daaraan eene vergoeding in padi (rijst) te zullen toevoegen. Zoo er slechts altijd een zendeling bij de hand zij, om die zaken te leiden en de onderwijzers steeds beter voor het vervullen van hun taak geschikt te maken, is deze stand van zaken gansch niet verwerpelijk. Alléén zoo 't den onderwijzers al te zeer aan leiding ontbreekt, en zij al meer en meer hunne ongeschiktheid gevoelen kan 't niet anders of zij verliezen den moed, en de school kan dan aan haar doel niet beantwoorden.

Bedoelde „nieuwe ontginning" werd Sĕgaran genoemd; doch in den jongsten tijd heeft zij den naam van Poerwôredjô aangenomen.

Niet ver van dáár, recht ten zuiden van Watĕs, op 2½ paal afstand van Poorwôrĕdjô is een nieuwe christen-nederzetting ontstaan, Koendjang genaamd. Sedert geruimen tijd zetten er zich eenige mohammedaansche huisgezinnen neder, om eene nieuwe desa te stichten. De zaak wilde echter niet gelukken, tot Pak Poer, een christen van de gemeente Môdjô-warnô, kwam met de noodigĕ lieden achter zich. Zij werden met blijdschap ontvangen. Een deel der reeds ontgonnen, maar weder verlaten gronden werd aan hen afgestaan en de overeenkomst gesloten, dat de oude mohammedaansche ontginners, nog 5 huisgezinnen, zich aan de Noord en de christenen en die zich bij hen wilden aansluiten aan de zuidzijde der desa wonen zouden. Het aantal der christenen is tot hiertoe reeds tot 104 zielen gestegen. Nadat Sylvanus des Zondag ochtends te Poerwôrĕdjô heeft kerk gehouden, doet hij dit des middags van 1–3 uur te Koendjang. Opdat echter de zaken wel gedijen tot een' voordeeligen oogst voor den Heer, is het, ook met het oog op deze plantingen, noodig, dat wij bidden: „Heer des oogstes, zend arbeiders uit in uwen oogst!"

Er is een weg Zuidwaarts van Poerwôrĕdjô of Koendjang naar Blitar en van dáár Westwaarts naar Maron. Deze moet echter per karretje kostbaar en ver zijn. 't Is daarom voordeeliger naar Kĕdiri terug te keeren en van dáár per spoor tot de halte Rĕdjôtangan te gaan, van waar men Maron spoedig bereiken kan, zoo 't maar niet in de regenmoeson is, daar dan de rivier de Brantas, die men per pont oversteken moet, daartoe al te zeer gezwollen kan zijn.

Maron is de oudste gemeente in de Residentie Kediri. Het aantal christenen bedraagt 134 zielen. De school telt slechts 15 leerlingen. Ik vernam dáár van vele afvalligen, die tot de gemeente niet willen terugkeeren. Poensen schrijft van den Inlandschen helper Taddeus aldáár: (1) „Hij is een goed en eerlijk man, die voor den zendeling door het vuur zal loopen," (zooals ik ook ondervond). „Maar tegenover eene gemeente als Maron en eene bevolking, als in die streek leeft, ontbreken hem toch de aanleg en de persoonlijke hoedanigheden, namelijk verstandelijke ontwikkeling en slag om menschen te beheerschen. Daaronder lijden school en kerk, gelijk de algemeene leiding der gemeente. Zoodra ik een ander geschikt persoon heb gevonden, zal die hem moeten vervangen."

Nog altijd wordt ook zelfs die persoon gezocht. 't Is schraal gesteld met degenen, die als Inlandsche helpers in gemeente of school vooral op eenigen afstand van den zendeling met vertrouwen kunnen geplaatst worden. Inzonderheid te Môdjô-warnô ontbreekt 't niet aan personen, die zich daartoe willen laten opleiden; doch waar den arbeider te vinden, die daaraan genoegzaam tijd en kracht zou kunnen wijden? Worde deze zaak in ernstige overweging genomen!

Wederom keeren wij naar de hoofdplaats Kĕdiri terug. Dat het den lezer niet vermoeie. Bedenken wij hoevele jaren lang Br. Poensen telkens bij herhaling deze tochten gemaakt heeft. Nog één uitstap hebben wij te maken en wel Oostwaarts bijna tot aan de grens van de Residentie Soerabaja, niet ver van Môdjô-warnô en zeer nabij de gemeente Ngôrô, tot den werkkring van Môdjô-warnô behoorende.

---

(1) „Mededeelingen" Jaarg. 1885 blz. 310.

*

Het eerst komen wij te Sambirôtô of officiëel Sambirĕdjô genoemd, op 12 paal afstands van Kĕdiri. Deze is de grootste gemeente, tellende 274 zielen. Het is de gemeente, waar nog altijd „een zware strijd te strijden is met ongunstige invloeden." Er is eene school met 40 kinderen. In het verslag van Br. Poensen over 1886 lezen wij met het oog op deze ten opzichte van den helper Levi: „Voor eene kinderschool heeft hij wel hart, hij zou wel willen, dat er eene flinke school in zijne desa was en de kinderen goed onderwezen werden, als hij dan zelf maar niet als onderwijzer" – waartoe hij ook noch opgeleid noch geschikt is, – „behoefde op te treden. Wij zullen hem mettertijd een' schoolmeester moeten toevoegen." (1) Hoe noodig en hoe mogelijk ook, als de persoon of de personen, want er zouden twee onderwijzers moeten zijn, slechts te vinden waren! Bij gebrek aan dezen wordt thans het onderwijs gegeven door twee leden der gemeente, waarvan één insgelijks een oud-leerling der school te Môdjô-warnô is. Hunne belangeloosheid en toewijding behooren op hoogen prijs gesteld te worden. Hunne geschiktheid echter laat zeer veel, zoo niet alles te wenschen over.

Van Sambirĕdjô is het slechts eene wandeling van één paal of 20 minuten naar de gemeente van Djati Waringin. Tot haar behooren ook de christenen van Ngampel Goeroeng, Djanti en de nieuwe ontginning Woengoe-rĕdjô. Te Djati Waringin wonen 88, Ngampel Goeroeng 19, Djanti 2 en Woengoe-rĕdjô 100, te zamen 209 zielen. De voorganger Appiô schijnt mij van goeden, gemoedelijken aard. Ongetwijfeld heeft hij den voortdurenden steun en gedurige aanmoediging van den zendeling noodig.

---

(1) „Mededeelingen" Jaarg. 1887 blz. 307.

Zijn schooltje telt 17 kinderen. Zet hij geheel zijne ziel daarop, zoo kan hij voor dezen wel iets wezen. Tot nog toe echter laat dit wel iets te wenschen over. Zoo is het ook met het godsdienstonderwijs en de leiding van zaken.

De christenen van Woengoe-rĕdjô, (verg. laatste verslag van Br. Poensen), werden weder gedwongen des Zondags heerendiensten te verrichten, terwijl zij buitendien door partijschap verdeeld worden. Appiô bleef niet in gebreke, mij behoorlijk van alles mededeeling te doen; doch uit zichzelven te verrichten, wat tot zijne bevoegdheid, behoort of uit te pluizen, hoe eigenlijk de geschilzaken in elkander zitten, dat wordt niet bij hem gevonden. Toch zijn hij en zijne medechristenen voor goede indrukken wel vatbaar. Niet minder kennelijk dan elders woei mij hier de geest van hun' ouden leermeester tegen. Geve de Heer spoedig een' anderen voor hem, aan hem niet ongelijk, in zijne plaats.

Om verder te gaan, keeren wij naar Sambirĕdjô terug, waar ons een karretje wacht. Hiermede begeven wij ons, via de districtsplaats Paré, waar een controleur woont, steeds Oostwaarts, tot dat wij te Gedangan komen. Deze ontginning is de uiterste post tot verwezenlijking van het schoone en door Br. Poensen geliefkoosde denkbeeld, „om meerdere en nauwere aansluiting bij den werkkring van Môdjô-warnô te verkrijgen." Zij behoeft, waarvoor anders helaas, vreeze was, Gode zij dank! nog niet te worden opgeheven. Wel verkeert zij nog niet in gunstige omstandigheden door armoede, helaas, ook door gebrek aan eensgezindheid en op zijn zachst genomen totaal gemis aan eenige medewerking der niet-christenomgeving; maar het gemeenteleven, d.i. de opkomst in de gemeente, bij 't godsdienstonderwijs en op de school, staat daarom nog niet bij andere gemeenten achter. Wij blijven daarom

hopen. Het aantal christenen bedraagt 582 zielen. Op de school waren, ult. 1891, 19 leerlingen, sinds met enkele, waarbij een paar van niet-christenouders, vermeerderd. Ook ter wille van deze gemeente mogen wij bidden: Heer, zend arbeiders in uwen oogst uit!"

Wij zijn den werkkring rond geweest. Het was mijn doel te doen zien, welk een arbeid daarin verricht is en te doen overblijft, om den Heer een steeds rijkeren oogst toe te brengen. Reeds gaf ik te verstaan, dat daartoe van mijne zijde niet veel, bij lange na niet wat noodig te achten is, geschieden kon. Buitendien werd ik door ongesteldheid en huiselijke omstandigheden belemmerd. Sinds het vertrek van Br. Poensen, medio 1891, tot het einde des jaars bracht ik twee bezoekreizen aan de gemeenten van Kediri en verzamelde éénmaal de voorgangers te Môdjô-warnô tot verlevendiging van hun geloof en vermeerdering van hunne kennis. Van 22–28 Augustus bezocht ik de christenen te Maron, Sĕmampir en Pooerwôrĕdjô (Sĕgaran) en van 17–23 October die te Aditôjô, Wônôhasri, Sĕmampir, Sambirĕdjô, Djati Waringin en Gĕḍangan. Op mijn eerste tocht werd ik door Br. Wijngaarden, die ons van Savoe een bezoek kwam brengen, vergezeld. Dit was mij tot groot genoegen en nut, daar hij allerwege de behandeling der zieken, die steeds in groote getalen hulp komen vragen en het zangonderwijs der kinderen op zich nam. In al de gemeenten onderhield ik mij in het bijzonder met de voorgangers, ouderlingen, oudsten, al de leden der gemeente; ging in de godsdienstoefeningen voor; onderzocht catechisanten, aannemelingen en nieuwelingen; sprak met de ouders van doopelingen; bezag de desa of het gehucht, de velden en den omtrek; bracht zooveel noodig of doenlijk bezoeken in de huizen; ontving bezoeken, allereerst van al de christenen en hunne

kinderen, die niet achterwege mogen blijven en voorts van mohammedanen, vooral hoofden van de desa's als anderszins, en wijdde minstens één, zoo mogelijk twee ochtenden aan de school. In al de gemeenten waren kinderen te doopen, catechumenen of nieuwelingen in de gemeenten op te nemen, huwelijken in te zegenen, ijverigen, belangstellenden aan te moedigen of ook wel tragen in het benaarstigen op te wekken, treurenden te troosten, ook wel eens een' stervende in zijne jongste oogenblikken bij te staan. Moge hetgeen ik heb kunnen verrichten, niet te vergeefs zijn!

Ik had een paar eigenaardige ontmoetingen, die aan het eind van dit verslag eene plaats vinden.

Te Aditôjô was eene vrouw, die sedert eenige dagen door haren man verlaten was. De vrouw kwam vóór mij. Zij had haar uiterlijk niet meê, daar zij tamelijk door de pokken geschonden was. Haar jongste kind, een meisje van bijna twee jaar, droeg zij in haar slendang (een soort sjaal, waarin men ook gewoon is de kinderen te dragen). Zij kwam zelden in de kerk, dat aan haar talrijk gezin en aan hare armoede werd toegeschreven. Van die armoede draagt, door zijne traagheid, voor een groot deel de man de schuld. Ik begon met de vrouw de noodzakelijkheid van den godsdienst, niet 't minst ook voor haar zelve, voor te houden. Zij stemde hierin geheel met mij overeen. Nu ving ik een onderzoek aan naar hare godsdienstige kennis, die mij uitermate medeviel, en zoo kwam ik eindelijk tot het onderzoek, waarom haar man van haar was weggegaan? Als reden gaf zij op, dat hij niet werken wilde. Dit was echter niet van van daag of gisteren, en dus moest er waarschijnlijk iets gebeurd zijn. Met behulp van den voorganger vernam ik, dat de vrouw, des avonds vóór zij des morgens vroeg of nog in den nacht naar de

markt ging, om hare waar aan den man te brengen en zich daarvoor van andere benoodigdheden te voorzien, haar man had opgedragen, zaadpadi (rijst) ter overplanting uit te trekken. Tehuiskomende, bevond zij echter, dat de man niets had uitgericht. Nu sprak zij zijn vonnis uit. „Wilt ge niet werken", zeide zij, „zoo moet ge ook maar geen versterkend voedsel eten" en zij had hem te schande gemaakt, door in plaats van gewone rijst een bord rijstepap voor hem gereed te maken. Hierop had haar man haar verlaten. Nochtans liet deze vrouw zich door haar kind, dat zij bij zich had telkens met beide vuistjes slaan, als zij niet spoedig deed, wat de kleine verlangde. Ik zeide daarom tot haar, dat zij zich door haar kind liet behandelen als ware het hare meesteres, en dat zij haar man bejegend had, als ware hij een kind. Ook dit mocht instemming bij haar vinden. Zij erkende, verkeerd te hebben gedaan, zij vond goed, dat pogingen zouden worden aangewend, om te weten te komen, waar haar man zich bevond, en beloofde, zich met hem te willen verzoenen, als hij tot haar terugkeerde. Ook ik deed op mijne verdere reis navraag naar hem. Te Sambirĕdjô vernam ik, dat hij dáár bij zijne familie geweest, doch weêr vertrokken was. Zij hij spoedig tot de zijnen wedergekeerd, en moge hetgeen plaats had, niet minder tot verbetering van den man dan van de vrouw dienen.

De andere ervaring was te Djati-waringin. Ik sprak er met Appiô den voorganger, den ouderling en anderen over de vergelding in het koningrijk Gods. Ik betoogde, dat die dezelfde was voor allen, die met al hunne kracht al den tijd, dien de Heer er hun toeriep, zijn werk volbrachten. Dit trof, en het bewijs er van was, dat men mij verzocht, dit onderwerp in de kerk te behandelen.

„Zegt gij niet," sprak eens de Heer, „het zijn nog

vier maanden en dan komt de oogst? Ziet, ik zeg u: heft uwe oogen op en aanschouwt de velden, want zij zijn al reede wit om te oogsten. Die maait ontvangt loon en vergadert vrucht ten eeuwigen leven, opdat zich te zamen verblijden beiden die zaait en die maait. Want hierin is de spreuk waarachtig: "„een ander is het die zaait en een ander die maait."" Wij dan bidden: „Heer des oogstes, zend arbeiders uit in uwen oogst!"

MÔDJÔ-WARNÔ, April 1892.

Namen der Medehelpers.

Sĕmampir	Amin.....	voorganger-onderwijzer.
Wônôhasri	Julian.....	" "
	Joeniô.....	onderwijzer.
Aditojô	Markus.....	voorganger.
	Joejôdô.....	onderwijzer.
Poerwôrĕdjô	Sylvanus....	voorganger-onderwijzer.
	Adji.....	onderwijzer.
	Djoas.....	"
Sambirĕdjô	Levi	voorganger.
	Bertoes	onderwijzer.
	Joesah.....	"
Djatí-waringin	Apijô.....	voorganger-onderwijzer.
Maron	Taddeüs	" "
Gĕdangan	Gidion	voorganger.
	Hermes.....	onderwijzer.

STAAT der GEMEENTEN en Scholen in de Residentie KEDIRI op Ultimo 1891.

NAMEN DER GEMEENTEN.	Zielental der Gemeente op ultimo 1892.						GEDOOPT.					Geloofsbelijdenis afgelegd.			Huwelijken.		Aantal leerlingen der scholen.				
							Volwassen.		Kinderen.								Chr. kind.		Niet chr. kind.		
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Zielen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongelingen.	Jongedocht.	Totaal.	Gesloten.	Ontbond.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Semampir	20	25	19	12	76	76	—	1	2	2	5	1	1	2	—	—	5	4	5	—	14
Wônô-hasri	53	57	46	37	193		1	—	7	3	11	—	—	—	—	—	19	16	2	—	37
Sélang	10	10	6	4	30																
Adi-tojô	21	27	30	26	104	223	3	2	4	5	14	—	—	—	—	—	10	10	—	—	20
Poerwô-rĕdjô	43	41	55	44	183	104	5	2	9	2	18	—	—	—	—	—	25	13	2	—	40
Koendjang	23	21	26	34	104		—	—	1	1	2										
Sambi-rĕdjô	47	60	98	69	274	287	2	—	3	3	8	1	—	1	—	—	22	18	—	—	40
Gĕdangan	14	16	12	16	58	274	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	5	11	3	—	19
Djati-wringin	20	26	24	18	88	58	2	3	—	2	7	—	—	—	1	—	9	8	—	—	17
Ngampel-koeroeng	4	4	4	7	19		—	—	1	2	3										
Djanti	1	1	—	—	2																
Woengoe-rĕdjô	20	23	29	28	100																
Maron	22	31	50	31	134	209	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	8	6	1	—	15
					—	134															
Totaal	298	342	399	326	=	1365	16	10	29	20	75	2	2	4	1	—	103	86	13	—	202

AFBEELDI
(afk

NB. De wi

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Verklaring van het zoogenaamd „Oud Alfoersch Teekenschrift", voorkomende in Deel VI blz. 407 e.v.

(Door H. J. TENDELOO.)

Onder het hier aangehaalde opschrift komt ter genoemde plaats in dit tijdschrift een stuk voor van de redactie, vergezeld van eene afbeelding, voorstellende de beide zijden van een zwart plankje en evenzoo die van eene strook papier, welke beide voorwerpen behooren tot de ethnologische verzameling, in eigendom bezeten door het Nederlandsche Zendelinggenootschap en thans sedert eenigen tijd in bruikleen bij het „Museum voor Land- en Volkenkunde" en het „Maritiem Museum „„Prins Hendrik"" der gemeente Rotterdam". (Willemskade aldaar.)

Beide voorwerpen, zoowel het plankje als de strook papier, behooren tot een aantal andere voorwerpen, indertijd ingezonden door den zendeling Linemann. Zij werden door hem verkregen in het jaar 1857, toen de bevolking van het district Tonsea, straks gevolgd door die van de aangrenzende kleinere districten Likoepang en Klabat-di-atas, in menigte den voorvaderlijken godsdienst verliet en met grooten aandrang den christelijken doop begeerde. Het bestaan, sedert eenige jaren, van kleine gemeenten van christenen aan de strandplaatsen en, iets later, ook reeds in het binnenland, was niet zonder invloed gebleven op de talrijke bevolking, die nog het Heidendom bleef aankleven, en had dezen overgang in massa allengs

voorbereid. De laatste stoot daartoe werd gegeven, toen enkele walians (priesters), vooral één zeer bekwaam geachte en hoog in eere staande, te Sawangan, reeds sedert langen tijd, ziende hoezeer de prijsstelling op de van de vaderen geërfde gebruiken was verminderd, het opgaven langer het volk daarin voor te gaan en openlijk tot het Christendom toetraden. Er ontstond toen eene beweging onder het volk, die tengevolge had, dat binnen een enkel jaar omstreeks 10,000 zielen het overgeleverde lieten varen en den christelijken godsdienst aannamen.

Als blijk, dat het hun ten volle ernst was met dien overgang, werden toen allerwege de voorwerpen van bijgeloovige vereering uitgeleverd en ook wel, als volstrekt waardeloos, vernietigd, vóór dat de zendeling dit verhinderen kon. Wat echter op deze wijze verloren ging, was niet het meest belangrijke. Het mocht den zendeling gelukken dit te behouden; en eene vrij aanzienlijke collectie voorwerpen, en later ook nog den zoo merkwaardigen, sedert op de tentoonstellingen te Parijs, Weenen, Amsterdam en Arnhem geëxposeerden koppensnellershoed, werd weldra door hem bij het Genootschap ingezonden en hier met vreugde ontvangen. Van eenigen dier voorwerpen werd reeds vroeger eene afbeelding in dit tijdschrift gegeven. (Zie aant. 1). Ook het plankje en de strook papier, boven genoemd, behoorden tot deze bezending. Zij werden te zamen met andere voorwerpen, als ruwe houten beeldjes, steenen, een mandje en nog meer, gevonden in een' zak, die op den zolder van een vrij groot huis in de negery Sawangan werd bewaard. De zolders der woningen, die tegenwoordig dienen voor bewaarplaats van rijst in den bolster (padi), tursche tarwe (milu, djagong) en anderen voorraad, ook kleederen, huisraad en dergelijken, bekleedden in den bloeitijd van het Alfoerendom eene zeer voorname

plaats in het godsdienstig leven des volks. Zij waren niet slechts de bewaarplaats van de voorwerpen, die bij de vereering der geesten dienst deden, maar ook, gelijk wij nader zien zullen, het schouwtooneel der belangrijkste handelingen, op die vereering betrekking hebbende; en eenmaal daardoor gewijd werden zij voor het vervolg het heiligdom van den bewoner, dat niet dan met schroom, onder het in acht nemen van allerlei rituëele vormen en het brengen van offergaven, kon worden betreden.

Maar, dat wij niet afdwalen. Het plankje en de strook papier werden indertijd door de redactie beschreven, als zouden zij bevatten „teekenschrift". Het is niet te ontkennen, dat velen der figuren, die men op het eene vindt ingesneden en op de andere met eene soort inkt van plantensap (?) geteekend, ons bij oppervlakkige kennismaking moeten doen denken aan eene soort schrift, te vergelijken met de hiëroglypen der oude Egyptenaren. Die rondjes, kruisjes, streepjes, hoekige figuren, die spijkervormige figuren, die gelijkvormige menschenfiguren, zoowel op het plankje als op de strook papier, toonen vrij wat overeenkomst met het beeldschrift op de monumenten van dat oude volk. Toch hebben zij er niets mede gemeen. Ook den Heer Tiele, die al spoedig eene gissing waagde (zie Mededeel. VII^{de} deel 1ste stuk) ter verklaring van het hier voorgestelde, die op zich zelf beschouwd zeker geheel geoorloofd is, zal het hierna duidelijk zijn, dat zijne poging tot verklaring geen doel heeft getroffen. Intusschen is het volkomen juist, dat de beide voorstellingen, die van het plankje en die van de strook papier, geheel dezelfde geschiedenis en wel eene, die wij niet anders dan tragisch kunnen noemen, bevatten. Beiden toch bedoelen niet anders, dan om de handelingen van een fosso (offerfeest) en de voorwerpen, daartoe benoodigd, aanschouwelijk voor te stellen.

Naar hetgeen nog heden door elken Tonsea (zie aant 2) wordt beweerd, hoort dit fosso alléén bij den stam Tonsea thuis, en op mijn navraag, elders nu en dan ingesteld, bekwam ik niets te weten, dat deze bewering als onjuist zou kunnen doen kennen. Het wordt door hem als het belangrijkste van alle offers beschouwd, en het was het kostbaarste. Een en ander niet ten onrechte. Immers, behalve een groot aantal varkens en wel van de grootste soort – kantung genaamd – werd hierbij ook een mensch, en wel eene vrouw, ten offer gebracht en op de gruwzaamste wijze, in het midden van eene groote menigte, deelnemers aan het offer en feestgangers, gedood.

Het fosso wordt in het dialect van de Tonsea, dat niet ver afwijkt van dat der Tombulu, genaamd *mangellĕp*, waarvan het grondwoord *ellĕp* nog dagelijks in verschillende andere vormen wordt gebruikt. In den vorm met het prefix *mang* kwam het mij echter, tot zoo ver mijn onderzoek gaat, nog niet anders voor, dan bij dit fosso. De beteekenis van het grondwoord is *drinken*, wat in de fosso-benaming, door den daarbij gebruikten vorm, de beteekenis schijnt te krijgen van bloeddrinken, meer bepaald nog, het drinken van menschenbloed.

Met de afbeeldingen der handelingen van dit fosso, en van de voorwerpen daarbij gebruikt, vóór ons, willen wij het eenigszins nader beschouwen. Vooraf echter wensch ik hier de reden te geven, waarom ik niet reeds eerder met deze „verklaring" ben voor den dag gekomen. Reeds lang toch, en wel zeer lang, was het mij bekend, wat het plankje en de strook papier bevatten. Ja, maar niet zooals ik wenschte, dit in alle bijzonderheden te kennen. Ik rekende daartoe ook de verschillende zangen, spreuken en formulieren, bij de handelingen van het fosso gebruikt. Ook deze zou ik gaarne, bij de beschrijving van het fosso,

in bijzonderheden hebben willen doen kennen. Met dit doel voor oogen, begon ik mijn onderzoek. Na eenigen tijd echter moest ik het, wegens ambtsbezigheden, laten rusten. Het kwam van uitstel tot uitstel. De zendeling moge in de gelegenheid zijn, belangrijke gegevens voor de ethnologie te leveren, waar echter de overgang tot het Christendom een vaart neemt, zooals dit in de Minahassa het geval was, daar neemt de aanhoudende zorg voor een groot aantal, ras ontstane en alle leiding behoevende, gemeenten, hem al spoedig zoo geheel in, dat hij in den regel moeielijk den tijd kan vinden tot onderzoekingen op taal- en volkenkundig gebied, die eenige waarde kunnen hebben. Ten slotte inziende, dat de gelegenheid tot nader onderzoek voor mij hoe langer zoo minder dreigt te worden, besloot ik, door vriendelijke uitnoodiging er toe gebracht, dan maar te geven, wat ik had. Ook kan de juistheid van menige bijzonderheid te wenschen overlaten. De hoofdzaak echter geef ik met volle vrijmoedigheid, als voor mij geen' twijfel meer toelatende.

Er is nog meer, wat het streven naar volledigheid en juistheid moeielijk maakt. Bij mijne komst in de Minahassa, vond ik in mijn' eersten werkkring, te Amoerang, wel de geheele bevolking nog lang niet gekerstend, maar bij het nog overgebleven heidensche gedeelte was toeh de voorvaderlijke eerdienst, op weinig na, geheel verdwenen. Er werden slechts nu en dan, op kleine schaal, nog enkele fosso's, meest tuinoffers, gemaakt en slechts weinigen namen hieraan deel. Toen ik daarna van standplaats verwisselde en in Tonsea mijn werk begon, was het reeds vier jaar geleden, dat aldaar algemeen, bij den grooten overgang, al de fosso's op eens waren afgeschaft. Ik was dus nooit in de gelegenheid, een fosso bij te wonen en door eigen aanschouwing juiste voorstellingen daarvan te

verkrijgen. Daarom, wat ik hier laat volgen, berust geheel op mededeelingen van lieden, die niet gewoon zijn zich veel op orde, hetzij van tijd of van zaken, toe te leggen en wier verhalen, bij verschillende personen, dikwijls zeer van elkander afwijken en niet zelden elkander weerspreken. De hoofdzaken echter van dit fosso vernam ik uit de beste bron, die daarvoor te vinden was. Het was de hoofd-walian van Sawangan zelf, de man, die om zijne kunde en bedrevenheid befaamd was in Tonsea, van wien ik mijne inlichtingen bekwam.

Keeren wij na deze uitweiding tot de eigenlijke zaak terug. Zooveel mogelijk willen wij de voorstellingen op het plankje en die van de strook papier op den voet volgen.

Wij vinden dan in het bovenste vak, zoowel van het plankje als van de strook papier, de zelfde voorstelling, met eenig verschil in de uitvoering. De vrouw, die de moordzaak geldt, zien wij op het plankje rechts en slechts ten halve lijve geteekend, op de strook papier ten voeten uit en gezeten op een' stoel. De moordenaar schijnt, op het plankje, eene knielende houding aan te nemen, als om beter zijn doel te treffen. De beide krissen zwaait hij nog in de lucht. De derde persoon van de scène zien wij op het plankje achter den moordenaar aankomen; op het papier daarentegen zweeft hij in de lucht. Het voorwerp op het plankje, voor een' scheidingswand tusschen hem en den moordenaar aangezien, vinden wij op het papier als een boom weergegeven en in de lucht boven het hoofd der vrouw geplaatst. Het behoeft wel geen herinnering, dat wij in beide voorstellingen te doen hebben met het knutselwerk van zeer primitieve teekenaars, voor wie de regelen van het perspectief onbekende zaken waren. De voorstelling op het papier wint het echter in uitvoerigheid en duidelijkheid van die op het plankje. Het was

ook zooveel gemakkelijker met eene soort penseel en inkt op het papier te teekenen, dan met een zeker hoogst gebrekkig werktuig insnijdingen in hard ebbenhout te maken.

En wat behelst nu de voorstelling in beide afbeeldingen? Geen donder-mijthe, zooals de Heer Tiele meende, en ook het recht had, te mogen veronderstellen, maar de hoofdhandeling van het hierboven genoemde fosso mangellĕp, het dooden der vrouw, daarvoor ten offer gebracht. De man, die het verricht, is geen moordenaar, die uit haat of hebzucht op zijn offer aanvalt, maar een priester, de hoofd-walian, omringd en bijgestaan door eenige andere walians van minderen rang. Ambtshalve verricht hij de gruweldaad. Het offer is geen misdadiger, die aan het recht voldoening heeft te geven, maar eene slavin (zie aant. 3), door haar' heer, den offeraar, ten beste gegeven, om de gunst der goden of geesten der voorvaderen, te verwerven. De derde persoon in de voorstelling, voor den toesnellenden echtgenoot aangezien, is slechts een der mede-walians; er zijn er meer bij tegenwoordig, maar de anderen vond de teekenaar overbodig of te moeielijk om af te beelden. En wat den muur of boom op het geschetste tafereel betreft, deze is niet anders dan één der vele voorwerpen, bij het fosso te pas komende en op de offerplaats in de onmiddellijke nabijheid der handeling aanwezig. Het behoort tot andere handelingen van het fosso en is voor de hoofddaad van geene beteekenis.

Die hoofddaad heeft plaats op den laatsten dag van het offerfeest, den negenden. Het getal negen is het heilige getal der Alfoeren. Het wordt bij alle aanroepingen der goden, ook bij het eedzweren, gebruikt. Het fosso moet negen dagen duren. Minder of meer, dan zou het niet naar behooren gemaakt en van geen effect of wel van een

kwaad effect zijn. Negen dagen dus en waarschijnlijk reeds veel langer heeft het offer, eene onschuldige weerlooze vrouw, kunnen leven in de voorstelling van haar gruwzaam einde. Negen dagen werd zij van uur tot uur daaraan herinnerd door alles wat er dag- en nacht om haar heen voorviel. Gedurende al dien tijd toch zijn priesters en offeraars bijna onafgebroken bijeen en houdt men zich onledig, behalve met de verschillende handelingen, die tot het fosso behooren, met optochten in de negery en daarbuiten; ook nog met gezellig samenzijn aan den feestdisch en samenscholen op het erf en binnenshuis. Er moet eene plank de *dadid* (Zie aant. 4) van eene bepaalde houtsoort, *lalumpé*, en ook een rijstblok *lĕsung* met negen gaten gekapt worden. Daarin zal dan de rijst, door de verzamelde menigte, gedurende al die dagen te gebruiken, gestampt worden, terwijl de plank, tot een ander heilig doel, straks te vermelden, moet dienen. De nachtelijke uren worden besteed aan het aanroepen van de geesten der voorvaderen. De hoofdwalian doet dit op eentonige, klagende wijze, zingende, en steeds heen en weer zich bewegende met groote stappen, op de plank dadid bovengenoemd, die van geen grootere lengte schijnt te zijn geweest, dan van 6 of 7 voet en van de breedte van ongeveer 1 voet Rijnlandsche maat. Dat op en neder stappen wordt *tumarek* genoemd. Het woord komt alleen bij het fosso voor. Gedurende dit zingen wordt hij bijgestaan door zijne medewalians, wier getal onbepaald is en wel allen zal bevatten, die van het priester-beroep in dezelfde negery hun werk maken, terwijl er ook nog uit andere negeryen bij kunnen worden toegelaten. Verder hebben de fossomaker en allen, die met hem aan het fosso deelnemen en er toe bijdragen, mede op den zolder plaats genomen en zijn er bovendien nog een aantal toeschouwers aanwezig,

voor zoo ver de ruimte dit toelaat, terwijl eindelijk ook het benedenhuis wel in al zijne deelen zal gevuld zijn geweest met aanwezigen, Als men nog tegenwoordig ziet, hoe groot de toeloop is van verwanten en belangstellenden bij elke bijzondere gelegenheid, zoo bij sterfgeval als bij huwelijken, en hoe daarbij eene bonte menigte van elk geslacht en leeftijd zich zoowel in het huis als daarbuiten op het erf verdringt, kan men zich niet anders voorstellen, dan dat dit bij een fosso niet minder het geval zal zijn geweest. Zoolang het fosso duurde werden alle werkzaamheden gestaakt. De walian gaf kennis aan het negeryhoofd en voor dezen was dit genoeg, om zich te onthouden van zijne onderdanen voor eenig werk op te roepen. Hij bleef ook niet in gebreke zelf het fosso bij te wonen en zal wel, als bij andere gelegenheden, een bijzonder deel van de geslachte offerbeesten en andere goede gaven, zoo ruimschoots gespild, hebben genoten.

Nadat men aldus negen dagen te zamen heeft doorgebracht, is eindelijk het gewichtigste oogenblik aangebroken. Het offer zal gebracht worden. De vrouw daartoe bestemd wordt op een' stoel zittende vastgebonden. Zij moet daarbij de armen zoodanig uitgestrekt voor zich uit houden, dat zij met beide handen eene kom of bekken kan omvatten, waarin het bloed zal worden opgevangen, dat haar uit de doodelijke wonden zal afvloeien. Hoe lang zij in deze houding, met den dood voor oogen nog moet zitten werd mij niet medegedeeld; maar het zou niet te verwonderen zijn en is uit een en ander wel af te leiden, dat dit uren kan geduurd hebben. De priester toch gaat eerst tot het toebrengen van den doodelijken stoot over, als hij, al op en neer zich bewegend en steeds zingend van de geesten verhalend, ten laatste in zulk een' toestand van opwinding en bloeddorstigheid is geraakt, dat hem, zooals het mij beschreven

werd, de tong tot aan den wortel buiten den mond hangt.

Van het opgevangen bloed wordt door de priesters en offeraars gedronken. Of het veel is of weinig, dat ieder daar van gebruikt, en of het gepaard gaat met het uitspreken van formulen en rituëele handelingen, hieromtrent laten mijne aanteekeningen mij in het onzekere. Het laat zich echter wel veronderstellen, dat dit niet zonder het in achtnemen van zekere vormen zal zijn geschied. Het lijk van het offer wordt begraven, naar men mij mededeelde. Wanneer en hoe dit plaats vond, vernam ik niet.

Door den invloed van het Nederlandsche Gouvernement werden gruwelijke dingen, al behoorden zij ook tot het voorvaderlijk geloof, tegen gegaan en beteugeld. Al was die invloed nog langen tijd niet zoo vérreikend, dat daardoor alles tot zelfs in het binnenland kon worden voorkomen, en al schijnt het koppensnellen nog lang te hebben kunnen voortduren, een godsdienstige moord als hier, bij een fosso in het openbaar gepleegd, kon den gezaghebbenden niet onbekend blijven. De vrees voor de Companie (Zie aant. 5) schijnt dan ook al spoedig er toe gebracht te hebben, dat men bij het fosso Mangellĕp ophield in werkelijkheid een' mensch te dooden. Men begon zich toen met de nabootsing er van te vergenoegen. Il y a des accommodements avec le ciel, en de goden nemen den wil voor de daad. Men liet daarom wel een mensch zitten en alles werd daarbij op dezelfde wijze voorbereid en betracht, maar op het critieke oogenblik, als de hoofdwalian zich gereedmaakt, om met de beide vlammende krissen den beslissenden stoot toe te brengen, sprongen zijne medewalians toe, de handen omwoeld met doeken, om de krissen te grijpen en terug te houden. Niet zonder reden was men beducht, dat hij zich zou vergeten en toestooten. De opgewonden staat, waarin hij was gebracht, moest dit

doen vreezen. Ook deed men dit later in effigie, en verving het levende offer door eene pop, gemaakt van een' pisangstam. Voor het bloed, dat niet gemist mocht worden, nam men dan dat van eene kip. Intusschen wist men mij toch te verhalen, te mijner woonplaats Ajermadidi, dat aldaar op de beschreven wijze nog eene slavin „Bunga" genaamd, naar ruwe berekening thans omstreeks 120 jaar geleden, was ter dood gebracht.

Ik meen hiermede het bovenste vak aan de linkerzijde, zoowel van het plankje als van de strook papier, genoegzaam te hebben verklaard. Alleen blijft nog op te merken, dat wij hier de walians in hun' priesterdos aanschouwen met gepluimde hoofddeksels en sjerpen, die waarschijnlijk van de rijk gebloemde *kain patola*, eene kostbaar geachte stof waren gemaakt, terwijl de gevlamde dingen door den walian op den achtergrond in de hand gehouden, geen bliksemstralen moeten verbeelden, maar eenvoudig zijn een bundel bladeren van de *tawaän*, een heestergewas (Zie aanteek. 6), dat in het maatschappelijke zoowel als godsdienstige leven van den Minahasser, (hij kent geen strenge afscheiding tusschen die beiden) eene belangrijke rol vervult. Ook bij andere fosso's en godsdienstige gebruiken, en evenzoo bij grensscheidingen, bekleedt de tawaän eene voorname plaats. Het verplaatsen van de tawaän op de grens van iemands land wordt als een zeer zware misgreep beschouwd, en ofschoon hiermede gepaard gaat, dat men zich eens anders grond wil toeëigenen, schijnt toch dit alléén den toorn niet gaande te maken, maar is het ook, alsof er heiligschennis in gelegen is. Van welken aard de heiligheid, aan dit blad toegekend, is, weet ik niet nauwkeuriger te verklaren. De bos bladeren, die de walian bij het fosso en bij zooveel andere godsdienstige verrichtingen in de hand houdt, wordt in Tonsea *dudi* genaamd; in het tombulusch is dit *luli*.

De overeenkomst van het tweede vak naar onderen, van het plankje en de strook papier, is niet erg in 't oog vallend. Toch zou ik aan den vorm van het hoofddeksel, dat aan die ééne persoon op het plankje gegeven is, vergeleken met de hoofddeksels der twee van de drie personen op de strook papier, zeggen, dat op beide aan dezelfde handeling is gedacht, maar de voorstelling op het plankje uiterst gebrekkig en onvolledig is. Het zelfde geldt van het derde vak, waar het, in de lucht zwevende hoofddeksel met de versiering als een vlaggetje, blijkbaar hetzelfde moet verbeelden als wat die drie personen op het papier op het hoofd hebben. Wij hebben dus, om de bedoeling te begrijpen, alléén maar de voorstelling op het papier te zien, als de duidelijkste. Geheel kan ik die echter niet verklaren. Wij zien in het tweede vak blijkbaar den hoofdwalian, onderscheiden in uitmonstering van de beide andere walians, hier in een' anderen kleederdos zich vertoonende dan op het eerste vak den waliam op den achtergrond werd gegeven en dien we gevoegelijk het groot ornaat zouden kunnen noemen, een opgehangen voorwerp naderen, dat er uitziet als eene groote kooi. Het is ook werkelijk eene kooi of huisje, van bamboe gemaakt, waarin de hoofdwalian, op zeker tijdstip van het fosso zelf gaat plaats nemen. Hij is dan niet meer de walian, maar de ĕmpong *Tumilaäl*, aan wien het fosso is gewijd, zelf geworden. Door aanhoudend aanroepen van den voorvader (*moraij*, ook wel *mangoraij*) is diens geest in hem gevaren. Op de teekening zien wij eene streep, van het huisje schuin nederdalende tot den grond. Waarschijnlijk moet dit een trap, een ladder of wel een eind bamboe, daarvoor dienende voorstellen en is hij toe tredende, om zijne plaats in het huisje in te nemen. Hij schijnt iets als een stok op den schouder te dragen, echter wat dit is weet ik niet.

Het ronde voorwerp, dat wij in dat huisje zien, is zeer waarschijnlijk het zelfde als dat we op zoo menige plaats van de teekening terugvinden en waarvan op het plankje slechts de buitenste omtrek werd weergegeven. Die cirkelvormige figuren dáár vinden we in de teekening nog voorzien van een vierhoekig figuur en daar binnen nog van een' kleineren cirkel. De graveur van het plankje vond het zeker te moeielijk, om dit alles binnen zulk eene enge ruimte uit te snijden. Hij liet die binnenfiguren dus eenvoudig weg. Doch al die cirkels, met of zonder binnenfiguren stellen niets anders voor dan een stuk huisraad, dat nog heden in elk gezin gevonden en dagelijks gebruikt wordt. Het is eene soort wan, in het Maleisch der Minahassa *sosiru* genaamd, dat wel geen ander woord zal zijn dan het zuiver Maleische *njiru*. (Zie aanteek. 7) Het voorwerp hiermede aangeduid is niet volkomen rond, maar heeft aan ééne zijde een' rechten kant. Onze teekenaars echter achten het niet noodig dit te doen uitkomen. Zij konden slechts aanduiden, niet afbeelden. Genoemde wan is zeer nuttig, en dient tot velerlei huiselijk gebruik. In de eerste plaats bij het dagelijksch stampen van de rijst, voor het wannen, dat elke vrouw daarmede op de meest handige wijze weet te verrichten; vervolgens, om er allerlei, dat aan de zonnewarmte moet blootgesteld worden op uit te spreiden (men heeft daarvoor ook nog andere, grooter en dieper, en dan geheel rond) en eindelijk is het een belangrijk voorwerp bij dit en alle andere fosso's. Men biedt daarop namelijk den goden of geesten de offers aan, die men hun brengt. Deze bestaan dan in rijst en hetgeen als toespijs daarbij dient, meestal varkensvleesch en voorts de betelnoot met de sirih en kalk daarbij onmisbaar. Ook een stuk wit of gebloemd lijnwaad behoort er toe. En zie hiermede de ronde figuren geheel verklaard. Het vier-

kant in het midden stelt het stuk opgevouwen lijnwaad of katoen voor, het kleinere ronde figuur een bord, waarop de spijzen; en wat we in sommige dier figuren nog meer meenen te zien moet dan den betel, met toebehooren aanduiden. De figuur in het huisje stelt niet anders voor dan een zoodanig offer, den ĕmpong *Tumilaäl* aangeboden. Zien wij aan den rand van het ronde figuur in het huisje nog strepen, als stralen uitloopende, aangebracht, dit zijn waarschijnlijk de punten van het woka-blad (*simbĕl*), het groote blad van den waaierpalm, dat bij de bereiding, toediening en verzending van spijzen, ook voor het inpakken van allerlei andere dingen, en niet minder bij de fosso's, veelvuldig wordt gebruikt. Wij zien dezelfde puntige bladvormige figuren ook nog op den rechterkant van de strook papier, het tweede vak van boven, waar zij, in verband met de daaronder geplaatste figuren, aan boomen zouden doen denken, terwijl zij wel niet anders zijn dan de geschetste *sosiru*, met offergaven, wat het links daarvan geplaatste grootere, ronde figuur, waarop met meer uitvoerigheid, allerlei kleinere voorwerpen, ook het vierkant, een opgevouwen stuk lijnwaad, zijn aangeduid, schijnt te bevestigen. Wat ons betreft wij weten, dat al die ronde figuren, waar wij die ook aantreffen, niet anders beteekenen, dan de genoemde wannen, voorzien van de offergaven, den ĕmpongs aangeboden. Een enkel maal zagen we een zoodanig voorwerp in gereedheid gebracht en op een' zolder geplaatst, voor een ander kleiner fosso.

Het figuur, dat wij nog achter het huisje, als een opgehangen voorwerp zien, kan ik niet verklaren. Mij ontbreken mededeelingen daar omtrent. De teekening is hier ook zeer onduidelijk.

De overeenkomst van het derde vak van het plankje, linksche zijde, blijkt alleen uit het daarop voorkomende

figuur, dat blijkbaar niet anders moet voorstellen, dan het hoofddeksel, dat die drie kinderen die wij in het derde vak van de strook papier vinden, op het hoofd hebben en dat wij behalve dáár nergens meer aantreffen. Het heeft tot sieraad een vlaggetje. Overigens wijkt de voorstelling op het plankje zeer af van die op het papier. De laatste werd mij volkomen duidelijk gemaakt. Zij stelt voor een optocht van de kinderen, meisjes, die voor den eersten keer aan dit fosso deelnemen. De hoofdwalian, alweder met de *tawaän* in de hand, gaat hen voor. Zij gaan rond in de negery om aan de huizen padi, en ook kapas, (boomwol) te vragen. De rijst moet dienen voor de offeranden en maaltijden, de boomwol bij het vervaardigen van een ander voorwerp, dat in dit fosso plaats vindt. Zooals wij zien, zijn zij feestelijk uitgedost en hebben zij, evenals de walian, de *tawaän* in de hand. Deze omgang geschiedt weder, evenals alle handelingen, onder voortdurend gezang.

Nu volgen op de strook papier vier vakken, die gewelfvormig zijn geteekend, en waarvan het tweede kleiner en zonder figuren is. Waarom er deze vorm aan gegeven werd, is mij niet duidelijk. Heeft de teekenaar er den vorm van het dak mede bedoeld? Maar dan zou hij die rechtlijnig hebben kunnen wedergeven. Wij laten dit in het midden, en gaan over tot eene beschouwing van de figuren, die in die vakken voorkomen. Blijkbaar stellen die van de beide benedenste hetzelfde voor, terwijl die van het bovenste eene andere is. In allen vinden wij weder de *sosiru* met offergaven, en bovendien nog een voorwerp, dat er uitziet als een opgehangen kooi, maar de voorstelling is van de *wasalan* (Zie aant. 8) tifa, (inlandsche trom), zooals mij werd verzekerd. Wij vinden hetzelfde voorwerp, grooter en duidelijker nog op de andere

bladzijde der teekening. Het behoeft wel niet gezegd te worden, dat deze zeer gebrekkig en kinderlijk is. Zulk een trom wordt vervaardigd van een' uitgeholden boomstam en de huid van eene „wilde koe" (de antilope van Celebes) tot leder bereid. Met touwen en keggen wordt het trommelvel gespannen, en deze keggen zijn het, die de teekenaar vooral in die uitstekende einden heeft willen doen uitkomen. Wat verder de menschelijke figuren aangaat, schijnt die in het bovenste vak eene vrouw voor te stellen. Het langwerpig vierkante figuur, dat zij in de eene hand heeft is wellicht een opgevouwen stuk lijnwaad, dat in de andere kan alweder de *tawaän* moeten verbeelden. De geheele handeling echter is mij niet verklaard.

De figuur in de beide onderste vakken is zeer waarschijnlijk de walian, die bezig is te *moraij* (aanroepen van de geesten), dat hij dikwijls in dit fosso doet, daarbij zittende op een bank of een stuk hout. De *dùdi* is hier weder in zijne hand.

De afbeeldingen in het volgende vak, het achtste op de strook papier, van boven af geteld, zijn nagenoeg volkomen duidelijk te maken. In de grootste vinden wij eene soort heining van bamboe-stijlen, door dwars aangebrachte einden bamboe verbonden, in het fosso *rei-rei* (Zie aant. 9) genaamd. Het daarnaast als van den zolder afhangend voorwerp, dat veel op een ladder gelijkt, is de *wèrias*, eene mand van dicht vlechtwerk (Zie aant. 10) en het daaronder zich vertoonende is een kistje, van gaba-gaba (de bladruggen van den sagopalm) vervaardigd, mij genoemd als de bewaarplaats van de *totoöd* – beeldjes of steenen: letterlijk wat opgesteld is of wordt, van het grondwoord *toöd*, in het tombulusch *toör*, dat staan beteekent (Zie aant. 11). Een nadere verklaring volgt later. Vooraf echter moeten wij eene uitweiding maken, om eenigszins

te doen begrijpen welke plaats deze voorwerpen, vooral de *rei-rei*, in het fosso vervullen.

Op den zolder van den offeraar is eene wand van planken opgericht, de *paposanan* genaamd (Zie aant. 12). Daarop worden de verschillende handelingen van het fosso, benevens de voorwerpen, daarbij te pas komende, tijdens het fosso afgebeeld. De offeraar heeft daartoe, op bevel van den walian, witte, roode en zwarte aarde in gereedheid gebracht, evenals hem ook gelast is, bamboe en woka-bladeren in groote hoeveelheid gereed te hebben.

Ik zag eens op een' zolder, onder een' rommel van oud huisraad een paar planken zoodanig beschilderd, die zooals mij naderhand, doch te laat, bleek, tot zulk een *paposanan* moeten hebben behoord. Hadden wij zulk eene wand in haar geheel gevonden, dan zouden wij er waarschijnlijk ongeveer dezelfde teekeningen op hebben gezien, als het plankje en de strook papier bevatten. Na het fosso blijft de *paposanan* staan als blijvend gedenkteeken. Zij moet in het huis te Sawangan, waarin de voorwerpen gevonden werden, gestaan hebben vóór of bij eene groote opening van het dak aan de oostzijde, zóó dat men haar van den weg af kon zien. In haar was ook eene opening als van een venster, waardoor op zeker tijdstip van het fosso de offeraar, naar men ons mededeelde, moest neerzien op den walian, daarbij sprekende: *é waïdan doĕnnai kami è waïdan* d. i. o rijke, zie op ons neder, o rijke. Dit wordt dan beantwoord door den walian, sprekende alsof hij de ĕmpong zelf ware: *pakatuan kamu wo pakalawilan wo ijasa-asar se minopo miw nimeperampet um pangellĕp tanu ni ijai*, d. i. geworde u een lang leven en geluk en ga het u, als uwe voorvaderen, die het fosso *mangellĕp* als dit hebben aangericht.

Genoemde vensteropening, *temboan*, nu werd ons op de

strook papier aangewezen als dáár te zijn voorgesteld door het figuur, dat wij vinden in het vierde vak, van onderen links, en dat daar den vorm heeft van een kruis. Wellicht is met de ruitvormige figuur in het vijfde vak, van onderen af, op het plankje hetzelfde bedoeld. Wat wij dáár nog meer zien, vertoont toch kennelijk eenige gelijkheid met hetgeen wij in genoemd vierde vak op de strook papier vinden.

Maar wij zouden de *rei-rei* verklaren. Deze soort heining wordt dan opgericht vóór de *paposanan*; op welken afstand er van verwijderd vernam ik niet. Zij moet bestaan uit negen bamboestokken van een vadem lengte, die door overlangs aangebrachte einden bamboe worden vereenigd. Op de teekening kunnen wij negen zulke staken tellen en zien dáár bovendien nog een' langeren schuinstaanden aan het eind aangebracht. Op het plankje aan den rechterkant, in het derde of middenvak, zien wij de zelfde heining, als hangende voorgesteld, echter zonder versieringen. Het was alweêr den graveur te moeielijk, die in het harde hout en in zulk een klein bestek uit te snijden. Evenwel, het schuins staande langer eind bamboe ontbrak ook daar niet, al werd het aan het andere eind der heining geplaatst en hier werden de versieringen niet weggelaten. Wij zien hier de rechtstaande stijlen meer geregeld geplaatst en tellen er juist negen, beter dan op de teekening, waar men er één wel zou kunnen aanzien voor een ander voorwerp, een' boom, terwijl dit toch zeker niet bedoeld is. De versieringen zijn alweder de *dudi* of *tawaän*-bladeren, die zooveel voorkomen in dit en andere fosso's en ook nog heden bij alle feestelijke gelegenheden worden gebruikt. De uiteinden der bamboe afgekapt, doen daarbij als bloemvazen dienst. Omtrent de godsdienstige beteekenis van de *rei-rei* werd mij medegedeeld, dat de geesten der

voorouders op die bladversieringen komen nederdalen. Wat verder de *wĕrias* betreft, die in het fosso wel bij de *rei-rei* zal zijn opgesteld geweest, deze mand moet alweer dienen voor de offeranden. Men vult haar eerst gedeeltelijk met drie gantangs rijst in den bolster (padi), zet daarop vervolgens een bord met ontbolsterde rijst (bĕras) en daarboven weder een bord met de noodige ingrediënten voor het betelkaauwen, alles om den geesten der voorvaderen te worden aangeboden.

Het voorwerp, dat wij eindelijk op de teekening onder de wĕrias aanschouwen, schijnt van geen geringe beteekenis te worden geacht. Het is eene kist of omwand vierkant, gemaakt van gaba-gaba. Of dit soort vat van een' bodem wordt voorzien bleek mij niêt; het kan heel goed maar eene soort hekwerk, ruw samengesteld uit over elkaâr gelegde bladruggen van den sagupalm, zijn geweest, dat op den vloer geen bodem behoefde. Intusschen vervulde het eene belangrijke plaats in de vereering der goden. Vooreerst toch werd de *wĕrias* met het offer van rijst, enz. er in geplaatst of op den rand er van gezet, maar daarna, en dit is wel het gewichtigste, moest het ook dienen om er de *totoöd* in op te stellen. Wat deze waren wil ik hier trachten te schetsen, maar volkomen duidelijk werd mij niet, wat mij daaromtrent werd medegedeeld. Zoo werd mij verhaald, dat zij geen beelden waren, maar slechts onbehouwen steenen, als beelden, beschouwd en als mannelijk en vrouwelijk onderscheiden. De afbeelding van houten beeldjes, bij de andere voorwerpen gevonden, en thans in de verzameling van het Genootschap bewaard, toonende, herkende men die wel, maar men zeide daarvan, dat deze wel bij het fosso gebruikt werden, maar slechts dienden tot sieraad. Of dit juist is, waag ik niet te beslissen. Het volgende werd mij omtrent

de herkomst der steenen medegedeeld. Te Kema, dicht bij de plaats, waar tegenwoordig de kolenloods van het Gouvernement, met het daarbij behoorende laad-hoofd gevonden wordt, was de plaats, waar voor het eerst het fosso *mangellĕp* werd gebracht en wel door *Tantaär* en zijne vrouw *Mangéno*. Terwijl deze nu met dit fosso bezig waren, ontstond er eene aardbeving, waardoor er een stuk van het land werd afgescheurd, dat nu nog als een klein eilandje te zien is. Het is *muagin* genaamd en werd vroeger ook *tana naipangkei* geheeten, waarvan de beteekenis mij werd opgegeven als te zijn: hoogland. Zeer hoog is het echter niet. De fossomakers nu en eenigen hunner metgezellen werden met dat stuk land medegevoerd en daardoor van de feestgenooten gescheiden. Zij kwamen echter weder terug naar het vaste land, maar veranderden nu in steenen, en spraken daarbij: *kami-mo ijai se totoöd ipepangellĕp*, d. i. wij hier zijn de beelden (wat opgesteld wordt) om te gebruiken bij het *mangellĕp*. Van dien tijd af kwamen nu die steenen in gebruik. Zij moeten negen in getal zijn, worden bewaard bij den hoofd-walian en op den vierden dag van het fosso, nadat de *rei-rei* door hem en zijn mede-walians is gemaakt, met groote plechtigheid afgehaald van het huis van den priester. De offeraar begeeft zich daartoe op weg, vergezeld van vele anderen, en verzuimt niet een bord met het noodige voor het betelkauwen in de hand- mede te nemen. Aan het huis gekomen vindt hij den hoofd-walian, die hun is voorgegaan te huis en het volgende gesprek vindt tusschen hen plaats. De walian: *mai apa kamu?* d. i. waarvoor komt gij hier?

De offeraar: *maimo-lako ni kamu nu wadian umpangellĕp*. D. i. wij komen tot u, omdat gij de walian zijt van het *mangellĕp*.

De walian. *Genango ni empung nu genangomio-mo; nu makaposan. Ikatuamio wo ikalawilmio un makaposan, ate dendai sa witu- nendona.* – De zin hiervan is: de ĕmpong denkt aan u, omdat gij aan hem denkt, daarom dat gij de fossomaker zijt (eig. heer of eigenaar van het fosso). Een lang leven en geluk geworde u; een standvastig hart, als de dag daar is. (Hiermede zal wel bedoeld zijn de dag van het menschenoffer).

De walian neemt daarop het bord van den fossomaker aan, en vindt daarin, onder de betelnoten en wat daarbij behoort verborgen, één of meer lijfsieraden van goud en koper, voor hem bestemd als betaling voor de *totoöd* en tevens als offer, om daarmede te verbidden, dat het hem gegeven worde goed te spreken. Daarop zegt hij ongeveer: „wij zijn hier o *waidan*! wij gaan het fosso *mangellĕp* maken, opdat wij een lang leven, geluk en veel goederen mogen verkrijgen". Na dit gezegd te hebben keert hij met den fossomaker naar diens huis terug. Deze draagt daarbij de *totoöd*, gewikkeld in een kain-Bentenang. Aldaar aangekomen worden de *totoöd* in de gaba-gabakist gezet, bij de borden met rijst, enz. Zij worden echter vooraf zorgvuldig aangekleed, de mannelijke met de tjidako (schaamgordel) en een hoofddoek, de vrouwelijke met een zijden sarong, de kain-patola, een kostbaar kleedingstuk. Hoe dit bij onbehouwen steenen, die geen' anderen vorm hebben dan misschien een' langwerpig ronden, kan geschieden, is mij niet duidelijk. Het werd mij echter zoo verhaald. (Zie aant. 13).

De *totoöd* worden echter niet maar zoo op den bodem van de gaba-gabakist nedergezet. Eerst moet daarin nog eene mat van silarbladeren, eene biessoort, negenmaal dubbel gevouwen, gelegd worden en daarboven weder een stuk lijnwaad, d. i. een stuk katoen, wit of gebloemd,

zooals het in den handel voorkomt, of een kain-Bentenang. Hierop komen dan te staan drie stapels borden, ieder van een bord met onontbolsterde rijst (padi), een ander met ontbolsterde rijst (beras) en een derde met de benoodigdheden voor het betelkaauwen; zoo verkrijgt men weder het getal negen. Dit zijn blijkbaar offeranden den geesten in de *totoöd* zetelende gebracht. Na afloop van het fosso zullen zij wel een weg gevonden hebben naar de woning van de walians.

Al het beschrevene moeten wij ons voorstellen te zijn vervat in het langwerpig vierkante voorwerp, dat wij op de teekening onder de *wĕrias* zien geplaatst. Dat we het niet onderscheidenlijk kunnen waarnemen moet aan het kleine dier teekening en het gebrekkige der uitvoering worden toegeschreven. Dit zien we wel: de teekenaar heeft dáár, boven dien vierhoek, het een en ander willen aanduiden.

Nu volgt een vak, waarin wij niets anders zien, dan drie schuine kruisen, als eene X, en twee voorwerpen als eene I. Zij doen ons aan Romeinsche cijfers denken, maar zijn dit in geenen deele. Wij zien dezelfde figuren ook op het plankje, slechts minder in aantal. Zij werden mij gezegd te moeten voorstellen voorwerpen van bamboe en te moeten dienen, om er de kapas (boomwol), waarvan boven sprake is, omheen te woelen. Wellicht beduiden de kruisvormige het gewone instrument, dat nog dagelijks gebruikt wordt voor het draaien van touw uit gemoetoevezelen (mal. *idjuk*). Van de boomwol maakt men draden, die men noodig had voor de versieringen van de *rei-rei*.

De figuren, voorkomende in het nu volgende vak zijn niet allen te verklaren. Het geheele tafereel schijnt hetzelfde te zijn, als wat wij op het plankje in het vijfde vak van onderen vinden. In hoofdzaak zien we hier

weder één van de vele scènes, die in het fosso te aanschouwen worden gegeven; hier een paar personen, die hand aan hand een' dans schijnen uit te voeren. Op de teekening zijn deze duidelijk walians, aan het eigenaardige hoofddeksel met de versieringen te zien. Op het plankje ontbreekt dit; maar stand en houding der handelende personen zijn dezelfde. Het is het *tumarek*, waarvan boven reeds gesproken is. Om de gelijkenis van het tafereel op het plankje met dat op de teekening, is aan te nemen, dat het ruitvormige figuur op het eerste geen ander is, dan het kruisvormige op de teekening, namelijk de *tĕmboan*, boven beschreven. Evenzoo is er bijna niet aan te twijfelen, of met het kronkelende figuur, rechts op het plankje heeft de houtsnijder hetzelfde bedoeld als de teekenaar van het papier met dat S-vormige daar links aangebracht. Wat met deze figuren wordt aangeduid is ons onbekend, en evenmin zijn ons de overige kleinere figuren, sommige als vlekken of spatten, opgehelderd geworden.

Hetzelfde is het geval met de meeste der figuren, die wij in de drie overige vakken van de linker zijde der teekening vinden. Behalve de ronde, die wij in ieder dier vakken zien en reeds boven beschreven, als *sosirus* met offeranden, kunnen wij alleen nog maar het langwerpige liggende figuur in het bovenste beschrijven. Maar dit ook zoo bepaald, dat er geen plaats meer blijft voor twijfel. Het is de *tengĕd*, het blok, waarin de rijst door stampen ontbolsterd wordt, in het Maleisch *lĕsung* genaamd. Het is echter niet maar een gewoon stampblok, zooals dagelijks gebruikt wordt; het is er een, dat tijdens dit fosso buiten de negery, met groote plechtigheid en met het brengen van offers, uit een pas gevelden boom, de *pĕnpĕn* wordt ververvaardigd en in plechtigen optocht naar de woning van

den offeraar wordt gebracht. Dáár wordt er verder de rijst in gestampt, die gedurende het fosso wordt genuttigd en na afloop van het fosso wordt die *těngèd* onder het huis bewaard, als een gedenkteeken of reliek. Dit blok moet, volgens de beschrijving mij gegeven, drie vadem lang zijn en weder negen holten bevatten, waarin de rijst gestampt kan worden. Op de teekening kunnen wij er maar zes tellen, maar in het langwerpige figuur op het plankje in het tweede vak van onderen, links, herkennen wij hetzelfde voorwerp en dáár tellen wij zeer bepaald negen teekens voor de holten gemaakt. De versieringen aan de uiteinden daarentegen ontbreken hier. Op de teekening evenwel zijn zij vrij duidelijk. Zij moeten voorstellen, die aan het eene eind een hond (*asu*), die aan het andere een *langkou*, het dier, dat de Minahasser gewoon is in het Maleisch *sapi hutan* te noemen, dat echter geen wilde koe is maar de antilopus celebensis of depressicornis van de geleerden. Deze versieringen werden eerst te huis aangebracht. Men zal er ook nog al tijd voor noodig gehad hebben.

Het mocht ons tot hiertoe niet gelukken zulk een rijstblok ergens te ontdekken. Met de afschaffing der fosso's zullen deze wel tot brandhout zijn gemaakt.

Wij hebben hiermede met de eene zijde van de strook papier afgedaan. Niet alle figuren daarop voorkomende werden ons duidelijk, maar toch de meesten en de voornaamsten. Sommigen daarvan vinden wij ook aan de andere zijde van de strook papier, de rechter van de afbeelding, terug. De dansende of wijdbeensch stappende mannen-figuur is dezelfde, die wij op de linker zijde der teekening, met de beide vlammende lemmets zijn bloedig werk zien verrichten, namelijk de walian, wiens werk ook nog is, op dikwijls terugkeerende tijden, gedurende

de negen dagen van het fosso, te *tumarĕk*, d. i. in springend of wijdstappende houding steeds heen en weder op een losse en smalle plank op eentonige, voor ons klagend klinkende wijze, zingend van de voorvaderen, bij het noemen van hunne namen, te verhalen, terwijl hij den ĕmpong, aan wien het fosso is gewijd, zelf voorstelt. Hij doet dit nu eens met het kapmes in de eene en de *dudi* in de andere hand, dan met een vlammende kris in iedere hand, dan weder, met het kapmes in de eene en de *kĕdung* (schild) in de andere hand. Vier. malen vinden wij dien hoofdpersoon van de handeling op deze zijde voorgesteld, met eene kris als zwevende in de lucht, wat wel niet bedoeld is, maar aan het gebrekkige teekenwerk moet worden toegeschreven. Wat die beide walians, beneden verrichten is ons niet duidelijk. Het is alsof zij samen een' boom willen vellen. In de drie figuren aan den voet van den springenden walian bovenaan herkennen wij gemakkelijk dezelfde hoofddeksels als van het figuur in het derde vak links, die van de meisjes, die in optocht rondgaan. Waarom deze hier geplaatst en waartoe die boomen daarboven? Het zijn vragen waarop wij het antwoord moeten schuldig blijven. De ronde figuren daaronder werden reeds verklaard; die, staande daaronder in hetzelfde vak, moeten onverklaard blijven. In het volgende vak vinden wij nog eens de *rei-rei*, eenigszins anders geteekend. Wilde de teekenaar deze heining in perspectief doen zien, of is de voorstelling een variant van die op de andere zijde? Wij weten het niet. Het teekenwerk is gekrabbel, en ook zelfs zeer bepaalde voorwerpen worden niet zonder afwijking weergegeven. Wij zien dit ook in de afbeelding van de *tĕngĕd* van de strook papier, vergeleken met die van het plankje. Op de *rei-rei* hier kunnen wij tien bamboestaken met de *dudi* er op tellen, tenzij wij de laatste als hooger en

zwaarder van de anderen willen uitzonderen. De schuinsstaande aan het eind van ginds vinden we hier rechtstandig. Het voorwerp naast de *rei-rei*, als hangende voorgesteld, weten wij niet te verklaren. Het is misschien hetzelfde dat wij op het plankje, in het middenvak, rechts, staande zien.

Maar nu volgen er weer voorwerpen, die zeer duidelijk zijn. Zoo de beide groote „everzwijnen" met het kleine er tusschen, in „zittende houding". Het zijn de varkens, bestemd tot offerdieren en tevens voor het onthaal der verzamelde menigte. Zij zijn voorgesteld, zooals zij straks zullen vervoerd worden naar de plaats, waar men hen zal slachten en tegelijk daarbij uit het hart dier dieren geluk of ongeluk voor de offeraars voorspellen. Dit slachten mag in dit fosso niet op de plaats van het offerfeest, het erf, geschieden, maar moet op verren afstand daarvan volbracht worden. Wij zien de beesten met de pooten gebonden aan den stok, waarbij men hen zal opnemen tot dat vervoer, een eind bamboe of anderen stok. Dat zij gepluimde staarten hebben doet ons denken, dat men ook deze slachtdieren van de *dudi*, tot versiering of als symbool heeft voorzien. Zeker zijn wij echter daarvan niet. Hoeveel van die dieren er in dit fosso worden geslacht weten wij niet. Het getal schijnt onbepaald te zijn, en zal waarschijnlijk verschillen naar het aantal dergenen, die als offeraars aan het fosso deelnemen. Als men echter hoort verhalen, hoe er eens bij gelegenheid van de inwijding van een huis, in een nabij gelegen district, zeventig varkenskoppen op den feestdisch prijkten, en men weet hoeveel van die dieren, en tegenwoordig ook runderen, er soms bij andere gelegenheden, vooral bij begrafenissen en doodenmalen geslacht worden, dan is het gemakkelijk aan te nemen, dat dit in den bloeitijd der fosso's niet minder zal zijn geweest.

Het nu volgende tafereel stelt een schip voor, in boogvormige omlijsting. Al heeft het slechts één' mast, die tot den bodem is doorgetrokken, het schijnt toch wel een oorlogschip te moeten verbeelden; men ziet er geschutpoorten aan. Voor- en achtersteven zijn onderscheidenlijk te zien. Dit voorwerp komt in werkelijkheid niet in het fosso voor, of werd het wellicht ook op den boven beschreven wand afgebeeld? Maar in de verhalen van den walian, die deze zingende opdreunt, daarbij sprekende als de ĕmpong zelf, wordt gewag gemaakt van een schip, waarmede de ĕmpong ook naar Nederland zou gestevend zijn. Dit wordt natuurlijk als iets groots verhaald, om daardoor de belangrijkheid van dien ĕmpong te verheffen. Het is misschien een toevoegsel van later' tijd, toen men door toenemend verkeer meer van verre reizen vernam en meermalen die zoo bewonderde groote vaartuigen zag. De zangen, voor zoo ver zij mij werden medegedeeld, geven ons aanleiding dit zoo te beschouwen.

Wij zijn hiermede aan het einde gekomen van de voorstellingen op de strook papier. Die van het plankje zijn blijkbaar dezelfde. De afwijkingen moeten meestal aan de moeielijkheid van het graveeren in hard hout, in een klein bestek en met een zeer ongeschikt werktuig, worden toegeschreven. Ook moet opgemerkt worden, dat de teekenaar van het papier bij zijne voorstellingen in omgekeerde orde werkte met dien van het plankje. Wij zien dit al dadelijk in het eerste tafereel, waar de vrouw ten offer bestemd, links geplaatst is, terwijl zij op het plankje aan de rechterzijde voorkomt en zoo ook in de andere vakken. Diensvolgens kan men in het zevende vak van het plankje de zelfde voorstelling zien als die van de teekening boven de kruis- en I-figuren geplaatst. De spijkervormige teekens op het plankje zijn dan niet anders dan de gebrekkige voorstelling van de *rei-rei*, wij

zien daar zelfs den schuinsstaanden bamboestijl van het einden het kwadraat daarnaast is evenzoo de gaba-gabakist van de teekening. In die als spijkerkoppen er uitziende uiteinden moeten wij dan de voorstelling zien van de *dudi*. Het was den graveur niet mogelijk deze duidelijker af te beelden.

Gelijk boven reeds werd gezegd, werden het plankje en het papier, te samen met andere voorwerpen in een' zak op den zolder bewaard gevonden. Onze berichtgevers en daaronder een wijdberoemde walian, hadden wel het plankje meer gezien maar de strook papier niet. Het eerste noemde de walian de *kapoja* van *Tumilaäl*, den voorvader aan wien het fosso is gewijd. Hij zou het zelf vervaardigd hebben. Wat de beteekenis mede is van het woord *kopaja* is ons niet bekend, maar wel weten wij, dat ook de stokjes, als vierkante linialen, waarop men bij *het tumalinga si koöko* (vogelhooren) inkervingen maakte, *kopaja* genaamd worden, en dat dit woord ook de naam is van een boom, die timmerhout levert en waarnaar bij de Tompakĕwa eene negery genoemd wordt. Omtrent de teekening waag ik het te vermoeden, dat het het werk zal zijn van den een' of anderen walian, die haar vervaardigde om zijn eigen geheugen tegemoet te komen, bij het werk van het fosso of ook wel, om hem te dienen bij het onderwijs aan zijne leerlingen voor het priesterambt.

Wij laten hier nu nog het een en ander nader volgen omtrent het fosso, dat in de bovenstaande verklaring werd genoemd.

Dit wordt bij den Tonsea, als bepaald den stam Tonsea alléén toebehoorende, beschouwd. Overigens verhaalt hij u, dat bij hem ook de fosso's van de beide andere hoofdstammen der Minahassa, die van de Tombulu

en de Tompakĕwa, ook wel Tontewu of Tontemboan genoemd, als het *maüri. mahawalian*, *mahadodombo* en andere in gebruik waren, omdat er in zijn stam waren, die de tombulusche en andere die de tompakĕwasche fosso's voor hun geluk behoefden. Dit werd uitgewezen bij de geboorte. Alsdan werd er een klein fosso gemaakt en uit het hart van het daarbij geslachte varken wist de walian te zien, of het kind als Tonsea, Tombulu of Tontewu, (in Tonsea hoort men zelden Tampakĕwa zeggen, meestal Tontewu) in de wereld gekomen was en diensvolgens had het in geheel zijn volgend leven eene der drie wijzen van vereering der goden te volgen. Dat men bij de beide andere hoofdstammen evenzoo over de Tonseasche offerfeesten dacht, is mij niet gebleken. De Tonsea echter schijnt er trotsch op te zijn, dat bij hem de drie soorten van fosso's gevonden werden. Welke teekenen in het hart, (men versta hieronder niet alléén het eigenlijke hart, maar ook de lever) nu de stamverwantschap van het kind aanwezen, weten wij niet nauwkeurig. Het schijnt door het beloop der voornaamste aderen, dat individueel verschillend is, te zijn uitgemaakt. Er werden alzoo onder de Tonsea in iedere negery lieden gevonden, die naar de uitspraak van den priester, in godsdienstig opzicht, tot een der beide andere stammen behoorden. Bij de fosso's, door hen te volgen, moesten ook de voorvaderen der andere stammen worden aangeroepen, en deze werden dan in de taal dier stammen sprekende opgevoerd, als hun geest in den walian voer. Intusschen bleek mij, dat ook in dit speciaal Tonseasche fosso *mangellĕp* nu en dan wel eens de walian de voorvaderen der andere stammen en zelfs van de Sangiërs ten tooneele brengt en hen dan in hun eigene taal laat spreken. (Zie aant. 14).

Om dit fosso te maken was betrekkelijk groote welge-

steldheid noodig. Het was zeer kostbaar. Er werd zelfs eene slavin aan opgeofferd, en bovendien moesten de walians ruim betaald worden voor hun werk. De hoofdwalian kreeg kostbare geschenken, als gouden lijfsieraden soms een stuk massief goud, een stuk land, eenige stukken lijnwaad, sarongs en dergelijke. Bovendien werden er vele slachtbeesten, varkens, zoo ook visch, veel rijst en ook sagoweer vereischt, zoowel voor de offers als voor het onthaal der aanwezigen. De hoofdwalian en zijn medewalians ontvingen daarvan een ruim deel. Hiertoe werd echter bijgedragen door allen, die met den voornaamsten offeraar, den man bij wien het opgekomen was, dit fosso aan te richten en te wiens huize het gemaakt werd, er aan deelnamen, voor zoover zij godsdienstig tot de Tonsea behoorden. In latere tijden was de ijver voor de fosso's verflauwend, en men verhaalt, dat er toen velen werden gevonden, die niet meer persoonlijk deelnamen aan het fosso, maar terwijl het gemaakt werd hunne woning verbonden met een touw aan het huis van den offeraar, om zóó toch deel te verkrijgen aan de zegeningen van het fosso.

Het fosso moest negen dagen duren. Waarmede men dien tijd doorbracht, daarvan kregen wij zoo ongeveer de volgende voorstelling. Men is in de eerste dagen den geheelen dag, later dag en nacht, onafgebroken bijeen. Er zullen echter wel tijden van vermoeidheid zijn ingetreden, waarin men zittende of hier of daar zich nedervlijende indommelde. Overdag hield men zich bezig met optochten in de negery en daarbuiten, het gereedmaken van de *paposanan*, de *rei-rei*, den wand met de *temboan*, en het beschildereu daarvan, vooral met het slachten en gereedmaken van de varkens en andere spijzen, waarin zeker wel een belangrijke afwisseling, met groote rusttijden, van den fosso-arbeid zal gevonden zijn. Men was daarbij,

ook wel op den zolder bezig, maar toch wat de groote menigte betreft, meer in het benedenhuis en op het erf, De nachtelijke uren waren meer bepaald gewijd aan het aanroepen van de geesten (*moraij*) en andere ceremoniëele handelingen. Niet van alle, maar toch van de vier eerste dagen werden ons de verschillende handelingen medegedeeld. Wij laten het verhaal daarvan hier in hoofdzaak volgen.

1ste Dag. Op dezen wordt het fosso begonnen met eene handeling, die *tumeës* (uitnoodigen) genoemd wordt. Men begeeft zich daartoe, des morgens of in den voormiddag, naar den zolder en brengt daarheen een *sosiru*, als boven beschreven, met gekookte rijst, vleeschspijzen en visch, tot eene offerande. Ook de sagoweer behoort daarbij. Terwijl men dit alles aanbiedt, zegt de walian:

„*Pontoh mai Lensun ambei ne diawa mange kuman wo sumeda wia si-pongkor wo mellĕp wo mama mana mamaän ne mange u-dadid.*" – Dat is: Pontoh, vader van Lensun, kom en eet deze rijst met de vleeschspijzen en den visch en drink (sagoweer) en kauw den betel van het halen der *dadid* (de plank bij het fosso *mangellĕp* gebruikt).

Nadat men nu vervolgens gegeten heeft, gaat men naar den boom, van de houtsoort *lalumpé* genaamd, die ergens buiten de negery staat, waaruit genoemde *dadid* zal gekapt worden. Men brengt alweder met zich een *sosiru* en daarop een bord of borden, waarop een halssnoer van glaskoralen, verder den betel met toebehooren en ook een zwaard of kapmes met menschenhaar aan de greep. Ook een hond wordt medegenomen. Deze moet tot slachtoffer dienen. Bij den boom gekomen zet men de *sosiru*, met hetgeen er op is, daarbij, terwijl men den hond er aan vast bindt. Vervolgens worden weder de goden aangeroepen en uitgenoodigd, om aan te nemen wat hun aangeboden wordt en den betel te gebruiken, met de bede om „stand-

vastigheid" als de dag daar is" (Dien van het menschenoffer?) Daarop neemt men den hond bij de achterpooten, en slaat hem met den kop eenige malen tegen den boom aan, tot hij sterft, en terwijl men dit doet wordt nu bepaaldelijk de ĕmpung *Tumilaäl* aangeroepen, met bijvoeging, dat men van dezen lalumpé-boom den *dadid* wil maken ten behoeve van het fosso *mangellĕp*. Als de hond sterft of dood is, neemt nu de hoofd-walian het kapmes en geeft den eersten houw in den boom; de andere walians volgen hem na, vellen den boom, splijten hem en houwen verder er de *dadid* uit. Als hij gevallen is, moeten al de offeraars hem met den voet treden. Terwijl zij dit doen spreekt weder de hoofd-walian eenige sacramenteele woorden, waarop de offeraars antwoorden, bij wijze van beurtzang. Deze beurtzang blijft men voortdurend, telkens dezelfde woorden herhalende, zingen, terwijl men de intusschen gereed gekomen plank te huis brengt en dáár aan de oostzijde van het huis ophangt of tegen het huis aanzet. Van dien beurtzang werden mij enkele strofen medegedeeld en gedeeltelijk verstaanbaar gemaakt. Er is daarbij wat zoo obsceen is, dat het zich niet in kiesche bewoordingen laat mededeelen.

Met het te huis brengen van de plank is het werk voor dien dag afgeloopen en gaat men uiteen.

2de Dag. – Het werk van dezen dag gelijkt bijna geheel op dat van den voorgaanden, terwijl dezelfde offerande, zangen en aanroepingen zich herhalen. Ook dit wordt *tumeës* genoemd. Na het eten gaat men weder naar buiten, om een' boom te vellen, waarbij als den vorigen dag een hond wordt ten offer gebracht. Nu geldt het echter het vervaardigen van de *lèsung*, het stampblok met negen stampgaten (de *tèngĕd*), dat wij boven op de teekening en het plankje herkenden. De balk of het stuk hout van

drie vadem lengte, daarvoor bestemd, wordt tegen den avond te huis gebracht en den volgenden dag verder bewerkt, d. i. van negen stampgaten of uitholingen en van de beelden van een' hond en eene antilope aan de uiteinden voorzien. Des avonds gaat men weder uiteen. De walian geeft dan kennis aan het negery-hoofd, dat de menschen den volgenden dag te huis moeten blijven, omdat men alsdan zal rondgaan om padi voor het fosso te vragen.

3de Dag. – Alsnu gaat men, geleid door den hoofd-walian en zijne mede-walians, de negery rond, om aan de huizen padi te vragen en kapas (boomwol), welke beiden voor het fosso benoodigd zijn; de eerste bij de offeranden en de andere bij het samenstellen en opsieren van de *rei-rei*. Het zijn de kinderen, die voor de eerste maal aan dit fosso mede doen, namelijk de meisjes – wij zien ze op de teekening in het derde vak – die daartoe het verzoek moeten doen.

Op den 4den dag eindelijk begint het werk met eene handeling *sumembok* genaamd. Dat beteekent: uitgieten van sagoweer, dus het plengen van een drankoffer. Dit geschiedt door den offeraar. Hij neemt daartoe een eind bamboe van de soort *bulu-lo* genaamd, van een vadem lang, bekapt het aan het eene einde zóó, dat het een' geschikten uitlozingsmond verkrijgt, steekt de geledingen elk eind geheel van binnen door, zoodat het eind bamboe gelijk wordt, dat men tot water- of sagoweerhouder inricht. Daaraan mag echter de *dudi* weder niet ontbreken. Deze wordt in de monding gestoken, en na dit watervat gevuld te hebben met palmwijn uit een ander en grooter bamboevat, treedt de offeraar daarmede toe, om dien palmwijn uit te gieten op den zolder, vóór de *paposanan*. Hij brengt daarbij tevens nog een spijs-offer. Dit moet bestaan uit gekookte rijst met den kop van een wild zwijn

en een' grooten zeevisch of, bij gebreke daarvan, een rivier-visch en voorts een bord met het benoodigde voor het betelkauwen; dit alles te samen weder op een sosiru. Terwijl voorts de offeraar de bamboe met palmwijn houdt voor het *sumembok*, verheft de walian weder zijne stem, om den beschermgeest of geesten, de *ëmpung renga-renga*, aan te roepen, hen uitnoodigende om te komen eten en drinken, daarbij alles opnoemende, wat daartoe is bijeengebracht, tot den betel, met toebehooren, er bij. Nadat men nu heeft gegeten, waaraan, evenals voor de toebereidselen voor het maal, nog al wat tijd zal zijn besteed, wordt het overige van den dag gebruikt voor het samenstellen en oprichten van de *rei-rei ni mangellëp*, de heining op de teekening te zien. Dit werk verrichten de walians, maar ook de offeraars helpen daarbij. De eersten echter alléén mogen de bamboe bekappen, de anderen maken de versieringen, de *dudi*. Ook de kist van gaba-gaba wordt op denzelfden dag nog gemaakt, en daarop vindt de gang naar het huis van den walian plaats, om de *totoöd* te halen. Deze werden reeds boven beschreven. Nadat men met de *totoöd* van het huis van den walian is teruggekeerd en deze plechtig zijn opgesteld, vervaardigt men nog een *parra-parra*. Dit is eene soort van tafel met bamboestijlen tot pooten en een blad van bamboelatten met bindtouw van gespleten rotan op dwars-liggers samen gebonden. Op deze tafel worden negen stuks woka-bladeren uitgespreid. Waartoe dit laatste moet dienen werd mij niet vermeld, maar vermoedelijk is dit weder om daarop offeranden van rijst, enz. neder te leggen. Eindelijk gaat de walian de *dadid*, de plank, die den eersten dag is gekapt, van beneden halen. Boven gekomen legt hij die voor de paposanan neer en begint daarop zijn *tumarek*. Eerst stapt hij tot negen malen op en neer, daarbij alleen

neuriënde, terwijl de andere walians hem met wierook begeleiden. Alzoo nadert het gewichtig oogenblik, waarop hij begint te *tumarek tumewtew*, wat mij verklaard werd te zijn het spreken of verhalen door den ĕmpong zelven. Deze vaart dan in den walian, en kondigt dit moment daarvan aan, door op lang gerekte en bevende, bijna sidderende, wijze uit te roepen: *O wé winué e-e-e-e-e-e ja owé*! Dat deze uitroep onvertaalbaar is en slechts uit klanken bestaat, behoeft wel nauwelijks te worden opgemerkt. Nu volgt het verhaal van den ĕmpong, bij monde van den walian, al stappende op de plank medegedeeld. Een gedeelte daarvan schreven wij uit den mond van den walian op. Het is echter moeielijk om dit met juistheid terug te geven, omdat er woorden in voorkomen, die niet tot de dagelijks gebruikte taal behooren en die de walian zelf mij niet volkomen duidelijk kon maken. Na veel onderzoek, ook bij anderen, zouden deze misschien wel verstaanbaar worden; maar daartoe konden wij niet geraken. In hoofdzaak dan komt zijn verhaal hierop neder. „Niemand weet zijn afkomst. Die daarvan wil verhalen, zou onwaarheid spreken. Hij alléén weet die. Zijn vader was *Maïnalo-limalo-bulawan* en zijne moeder *Mandeipandei Lingkam bene Rauntinimbang Raunpongondo Raunpatola* Deze waren de eerste ĕmpongs in het land van hun' oorsprong. Zij vertrokken echter van daar en in hunne nieuwe woonplaats werden de medeërfgenamen van hen geboren als: *Tumetou-tou*, *Tamatular*, *Tumetopa*, *Dangdang*, *Walelaki*, *Dondokambei*, *Manadinga*, *Pasiowan* en *Miojo*. Daarop werd hij geboren. Hij was dus de jongste, maar noemt zich niettemin *buaja*, d. i. dappere. – Bij zijne geboorte vonden natuurverschijnselen als eene aardbeving (*jèdo-au-tana*) en een wervelwind (*walentukan*) plaats. Hij werd in kain-patola gewikkeld en den

volgenden dag werd hem de naam gegeven van *Awuï Tumilaäl*. Nadat hij nu was opgegroeid tot een' jongeling en begon na te denken, vroeg hij aan zijne ouders, waarom hem nog niets werd toebedeeld, terwijl zijne broeders allen reeds hun deel hadden. Daarop antwoordden zijne ouders: wees niet bedroefd en ontevreden, dat gij nog uw deel niet hebt. Uw deel is *matangko* (dit moet de naam van een Tombulusch fosso zijn) *païrir*, *mawĕlesi* (dat is de naam van een Tondaneesch fosso) een *mawĕwĕrit* (allen benamingen van fosso's). Daarop volgt verder, dat de ouders hem toespreken met: „O *waidan*, (d. i. rijke, aanzienlijke) uw deel is veel; gij verkrijgt ook het fosso *pangellĕp bulawan* (het gouden pangellĕp), dat alléén past aan de *awuï-awuï* (dit schijnt de vroegere benaming van den stam Tonsea te zijn geweest). Toen pas lachtte ik, omdat ik zooveel gekregen had. Daarop nam ik mij voor het fosso *mangellĕp* te maken, en ik ging een stuk grond schoon maken en plantte pinang en siri en *tawaän kélĕs* (een groote soort *tawaän*) en *dudi* (een kleinere soort) en ik plantte *kĕdo-kĕdo*, *kindĕin*, *saru-api*, en den *reraha*-boom (een boom van wiens bast de foeija, – die veel heeft van papier – vervaardigd wordt) en ik plantte den *lalumpé alupĕga* (de houtsoort waarvan de *dadid* gemaakt wordt) en de *pĕupĕn* (de houtsoort waarvan de *lèsung* wordt vervaardigd)." En zoo blijft hij nog verder voortgaan, zijne geschiedenis te verhalen, met vermelding van dappere? daden en gebeurtenissen.

Hier eindigen mijne aanteekeningen. Wij kunnen ons echter gerust voorstellen, dat ook de volgende dagen van het fosso, tot op den negenden, den dag van het ter dood brengen van de vrouw, op dezelfde wijze zijn doorgebracht, als de hier beschrevene. Het zou wellicht nog mogelijk zijn, verhalen dienaangaande te verkrij-

gen, maar het zou veel moeite en tijd kosten, en men kan niet altijd zeker zijn, dat men het rechte heeft. De verhalen zijn niet duidelijk en nauwkeurig; zij spreken dikwijls elkander tegen. Dezelfde volksverhalen omtrent herkomst, verplaatsing van den stam, groote gebeurtenissen, als aardbevingen en andere natuurverschijnselen, oorlog, het stichten van eene negery, de aanleiding tot den naam, dien men eene plaats gaf en dergelijken worden steeds op verschillende plaatsen door verschillende personen anders verhaald, zoodat het groote moeite kost, om de kern van waarheid, die er toch wel in gelegen zal zijn, er uit te ziften en te voorschijn te brengen. Hetzelfde is natuurlijk ook het geval met de fosso's, die nu tot een afgeloopen tijdvak behooren. En zoo kunnen er ook in het bovenstaande onjuistheden zijn ingeslopen, behalve dat wij het niet voor volledig uitgeven. In de hoofdzaken echter is het aan geen twijfel onderhevig.

Aanteekeningen.

1. Zie bijgaande teekeningen.

2. Wij schrijven Tonsea, zoowel in het enkel- als meervoud en zoo ook Tombulu, Tompakĕwa, enz., omdat al deze benamingen van volksstammen zijn samengesteld met het woord tou, dat mensch beteekent, terwijl de taal geen meervoudsvorm heeft. Genoemde volksnamen beteekenen dus: mensch of menschen van sea, bulu, pakĕwa, enz.

3. In vroeger' tijd bestond de slavernij in de Minahassa. De slaven waren vreemdelingen, uit andere districten of van andere eilanden herkomstig. Dat de slavernij ook hier, evenals elders, tot onrecht en gruweldaad kon aanleiding geven, melden ons de volksverhalen. Zoo wordt in Tonsea verhaald, dat de stam Tondano afkomstig is van ontvluchte slaven, die met hun' heer te Polisan (eene kaap in het Noorden) woonden, toen de Tonsea daar nog gevestigd waren. Bij gelegenheid, dat de slaven bezig waren de dakbedekking van het huis van hun' heer, met palmbladeren (atap, Mal. atĕp, Alf.) bestaande, te verwisselen en tot dat einde op eene stelling van bamboe gezeten waren, met den rug naar hun' heer gekeerd, die beneden zat, zou deze laatste, in zijn' toorn, met zijn werpspies geworpen hebben, om één der slaven in den rug te treffen. Dit zou de aanleiding tot de vlucht van eenige dier slaven zijn geweest, en dezen zouden zich, na eenige onzwervingen, in de nabijheid van het meer van Tondano hebben gevestigd. Er zijn echter nog andere overleveringen omtrent de herkomst der Tondano. In 1860 werd de slavernij overal in Indië, voor zoover dit onder rechtstreeksch bestuur stond, afgeschaft en werden de slaven, tegen vergoeding aan hunne heeren, vrijgesproken. Men vindt echter nog tot heden, bijna in elke negery van Tonsea,

één of meer personen, die er voortdurend op worden aangezien, dat zij zelven of hunne ouders vroeger slaven waren. Vooral bij het aangaan van een huwelijk wordt hierop nog zeer gelet.

4. Bij de Tombulu is dit *lalil*. Eén der onderscheidene kenteekens van het Tonseaasch dialect is, dat dit van de l en r in het Tombulusch, en ook in de taal van andere districten, dikwijls eene d maakt. En toch kost het den Tonsea geen moeite, om die letters zuiver uit te spreken.

5. Aldus wordt nog tot heden het Nederlandsch Gouvernement door den inlander genoemd.

6. Zie dit ook genoemd door Schwarz, Mededeel. D., XXII 3e stuk, pag. 280.

7. Het woord *sosiru* is, mijns inziens, aldus uit *njiru* ontstaan. Het grondwoord er van is *siru*, dat door reduplicatie van de eerste lettergreep *sosiru* wordt. Deze reduplicatie is de gewone van het Alfoersch, en dat men duidelijk hoort zeggen *sosiru* en niet *sisiru*, is daaraan toe te schrijven, dat de geredupliceerde lettergreep eigenlijk den klank verliest en de toonlooze ĕ zou moeten hebben. Deze toonlooze ĕ echter wordt meestal nagenoeg als doffe o-klank uitgesproken. Zoo hoort men, althans in Tonsea, altijd *wowenĕ* zeggen, in plaats van *wĕwenĕ* (vrouw) en er zijn nog meer voorbeelden te vinden. In het woord sosiru hoort men vooral duidelijk een o-klank.

8. Van *mawasal*, slaan op een trom. *Wawasal*, waarin men de eerste a ook weder nagenoeg toonloos verneemt, echter ietwat minder sterk o-achtig, beteekent trommelstok; *wasalau*, wegens het plaatselijke au, trom.

9. Men spreke dit woord niet uit met onze Nederlandsche tweeklank *ei*, maar eenigszins alsof er stond *ré-i-ré-i*. Tweeklanken vonden wij nog niet in het Alfoersch, of het zou de oe-klank moeten zijn, welke wij liefst met u wedergeven, aangezien onze u-klank in het geheel niet vernomen wordt en door den inlander ook niet zuiver wordt nagesproken.

10. Zie deze mand afgebeeld, Mededeel. VI, 1ste stuk. Zij heeft veel van een' brandemmer. Toch moet zij in de teekening op de strook papier bedoeld zijn; maar deze is hier en daar hoogst gebrekkig.

11. Ook bij de Tompakĕwa. Zie Mededeel. XXII, 3de stuk, pag. 269.

12. Het woord *temboan* wordt nog dagelijks voor elke andere vensteropening gebruikt. Volgens den Heer Schwarz is de *temboan* bij de Tompakĕwa de plaats, waarop (door de geesten der voorvaderen) wordt nedergezien. Aan de juistheid daarvan twijfelen wij niet. Dit sluit evenwel niet uit, dat men bij de Tonsea ook het kijkgat, waardoor, naar men ons mededeelde, de offeraar op den walian neder zag, zoo kon noemen. (Zie Mededeel. XXIIe D., 3e stuk, pag. 275 e.v.,) ook aangehaald door Dr. G. A. Wilken in zijn Animisme, pag. 186 van den overdruk.

13. Zie de hier genoemde beeldjes en ook enkelen van de steenen afgebeeld: Mededeel. VIe D., 1ste stuk.

14. Hoe ver dat „in hun eigen taal spreken" gaat, zou eerst door nauwkeuriger onderzoek kunnen worden bepaald. Ons komt het voor, dat het in het bezigen van enkele woorden uit de vreemde taal bestaat.

Mijne eerste ervaringen te Poso. (1)

(Door ALB. C. KRUIJT).

Alvorens over te gaan tot hetgeen ik te Poso deed en ondervond, zij het mij vergund met een enkel woord te spreken over land en stammen.

De Heeren Riedel en van Hoëvell schreven daarover reeds, en noemden ook de verschillende stammen op, door welke deze streken bewoond worden. Wanneer de Alfoer spreekt van het land Poso, dan bedoelt hij daarmede het gedeelte, dat bewoond wordt door den stam Tolage, verreweg de grootste van de stammen, die dit land bewonen. Als zoodanig heeft het land Poso ten Noorden de zee (de Bocht van Tomini) tot grens, ten Westen de Koromposo (de rivier van Poso), ten Oosten het riviertje Malêe en het gebergte, dat zich ten Zuiden daarvan uitstrekt en ten Zuiden het meer van Poso (Rano Poso) en het landschap Loewoe. De Heer van Hoëvell gaf deze grenzen op, en als zoodanig zijn zij door het Gouvernement erkend. De Poso- of Tolage-alfoer bewoont een lange, smalle strook.

De bergen zijn niet hoog, en dit trekt te meer onze aandacht, daar men ten Westen voortdurend het oog heeft op het Centraalgebergte van Celebes (volgens den Heer Riedel), dat trotsch zijn' breeden, langen rug hemelwaarts heft. Tot Tomasa zijn het niet meer dan heuvels, die van de kampong Saiwose uit gezien een fraai gezicht opleveren, terwijl de breede rivier van Poso zich daardoor heen slingert in tallooze bochten.

Het land is niet zeer waterrijk, want de stroompjes, die zich in de groote rivier ontlasten, zijn niet meer dan beekjes.

(1) Men spreekt uit Posso. *Red.*

Alleen de Korontomasa of rivier van Tomasa is een zijtak van eenig belang. Van daar dan ook dat de meeste kampongs in de nabijheid van de groote rivier of die van Tomasa gebouwd zijn. Aan deze rivier heeft het land zijn' naam te danken.

Aan het strand liggen slechts twee kampongs (in de landstaal lipoe) namelijk Talisĕ aan de monding van de groote rivier, eigenlijk een nederzetting van Parigiërs, en Tongko, vijf uren roeiens van Talisĕ, dicht bij de rivier Malêe, voor 't meerendeel ook door mohammedaansche Parigiërs bewoond. In de nabijheid van de plaats waar ik mij denk te vestigen vindt men verder drie Alfoersche kampongs, eveneens aan of dicht bij de groote rivier gelegen, te weten: Tawongani of Tabonga, zes honderd meter van het strand, Saiwose en Wojowatoe.

Er is geen eenhoofdig bestuur; iedere kampong heeft zijn eigen kabôsenja, (1) welke waardigheidsbekleeders tot het bespreken van een algemeen belang bijeengeroepen worden. Wel vindt men kabôsenja's, die zich door familiebetrekkingen grooteren invloed hebben verworven dan anderen, zooals b.v. de oude kabôsenja Papaï Danda van Tomasa (over wien later), die in minstens twaalf kampongs een' schoonzoon of een' neef als kabôsenja heeft.

Aan de Westzijde van de groote rivier wonen onderscheidene stammen, waarvan de voornaamsten: To Pebato, To Napo, Tokolawi en To Bada zijn. Deze stammen leven in bijna voortdurende schermutselingen met de Tolage. Vooral de To Napo munten daarin uit. Terwijl de Tolage hunne stapelplaats voor rotan, was, damar en varkens aan de monding der Poso-rivier vinden, brengen de stammen

(1) De naam kabôsenja beteekent „de groote", en wordt niet alleen aan het regeerende hoofd, maar aan allen gegeven, die tot zijn huis behooren.

aan de West-zijde hunne boschproducten naar Mapane, eene handelsplaats twee uren roeiens westwaarts van Poso gelegen, waarover ik aan het eind meer zal zeggen.

Wat het klimaat betreft, zoo mag dit te Poso gematigd en gelijkmatig genoemd worden, al ligt het bijna op den 1sten graad bezuiden de linie. Men bedenke echter, dat ik er den regentijd doorbracht. De nachten zijn zelfs koel, zoodat een wollen deken onontbeerlijk is. 's Morgens 6 uur teekende de thermometer doorgaans 75°, enkele malen zelfs 73°. Op het midden van den dag rees hij gewoonlijk tot 83° of 85° en 86° in de schaduw. In den avond eindelijk bedroeg het 77° à 78°. Uit mijne aanteekeningen blijkt, dat bij een' plotseling opkomenden regen in den namiddag de thermometer in een kwatiertijds van 85° tot 76° kan dalen.

De regentijd hier is waarlijk geen bagatel. Dag aan dag valt de regen bij stroomen neer, gewoonlijk van 's avonds 6 uur tot middernacht. Ééns is het mij slechts overkomen, dat er 's morgens regen viel, en wel tusschen 9 en 11 uur. Onweders komen ook vrij veel voor en dan zeer hevig. De regen heeft mij veel in mijne bewegingen belemmerd, daar de bergpaden dan bijkans niet te begaan zijn vanwege de glibberigheid. Daar ook door dien voortdurenden regen de rivier sterk gezwollen is, staat het lage land aan de oevers onder water en gaat er eene strooming, waartegen slechts zeer scherpe, inlandsche prauwen op kunnen roeien.

Wanneer ik over de kleeding der bewoners van Poso spreek, denk ik daarbij niet aan de eenigszins geciviliseerde Parigiërs aan het strand, die allerlei soorten van katoenen broeken, baadjes en sarongs dragen. De Alifoer, die geen slaaf of ondergeschikte is, draagt een korte, wit katoenen broek van Boegineesch model, tot zelfs in de plaatsen van de

bovenlanden, die ik bezocht. Zulk een kleedingstuk kost een kwartje, en dient ook als ruilmiddel bij het inkoopen van rijst of miloe. Een baadje draagt hij zelden of nooit, wel een sarong, die hij bij wijze van shawl om den eenen schouder slaat en daarin de ingrediënten voor het sirih-kauwen en een en ander, dat hij inkoopt, met zich mede-draagt. In den nacht trekt hij de sarong over de beenen en het bovenlijf, bij wijze van deken, en is hij aan het werk, zoo legt hij die af of bindt haar om de heupen vast.

De slaaf of ondergeschikte draagt nog de tjidako, die van foeja, soms ook van een lap katoen is gemaakt. Velen dragen daarbij nog een matje voor de partes posteriores gehangen. (1) Alle mannen dragen zonder uitzondering een' hoofddoek van foeja of katoen op het hoofd.

De vrije vrouw en de slavin zijn uiterlijk niet van elkaâr te onderscheiden, of het moest zijn in houding en toon, die bij eerstgenoemden deftiger en beslister zijn. Beiden dragen een foeja-sarong en baadje, dat rug, armen en borst bedekt. Onder den veldarbeid legt men het baadje af en slaat de sarong tot boven de borsten om het lichaam. Draagt de vrouw rijst of miloe, dat steeds in eene groote langwerpige mand op den rug geschiedt, dan hangt zij het baadje voor de borst met de mouwen over de schouders. Zoowel vrije vrouwen als slavinnen dragen ook op gelijke wijze een' hoofddoek van foeja, die zij echter niet als de mannen over het hoofd slaan, maar na hem tot een breed lint te hebben opgevouwen, om het voorhoofd vastbinden, zoodat de schedel onbedekt blijft. Zoowel mannen als vrouwen dragen ringen van schelpen en karbouwenhoorn (enkelen ook van zilver) gemaakt om pols

(1) Dit gebruik is bij andere bergstammen, als de Tonapoe, enz. nog algemeen. De kabôsenja's en vrijen hebben dan een stuk apenvel voor genoemde deelen; anderen kleine matjes.

en enkel. Oorversierselen komen weinig voor; wel merkte ik vrouwen op, die enorme gaten in de oorlellen hebben, welke gaten door stukjes hout worden opengehouden. Heeft men kralen weten machtig te worden, zoo vervaardigt men zich daarvan eene halsketting.

Gelijk ik reeds heb opgemerkt in 't geen ik mededeelde omtrent mijne reis van Gorontalo naar Poso, vertoonen de talen van de West- en Zuidzijde der bocht van Tomini zeer veel overeenkomst met elkaâr. Het spreekt van zelf, dat ik, op Poso zijnde, mij aanstonds met kracht toelegde op het aanleeren van de landstaal. Aangezien ik evenwel met vele Parigiërs, Saoesoeërs, Todjoërs en met enkele bewoners van de Togian-eilanden in aanraking kwam, had ik ook gelegenheid om inzicht in hunne talen te verkrijgen. De twee hoofddialecten zijn ongetwijfeld het Pososch en het Parigisch, die wat vorming der verba betreft, bijna geheel met elkaâr overeenkomen.

Behalve de vele woorden, die in beide dialecten verschillend zijn, verschillen andere woorden slechts in eene enkele letter. Waar de Posoër bijv. een *j* gebruikt, bezigt de Parigiër een *l*, (waja, wala = omheining; mejoejoe, meloeloe = volgen; boejoe, boeloe = haar). Waar de Posoër een *k* laat hooren, bedient de Parigiër zich van een *g*, (madoengka, madoengga = omvallen; mangkonni, manggonni = eten; pangkaoe, panggaoe = toestel om het weeke gedeelte uit de kokosnoot te raspen). Voor *ntj* in het Pososch, vindt men meermalen een *s* in het Parigisch, (molontjo, moloso = eene wijze waarop men den ziekteduivel bant; mogantji, mogasi = tollen). In woorden als iroe en igoe = houten lepel om rijst te scheppen, zien wij, dat de *g* wel in de plaats van de *r* treedt, terwijl omzettingen als engo en ongé = neus, kalewa en kawali (Maleisch klewang), ook voorkomen.

Het dialect van de Togian-eilanden vertoont nu eens meer overeenkomst met het Pososch, dan weêr met het Parigisch, terwijl ik tot nu toe in het Todjosch slechts kleine verschilpunten met het Pososch heb opgemerkt. De inlander zegt ook algemeen dat Todjo en Poso ééne taal hebben. (1)

Aan het strand bedient men zich van een patois uit allerlei dialecten samengesteld; men weet zelf niet van welk dialect dit of dat woord is. Kent men dit, dan kan men overal aan de kustplaatsen terecht. Daar de Parigiërs zich het meest in de landen van de Bocht hebben verspreid, is het niet te verwonderen, dat van dit patois het Parigisch het hoofdelement is.

De Alfoer van Poso is nog heiden. Alleen de menschen die in de strandkampong wonen zijn mohammedanen. Zij hebben echter geen priester noch moskee. Alleen is er een onbeduidend man, die met „goeroe" wordt aangesproken, welke de gebeden opdreunt, als er een mohammedaan wordt begraven. Hun invloed op de bewoners van Tabonga en Saiwose schijnt nog zeer gering te zijn; alleen hebben dezen het vloeken overgenomen en „lah ilaha illalah" en „Mohamma e rasoel allah" liggen ook reeds in hun' mond bestorven als uitdrukking van groote verwondering. Men kan duidelijk hooren, wanneer de lui daarmede pas beginnen; want dan komen de woorden er heel schuchter uit. Gedurende den tijd, die ik in Poso doorbracht, viel ook de poewasa of groote vasten. Dan kan men opmerken, wie de ware mohammedaan is; want

(1) Ofschoon het Pososch eenige punten van overeenkomst en samenhang met het Tooeboeloe vertoont, zoo bleek het mij na grondiger kennismaking meer en meer, dat het zoowel wat woordvorming als wat woorden betreft veel meer overeenkomt met het Boegineesch. Blijkt dit waar te zijn, dan zouden de dialecten van de Bocht den overgang vormen tusschen de talen van Zuid-Celebes en die van Noord-Celebes.

bij de vasten behoort eenige zelfverloochening. In de eerste twee weken waren er in de strandkampong verscheidene, die zoolang de zon scheen, niets „den mond lieten ingaan" noch sirihpruim, noch cigaret, noch eenig eten of drinken, ja zelfs het overvloedige speeksel werd uitgespuwd; want „niets mag naar binnen gaan." Daarna echter zondigde men wel eens, en vervolgens meer keeren, en de poewasa-maand was nog niet voor $\frac{2}{3}$ om, of allen deden als ware er geen poewasa. En hoe was het daarmede gesteld in Tabonga en Saiwose? Men stoorde er zich in het geheel niet aan. Alleen Garoeda deed alsof hij de poewasa hield, doch op de volgende wijze. Op zekeren morgen kwam ik bij hem, en gaf hem als gewoonlijk een sigaar, waarvan hij zeer veel houdt. Hij stak hem evenwel niet op, maar deponeerde haar in zijn sarong, zich verontschuldigende door te zeggen, dat het poewasa was. Telkens evenwel kwam de sigaar te voorschijn en speelde hij er mee. Ik schoof hem de lucifers toe, zeggende: „komaan, Kabôsenja, steek maar op." „Neen mijnheer, het is vasten." „En denk je dan," antwoordde ik, „dat ge God daarmee zoo'n groot genoegen doet, dat ge over dag niet rookt, noch sirih-pinang kauwt, of niet eet? Ge verheugt Hem, wanneer ge van Hem houdt." Hij stemde dit gaaf toe, en ik ben overtuigd, dat hij die sigaar nog vóór het vallen van den avond heeft opgerookt. De zaak was, dat er een mohammedaan bij zat.

Wanneer men na eenigen tijd gewoon is geraakt aan het duitenstelsel van Gorontalo (6 duiten = 5 cts.) moet men in dit opzicht te Poso opnieuw beginnen te leeren; want hier gelden 18 duiten voor vijf cts. Wanneer ik dus een rijksdaalder in duiten wisselde, kreeg ik eene hoeveelheid van 900 koperstukjes, die mijne beide broekzakken deden uitpuilen. Ofschoon ik de waarde der metalen niet

ken, zoo komt het mij toch voor, dat 900 van die koperstukjes de waarde van één rijksdaalder te boven gaan. Het zijn de zoogenaamde doï-manoe of haantjesduiten, maar zij zijn niet allen dezelfde. Ik gaf mij eenige malen de moeite de muntstukjes na te kijken, en vond er met de volgende opschriften; de haantjesduiten, die het meest voorkomen, dragen het opschrift: „tanah Melajoe" (in Arabische letters) met de jaartallen 1250, 1211 en 1247 (de beide laatste getallen in Arabische cijfers). Verder Negeri Solangoera 1251 (in Arabische letters en cijfers). „Island of Sultana" 1835 en „Island of Sumatra" 1804. Dan spreekt men nog van saoewang of sakoepang = 10 duiten; satali = 30 duiten, sasoekoe = 60 duiten en sareäal = 240 duiten. Een kwartje heet aan het strand satali-tali, een halve gulden sasoekoe-soekoe, een gulden roepia, een rijksdaalder ringgi.

In de kampongs aan het strand gelegen zijn rijksdaalders zeer gewild; ook guldens, halve guldens en kwartjes neemt men aan. Dubbeltjes niet. Komt men daarentegen in de bovenlanden, zoo weet men daar alleen van „doi manoe" te spreken en treedt een stuk ongebleekt katoen (kajoe bĕlatjoe genoemd) in de plaats van den rijksdaalder. Hoofddoeken, borstrokken, (op het oog zeer mooi, maar van zeer inferieure kwaliteit), zout, (1) gambir en garen gelden daar vooral als ruilmiddelen. Zoo kocht ik eens te Tomasa drie speenvarkentjes voor een' hoofddoek (waarde van één gulden) het stuk.

Aan plantaardig voedsel (rijst en djagong) geen gebrek.

(1) Vroeger wilde men niets van het uit Gorontalo ingevoerde zout weten, en men kocht slechts het uit zeewater eigenbereide. Sedert een jaar is dit echter gansch veranderd, en de talrijke zoutbereiders vinden geen koopers meer; men wil slechts het zout „waaraan niet die onaangename reuk" is. Vooral is dit een slag voor de inwoners van Saoesoe, die veel werk maakten van de zoutbereiding en dat product in de andere plaatsen tegen rijst kwamen inruilen.

Moeielijker is het aan vleesch of visch te komen. Aan vischvangst in de zee doet men heel weinig; dat wat men vangt wordt tot eigen gebruik bestemd. Men vischt óf met een klein werpnet óf met een' langen, dunnen bamboe, aan welks einde drie ijzeren punten met weerhaken bevestigd zijn, met welk instrument men de visch „spietst." Meer dan eens zag ik aan het strand inlanders uren achtereen tot aan de knieën in het water staan, voorzien van zulk een' bamboe; maar nooit heb ik gemerkt, dat men er een' enkelen visch meê ving, wel klapperdoppen, verrotte pisang, enz. Als iemand een hert geschoten heeft, kan men nog al wat vleesch inslaan.

Vlak aan de monding der rivier staan een drietal armzalige huisjes, die door Parigiërs bewoond worden. Vijf en tachtig stappen verder vindt men eene groote loods zonder omwanding, waarin de Chineesche handelaar alhier zijne rotan en was opzamelt, terwijl eene menigte varkenshokken getuigen, dat de man zijn ba-mi nog niet is vergeten en dit ook aan anderen gunt. Vlak naast de loods staat een huisje van bamboe vervaardigd, waarin de Chinees woont, en dat ik gedurende bijna maanden heb betrokken, gelijk straks zal blijken.

Wanneer men het pad langs het strand volgt, komt men aan den ingang van het dorp Talisĕ, doch eerst passeert men eene kleine bamboestellage, 't welk de „tampat seitan" is. Het toestelletje is doorgaans vierkant of bestaat ook wel uit drie kruiselings over elkâar geplante staken, met een blad daarop. Zoo er een zieke in de kampong is, legt de belanghebbende daarop een weinig sirih, rijst en de lever of het hart van eene kip. Dikwijls vindt men er een stuk wit doek aan gebonden, dat dienen moet als voorbehoedmiddel tegen ziekte. Aan den in- en uitgang van iedere kampong is zulk een tafeltje opgericht.

Talisĕ is een van de grootste kampongs, die ik te Poso heb gezien, maar het is nu niet meer, wat het was, toen ik aankwam. Vijf van de tien huizen zijn thans verlaten. Dadelijk bij het binnenkomen valt het oog op een groot, leelijk huis, dat nu bijkans vervallen is. Vroeger woonde daar de jongste zuster van den radja van Parigi, die thans met den radja van Todjo gehuwd is en te Tongko woont. Daarnaast heeft men het voormalige huis van den djoegoegoe of rijksbestuurder van Parigi, die bij mijne komst alhier door den Assistent-Resident van Gorontalo gedwongen werd Poso te verlaten, en dien men uit mijn verslag nader zal leeren kennen. Toen hij Poso verliet volgden velen van zijne kawans (personen die bij den eenen of anderen groote behooren) hem, en van daar dat Talisĕ nu zoo weinig bevolkt is. Aan het einde van de kampong staat een groote Talisĕ-boom, (die een' breeden kring van schaduw om zich werpt, en waaraan zij haar' naam ontleend heeft).

Als we deze kampong uitkomen, moeten we nog een tweehonderd meter langs het strand wandelen, om een' weg te bereiken, die twee en een halven meter breed is en recht toe, recht aan naar de kampong Tawongani of Tabonga voert. Vroeger was hier slechts een kronkelend voetpad. Met de hulp van mijn' eigen jongen en eenen bediende van den Chinees, maakte ik er een' rechten weg van. We gaan eerst door eene strook boschland, beklimmen daarop een' kleinen heuvel, om daarna eenen effen weg te kunnen bewandelen. We zijn nog niet ver gegaan, of onze aandacht valt op een vrij groot, alleenstaand huis, (1) aan onze rechterhand. (De ornamenten (bangkoe)

(1) Dit is het eenige huis, dat ik gezien heb, 't welk een erf rijk is. Geen enkel Alfoersch huis heeft een erf, maar zij staan allen door elkaâr.

aan den nokbalk zeggen ons, dat hier een aanzienlijke woont.) Het erf is omringd door eene drie meter hooge palisadeering, die weder van scherpgeslepen naar buitenstekende bamboes is voorzien. De ingang is aan de rivierzijde. We moeten dus de helft van de palisadeering omloopen, en bij het binnengaan eenige hangende bamboes op zijde duwen. Hier woont Bengka, de kabôsenja van Oendâë, eene plaats ver voorbij Tomasa gelegen. Hij is reeds acht maanden afwezig en liet zijne vrouw, eene Parigische, achter onder bescherming van Paoera, zijn' zwager, een kalm, beleefd en vriendelijk man. Bengka is heengetrokken naar het land Loewoe en zou reeds zijn teruggekeerd, zoo in dien tusschentijd zijn vader niet was gestorven en hij niet koppen moest gaan snellen; want Bangka is een laoe makodjo (dapper man). Hij is een van de vier kabôsenja's, die het contract met het Gouvernement gesloten hebben. De drie anderen zijn: Garoeda, kabosenja van Tabonga en Saiwose, Oeli, kabosenja van Taliboi, en Boenga Sawa, kabosenja van .....

Links van den weg heeft men niets dan rimboe, eene plaats waar vele herten zich ophouden. Rechts kan men op eenige punten door het geboomte de groote rivier zien stroomen. (Toen ik van Poso vertrok, was een klein gedeelte van dezen weg ingestort; de sterke stroom waters had het land ondermijnd. Daar ook geboomte aan den kant in dien val is medegesleept, kan men nu op dit punt de rivier in al hare schoonheid bewonderen. Ik liet op die plek eene heining zetten, opdat de voorbijgangers bij avond niet in de diepte zouden vallen.

Van Bengka's huis nog een eindweegs voortgaande, komt men aan het erf, waarop spoedig, naar wij hopen, de Zendingswoning zal verrijzen. Met het school-erf er bij heeft het eene lengte van 75 Meter langs den weg. Ik

zette er met behulp van mijn' jongen eene heining omheen, terwijl het geboomte, dat er te voren op stond, is gerooid.

Nog wat verder voortgaande, maakt de weg een' bijna rechten hoek en daalt, tot wij aan een riviertje komen, de Lombogiani geheeten. Ik sloeg hierover een rustique bruggetje en maakte tegen de sterke helling daartegenover eene trap. Reeds van te voren heeft men de daken der huizen van de kampong Tawongani door het geboomte kunnen zien, en zoodra we de zoo juist besprokene trap hebben beklommen, staan wij aan het begin van het dorp. Het is mij tot nogtoe niet mogelijk geweest daar een' weg aan te leggen, daar het mij aan krachten ontbrak. De grond daar toch is geheel van klei, zoodat het bij regen één groote modderboel is, (vooral onder de huizen is het een niet te beschrijven vuilnishoop, een eldorado voor de varkens, de levende getuigen, die ons al knorrende en wroetende zeggen, dat we ons in eene Alfoersche kampong bevinden). Men zou dus vooraf den grond met steenen vast moeten maken.

Onmiddellijk links van het vuile voetpad ziet men een eigenaardig, nieuw huisje, dat een Meter boven den grond staat en een open voorgallerijtje, twee kamertjes en een keukentje daarachter heeft, alles in miniatuur vergeleken bij de huizen te Gorontalo en andere groote plaatsen. Dit is het huisje, dat ik mij voor zestien rijksdaalders liet bouwen. Ik denk thans nog met weemoedig genoegen aan dat plekje terug, dat ik bij mijn volgend bezoek weêr zal betrekken; dak en wanden zijn van kaloe en het is daardoor tochtig.

Iets achter mijne woning staat het geraamte van een vrij groot gebouw, groot namelijk, voor een Inlandsch. Het is 't kortelings ingewijde huis van de kabôsenja Garoeda. Door de drukke werkzaamheden in de tuinen moest de

bouw een' tijdlang gestaakt worden. Het was inderdaad wel noodig, dat deze waardigheidbekleeder een nieuw huis kreeg; want zie, ginds aan het einde van de kampong staat zijne vorige woning, een lang, smal huis, dat er zeer vervallen en armoedig uitziet. Van binnen alles even vuil en berookt, terwijl men moet zorgen, niet van den gebroken trap te vallen.

En thans ga ik over tot het verhaal van mijne persoonlijke ervaringen, en verplaats u daartoe op Donderdag den 18den Februari.

Nauwelijks waren wij (de Heer Jellesma en ik) met de sloep op 't strand gekomen, of daar kwam de kabôsenja Garoeda met zijn gevolg aan. Mijne beide stoelen en één van den Chinees verschaften ons zitplaatsen. Daar werd mijne zaak nog eens uitgelegd, en de Heer Jellesma voegde er uitdrukkelijk bij: „alle hulp, die ge dezen heer bewijst, bewijst gij mij." Nu is daar een Boeginees, Rasaï genaamd. Deze Rasaï spreekt Maleisch, Boegineesch en Pososch. Vroeger diende hij als loods op de schepen. Ook dezen vroeg de Heer Jellesma mij te willen helpen. De man vatte zijne taak van beschermer zeer nauwgezet op. Hij bleef bijna den geheelen dag dicht bij mij en diende mij als tolk, waar ik met mijn Pososch er niet uit kon komen of (wat doorgaans het geval was), wanneer ik de antwoorden van de menschen niet verstond. In den loop van dien eersten dag kwam hij bij mij met een' kleinen jongen van zes jaar. Hij vroeg, of deze reeds op school kon komen? Daar het ventje bijzonder klein was voor zijne jaren, zei ik, dat hij maar een jaartje geduld moest hebben, „en dit komt mooi uit", voegde ik er bij, „want het zal nog wel een jaar duren, eer ik eene school kan openen." „O Mijnheer" antwoordde de man „het is verbazend zoo dom als de

menschen hier zijn, er is niemand die lezen of schrijven kan!"

Nog dienzelfden dag zeide ik tot hem, dat ik den volgenden morgen Garoeda wilde gaan opzoeken in zijn' tuin; want in dien tijd was men juist bezig aan het ontginnen der tuinen, zoodat de kampongs als uitgestorven waren. „Dan zal ik u vergezellen" antwoordde hij dadelijk hierop; „want de toewan besar (assistent-resident) heeft gezegd dat ik voor u zorgen moet."

Maar ik keer nog even terug tot het begin van dien dag.

Toen de conferentie met Garoeda aan het strand was afgeloopen, ging de Heer Jellesma naar boord terug, en liet mij alleen achter onder een honderdtal Posoërs, die aan het strand vergaderd waren. Ik smoorde onmiddellijk sombere gevoelens, die zich van mij meester maakten, door met mijn woordenboekje in de hand een gesprek met Garoeda aan te knoopen. Reeds lang had ik gedacht, hoe te beginnen, en vond nu een' gereeden aanvang om namelijk, de luidjes in de tuinen te gaan opzoeken. Ik zeide dit dus tot den kabôsenja; deze vond 't uitnemend. De menschen hadden er veel schik in, dat ik met mijn Pososch zoo rondhaspelde. Ik oogde de boot na zoolang ik kon, en zond nog eens in de gedachte met haar mijne groeten over aan mijne vrouw.

Een Chineesch handelaar te Poso woonachtig, stond mij welwillend zijn huisje af, terwijl hij voor zich zelf een plaatsje inrichtte in zijne rotanloods. Wel is waar was dat huisje geheel van bamboe met wanden, die aan de nieuwsgierige menigte volle vrijheid toelieten om mij gedurende mijn middagslaapje (1) te begluren; maar in

(1) Om 4 uur ongeveer werd ik uit mijne rust gewekt door het geluid van Inlandsche muziekinstrumenten, vlak in mijne nabijheid; buiten komende zag ik een zelfde tooneel als ik reeds mededeelde in mijne beschrijving van de reis door de Bocht: eene danspartij van

de gegeven omstandigheden scheen het mij een paleisje toe, daar ik gansch iets anders had verwacht. Wel kwam de gedachte in mij op, dit huisje voor goed van den Chinees te huren, maar spoedig stapte ik van dit denkbeeld af om twee redenen: namelijk, dat ik daardoor den man van zijne woning beroofde en niet onder de Alfoeren zou wonen; want uit het voorgaande is reeds gebleken, dat aan het strand eene Islamsche kampong ligt. Ik maakte dus aanstonds aanstalten om aan zulk een eigen huisje in de kampong Tabonga te komen; maar aangezien er geen sprake was van eene dergelijke woning te koopen of te huren, was ik genoodzaakt er eene te laten bouwen. Om dit gedaan te krijgen, wendde ik mij het eerst tot den kabôsenja, daar deze alle lieden onder zijn bestuur heeft en mij dus ook het vlugst zou kunnen helpen. Bovendien hoopte ik, dat dit voor hem een blijk van vertrouwen zou zijn en ik hierdoor meer met hem in aanraking zou komen. Ik bezocht hem dus verscheidene malen tot dit doel; of hij niet wilde of werkelijk niet kon, hoe het zij, hij verontschuldigde zich steeds met allerlei uitvluchten. Eindelijk vond ik zekeren Boerahima, een' inwoner van Togian), die bereid was voor den prijs van zestien rijksdaalders eene kleine woning voor mij te bouwen. Ik heb evenwel nog twee en een halve maand geduld moeten oefenen.

Ik kwam waarlijk in een' niet aangenamen tijd, daar de lieden, zooals ik reeds heb opgemerkt, in hunne tuinen

---

vrouwen, begeleid door eene erbarmelijke muziek, bestaande uit een trom, een gong en een koperen bord. Rasaï onderrichtte mij toen, dat de broêr van den radja van Parigi, die zich in het Parigische dorp ophield, deze dansmeiden te mijner eere had gezonden. Dit is eene soort van broodwinning voor den eigenaar; want het geld, dat die vrouwen met haar dansen ophalen, is voor den eigenaar dier slavinnen. Ik betaalde dus wat ik voor die eer schuldig was; maar deed tevens den broêr van Parigi's radja weten, dat ik voortaan van zulk soort eerbewijzen verschoond wenschte te blijven.

bezig waren en zij dus ook in hunne tuinhuisjes vertoefden. Wel bezocht ik meermalen de kampongs; maar ik moest dit weldra opgeven, aangezien dit niet het minste nut in had.

In den beginne zocht ik dus naar werk, en weldra vond ik, wat ik zocht. Het was hoog noodig, dat het pad van het strand naar de kampong Tabonga tot eenen weg werd gemaakt.

Daar de Parigiërs, die aan het strand wonen, geene tuinen aanleggen, verblijven zij voortdurend in hunne huizen. Ik wendde mij dus tot eenigen van hen, met wie ik reeds vriendschap had gesloten, om hulp. Een viertal was daartoe bereid, en aan deze gelukkige omstandigheid was het te danken, dat ik in twee dagen een eenvoudig bruggetje over een riviertje en een' trap tegen eene steile helling op, kon aanleggen. Na deze twee dagen echter, moest ik die hulp weer ontberen en den weg aanleggen met mijn' eigen jongen en een' bediende van den Chinees. Zoodoende had ik eene maand noodig eer het werk voltooid was; maar genoot daarna ook de voldoening niet als voorheen door onkruid en boomtakken geplaagd te worden.

Hoeveel moeite ik er ook toe deed, ik kon hun niet aan 't verstand brengen, dat die weg tot aller nut was, en dat het dus billijk was, als zij mij daaraan hielpen.

Wel kwamen er nu en dan eenigen bij mij, die hunne hulp aanboden, maar – tegen betaling van een hoofddoek daags!

Alleen als ik iemand van de eene of andere ziekte of wond had afgeholpen, kwam de herstelde mij één' dag helpen uit dankbaarheid.

Het doel, dat ik met dien weg op 't oog had was drieledig: 1°. wanneer de houtwerken voor het huis aankomen, kunnen die gemakkelijk naar boven vervoerd en gebracht worden naar de plek, waar onze woning, zij het

spoedig staan zal; 2°. is het voor de jeugd minder bezwaarlijk ter school te komen, en eindelijk geef ik door dien weg een voorbeeld aan de Posoërs, hoe zij nu de andere wegen kunnen maken.

Ook bood het wegwerken ruimschoots gelegenheid aan om gesprekken met de voorbijgangers aan te knoopen. De Posoërs lieten dan ook niet na hunne ingenomenheid met den weg te betuigen. Eens dat Garoeda daar voorbij kwam, maakte hij allerlei complimentjes, en drukte zijne bewondering uit door te zeggen, dat er wel een rijtuig langs kon gaan, maar de goede man heeft nooit een rijtuig gezien. Wellicht ving hij dit gezegde van den Chinees op.

Eenige losse aanteekeningen met betrekking tot mijnen omgang met het volk, volgen hier. Mogen zij eenigszins onsamenhangend zijn neêrgeschreven, een geheel daarvan te maken, is bijna niet mogelijk.

Als ik in den beginne de kampong bezocht, liepen de kinderen, die aan het spelen waren, weg; maar dan riep ik hun in 't Pososch toe: „Wees niet bang, kom eens hier!" Bij voorbaat had ik mijn zak gevuld met blikken doosjes waarin spiegeltjes; die hield ik hun voor, en weg was alle vrees. Daarop zeî ik: „Bekijk je gezicht maar eens."

„Ik vertelde als ik een school had, zij maar allen moesten komen om vele schoone zaken te leeren. Één vroeg mij of grooteren ook konden leeren? „Wel ja;" antwoordde ik, „als ik 's morgens de kinderen onderwezen heb, zal ik 's middags en 's avonds de ouderen leeren."

„Meer dan eens kwamen de lui bij mij aan huis. Eens kwam er een, die mij vertelde, dat hij Boegineesch kon lezen. Ik haalde daarop mijn Nieuw testament in die taal, waarvan hij het titelblad las. Daarop vroeg hij, of dit *het* boek was en of Allah-taäla de wereld geschapen had, 't geen mij aanleiding gaf, hem het scheppingsverhaal

te vertellen. Toen ik zag, dat er aandacht was onder de hoorders, vertelde ik verder van de aartsvaders, dat de menschen hoe langer hoe slechter en ongelukkiger werden, en dat God medelijden met de menschen had en daarom Jezus zond. Ik bracht weêr de school te berde, waar de kinderen al die schoone zaken zouden kunnen leeren. De man, die het Boegineesch gelezen had, was bezig zijnen dolk met een citroentje schoon te maken, en riep eensklaps uit: „ik wilde dat ik mijn' kleinen jongen lang kon maken, dan kon hij naar school gaan."

Als ik bedenk wat ik zoo gedaan heb en nog eens over mijne ontmoetingen nadenk, dan komt meermalen de gedachte in mij op, dat ik nu en dan eene gelegenheid liet voorbijgaan om ongezocht een woordje over God te kunnen zeggen. Maar ik gevoelde dat het in den aanvang ongezocht moest zijn. Begrepen zij direct, dat ik hun een' nieuwen godsdienst kwam brengen, wellicht zouden zij zich dan van mij afwenden. De naam Toehan Allah kennen velen reeds, voor zoo ver zij mohammedanen zijn. De Alifoeren noemen hun' hoogsten God „Poewe Lamoa" en ik denk mij vooreerst aan dien naam te houden.

Ook met de lieden van andere stammen kwam ik in aanraking, want dikwijls komen zij te Poso handel drijven. Meermalen ontmoette ik daar Tonapo, den gevreesden stam, berucht om zijn koppensnellen. Wel mocht de heer van Hoëvell schrijven, dat de Tolago-Alfoeren juist om hunne vredelievendheid het doel worden voor koppensnellers-partijen van de andere stammen. De Tonapo dragen nog de tjidako. Sommigen hunner hadden een soort van bandelier om het middel, waaraan een haarlok hing te wapperen, ten teeken, dat men een' kop had gesneld. Als zij één of meer koppen hebben gesneld, laten zij de haren van den knevel aan den linker mondhoek staan, als een bewijs

van hunne dapperheid. Een stuk apenvel (de slaven gebruiken een eenvoudig matje) voor de partes posteriores gehangen, voltooid hunne kleeding.

Men kan eenen troep Tonapo-Alfoeren reeds op eenen afstand hooren aankomen door het geklingel van belletjes, dat veroorzaakt wordt door koperen klokjes, die van achteren tegen de beenen slingeren; anderen hebben bamboekokertjes met steentjes daarin, welke kokertjes bij het loopen een eigenaardig klinkend geluid teweeg brengen. Ik maakte een praatje met hen, en kwam toen te weten, dat die belletjes en kokertjes dienen om hunne tegenwoordigheid aan elkander te kennen te geven, wanneer zij een bosch doortrekken.

Eens had ik met eenen grooten troep van hen een gesprek over het koppensnellen. Ik zeide, dat dit eene slechte zaak was, dat God dit niet wil hebben, enz. „Ik zal jelui het bewijs geven" vervolgde ik: „zoudt ge het prettig vinden, wanneer ge zelf gesneld werd?" Algemeen gelach en geroep van: „neen, neen." „Welnu" hernam ik, „als een van jelui gesneld wordt, zeggen de overigen: „die man, die onzen makker gesneld heeft, is slecht. Zoo zegt God ook, dat die man slecht is, die zonder reden een van zijne schepselen doodt."

De goeroe, het hoofd van den mohammedaanschen godsdienst te Poso scheen mij wel te mogen lijden. Eens bracht hij mij tweehonderd djagongs. Ik bedankte hem daarvoor, maar voegde er bij, dat hij dit voortaan niet meer doen moest. Ik zou ze gaarne van hem koopen. „Och mijnheer", zei de man, „dat is een geschenk van het hart; als dat niet één met u was, zou ik het niet doen." Bij die gelegenheid vertelde hij mij ook, dat een kind, 't welk ik nog geneesmiddelen had gegeven, was gestorven. Hieruit ontspon zich tusschen ons een gesprek over God. „Wanneer Allah laäla wil, dat iemand sterft, geeft de

obat niets. Wanneer iemand mij wil snellen en het is mijn tijd nog niet, dan kan hij mij ook niet snellen." Ik gat hem natuurlijk hierop christelijk repliek.

Dat ik den Zondag vierde en op die dagen niet werkte, trok weldra de aandacht, zoodat men mij meer dan eens kwam vragen, waarom ik niet werkte.

Het duurde ook niet lang, of ik kreeg bezoeken van kinderen, zoowel toen ik aan het strand als boven woonde. Daar ik hen nog al eens kralen en spiegeltjes gaf, was er eene manie van vragen over hen gekomen. Ze vroegen de ongerijmdste dingen, enkel uit zucht tot vragen. Het was niet altijd even gemakkelijk hen bezig te houden. Nu eens leerde ik hen eenvoudige kunstjes aan een' vliegenden rekstok, dan weer verzamelde ik ze om mij heen door proppenschieters voor hen te maken. Dan was alle schuchterheid vergeten en het kleine volkje stond vertrouwelijk om mij heen geschaard. Op een' anderen tijd was het weer een tros pisang, die de jeugd naar mijn huisje deed toeloopen.

De lieden, die van boven kwamen, en dus zelden of nooit een' blanke hadden gezien, waren altijd in den beginne verwonderd over mijne kleur. Zoo vroeg een kabôsenja van boven mij, of hij „mijne hand van binnen" mocht zien en uitte daarop zijne verbazing, dat de hand daar ook wit was. Hij ging voorts naast mij staan, om het verschil in lengte te zien en lachte hartelijk, toen ik mijnen arm op zijn hoofd legde.

Het is te Poso een eigenaardig volkje. Eens kwam eene vrouw mij zes eieren brengen. Ik dacht, dat zij mij hare waar te koop aanbood en wilde betalen, maar neen. Ze zei: „ik geef ze mijnheer present." Ik bedankte haar, doch een oogenblik later vroeg ze mij om petroleum. Dit overkwam mij telkens. Als men mij iets bracht „uit het hart" d. w. z. als geschenk, dan volgde daarop doorgaans

een verzoek om zeep, tabak of petroleum. Zoo herinner ik mij iets dergelijks van een' ouden man, die mij eerst een handvol onrookbare, inlandsche tabak aanbood en dit als aanloopje gebruikte om mij mijne verbandschaar te kunnen afvragen.

Een eigenaardig gevoel maakte zich van mij meester, toen ik met de taal zóóver gevorderd was, dat ik gesprekken, die buiten mij om gevoerd werden, eenigszins kon begrijpen. Zoo hoorde ik eens iemand aan een ander vragen: „zal de Belanda uit den Koran onderwijzen?" „Neen", was het antwoord, „uit een heel ander boek. Belanda leest er 's morgens uit."

De tuinen van de kampong Saiwose bezocht ik ook eenige malen. Deze liggen een eind van de kampong verwijderd tegen de berghellingen. Wanneer men van de hoogte af daarop nederziet, treft men rechts de rivier, die zich door de kleine heuvels heenslingert, recht voor zich een diep dal en heel in de verte den berg waarop Tomâsa ligt; links tegen de hellingen der heuvels de tuinen met hunne huisjes. Dit levert werkelijk een schoonen aanblik op.

Naar welk tuinhuis nu het eerst? Ik koos het grootste en fraaiste uit, en richtte daarheen mijne schreden. Het bleek het tuinhuis van Garoeda's zuster te zijn. Ik vroeg boven te mogen komen en besteeg den trap. Ik vond er drie vrouwen, een' man en eenige kinderen. Eene der vrouwen, ik meen de dochter van Garoeda's zuster, was ziek. „Pijn in het hoofd, mijnheer." Ik beloofde den volgenden morgen terug te zullen komen om geneesmiddelen te brengen en hield woord.

Het heeft lang geduurd eer de vrouwen aan mij gewend waren. Bang zijn ze niet meer, maar met mij praten, durven slechts enkelen. Een' zeer aangenamen indruk maakte op mij de vrouw van Garoeda; toen ik daar mijn

laatste bezoek bracht, gaf ze mij een eigengewerkt matje om op te zetten, met verzoek dit aan mijne vrouw te geven. Ik heb de lieden in de tuinen (1) niet zoo dikwijls kunnen opzoeken, als ik eerst van plan geweest was. De enorme regens, die gedurende den tijd van mijn verblijf aldaar gevallen zijn en de pijnlijke voeten, waarmede ik gesukkeld heb, waren daarvan de oorzaak.

Eens kwam er een man bij mij, van wien ik eerst meende, dat hij tot een Parigisch gezelschap behoorde. Ik zeide tot hem: „Zoo vriend, gaat ge naar uw land terug?" „Ja mijnheer, maar nu nog niet, ik moet eerst vriendschap met u sluiten," luide zijn antwoord. Ik praatte dus nog wat met mijn' nieuwen vriend door en bij het weggaan was het: „Als mijnheer nu nog drie spijkers voor mijne prauw had, was zij klaar."

Mag ik het als een teeken van leergierigheid aanmerken, dat de Posoër van al wat hij ziet tekst en uitleg vraagt? Het moeielijkste geval was zeker wel, toen ik de uitlegging van mijn' thermometer moest geven.

Een aardig geval had ik met mijn lakstempel. Een man zat bij mij te keuvelen, en na eerst mijn zakmes van alle kanten bekeken en bewonderd, ja zelfs met eene der kleine mesjes zijne nagels gekort te hebben, viel zijn oog op mijn' stempel. „Wat is dat mijnheer?" Ik wist zijne weet- of nieuwsgierigheid niet beter te bevredigen, dan door een afdruk er mede te maken, en voegde er nog bij: „Als ik nu aan een' vriend in Holland eenen brief zend en deze ziet de letters Alb. C. Kruijt, dan weet die vriend dadelijk

(1) Het ongelukkige van die bezoeken in de tuinen is, dat men nooit weet waar de menschen zijn; dikwijls staan de tuinhuisjes geheel ledig en het is mij meermalen gebeurd, dat ik, na een' flinken tocht naar en door de tuinen, niet dan eenige kinderen zag, die dan nog wel eens verschrikt het hazenpad kozen.

dat *ik* dien brief schreef. „Mijnheer, mag ik dat dan hebben?" (hierbij wees hij op het stukje papier met mijne letters), „als er dan eene boot hier komt, kan ik aan de orang belanda laten zien, dat ik uw vriend ben.".

Bij de bezoeken, die ik aan huis kreeg, trok mijn bijbel steeds de aandacht; zoo kon ik nu en dan een kort woord over zijn' inhoud spreken.

Zeer dikwijls begaf ik mij naar het huis van den kabôsenja Garoeda, niet alleen om hemzelven, doch ook omdat daar meestal velen bijeen waren, ook vreemdelingen. Waren de laatsten radja's van de bovenlanden, dan liet ik nooit na bij hen aan te dringen om zich in mijne nabijheid te vestigen. Bij zekere gelegenheid bepleitte ik mijne zaak aldus: „Gij zijt zoo bang voor de Tonapo, omdat ze telkens koppen komen halen en jelui beboeten. Als ge dicht bij mij woont, behoeft ge niet bang te zijn; want de Tonapo vreezen de Compania en dan kan ik jelui onderwijzen." „Is u niet bang?" vroeg de kabôsenja. Ik begon te lachen om de wending, die hij aan het gesprek gaf en antwoordde: „Wel neen, ik weet immers, dat God mij beschermt en Hij is zeer, zeer machtig." (Voor *al*-machtig weet ik nog geen woord in het Pososch). Hij scheen niet zeer genegen dit gesprek verder voort te zetten. Zijne aandacht viel op mijne schoenen. „Kunt u die uittrekken?" „Ja" zeide ik en voegde de daad bij het woord. Verwonderd zag hij naar mijn' voet, een voet zonder teenen. Ik legde hem uit, dat dit een sok was, die ik over den blooten voet aantrok om haar niet te bezeeren in den schoen. Maar hij wilde zeker van zijne zaak zijn, bukte bij mij neder en was eerst tevreden, toen hij vijf teenen één voor één had geteld.

Het trof mij, op te merken, dat de meesten, die ik over God sprak, begonnen te lachen. Ik verklaar dit hieruit,

dat men niet gewoon is over die zaken te spreken en men het vreemd vindt als een ander het doet.

Een van de indrukken, die ik op het volk gemaakt heb is, dat ik zeer rijk ben. Dat komt, omdat ik rijksdaalders, die hier zeer in aanzien zijn, gebruik, terwijl de Chinees alles met ruilmiddelen doet, die niet zulk een' voornamen indruk geven. De meening, dat ik rijk ben, maakte het mij vaak al te lastig, want men vroeg mij steeds om alles; weigerde ik, dan was men niet zelden gepikeerd. Dit was evenwel het ergste niet, want een stukje zeep, een handvol zout, enz. had ik wel te missen, maar moeielijker was het, wanneer zoo eenigen kwamen met mogelijke en onmogelijke voorwerpen, ten einde die te verkoopen om speelschulden te betalen.

Over het doel van mijne komst te Poso verschilden de meeningen. Zij die mij mogen lijden en vertrouwen, zeggen: „De Belanda is gekomen om te zorgen, dat de Tonapo ons geen kwaad meer doen zullen." (Het is wel eigenaardig, dat er geen partij Tomase te Poso is gekomen, gedurende de twee laatste maanden van mijn verblijf aldaar).

Anderen, die het minder op mij begrepen hebben, zeggen: „Belanda is hier gekomen om de heerschappij van de Compania op te richten." Ik heb toch het ware doel van mijne komst, zoo veel en zoo goed mogelijk bekend gemaakt.

Groot vermaak schepte men er in, als ik eenige Pososche liederen, die ik uit den mond van eenen Alfoer had opgeschreven, voorlas. „Dat leer ik nu alles aan jelie," zeî ik dan, „omdat ik jelie goed wil leeren kennen; als ik nu de taal wat beter ken en ik vertel jelui hoe God de aarde geschapen heeft en hoe wij weten, dat hij ons als een Vader liefheeft, dan hoop ik ook, dat jelui van mij zullen willen leeren." Bij zulk soort gezegden, merkte ik altijd eene onverschilligheid of verwondering op, die

mij pijnlijk trof. Bijna had ik liever gehoord: „Daar willen we niets van weten."

Op zekeren morgen kreeg ik iemand bij mij, Paoero genaamd. Ik was al van hem gaan houden, en daarom vroeg ik hem eens op den man af: „Als ik je van God vertel, wil je dan naar mij luisteren?" Hij antwoordde „Als u van God vertelt wil ik graag hooren." Dit is tot nog toe het eerste voorbeeld van onmiddellijke toestemming. Ik sprak eerst over den Bijbel, en vertelde welk soort van boek dat is. Op mijne vraag, of hij wist, hoe God de wereld heeft geschapen, antwoordde hij ontkennend; maar, daar wij op dat oogenblik gehinderd werden, beloofde ik hem die geschiedenis thuis te komen vertellen. Korten tijd daarna begaf ik mij met een kloppend hart naar zijne woning, want het zou de eerste maal zijn, dat ik een geregeld verhaal in het Pososch zou doen. Ik ben er dan ook doorgesukkeld; maar had mijn hoorder niet eenige Maleische woorden gekend, dan was ik wellicht moeten blijven steken. Die taal, die taal! Hoe kan ik het Evangelie verkondigen, zoolang ik nog geene woorden gevonden heb voor de denkbeelden, liefhebben, vergeven, vrede, rust, zonde, hoop en zooveel anderen!

Eens waren twee kabôsenja's naar beneden gekomen. Ik polste een van hen, of hij ook van Lamoa (God) wilde hooren vertellen, waarop hij bevestigend antwoordde; maar er was toch niet zooveel ernst in dat antwoord, dan dat hij er niet aanstonds op liet volgen: „Wil mijnheer niet eene vrouw van Gorontalo voor mij meêbrengen?" (bedoelde man is weduwnaar). Na eene poos kwam hij weêr op 't zelfde chapiter, en zeide, dat ik maar heel veel vrouwen moest meêbrengen.

Ik vroeg hem verder, of hij varkensvleesch at. De man antwoordde: „Ja, de lui boven eten varkensvleesch,

maar ik niet, ik houdt er niet van, maar ik ben daarom geen Issëlame. Dat willen we niet zijn."

Drie gelegenheden deden zich voor, dat ik in nauwere aanraking met het volk kwam, namelijk bij drie feestjes, een bij het begin van mijn verblijf te Poso en twee tegen het einde daarvan, twee door Garoeda, een door mij gegeven.

Het eerste feestje dan had plaats bij gelegenheid van het zaaien der rijst in de tuinen: dit vernomen hebbende, besloot ik er heen te gaan. Door de vele regens was de streek die mijn gids en ik te doorworstelen hadden een en al modder. Ik zag er dan ook als een polderwerker uit, toen ik aankwam. Tegen eenige steilten kon ik niet op vanwege de gladheid, en ik moest eerst met mijn' schoen een steunpunt in de klei stampen, eer ik verder kwam.

Een eenigszins verwijderd geluid deed mij vermoeden, dat men nog met padi zaaien bezig was. Reeds van den vroegen morgen hield men zich hiermede bezig. Eerst gaan allen het terrein af met lange, puntige stokken en steken in den grond gaatjes van ongeveer drie vingers diep. Daarna wordt de padi in die gaatjes gestrooid, een tiental korrels in elk. Dit planten moet in een dag zijn afgeloopen. Of hiervoor eene bepaalde reden bestaat is mij niet gebleken. (1)

Toen ik aan den anderen kant van den berg was gekomen, verraste mij een aardig schouwspel. Garoeda stond daar op de helling te commandeeren. In een' halven cirkel naderden de zaaiers en zaaisters van beneden naar boven in gebukte houding, in ieder gaatje de noodige padikorrels werpende. Zij hadden daartoe een bakje van

(1) De tuinen worden niet eerst omgewoeld. Al het geboomte wordt omgehakt, de stronken laat men zitten. Bladeren, gras en klein geboomte worden verbrand en de groote boomen laat men op het terrein liggen.

wokablad vervaardigd, gevuld met padi in de linkerhand. Vier of vijf vrouwen liepen met groote korven padi rond om de ledige bakjes der zaaienden met padi te vullen. Zoo nu en dan hieven allen een geschreeuw aan, waarschijnlijk om elkander aan te moedigen gedurende dezen eentoonigen arbeid.

Na den arbeid stegen allen in de tuintjes om den maaltijd te gebruiken. Die zou luisterrijk zijn; want hij, die het feest wenschte te geven, zou een karbouw slachten! Ieder kreeg een pakje gekookte rijst, een bakje (van wonkablad) groente, een bakje karbouwen- of geitenvleesch (de vrouwen eten geen karbouwenvleesch, omdat ze daarvan ziek worden) en een' nap (eveneens van wokablad) voor de sagoweer. Garoeda was vrij goed gemutst, „Ik moest het maar nemen zoo als het was, het eten van de Compania was natuurlijk veel beter. Het was waarlijk om er verlegen onder te worden, zoo zaten mannen, vrouwen en kinderen mij aan te gapen, terwijl ik het eten met de vingers naar binnen werkte. Toen Garoeda zag, dat ik mij niet van mijn stuk liet brengen, grinnikte hij en zei: „U is niets verlegen." Na den maaltijd bleven wij eenigen tijd praten, en toen ik ten laatste naar huis terug ging, was dit in de zekerheid, dat ik wederom eene schrede was gevorderd op den weg tot populariteit.

Het tweede feestje werd door mij zelf gegeven bij gelegenheid dat mijn huisje boven voltooid was.

Het derde had plaats bij de inwijding van Garoeda's nieuwe huis; doch om dit verslag niet al te lang te doen worden, zal ik de beschrijving er van maar achterwege laten.

Dat ik langzamerhand het vertrouwen van de bevolking begon te winnen, bleek mij ook dááruit, dat men mij nu en dan in verschillende dingen om raad en voorlichting kwam vragen. Zoo kwam er eens een afgezant van een

radja mij uit naam van zijn' heer om raad vragen in eene zaak. Te Mapane namelijk wilde een man een stuk goed ruilen tegen rotan; maar de eigenaar van de rotan zeide, dat hij niet genoeg van dat product had om het stuk goed te betalen. „Nu, neem het toch maar" zeî de ander. Daarop ging de verkooper van het katoen de bossen rotan tellen, en zeide dat de hoeveelheid veel te klein was. „Ja, dat heb ik je immers van te voren al gezegd." Er ontstond hierover evenwel twist, tot een zoon van bovenbedoelden radja tusschenbeide kwam om vrede te maken. Een van de twistenden voegde hem echter toe: „Wat geef ik om jou vader en jou moeder, ze zijn niets waard." Dit nu heeft de radja hoog opgenomen, en nu liet hij mij vragen, welke straf de beleediger moest ondergaan? Ik raadde hem aan, eerst te onderzoeken of de man werkelijk schuldig was; bewees hem daarna, dat iets 't welk in drift gesproken was, niet zoo letterlijk moest worden opgenomen, en liet niet na op God te wijzen, die ons zoovele zonden vergeeft.

De beleediger kreeg daarop alleen eene aanzegging, dat zijne woorden hem ditmaal niet zouden worden toegerekend.

Op zekeren avond om half elf, zat ik rustig alle nieuwigheden van het Pososch, die ik dien dag had opgedaan te verwerken, toen ik vele stemmen buiten hoorde. Eerst dacht ik dat het Alfoeren waren, die hunne prauwen opzochten om naar eene andere plaats te vertrekken. Zij hielden voor mijne deur stil. Ik wendde het hoofd om en zag voor mijne openstaande deur onder het schijnsel van een' grooten bamboefakkel een tiental lieden. Ze waren geheel gewapend met schild, speer en zwaard. Eén droeg een oud vuursteen-geweer uit den tijd der Compagnie. Ik kan niet ontkennen, dat ik eenigszins schrikte op dit onverwachte gezicht.

Een paar goede bekenden kwamen binnen. Eén voerde het woord, terwijl de buitenstaanden eenen krijgsdans uitvoerden: een fantastisch gezicht bij het fakkellicht. „Mijnheer!" zei de woordvoerder, „wij komen u vertellen, dat er eene vrouw gewond is in de kampong. Ik dacht, dat men mij om geneeskundige hulp kwam vragen, en wilde mij daartoe gereed maken; doch dat was het niet, 't was slechts eene lichte wond aan de hand: zoo juist: terwijl zij stond te wasschen, had men met eene speer naar haar gestoken door den vloer heen.

„Dit is een teeken" Mijnheer, „dat er koppensnellers zijn, en nu komen we u vragen, wat wij doen moeten. Mogen wij hen doodmaken, als wij ze vinden?"

„Van welken stam?"

„Dat weten wij niet."

„Ja hoor eens vrienden" zei ik „het is goed dat jelui waakt, maar weest nu niet woest. Valt zelf niet aan, maar kijkt goed uit de oogen. Als iemand u aanvalt, verdedigt u dan; maar als het eenigzins kan, ziet hem dan levend te vangen: één levend gevangen is beter dan tien gedood." Voorts gaf ik nog den raad twee aan twee te waken en nu en dan de ronde om de kampong te doen. Schreeuwende en zingende onder uitroepen van „dat is mooi", „dat is goed" trok de bende af.

Gelukkig ging de nacht rustig voorbij en de teekenen van de nabijheid van „koppensnellers" hebben zich niet weder vertoond.

Laat ik u nu eens in kennis stellen met den vorst onder wiens bestuur het strand staat, namelijk, de kabôsenja Garoeda.

Hij is een man van tusschen de veertig en vijf en veertig jaren, middelmatig van persoon, zwaar gebouwd

met een dom, bol gezicht. Dit domme gezicht is niet het masker van doorzicht en energie, maar geeft volkomen weer, wat de man is. Hij spreekt heel weinig en lacht zelden. Ik leerde hem niet alleen kennen als dom, maar ook als laf in hooge mate. Hij koestert eene zeer groote vrees voor den radja van Parigi, en dit is zelfs zoo sterk, dat hij iemand naar genoemden vorst zond, om te vragen of hij wel te Poso mocht blijven wonen, nu een Belanda in hun midden verkeerde? Garoeda is voorts zeer gesteld op rijksdaalders, vooral die met de buste van Willem II; want die zijn naar zijne meening „de ware". Van daar dan ook, dat ik in een goed blaadje bij hem kwam te staan, wijl ik genoodzaakt was eenige kokos- en arenpalmen van hem te koopen, die op ons aanstaande erf staan.

Ik deelde u reeds meê, dat men in de tuinen druk bezig was toen ik te Poso kwam. Ook de vorst hield zich op in een tuinhuisje. Eenige malen bezocht ik hem daar, maar dat waren tochten!

Eerst moest ik een pad volgen, dat zeer modderig was, doch met de soldatenschoenen, die ik mij had aangeschaft, maakte dat niets uit. Weldra echter kon ik in 't geheel geen pad volgen en moest tegen een' steilen berg opklauteren. Het is eigenaardig, dat de Alfoeren zulke onmogelijke plekjes voor hunne tuinen opzoeken; nooit zaaien zij tweemaal op hetzelfde veld. Ieder jaar moet men dus eene nieuwe plek boschgrond ontginnen.

Men was boven op den berg, waar Garoeda dit jaar zijne tuinen zou aanleggen, druk bezig aan het boomenkappen, zoowel mannen als vrouwen. De wortels laat men in den grond zitten, terwijl de takken en kleine boomstammen verbrand worden. Midden in den tuin staat het tuinhuisje.

Bij Garoeda aangekomen, sprak ik hem onder meer over de school, en toen ik vroeg, of hij de kinderen naar school zou zenden, antwoordde hij onverschillig: „Als ze willen leeren, dan moeten ze maar leeren."

Toen het eens eenige dagen achtereen droog was geweest, en ik bij Garoeda aanwipte, wees ik hem op Gods goedheid; want waren de stortregens voortdurend gevallen, zoo zou de pas gezaaide rijst wellicht verdronken zijn. Ik bediende mij in dit gesprek van den naam Lamoa; maar hij antwoordde vrij norsch: „Neen, dat heeft Allah laäla gedaan." Ik maakte hem daarop duidelijk, dat Allah en Lamoa denzelfden God aanduiden, want dat er maar één God is.

En welke is thans mijne meening over hem, nu ik eens kalm over zijn persoon heb kunnen nadenken? Hij is voor mij nog steeds een gesloten boek. Dat het gesprek doorgaans niet vlotte schrijf ik daaraan toe, dat hij mij zoo koud maakte. Hoe hij over mij denkt, weet ik niet. Toen ik er mijn' jongen eens naar vroeg, zeide deze, dat hij Garoeda nog nooit over mij had hooren spreken. Alleen moet hij eens gezegd hebben: „Mijnheer is vlug in 't helpen."

Wanneer ik al de tooneelen gedurende mijn verblijf te Poso nog eens voor den geest haal, dan kom ik tot het besluit, dat ik tot nog toe aan de geneesmiddelen het meeste succes te danken heb. Niet alleen dat ik door het uitreiken daarvan en het behandelen van zieken meer vertrouwen wekte, maar ook, omdat ik daardoor achter verscheidene zaken ben gekomen, die mij anders wellicht niet zoo spoedig duidelijk zouden zijn geworden. Bijna alle ziekten schrijft de Possoër toe aan „kantoe", en hierin staan de Posoërs niet alleen te midden van de volken van den Indischen Archipel. De beteekenis van het woord

„kantoe" zal u duidelijk worden, wanneer ik u vertel, hoe ik zelf aan de beteekenis van dat woord gekomen ben.

Op zekeren avond dan zat Boerahima bij mij, en deze gebruikte het woord „kantoe". Ik vroeg naar de beteekenis van dat woord. „Kantoe" antwoordde hij met een eigenaardigen blik, „Kantoe mijnheer, is vergif van den duivel."

„Zoo, en wat doet de duivel dan met dat vergift?"

„Dat laat hij in het lichaam van den mensch gaan."

„Kom, wees nu niet zoo geheimzinnig, maar vertel mij wat er van is."

„Er zijn menschen," zeide Boerahima met een' duisteren blik in het licht van mijne lamp, „die de kunst verstaan om andere menschen ongelukkig te maken. Die menschen zijn *slecht* en van den duivel bezeten, (mepongko) zij nemen het een of ander, tabak, een stuk hout, zelfs een kapmes wikkelen zij in een wokablad en leggen dat ergens op eene plaats neer. Wanneer nu iemand bij ongeluk daarop trapt, dan gaat het voorwerp waarop hij getrapt heeft over in zijn buik of in zijne schouders."

„Is je zoo iets wel eens overkomen?" vroeg ik.

„O ja mijnheer" antwoordde hij, „maar eenigszins op eene andere manier. Een paar meisjes hadden een pakje tabak in mijn broekzak gestopt; ik dacht dat dit maar eene aardigheid was, en wist niet, dat die meisjes mepongko waren. Welnu dan, toen ik thuis kwam, was het zakje tabak uit mijn zak verdwenen en in mijn' buik verhuisd."

„En hoe gevoelde je je toen wel?"

„Eh, zwaar ziek" antwoordde hij, mij daarbij met een benauwd gezicht aanziende, nu ik de herinnering aan die ellende zoo meedoogenloos bij hem opwekte, „Ik was heelemaal stijf en kon niet loopen."

„En wie heeft je daarvan afgeholpen" vroeg ik verder.

„Wel, de woerake (priester). Deze kneep mij even in

den onderbuik, en legde daarop het pakje tabak voor mijne voeten neer."

Ik zeide Boerahima, dat ik niet kon begrijpen, dat hij, die in Allah geloofde, niet beter wist, dat dit bedriegerij was. De man zweeg een poosje, en zeide toen gelaten: „maar als de tabak in mijn' buik zat, moest ze er toch weer uit, en dat kan niemand anders doen dan de woerake."

„Roep mij er eens bij, wanneer men de „kantoe" uit eens anders lichaam verwijdert" verzocht ik, 't geen Boerahima mij beloofde en – hij hield woord.

Een tweetal weken na dit gesprek kwam ik weêr eens in de kampong aan het strand. Daar ging mij eene vrouw voorbij met eene *witte* slendang, een ongewoon gezicht. Boerahima liep mij tegemoet, en zeide: „Als u nu het uithalen van kantoe wilt zien, moet u meegaan; die vrouw met de witte slendang is eene priesteres. Er is een zieke man, hij heeft twee stukjes bamboe in zijn' buik. We weten wie het gedaan heeft, en als de zieke sterft, zullen we dien man dooden, want hij heeft reeds verscheidenen behekst.

„Wie is die man dan?" vroeg ik.

„Zijn' naam mag ik niet noemen," antwoordde hij, „want dan zou de zieke onmiddellijk sterven."

Ik liet Boerahima vooruitgaan, om te vragen of ik bij de plechtigheid tegenwoordig mocht zijn. Het werd mij toegestaan, en ik beklom het huis. Daar lag de zieke op een matje, omringd door een vijftal mannen en driemaal zooveel vrouwen. De priesteres zat in eenen hoek aan het voeteneind. Zij was de eenige, die den ernst bewaarde, de anderen lachten en praatten, alsof er niets te doen was. Twee vrouwen waren bezig hoofd, armen, borst en rug van den lijder te wasschen met een aftreksel van bladeren. „Dat dient om het vuur er uit te halen," zoo lichtte men mij in.

Inmiddels moest ik lang wachten eer de plechtigheid begon en het gesprek ging zijn' gewonen gang. Men had het bijv. over mijn Tondano-hoed, waarvan die wel gemaakt was, enz. Een zei o. a.: Wel mijnheer, als we u nooit te voren gezien hadden en u kwaamt op eens binnen, terwijl we hier zoo bij elkaâr zitten, dan zouden we toch denken, dat er een geest kwam."

Eindelijk werden er eene kom met gloeiende asch, een bordje fijngemaakte rijst en duiten en een toegevouwen stukje foeja (waarin waarschijnlijk ook duiten) en een paar handvollen tabak binnen gebracht. Daar de woerahe niets van dat alles bij haar expiment gebruikte, veronderstel ik dat het een geschenk voor hare moeite was.

De plechtigheid ving aan. De priesteres legde eenen doek over het hoofd, waardoor haar gelaat verborgen werd. Langzamerhand begon haar lichaam te trillen en in eene schommelende beweging voor- en achterwaarts te komen. Deze trillingen en schommelingen namen in hevigheid toe, tot de priesteres eindelijk met het bovenlijf voorover sloeg. Daarop ging ze met de hand onder het hoofd zitten en zong op huilerigen toon een lied. Ze scheen te vragen, waarom men haar had geroepen, want de omstanders antwoordden, dat de man des huizes ziek was en ze dien moest helpen. „Nu verlaat haar eigen geest haar lichaam en een goede treedt er voor in de plaats" zoo zeî men mij.

Na het zingen volgde weer het trillen en schommelen van het lichaam, en toen dit met hetzelfde knaleffect als te voren was geeindigd, deed zij den doek van het hoofd. Zij was nu niet meer de vrouw van zooeven, maar een hemelsche geest.

Geen wonder dus, dat zij den kring verwonderd rond keek, als om te vragen, hoe ze in dit nederige, (vuile) huisje terecht was gekomen. Ze wuifde zich de lucht toe

met den gebruikten doek. Hare manieren en stem waren zeer gemaakt, terwijl ze als alle stervelingen sirih-pinang kauwde. Toen eerst scheen de hemelsche geest mij, aardbewoner, te ontdekken, en verschrikt vroeg ze, wie ik was. Ik hoorde een fluisteren: „Zeg maar de brôer van den kabôsenja, die van Gorontalo is gekomen, dan is zij niet bang." Men antwoordde voor mij, maar wat, weet ik niet.

„Komt hij hier om menschen op te pakken?" vroeg de priesteres weder.

„Neen volstrekt niet." „Een mooie man." Ik bloosde. „Verbazend wit" en mijn blos werd teruggedreven om hare woorden niet te logenstraffen.

Nadat de priesteres nog een geruimen tijd sirih-pinang had zitten kauwen en sagoweer gedronken had, begon men haar met allerlei vriendelijke woorden over te halen om toch de twee stukjes bamboe uit het lichaam van den zieke te halen. Eindelijk stond zij op, daarna hurkte ze bij den kranke neêr. Doek over het hoofd, trillen en schommelen van het bovenlijf. Toen dit bedaard was, legde ze een' doek over den buik van den zieke en kneep daarin. Onder het knijpen frommelde zij den doek ineen en bracht hem aan haar gezicht. Wat zij daar deed met den doek, kon ik niet zien, door de lap die over haar hoofd was geslagen. Zij snikte, trilde en schokte in hevige mate. „De menschelijke geest keert in haar terug." Langzamerhand bedaarde zij geheel, deed den doek van het hoofd af en – ze had de stukjes bamboe niet. De hemelsche geest, die een oogenblik in haar had gewoond, had haar verhinderd het werk te volbrengen.

Den volgenden morgen vertelde men mij, dat de stukjes bamboe den vorigen avond van zelf uit zijn' mond te voorschijn waren gekomen. Toch stierf hij 's nachts. Werkelijk wilde men den vermoedelijken giftmenger dooden.

Zooveel mogelijk sprak ik hierover met de lieden. Men heeft dit gelukkig ook niet gedaan, ofschoon ik het volstrekt niet aan mijn spreken toeschrijf.

Heeft de woerake het vergiftigende voorwerp er niet uit kunnen halen, dan moet er een feestje gegeven worden.

Op zekeren avond werd mijne aandacht getrokken, door een hevig tromgeroffel in de kampong. Ik vroeg, wat er te doen was. Het antwoord luidde: „een kind is ziek, de duivel is in hem, en nu is men bezig den duivel weg te jagen."

Ik nam hoed en stok, om getuige te zijn van dit duivel-bannen.

Op mijne nadering sloegen evenwel verscheidenen op de vlucht, behalve eene priesteres, die zich zoo zeer opgewonden had, dat zij niet kon ophouden met dansen, zoodat een paar mannen haar stevig vast moesten houden, totdat haar lichaam ophield te schokken. Een poosje later vroeg mij een man, of ik weg wilde gaan; de priesteressen waren bang en op zoo'n wijze zou de duivel niet verjaagd kunnen worden.

Juist wilde ik heengaan, toen de priesteressen haren schrik te boven waren gekomen en hare handeling voortzetten.

Eene kleine rotan-mat was op den vloer uitgespreid en daarop stonden de ingrediënten voor het pinang-kauwen, benevens kommetjes sagoweer. Drie vrouwen waakten daarbij. Om de mat dansten zes priesteressen, van welke eene het zieke kind met zich mededroeg, terwijl twee mannen met groote kracht op eene trom sloegen.

Steeds als er een nieuwe zieke bij mij kwam, informeerde ik, hoe hij of zij aan die krankheid was gekomen en verreweg in de meeste gevallen weet men het aan de „kantoe". Ofschoon ik op geneeskundig gebied niets bijzonders uitrichtte, kreeg ik toch al heel spoedig eene groote reputatie.

Was er een met eene kwaal, dan waren er anderen die mijne kunst hoog ophemelden en eene reeks genezingen opnoemden, En nog eens: het waren steeds zeer eenvoudige gevallen.

Mijne reputatie bleef niet alleen tot Poso bepaald, maar strekte zich ook uit tot de naburige landen en stammen, zoodat velen van buiten tot mij kwamen om geneesmiddelen te vragen. Eén voorval, waarop ik veel hoop bouw voor de toekomst, wil ik u mededeelen.

Op zekeren dag kwam een kabôsenja van de Topebalo, een' naburigen stam, om medicijnen vragen voor zijne zieke dochter.

Het was een meisje van ongeveer vijftien jaar met eene afschuwelijke, groote wond aan den linker-elleboog. Haar geheele gestel leed er onder. Ik gaf haar versterkende middelen en verbond haren arm.

Zoo kwam de vader geregeld om de twee dagen met zijne dochter bij mij, en daardoor geraakten wij op vertrouwelijken voet. De man was recht dankbaar, dat zijne dochter zoo vooruitging en toonde mij dit door geschenken van kokosnoten, omdat hij gehoord had, dat ik zooveel van het water hield. Als hij dan in mijn huisje was, bleef hij dikwijls een poosje praten. Eens vroeg hij mij, of hij de kantoe uit zijne dochter mocht laten halen. Naar de uitdrukking van zijn gelaat te oordeelen, moet hij aan het strand gehoord hebben, dat ik daartegen ben. Ik legde hem nu kalm de bedriegerijen der priesters en priesteressen uit en hij luisterde instemmend, telkens lachende en roopende „ijo, ijo".

Ten slotte ging ik er toe over hem te wijzen op God, die alleen de macht heeft beter te maken, dat wij ook wel eens om onze zonden gestraft worden met ziekte, maar dat God ons toch zoo lijden mocht (voor liefhebben of genadig

zijn, weet ik nog geen woord), dat hij Jezus voor ons in de wereld heeft gezonden, om ons te leeren wie Hij is.

Hoe gaarne had ik nog verder gegaan, maar ik kon niet, want de woorden ontbraken mij.

Hij scheen wel te willen luisteren, en bij een rustpunt vroeg hij nog eens: „dus de woerake's weten er niets van?" met een gezicht alsof hij zeggen wilde: dat had ik wel gedacht. Zonder dat er eenige aanleiding toe was informeerde hij hoever Holland van Poso af ligt. Ik begreep echter zijn' gedachtengang toen hij op mijn antwoord liet volgen: „God woont zeker dicht bij Holland, omdat daar geen woerake's zijn."

Bij eene andere gelegenheid vroeg hij mij, of ik geene geneesmiddelen voor hem had om hem voor gevaren te behoeden, om hem niet moede te laten worden bij het loopen, enz. Aangezien ik begreep, dat hij doelde op de voorbehoedmiddelen, die de mohammedanen bij zich dragen, legde ik hem eerst uit, dat dit alles niets beteekende, doch gaf hem als het beste, ja eenig afdoende middel aan om krachtig tot Lamoa (God) te bidden in alle gevallen.

„O, wij bidden ook tot Lamoa" antwoordde hij. „Lamoa daar beneden, Lamoa daar boven, help mij op dezen dag. Gij zijt mijn medgezel."

Een aardig tooneeltje had ik dikwijls toen ik nog aan het strand woonde. Toen kwam een tijd lang iederen dag een troepje kinderen om obat voor de oogen. Twee kleine jongens van circa vier jaar werden op het laatst zoo vrijmoedig en jolig, dat zij tegen mijne beenen opklauterden.

Toen ik evenwel naar boven verhuisde, kon ik ze met den besten wil van de wereld niet meer aan huis krijgen, ofschoon het nog hoog noodig was.

(*Vervolg en slot later.*)

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

De zedelijke toestanden op Savoe.

(Uit het Jaarverslag over 1891 van Br. J. K. WIJNGAARDEN).

De zedelijkheid der bevolking van Savoe staat over het geheel nog op een' lagen trap. Men mag hier echter den maatstaf niet aanleggen, dien wij gewoon zijn bij ons te gebruiken, bij de beoordeeling der zedelijkheid in christelijke landen.

De sexueele omgang begint zoo vroeg mogelijk, en wordt op alle mogelijke manieren in de hand gewerkt. Velen zijn er steeds op uit jongens en meisjes zoo spoedig mogelijk te laten trouwen. Getrouwde kinderen van ongeveer 10 jaar zijn geene zeldzaamheid. De gehuwde kinderen komen wel niet dadelijk bij elkaar, maar dit heeft plaats zoodra zulks mogelijk is. Kinderhuwelijken heeten *pétaga*.

Deze vroege huwelijken hangen samen met de godsdienstige voorstellingen der Savoeneezen. Iedereen, die ongehuwd sterft, gaat niet naar het zielenland, dat op Soemba gelegen is. De Savoeneesche Charon, Ama Piga Laga weigert ongetrouwden over te voeren naar het oord, waar de afgestorvenen vertoeven. Hun leeftocht neemt hij wel in zijne zwarte prauw, maar is deze er eenmaal in dan vaart hij snel af. De zielen der ongehuwd gestorvenen zijn gedoemd op Savoe te blijven rondzwerven; weeklagende loopen ze langs het strand, rust en vrede vinden ze niet. Het is dus van belang spoedig te trouwen om het heil hier namaals deelachtig te worden.

Bij de christenen hebben deze kinderhuwelijken niet meer plaats.

Zedeloosheid in den zin, dien wij er aan hechten, komt niet weinig voor. De overspelige wordt bedreigd met zware straffen. Op de daad betrapt, wordt hij op de plaats gedood, of liever werd, aangezien deze straf thans moeilijk toe te passen is.

Echtbreuk kwam in 1891 een en andermaal voor bij mijne lieden. De man gaf zich met eene andere vrouw af, of wel de vrouw met een' anderen man.

In de meeste gevallen werd de zaak na eenigen tijd wederom bijgelegd, sloten man en vrouw vrede en beloofden elkaar op nieuw houw en trouw. De beleedigde echtgenoot is doorgaans voldaan, zijne schande is gewroken, wanneer zijne schuldige vrouw een pak slaag heeft gehad. En de zijn' plicht vergeten man? Hij betaalt *denda* (boete), waarmede de zaak is afgeloopen. Geldt het een' aanzienlijke dan wordt de zaak blauw blauw gelaten; men durft den man niet aan.

De omgang van jongelieden onder elkander is zeer vrij, en geeft tot veel zedeloosheid aanleiding. Een meisje is er zeer opgesteld vele aanbidders te hebben; het is een bewijs van hare schoonheid. De ouders zijn er door gestreeld; zij zien gaarne, dat velen hunne dochter het hof maken. Men vindt er niets in, dat een jongen ongeoorloofden omgang met een meisje heeft.

Is het te verwonderen, dat de jonge dochters en jongelingen in de gemeente niet altijd even zedig zijn? Ik kan het mij eenigszins verklaren, dat velen niet wandelen zooals het behoort. Nogtans is het mij eene groote reden tot droefheid. Hoe gaarne zou ik het anders zien. Lettende op omstandigheden en toestanden zal men de lieden minder hard vallen, zal men hen meer in liefde dragen, hoewel natuurlijk den strijd niet opgeven tegen al wat oneerbaar is.

Men geve acht op de toestanden. Ik denk aan de behuizing. Een Savoeneesch huis bestaat uit twee vertrekken, de *kopo*, links, de *doeroe* rechts van de deur. Vader en moeder slapen in de eerste, de kinderen en onderhoorigen in de andere. Dat rolt door en over elkaar, jongens en meisjes, mannen en vrouwen. Bij velen bestaat die afscheiding in twee vertrekken niet eens. De mindere man heeft dikwijls slechts een hutje, waarin men zich ter nauwernood kan bewegen. Hier huist dan het geheele gezin.

Van wat is het kleine kind geen getuige? Om maar iets te noemen, bij eene bevalling zit de jeugd liefst vooraan. Men vindt daarin niets. Word ik ergens geroepen om eene vrouw te helpen, dan zend ik de kinderen naar buiten, maar dan loert men door reten en gaten, om toch iets te zien. Zoo groeit de kleine Savoenees op, onder het koude, akelige, proza der werkelijkheid. Men moet het zelf aanschouwen om te weten hoe akelig koud dit proza des levens op Savoe is. Ik zou alle loftuiters op het gelukkige Heidendom, op den gelukkigen staat, waarin de heidenen verkeeren, wel willen uitnoodigen eens naar hier te komen, om te zien wat er van aan is. Misschien, dat ze van hun' waan genezen zouden worden. Hoe kan een mensch gelukkig zijn in een' toestand zooals die op Savoe voorkomt?

Poëzie des levens kent men niet, en dientengevolge ontbreekt al wat verheft en veredelt. Werkelijke genietingen kent men niet; tijdverdrijf heeft men niet. Verwondert het u, dat er zooveel zedeloosheid is?

Onechte kinderen komen dikwijls voor. Het is geen schande onechte kinderen te hebben; eene moeder wordt er niet op aangezien. In het afgeloopen jaar doopte ik te Seba 76 kinderen, aldus verdeeld: 15 onecht, 23 buiten huwelijk en 38 uit een' huwelijk. Deze laatsten zijn

kinderen van ouders, die door den zendeling getrouwd zijn. Die buiten huwelijk zijn van hen, die wel als man en vrouw samenleven, maar nog niet voor de gemeente trouwden. De onechte kinderen zijn die, van wien de vaders niet bekend zijn, of althans niet bekend mogen zijn. Deze kinderen heeten in het Maleisch *anak sirih pinang*, in het Savoeneesch *ana manga keriwoe*. Manga keriwoe beteekent spelen. Niet zelden gebeurt het, dat iemand kinderen heeft van verschillende vaders. Laatst nog had ik een geval, waarbij 4 kinderen van ééne moeder, 3 vaders hadden. Men vindt hierin niets ergs, de openbare meening veroordeelt zulks niet.

De huwelijksband is niet sterk bij den Savoenees. Het scheiden is zoo gemakkelijk. Kunnen man en vrouw het niet eens worden, niet met elkaar vinden, dan gaat ieder zijn' weg. Eene kleinigheid is voldoende om de vrouw te doen wegloopen van den man.

Bij het sluiten van een huwelijk wordt niet gevraagd naar den wil van den jongen man, en nog minder naar dien van het meisje, maar de wederzijdsche ouders beslissen. Niets vreemds wanneer er dikwijls kibbelen ontstaat tusschen de op deze wijze samengebrachte echtgenooten. Ter kenschetsing diene het volgende:

Een vader had een' huwbaren zoon, en dacht er over eene vrouw voor hem te zoeken. De jongen was nog wel wat kinderachtig, maar dat zou wel veranderen in zijn' nieuwen staat. De familieraad werd belegd. Weldra had men eene jonge dochter op het oog. Nu werden eenigen naar de familie afgevaardigd om de gebruikelijke sirih pinang te brengen. Deze wordt gebracht en aangenomen; bewijs, dat men het aanzoek aanneemt.

Maar de bewuste jonge dame? Deze was niet thuis. Zij had waarschijnlijk reeds iets gehoord en de wijk ge-

nomen, omdat zij den haar toegedachten man niet wilde. Zij werd geroepen, tot drie keer toe; eindelijk kwam ze. Ze weigerde de sirih pinang te nemen. Dat was dus een streep door de rekening; de afgezanten zouden dus onverrichter zake terug moeten keeren. Dat was geen aangenaam vooruitzicht. Men wilde het nog eens beproeven, misschien dat het meisje voor overreding vatbaar zou zijn. Eene oude vrouw, een familielid zou eens met haar praten. „Kóm eens hier meisje, je wilt niet? Wat is dat, bij dit en dat, denk je dat ik voor niets hier ben gekomen? Jij jong ding, wat durf je bestaan, je doet wat je gezegd wordt." Een weinig zachten dwang dus! Het meisje gaf toe, en de sirih werd genomen. Men bepaalde de bélies, als ik mij niet vergis, op 14 beesten en 20 gulden zilver. Maar o wee! weldra had het meisje berouw. Zij werd met tegenzin naar de kampong van den jongen man gebracht. In haar nieuwe huis en in hare nieuwe omgeving gedroeg zij zich heel vreemd; van haren man wilde ze niets weten. In afzondering, wanneer er niet zooveel menschen om haar heen waren, zou het wel beter worden, dacht men. Vader en moeder en kinderen gingen dus naar het bosch, in de hoop, dat de nieuwe dochter daar gedwee zou worden. Zij moest er echter heen gedragen worden. Ook hier ging het niet beter; iedere dag ruzie, en het slot was, dat de jonge vrouw een paar blauwe oogen ontving; ze werd geducht geslagen. Zoo kwam ze op een' Zondagmorgen na kerktijd bij mij haar nood klagen. Ik raadde haar aan naar hare moeder te gaan, als ze den jongen man volstrekt niet wilde. Weldra kwam ze terug, omdat men haar met geweld had willen terugvoeren. Nu hield ik ze voorloopig in mijne omgeving en liet de familie bij mij komen. Na lang heen en weder praten werd goed gevonden, dat het meisje bij den onderwijzer zou

blijven; men zou haar dan van nabij gade kunnen slaan, misschien, dat er ook met haar iets niet in den haak was. Zij gedroeg zich voorbeeldig, maar bleef weigeren de vrouw te worden van den voor haar bestemden echtgenoot. Dit bleef zoo eenigen tijd; toen keerde ze naar hare moeder terug en bleef daar een poosje. Nogmaals trachtte men haar te dwingen bij den genoemden jongen te blijven, men bracht haar nogmaals naar het huis van hare schoonouders. Een paar dagen was ze daar, toen ze opeens spoorloos verdween. Men zocht en zocht, maar vond haar niet. Niet wetende waar ze was, gaf men het zoeken op. Eindelijk werd ze t'huis gebracht door iemand, die haar schuilplaats had verleend en dit nu niet langer wenschte te doen. Zij is nu wederom bij hare familie en ik hoop, dat ze daar zal blijven; ik heb gezegd, dat het nu uit moet zijn. Het meisje wil dien jongen niet.

Waarvoor deed men al die moeite, om het meisje toch maar te houden? Omdat men haar zoo lief had? Och neen, men had de bélies betaald en nu zou het roegi zijn haar niet te krijgen. Deze jonge vrouw vertegenwoordigde eene waarde van 14 beesten, karbouwen en paarden, en 20 gulden. De bruidschat wordt niet terugbetaald, wanneer de vrouw wegloopt. Het meisje was nu eenmaal gekocht en behoorde tot den nieuwen stam. „We hebben de bélies betaald en nu kunnen we met je doen, wat we willen," werd haar dikwijls toegevoegd. Meisjes zijn koopwaar.

Nog een ander geval. In bovengenoemd geval was er geen sprake van trouwen in de kerk; het was eene geschiedenis, die buiten mij omging. Niet alzoo, wat ik thans ga mededeelen. In het afgeloopen jaar trouwde ik een paar. Het meisje was eene goede catechisante. Men deed aangifte voor den posthouder, ik voltrok het huwelijk. Alles scheen goed te gaan. Maar jawel, nog geen week

later, of het was mis. Het meisje wilde den jongen niet. Zij woonden bij hare schoonouders in. Zij was heel gewillig en gezeggelijk, verrichtte alles wat haar gezegd werd, in één woord, zij betoonde zich eene goede dochter. Alleenlijk wilde zij niet met haren man eten en drinken. Zij liet hem links liggen en deed alsof hij er niet was. Hadden ze woorden gehad? Neen volstrekt niet; niets was er gebeurd. Ik liet haar bij mij komen en ondervroeg haar. Zij zeide slechts, dat zij niet van haren man hield. Zij beloofde goed voor hem te zullen zijn, zij zou trachten goed met hem te leven. Weldra was het echter het oude liedje.

Eene tweede vermaning volgde, wederom goede beloften. Evenwel volgde geene verandering, geene verbetering. Nu meende men zelf ook nog eens iets te moeten doen. Men gaf haar een duchtig pak slaag.

Nu was het heelemaal mis. Ze liep weg naar hare moeder. Een' derden keer riep ik ze. Zij wilde niet. De ouders vroegen nu scheiding aan, waarin ik wel moest toestemmen. Het meisje verklaarde, dat zij van het begin af den jongen man niet had gewild, maar dat men haar met zoete woordjes had overgehaald.

De scheiding kwam tot stand; zij werd uitgesproken door de radja's in eene hunner vergaderingen, onder leiding van den posthouder. Straffen konden niet worden opgelegd, omdat er niets strafbaars geschied was. Het meisje is weder bij hare moeder, zij ontving weder een huwelijksaanzoek, maar weigerde. De jonge man hertrouwde, maar thans met eene hindoesche vrouw. Men betaalde thans bélies, omdat de vader der bruid zulks verlangde. Den eersten keer werd geen bruidschat betaald. Er waren er, die dachten, dat dit den huwelijksband zoo los had gemaakt. Nu, het eerste geval is daar om het tegenovergestelde te bewijzen.

Waar ik kan, tracht ik te voorkomen, dat er bélies wordt betaald. Maar het druischt zoo geheel tegen de hadat in, dat men er zich moeilijk aan kan gewennen.

In het afgeloopen jaar scheidde er nog een paar, indertijd door Br. Bieger getrouwd. De scheiding had op boven bedoelde wijze plaats. Een ander paar scheidde de zendeling, op verlangen van de vrouw, daar de man niet van plan was een bijzit weg te doen.

Van de 18 paren, die trouwden, werd er één ontbonden, n.l. bovengenoemd geval.

Het huwelijk rust op zulke losse gronden. Men is tot den huwbaren leeftijd gekomen en nu behoort het eenmaal tot den natuurlijken loop der aardsche dingen te trouwen. Men trouwt om aan zijne zinnelijke neigingen te voldoen, niet omdat men elkaar lief heeft. Men sluit geen huwelijk, omdat er geesteseenheid, verwantschap bestaat, och neen, zoek dat niet op Savoe.

Dezer dagen woonde ik eene heidensche trouwplechtigheid bij. Ik heb een paar jongentjes in huis, die nog heiden zijn. Zij vertelden mij, dat hunne zuster zou trouwen, een meisje van een jaar of twaalf, dertien. Nu dat wilde ik zien. De pinang was reeds gebracht, aangenomen en gegeten. 's Morgens vroeg ging ik naar het huis van de bruid. Hier waren allen in feestdos. Eenige familieleden van den jongen man (niet deze zelf, het is gewoonte dat deze t'huis zijne aanstaande afwacht) waren reeds gekomen om het meisje af te halen. Zij had haren besten sarong aan, was behangen met strengen koralen, (*moeti tanah*), had verscheidene ringen aan de vingers. Zij zat in de kopo met hare moeder en eenige vriendinnetjes. Om het huis zaten bloedverwanten en vrienden. Gedurig kwamen er bij; niet weinigen brachten een kain, een sarong, zijnde de uitzet van bruidje. Na een poosje

ging men in de doeroe zitten; van daar moest de dochter het huis uit. Weldra zou de optocht beginnen. Het meisje kwam naar buiten en plaatste zich bij het hoofd van het huis, bij ons zou men zeggen bij den gevel. Men hing haar een kain om. Nu nam de moeder afscheid van haar kind, door haar te kussen (zeg: beruiken). Een traan blonk er in het oog der jonge dochter. Thans werd de tocht aanvaard. Vader en moeder bleven t'huis; dit is gewoonte, zij begeleiden hun kind niet.

Voorop liep eene vrouw met eene mat en eene sirihdoos, het eigendom der jonge vrouw; in geval van scheiding neemt ze die mede terug naar haar ouders huis. Dan volgde de bruid, begeleid door twee vrouwen, met hare hartsvriendin; daarop eene groote menigte kennissen; deze liepen ongeregeld door elkaar. Daar de optocht overdag plaats had, werd er niet bij gezongen; dit zou onheil over het land brengen; wel geschiedt zulks wanneer de bruid 's avonds naar het huis van haren aanstaande gebracht wordt.

Zoo trokken we naar het huis der schoonouders. Daar gekomen, zaten vader en moeder aan het hoofd van het huis, om hunne nieuwe dochter te ontvangen. Zij ging in den schoot der moeder zitten. Deze kuste haar en strooide kleine djagong (een gierstsoort) op haar hoofd. Mat en tampat-sirih werden in huis geborgen. Bij aankomst ontvingen de begeleidende vrouwen eene kip, sirih en pinang. Aan de ouders van het meisje werd dadelijk een lam, een tak met pinangnoten en een bos sirihvruchten gezonden, als bewijs dat men gearriveerd was. Hiermede wordt de jonge dochter in de nieuwe familie opgenomen. De beide jongelui aten nu samen sirih-pinang. Ook ondergeteekende nam een pruimpje! Hiermede was de plechtigheid voor het oogenblik afgeloopen. Maar nu kwam de eigenlijke drukte van het feest.

's Middags ging men gezamenlijk baden. Men liep langs de kali. Uit alle tuinen, die men voorbij kwam, nam men sirih, pinang en klappa's. Dit is gewoonte. Bij zulk eene gelegenheid heeft men vrij toegang tot alle tuinen, en kan er uit halen naar believen, de eigenaars zeggen hiervan niets. Bij iederen tuin zet men zich neder om het aldus verkregene te verorberen. Is men eindelijk in alle opzichten voldaan, dan gaat men baden.

De volgende dag gaf veel te doen. De ouders van weerszijde slachtten beesten, varkens en schapen. De vader van den jongen man slachtte eerst een varken en een schaap, bestemd voor de ouders van het meisje. Dan moest er gezorgd worden om de kamponggenooten te onthalen. Er werden groote hoeveelheden rijst gekookt. Tegen den middag was men gereed.

Zoo'n varkens- en schapenslachterij is eene onoogelijke geschiedenis. De varkens worden op zij gestoken; in den strot steken is pemali. Zijn ze dood, dan worden ze in een vuurtje geplaatst om de haren te verzengen. Is het beestje schoon, dan wordt het opengesneden, en verder gevierendeeld, of al naar mate er menschen van moeten eten verdeeld. Zindelijkheid en reinheid worden niet erg in acht genomen.

Met alles klaar zijnde, trok men gezamenlijk op naar de familie van de vrouw, medenemende bovengenoemd varken, schaap en eene hoeveelheid rijst. Bij deze heerscht dezelfde bedrijvigheid, men heeft ook een bloedbad onder schapen en varkens aangericht. De ouders van het meisje hebben bovendien nog een' hond geslacht, waarop ze de bloedverwanten van den man zullen onthalen. Het is gewoonte, dat van den kant van de vrouw een hond geslacht wordt om dien te doen oppeuzelen door de andere partij.

Men verzekerde mij, dat hondenvleesch heel smakelijk was.

Men at nu gezamenlijk ten huize van de ouders der jonge vrouw; de jonggetrouwden aten met familie en vrienden uit ééne tampat (een platte schotel, gevlochten van het blad van den toewak). Men vergat niet den zegen in te roepen van Déo. Men had vele goede wenschen voor het jonge paar ten beste. Het „weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u" wordt door den Savoenees als een groote zegen beschouwd. Ieder jong paar wenscht men dan ook veel kinderen toe. Verder hoopt men, dat ze gezien, geëerd en geacht zullen zijn, zoowel de echtgenooten als de kinderen.

Onder het eten en daarna wordt er over de bélies gesproken; de onderhandelingen hebben niet zonder loven en bieden plaats.

In het onderhavige geval bestond de bruidschat uit acht karbouwen.

's Avonds werd er nog gegeten en gedronken door de bloedverwanten der vrouw. Deze brachten daartoe ook mede een varken en een schaap, op dezelfde manier als boven werd vermeld van de familie van den man.

Hiermede was de geschiedenis afgeloopen, en waren de twee jongelieden getrouwd. Van het feestmaal was ik geen getuige. Wat ik dien aangaande mededeelde, heb ik van hooren zeggen.

Niet altijd komt een jongmensch op die manier aan zijne vrouw. Iemand wil trouwen; nu gebeurt het wel, dat hij zelf een meisje kiest, hetzij dat de ouders er niet aan denken, hetzij dat deze niets hebben om de bélies te betalen. De jongeling gaat naar de ouders van het meisje en gaat bij hen inwonen, en zoo komt de zaak van zelf terecht. De jonge man wordt nu als het ware dienstplichtig; hij tapt de toewak, bewerkt de padivelden, kortom, doet alles wat er te doen valt. Bevalt het hem

op den duur niet, dan keert hij terug naar zijne eigen verwanten. Krijgt hij kinderen, dan zijn deze niet van hem, zij mogen zijn naam niet dragen, zij behooren tot de familie van de moeder. De kinderen, die na het betalen der bélies verwekt worden, volgen den vader; het is eene goedheid van de familie, wanneer ze hem ook zijne eerste kinderen schenkt.

Zou deze vorm van samenleven niet het oorspronkelijk huwelijk zijn? Het matriarchaat laat zich zoodoende zeer goed verklaren.

Ik veroorloofde mij eene uitweiding; maar deze was noodig om toestanden en zaken te doen kennen, opdat men de verhoudingen kenne, waarin de gemeente staat met betrekking tot hare omgeving. Maar keeren wij terug tot de christenen. Ik doopte er 116, waaronder 14 volwassenen, allen van Seba. Het aantal gedoopten zou grooter geweest zijn, maar door mijne afwezigheid van 3 maanden kon ik niet alle gemeenten bezoeken. Ik zeide, dat er 14 heidenen toetraden. Waarom werden deze christen? Uit innige overtuiging? Ik wil de reden zeggen, waarom men toetrad. De mannen, die overgingen, volgden hunne christenvrouwen, en desgelijks de vrouwen hare mannen. Toetreden uit overtuiging, men vindt het zoo weinig. Waar zijn ze, die zich komen aanmelden christen te worden, omdat men geene voldoening vindt in het Heidendom? Ik vond ze nog niet, misschien 1 of 2. Dit is geen gezonde toestand. Het zou anders zijn, ware er opgewekt godsdienstig leven, maar dit vindt men zoo weinig.

Strijd te moeten voeren tegen onverschilligheid, het is zoo afmattend. Het verdriet den zendeling zoo. Voorwaarts te willen en niet te kunnen, kent gij grooter teleurstelling? Over het algemeen geene hartelijke medewerking te hebben, hoe ontmoedigend! Men bespreekt

de zaken, stelt iets voor; alles wordt goed gevonden, en men zegt zijne medewerking toe, maar hoe lang duurt het, eer er iets gedaan wordt! Het „haast u langzaam" kent de Savoenees maar al te goed. O die indolentie! Dat die mocht wijken! Niet alleen op godsdienstig, ook op maatschappelijk gebied bestaat ze. Er zal iets gedaan worden; men heeft goede voornemens, maar men begint niet; het heet „nanti dhoeloe", het is „nanti" en nog eens „nanti". En aldoor moet men op hetzelfde aanbeeld blijven hameren, zal er iets gedaan worden. Een voorbeeld. Iemand beloofde mij een schoolbord te zullen maken. Dit is nu 8 maanden geleden, maar nog is het er niet. In dien tijd maakten wij 16 schoolbanken, 2 borden en 2 ezels, en deden nog vele reparaties. En zoo gaat het met alle dingen, uitgezonderd op één punt, n.l. daar, waar het eigenbelang betreft, dan is men niet slaperig, neen, dan is men wakker. Savoe is eene goede oefenschool om geduld te leeren. Het mag wel onze dagelijksche bede zijn: „Heer geef mij wijsheid, geef mij geduld."

De kerk te Timoe, een vorig jaar ingestort, werd weder opgericht, einde December kwam ze klaar. Nu, dat heeft wat voeten in de aarde gehad! De radja van Timoe is meer heiden dan christen; hij stelde er weinig belang in, dat de kerk wederom werd opgebouwd, en de christenen wachtten op het bevel van den radja. Men kan begrijpen hoe dat ging.

Het is merkwaardig, er kan hier niets gedaan worden zonder de radja's. Eerst wanneer deze hunne bevelen gegeven hebben, worden de handen uit de mouwen gestoken. Eens iets in het belang der gemeente te doen op eigen gelegenheid, daaraan denkt men niet.

Herinneringen uit mijn' vorigen werkkring te Maoembi in de Minahassa, door M. H. SCHIPPERS.

III.

In het jaar 1886 werd besloten, dat niet meer alle hulppredikers in de Minahassa met de opleiding van inlandsche leeraars zouden worden belast, maar daartoe zou worden gekozen, die er de meeste geschiktheid voor had. Een maatregel, dien ik, toen hij werd ingevoerd, zeer heb toegejuicht en die, dunkt mij, ook in de toepassing is gebleken eene veel betere regeling te zijn dan de vroegere. De gronden voor deze meening bloot te leggen ligt voor het oogenblik niet op mijn' weg.

Al de kweekelingen der verschillende hulppredikers in de Minahassa zouden dan tegen 1 October van het genoemde jaar bij dien van Tomohon worden vereenigd. Laatstgenoemde moest echter in verband daarmede noodzakelijk worden ontlast van de zorg voor een zóó groot aantal gemeenten als waaruit zijn ressort bestond. De werkkring Tomohon zou voortaan slechts bestaan uit de gemeente der standplaats en twee filiaalgemeenten. De overigen zouden worden toegevoegd aan de werkkringen van de hulppredikers te Tondano, Sonder, Tanawangko en Maoembi, elk een gedeelte. Laatstgenoemd ressort werd toen vermeerderd met vijf gemeenten t.w. die te Lotta, Waramboengan, Kali, Koka en Kĕmbĕs.

Wanneer ik van deze gemeenten nog iets vertel, dan

hebben al de voornaamste gedeelten van den werkkring Maoembi hun beurt gehad.

In het eerste gedeelte bracht ik den lezer naar een paar gemeenten van het district Menado, in het tweede verhaalde ik van de Sangireesche christenen op de eilanden. Over het district Maoembi en mijn standplaats in de hoofdnegëry van dat district spreek ik nu niet, evenmin over den stam der Bantiks, wijl ik den belangstellenden lezer daarvoor verwijzen kan naar twee vorige opstellen van mijne hand: „Samuel Rotinsulu" en „Iets over den stam der Bantiks", te vinden in dit tijdschrift, respectievelijk jaargang 1889, blz. 204, vlg. en 1886, blz. 94, vlg.

Lotta is de hoofdplaats van het district Kakaskassen en ligt aan den grooten weg van Menado naar Tomohon. Men bereikt het van Maoembi uit over Menado. Op de hoofdplaats is men juist halverwege, daar deze twee uren gaans verwijderd ligt, zoo van Lotta als van Maoembi.

Veel had ik er mij niet van voorgesteld. Lotta is bekend, of liever berucht, als een der plaatsen, waar de zinnelijkheid ver de overhand heeft over de zedelijkheid. Toch viel het er mij mede, wat het werken in de gemeente betreft. In Maoembi en omstreken, in dat opzicht niet verwend, was het mij aangenaam ergens te komen, waar men van den aanvang af aan orde en regel gewend werd, wat aangaat het op tijd in de kerk komen en dergelijken. De opkomst is er wel treurig, om dezelfde reden, waarom die ook in Maoembi en op de hoofdplaats zooveel te wenschen overlaat, namelijk het markthouden te Menado op den rustdag. Maar die er komen, komen op tijd, zijn behoorlijk voorzien van een gezangboek, velen ook van een Nieuw Testament, en men zit niet zoo vreemd te

kijken, gelijk wij dat indertijd hoorden van Sawangan, zoo juist als was men over zichzelven verwonderd dáár te zijn. Waarlijk als men rekening houdt met al de beletselen, die hier altijd aan de zending hebben in den weg gestaan; als men weet, hoe het nu vóór eenige jaren ontslagen districtshoofd altijd, meest natuurlijk in het geheim, heeft tegengewerkt, om nu van andere indirecte belemmeringen maar niet te spreken, dan moet men eerbied hebben voor hetgeen hier door de zendelingen Wilken en Louwerier is tot stond gebracht. Zij hebben er dan ook nooit tegen opgezien den tot vóór eenige jaren bijkans onbegaanbaren bergweg af te rijden en Lotta te bezoeken, zóó getrouw en zóó menigvuldig, dat ik er over verbaasd was, toen het mij bleek bij het doorbladeren der doopboeken. Men beweert wel eens, dat er door hulppredikers meer gereisd wordt dan noodig is, en dat zij dat doen om de reiskosten, die hun worden vergoed. Vooreerst kan, dunkt mij, iemand die er buiten staat, moeilijk beoordeelen wat in dat opzicht noodig of overbodig is. Maar wie de doopboeken van Lotta der vroegere jaren naziet, kan daaruit leeren, dat er, ook toen geen reiskosten werden vergoed, door de zendelingen veel werd gereisd in het belang hunner gemeenten. Doch dit slechts in het voorbijgaan.

Men vindt in Lotta eene gouvernementsschool, die niet onder doet voor de vroeger beschrevene van Sawangan en zeer op prijs wordt gesteld door de bevolking. Meer aan een' grooten weg en in de nabijheid der hoofdplaats wonende, stelt men uiterlijke beschaving meer op prijs, zou men zich schamen niet te kunnen lezen of schrijven. Jammer maar, dat het bij zoovelen bij het uiterlijke blijft!

Wanneer men terzijde van de gouvernementsschool een' smallen zijweg inslaat, is men op weg naar het kleine

Waramboengan, dat men te paard gemakkelijk in tien minuten bereikt. Er valt daar zeer weinig op te merken. Een loodsje aan het eind der negëry, dient voor kerk. Daarin wordt ook een schooltje gehouden, dat ik nooit zou hebben geopend, omdat de kinderen best naar Lotta kunnen gaan, maar dat ik, nu het er eenmaal was, ook niet dadelijk wilde opheffen. Men vindt te Waramboengan eenige Roomschen en nog eene menigte heidenen, die echter van lieverlede tot het Christendom zullen toetreden. Of dat zijn zal onder onze, dan wel onder Roomsche leiding, daarvan valt weinig te zeggen. Dat zal van velerlei afhangen. Zonder buitengewone, onvoorziene omstandigheden zal wel het meerendeel zich bij de Protestantsche gemeente aansluiten.

Even buiten Lotta een' zijweg aan den anderen kant inslaande kunnen wij in het kleine Kali komen, eene oude, maar nu weer nieuwe negëry. Op de plaats waar nu Kali gelegen is, lag namelijk in vroegeren tijd eene groote negëry van denzelfden naam. Daarna was er zeer lang geen plaats onder dien naam bekend, totdat men omstreeks het jaar 1873 of '74 er zich weer begon te vestigen en er in 1886 weder een hoekoem-toewa (negëryhoofd) werd benoemd. Wie over die oude negëry en hare geschiedenis meer wil weten, kan dat vinden in jaargang 1883 van dit tijdschrift, blz. 124, vlg.

De weg die naar Kali leidt is bijna onbegaanbaar, vooral als het geregend heeft. Ik durfde het laatste gedeelte nooit anders dan te voet afleggen, en bij het dalen moet men zich daarbij nog laten steunen, wil men geen gevaar loopen van in het diepe ravijn, waarlangs de weg loopt, te storten en den dood te vinden. Is men echter eenmaal boven. dan bevindt men zich in eene kampong, die

wel al de kenmerken vertoont van nog in aanleg te zijn, (er is pas één huis, dat eenigszins dien naam verdient), maar overigens geen onvriendelijken indruk maakt. Er is, even als te Waramboengan, een genootschapsschooltje, waarvan de localiteit tevens voor kerk dient. De meester is een onontwikkeld, maar ijverig man, nog een van den ouden stempel, die buiten de schooluren flink werkt en niet klaagt over zijne geringe bezoldiging. Toen ik den eersten keer in zijn schooltje kwam, bracht ik hem heel en al in de war, al had ik dat natuurlijk niet bedoeld. Ik had namelijk eens onderzocht, hoe het met het rekenen stond en op welke wijze den kinderen de spel- en leeskunst werd onderwezen, en bevonden, dat zoowel het een als het ander letterlijk alles te wenschen overliet. Later speet het mij, dat ik zooveel aanmerkingen had gemaakt. Er was toch niets aan te veranderen. De man was niet in staat zich mijne opmerkingen ten nutte te maken. De kinderen van Kali kunnen ook onmogelijk naar Lotta ter school gezonden worden. Daarvoor is de weg veel te gevaarlijk. Bovendien de man deed voor zijne minimumbezoldiging werkelijk zijn best, werkte vooral in de gemeente wat hij kon. Ik heb dan ook later zijne school alleen maar bezocht om hem een blijk van belangstelling te geven en nooit meer aanmerkingen gemaakt. Ik liet hem maar begaan. Het ging zoo goed als het onder de bestaande omstandigheden gaan kon. De volwassenen kwamen ter kerk, de kinderen ter school. Werd in de laatste niet veel geleerd, die er geregeld kwamen, leerden toch wel zooveel lezen, als zij noodig hadden om den weg te vinden in vraag- en gezangboek. Zoo zeker als ik mij verplicht zou gerekend hebben het schooltje te sluiten, wanneer het in billijkheid had kunnen gevorderd worden, dat de kinderen naar Lotta gingen, zoo overbodig

kwam het mij nu voor, iemand, die zijn best deed en toch niet bij machte was zijne methode te verbeteren, door voortdurende aanmerkingen wellicht den moed te benemen.

Helaas! ook in het kleine Kali waren de helpers van den pastoor doorgedrongen, en deze was er zelf ook al eenige malen geweest. Waren er slechts enkelen, die zich hadden laten overhalen, ik ondervond den invloed er van eens op onaangename wijze.

Mijn helper, de inlandsche leeraar van Kakas, had mij, toen ik voor 't eerst zijn ressort zou bezoeken, afgeraden te Kali te overnachten, wijl de gelegenheid daartoe veel te wenschen overliet. Toen ik er evenwel eens geweest was en er de in Indië gebruikelijke en voor niet sterke gestellen ook dringend noodige siësta had genoten, was ik van meening, dat ik in diezelfde kamer, in een tamelijk goed houten huis, – het eenige in Kali – ook best overnachten kon. Na eenige maanden zou dat dan ook geschieden. Met veel moeite was ik, gedeeltelijk te voet, boven gekomen, toen wij h e t huis geheel gesloten vonden en ik verzocht werd mijn' intrek te nemen bij het negĕryhoofd, die echter nog geen huis had maar in een hut van atap-bladeren woonde.

„Hoe nu, hoekoem-toewa," zoo vroeg ik hem, „toen ik hier „onlangs voor enkele uren kwam, had ge ginds in dat huis „eene kamer voor mij gereed, en moet ik nu hier overnachten?"

Velerlei excuses: het was zijne schuld niet, de eigenaar van dat huis was onlangs Roomsch geworden. Hij had beloofd zijn huis toch af te staan, maar toen het er op aan kwam, zich schuil gehouden. Het hoofd vond het onaangenaam te moeten laten weten, dat in zijne negĕry geen gelegenheid was tot overnachten voor den pandita en had gedaan wat hij kon. Nu, dat laatste werd niet vergeten. Maar de ervaring was toch minder aangenaam.

Rest nog te spreken van Koka en Kembes, waarover ik echter kort kan zijn. Behalve dat Koka wat grooter en vooral veel netter is dan Kali of Waramboengan en dat Kembes weer veel grooter is dan Koka, maar volstrekt niet net aangelegd of aangenaam gelegen, zou ik er niet veel van kunnen zeggen, dat niet veel op eene herhaling van het voorgaande zou gelijken. Alleen, een bezoek aan de genootschapsschool te Koka kan leeren, hoe gewenscht het zou zijn, dat al die scholen onderwijzers konden hebben, opgeleid op de kweekschool voor genootschapsonderwijzers. Welk een onderscheid, die school met die anderen, waar niet-opgeleide meesters werken!

Ik heb deze vijf gemeenten slechts anderhalf jaar onder mijne leiding gehad en ze, daar ik in dien tijd dikwijls ongesteld was, niet zeer dikwijls bezocht. Toch had ik er reeds eenige getrouwe inlandsche christenen leeren kennen, die ik niet vergeten zal. En waar ik mijne herinneringen aan den werkkring Maoembi in schrift bracht, mocht van het in 1886 er aan toegevoegde deel van het ressort Tomohon niet geheel worden gezwegen.

Ik wil deze „herinneringen" besluiten met nog eene enkele persoonlijke ontmoeting te verhalen, om daaraan een paar opmerkingen vast te knoopen.

Den oppervlakkigen waarnemer doet het wellicht aangenaam aan, een' inlander te ontmoeten, die zich met eenigen smaak Europeesch kleedt en wat Hollandsch spreekt; doch wie wat dieper ziet dan de oppervlakte, bemerkt al spoedig hoe ook hier de schijn bedriegt.

In eene mijner gemeenten had ik een Hollandsch-sprekend inlandsch gemeentelid, die altijd de kerk bezocht, gekleed in een zoogenaamde „gekleede" jas en met witte handschoenen aan. Als hij na kerktijd een bezoek kwam af-

leggen in het huis waar ik logeerde, stak ik wat bij hem af, in mijn gewone rijpak. Meestal hield hij mij gezelschap zoolang ik in de negëry bleef en was dan bijna altijd aan het woord. Zijne ervaringen, opgedaan in de ruim twintig jaren, die hij den lande had gediend, maakten dat zijne dorpsgenooten nog al tegen hem opzagen. Hij was als sergeant der Amboneesche compagnie gepensioneerd en werd door velen „toewan sergeant" genoemd.

Hij sprak tot mij Hollandsch, maar ik antwoordde hem meest in 't Maleisch, ter wille van de andere aanwezigen.

Wat heeft die man mij dikwijls verveeld met zijne onbeduidende praatjes en zijn gebroken Hollandsch! Dat hij mij ook nog beet had, al was het dan op onschuldige wijze, vermoedde ik toen niet. Zeker meer dan twintigmalen heeft hij mij gevraagd, uit welke stad in Nederland ik afkomstig was, en als ik dan zeide: „uit Rotterdam," dan kwam altijd weer hetzelfde verhaal, dat hij als jongen met een' scheepskapitein eene reis had gemaakt naar Europa, en toen ook in Rotterdam was geweest. Wat lagen er een schepen aan de Boompjes, en hoevele winkels waren er in die stad! Ja, dat alles herinnerde hij zich nog levendig.

Op zekeren dag kwam ik weer in die plaats, maar zag mijn' waarnemenden Hollander niet verschijnen. Zonder juist naar zijn gezelschap te verlangen, vroeg ik toch onwillekeurig naar hem en vernam, dat hij, wegens een twist met den hoekoem-toewa, naar Menado was verhuisd. Nu wilde het geval, dat er juist in eene naburige negëry een meisje was aangekomen, dat eene Europeesche familie naar Europa als baboe was gevolgd en met eene andere familie in dezelfde betrekking was teruggekomen. Natuurlijk werd dat besproken, en men ging aan het optellen hoeveel Minahassers er nu al wel in Holland waren geweest.

Toen ik den bovengenoemden sergeant er bij telde, begon men te lachen en zeide: „O, dat heeft hij u dan zeker „in het Hollandsch verteld. Daarvoor moest hij Hollandsch „spreken, opdat wij het niet zouden verstaan. Hij heeft „dat vroeger een' anderen meneer ook eens wijsgemaakt, „maar hij is er evenmin geweest als één onzer."

Hoe die man er dan toe kwam zulks te vertellen, en hoe hij namen van Rotterdamsche straten weten kon? Wel, hij was nog al vlug van aannemen. Een „Amboneesch" onderofficier, (in het leger worden alle inlandsche christenen „Amboneezen" genoemd), komt wel in aanraking met Europeesche militairen en onderofficieren, en zoo had hij van het afhooren wat Hollandsch geleerd en zich verhalen over Rotterdam en Amsterdam in het geheugen geprent, waaronder er ook wel waren, die ik vriendelijk verzocht niet ten tweeden male of niet ten einde toe te hooren; en nu had hij er pleizier in, het te doen voorkomen als was hij er zelf geweest. Hij begreep wel, dat het veel te bekend is, dat inlandsche militairen nooit naar Europa worden gezonden, daarom had hij er dat reisje als kajuitsjongen op verzonnen. De waarheid was, dat hij zijne geboorteplaats in de Minahassa nooit had verlaten, vóór hij, reeds volwassen zijnde, in militairendienst was gegaan. Na ongeveer een kwarteeuw in verschillende deelen van den archipel den lande te hebben gediend, was hij teruggekeerd naar de plaats, waar hij zijne jeugd had doorgebracht, amuseerde daar toen oud en jong met zijne, niet altijd stichtelijke verhalen, en nam, gelijk bleek, soms Europeanen bij den neus, tot hij naar de hoofdplaats vertrok, waar hij natuurlijk in de menigte opging.

Indien, zoo heb ik meermalen gedacht, die man met zijn' blijkbaar goeden aanleg, zijn uitstekend geheugen en niet onaardigen slag van vertellen, vooral als hij Maleisch

sprak, eens wat anders te vertellen had gehad! Niet van de soldatenwereld, die hij in de werkelijkheid, noch van het, zeker niet beste, gedeelte der Europeesche wereld, dat hij slechts in zijne verbeelding had gezien, maar van de wereld des geestes, des geloofs en der hoop en der liefde, wat had hij dan een zegen kunnen worden voor zijn volk!

Als hij, in plaats van onder soldatenleiding, onder de leiding van één der zendelingen in de Minahassa zich had kunnen ontwikkelen, wat een uitstekend helper had die aan hem kunnen hebben!

Het zijn vaak de minsten niet, die soldaat worden; het zijn dikwijls degenen in wie wat zit, die moed hebben en energie. Maar als zij terugkomen, is hun invloed veelal niet de meest gewenschte.

Men is in de binnenlanden van de Minahassa nog wel eens op andere wijze ook in de gelegenheid Hollandsch te spreken. Vele hoofden, opzieners bij de kofficultuur en andere inlandsche ambtenaren, die de school voor zonen van inlandsche hoofden te Tondano bezochten, spreken en verstaan, wat beter of wat gebrekkiger, onze taal, ook vele inlandsche onderwijzers. Met dezulken kan men natuurlijk een beter en aangenamer gesprek voeren, dan met den gepensioneerden sergeant bovengenoemd. Maar het wordt toch gewoonlijk het meest op prijs gesteld door Europeanen, die slecht Maleisch kennen. Wie dit goed verstaat en het met gemak spreekt, prefereert, ik durf wel zeggen, zoo goed als zonder uitzondering het Maleisch ver boven het Hollandsch voor de aanraking met welken inlander ook. Al is hun woordenschat ook voldoende, hun gedachtengang is een zoo gansch andere dan de Hollandsche, dat zij zich in onze taal maar zelden juist weten uit te drukken, terwijl zij ons, al bemerken wij dat niet altijd, o zoo dikwijls verkeerd begrijpen, tenzij men in het Hol-

landsch zooveel mogelijk den Maleischen gedachtengang tracht te volgen. Maar dan spreekt men beter Maleisch, gelijk ieder zal toestemmen. Inlanders zitten in het Hollandsch ook altijd verlegen met de beleefdheidsvormen. Of zij bezigen letterlijk vertaalde maleische vormen, die in het Hollandsch bespottelijk klinken, òf zij maken zich, zonder dat te bedoelen, aan familiariteiten schuldig, die onaangenaam aandoen. Over 't algemeen zie ik het groote nut van Hollandsch leeren voor inlanders niet in. Men kan in het Maleisch als men het maar goed machtig is, alles zeggen wat men te zeggen heeft, en men is dan zeker van niet verkeerd begrepen te worden. Hunne kennis vermeerderen door het lezen van hollandsche boeken doen inlanders toch niet. Althans die het doen zijn zóó zeldzaam, dat men ze gerust beschouwen kan als uitzonderingen, die den regel bevestigen. Van het schrijven van hollandsche brieven komt gewoonlijk ook al niet veel terecht. Ik zou daarvan merkwaardige staaltjes kunnen mededeelen. En of het zoo bijonder gewenscht is voor ons prestige, dat inlanders hollandsche couranten lezen, waarop zij gewoonlijk bijzonder tuk zijn, meen ik met reden te mogen betwijfelen. De Europeesche beschaving zit èr bij de inlandsche christenen, die voor de meest ontwikkelden doorgaan, o zoo dun op; zij bepaalt zich zoo tot de oppervlakte. Ik voor mij geloof nog altijd, dat de gewone negĕryman, die behoorlijk heeft geprofiteerd op eene goede inlandsche school, en die zich nog niet te groot of te Europeesch acht om kerk en bijbellezing getrouw te bezoeken, veel meer in waarheid beschaafd is, dan degenen, die zich zoogenaamd eenigszins beschaafd voordoen, doordat zij zich Europeesch kleeden en Hollandsch spreken. Want daarbij behoort gewoonlijk ook, dank zij het voorbeeld van vele Europeanen in Indië, dat men de kerk voorbijgaat, en

vooral voor eene bijbellezing of een onderwijsuur voor volwassenen en lidmaten zich veel te groot acht.

Wie het geduld had alle drie de hoofdstukken mijner „herinneringen" door te lezen, zal hebben kunnen zien, dat er onder de christenen in de Minahassa nog heel wat te doen valt, dat het dikwijls ook moeilijk is te weten wat men doen en laten moet, dat ook daar veel gevonden wordt, dat niet verkwikkelijk of bemoedigend te noemen is.

Toch is er ook zeer veel goeds!

Wie zijn vaderland eenigszins vergeten kan, zich kan gewennen aan zoo gansch andere toestanden dan waaronder hij opgroeide, niet altijd behoefte heeft aan velerlei kleinigheden, die nu eenmaal in de binnenlanden ontbeerd moeten worden, wie in dit alles zich kan schikken en daarbij een lichaamsgestel heeft, dat hem veroorlooft bijna voortdurend te reizen, nu eens te paard, dan weer over zee met een klein ongeriefelijk vaartuig; in een woord, wie niet alleen in den volsten zin des woords zendeling wil maar ook kan zijn, hij kan als hulpprediker in de Minahassa een veelszins dankbaar arbeidsveld vinden, inzonderheid daar, waar het Evangelie nog het minst bekend is.

Met aandoening herinner ik mij nog altijd wat mij een der laatste Zondagen in eene negĕry der Bantiks, waar nog maar enkele christenen waren, gebeurde. Ik zou in eene christen-negĕry van het district Menado nog eenige kinderen gaan doopen en moest daartoe eene kampong der Bantiks door, maar was volstrekt niet voornemens er aan te gaan, toen de weinige christenen, die daar woonden, aan den weg gereed stonden en zeer dringend vroegen, of ik daar ook nog wat blijven wilde.

„Maar, goede menschen," zei ik, „wij hebben immers „al afscheid genomen en mijn tijd is nu beperkt."